

K 178.361
3

მართა ლომსაძე

გვიანი

უზასაშუკუნეების
საქართველოში
ისტორიიდან
ახალციხური ძეგლიდან

„მეცნიერება“
1979

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

შ. ლომსაძე

გვიანი უზა საუკუნეების საქართველოს
ისტორიიდან

ახალციხური ქრონიკები

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

სსრკ-ის
შემოწმებულ

1) საქართველოს ისტორიის

2) ქართული ენის ისტორია

ქართული ენის ისტორია

9(ც41)

ББК63.3(2Г)

9(47.922)

—ლ826—

+ 282 (C. 929)

შრომაში შესწავლილია XVI—XIX სს. ქართველ კათოლიკეთა ურთიერთობა ლათინურ-კათოლიკურ და სომხურ-კათოლიკურ ეკლესიებთან. ქართველთა ლტოლვა „ლათინური სწავლის“ დასამკვიდრებლად; გარკვეულია ე. წ. „უნიტორების“ საქართველოში მოსვლისა და საქმიანობის მიზნები, ქართველ კათოლიკეთა კულტურული წვლილი, აქვეა მოტანილი მათ მიერ წარმოებული დღიურები, შესწავლილია მისი მნიშვნელობა.

ნაშრომი განკუთვნილია სპეციალისტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული ფართო მკითხველისათვის.

1178 361

ქ. ვერძინა ს. ს. საბ.
ქართული ენის ისტორია
საქართველოს
ისტორიის ინსტიტუტი

10604

239—79

©

გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1979

M607(06)—79

შესავალი

წიგნი შედგება სამი ნაწილისაგან*. პირველი ნაწილი ეხება ქართველთა შორის (უპირატესად მესხეთის ქართველთა შორის) კათოლიკობის გავრცელების გზებისა და მიზეზების ძიებას, ქართული ეკლესიების შეხვედრებს ლათინურ და სომხურ ეკლესიებთან და ამ ურთიერთობათა საერთო ვითარებიდან გამომდინარე კერძო შედეგებს.

რელიგიურ-ეთნიკური საკითხების დედუქციური გზით კვლევამ ბოლოს და ბოლოს მიგვიყვანა სამხრეთ საქართველოს კონკრეტულ ისტორიულ მოვლენებთან, რამაც შესაძლებლობა მოგვცა, გავვერკვია შუასაუკუნეების მთელ მანძილზე მხარის რელიგიასა და ეთნიკაში მომხდარ ცვლილებათა ძირითადი მიზეზები, შეგვესწავლა და აგვეხსნა მესხთა ყოფაში შექრილი პროზელიტიზმის წარმოშობის ძირითადი მიზეზები.

XIII ს. 30-იან წლებში საქართველოში მონღოლთა ურდოების შემოჭრას კათოლიკე მისიონერთა შემოსვლა მოჰყვა. შემდეგ ამ ერთიმეორის გამომრიცხავ მოვლენაში ნათლად გამოიკვეთა ჩვენი ქვეყნის მომავალი პოლიტიკური ორიენტაცია: „დასავლეთი“ და „აღმოსავლეთი“, „ევროპა“ და „აზია“, „ქრისტიანობა“ და „მუსლიმანობა“. ეს ტერმინები თანდათან საქართველოს ყოფნა-არყოფნის საკითხებად იქცა. „ქართველობა“ თავისი ეკონომიკური წყობით, მეურნეობის ხასიათით, საადგილმამულო ურთიერთობის ფორმებით, განათლებით, რწმენითა და ყველა სხვა სოციალურ-პოლიტიკური ნიშნითა თუ სულიერი და ანთროპოლოგიური აღნაგობით დასავლეთის ოჯახის წევრი იყო. იმავეთვე ჩვენი ხალხის შეგნებაში „დასავლეთი“ და „ევროპა“ მუდამ დაწინაურებულის, მოწინავეს, განვითარებულის ცნებათა გამომხატველი იყო, ამის

* გამოკვლევა იხევეს შემოკლებით.

საპირისპიროდ „აღმოსავლეთი“ ქართველობის წინსვლის დამხმობისა და შემაფერხებლის გამომხატველ ტერმინად დასავლური ორიენტაცია ჩვენში საერთო მხარდაჭერით სარგებლობდა და დიდხანს მაჰმადიანური გარემოცვიდან ქვეყნის ხსნის ერთ-ერთ ყველაზე საიმედო გზად იყო მიჩნეული. აღნიშნულმა ვითარებამ ხელი შეუწყო კათოლიკე მისიონერთა წარმატებით საქმიანობას და ქართველთა შორის კათოლიკობის გაჩენას, რომელიც პოლიტიკური სიტუაციების მიხედვით ხან ძლიერდებოდა და ხან სუსტდებოდა. XVI ს. ბოლო წლებიდან თურქთა მიერ დაპყრობილ სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე კათოლიკეთა სულიერ მეურვეობას ნახჩევნელი სომეხი კათოლიკენი დაეუფლნენ. მესხეთში კათოლიკობის გავრცელების თავისებური პირობები შეიქმნა, რასაც ასეთივე შედეგი მოჰყვა.

მეორე ნაწილში წარმოდგენილია ცნობები ცალკეულ ქრონიკებსა და მათ ავტორებზე. შეფასებულია აღნიშნულ ჩანაწერთა მნიშვნელობა, გარკვეულია ავტორთა ვინაობა, მათი მოღვაწეობის წრე და საქმიანობა.

მესამე ნაწილში ქვეყნდება თვით ქრონიკები. იგი იბეჭდება პირველად და ამდენად ფართო სამეცნიერო მიმოქცევაშიც ახლა შემოდის. ქრონიკები დალაგებულია პერიოდული თანმიმდევრობით და დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდებში. 1. იოანე ხუცესის (ხოჯავანათ იოანეს) დღიური წერილები—ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდი, საქ. 2782-83, რომელიც შედარებულია სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულ საქ. 134 ხელნაწერთან. როგორც ხელნაწერთა ინსტიტუტის ცალი, ისე ახალციხური ცალიც 1892 წელს გადაუწერია იოანე გვარამაძეს.

2. სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკა დაცულია სამცხე-ჯავახეთის მუზ. ხელნაწ. ფონდში (შემდეგ სჯმხფ) — წირვების დავთარის მინაწერების სახით საქ. 159. ეს დავთარი წარმოადგენს ორიგინალს. მასში მოხვედრილი პირველი ქრონიკა განეკუთვნება 1767 წ. — „ჩემი თარიხი არის თარიხი 1767, ჩემი დიდი ძმა სტეფანა“. როგორც ჩანს, დავთრიდან ადრე უსარგებლია იოანე გვარამაძეს, საიდანაც ამოწერილი ცნობების (1809 წლიდან) ერთი ნაწილი დაურთავს იოანე ხუცესის დღიური წერილებისათვის, როგორც მისი

¹ ვ. გაბაშვილი, ვახუშტი ბაგრატიონი, თბ., 1969, გვ. 29.

გაგრძელება. ამ გამოცემაში იბეჭდება ჩვენ მიერ გადმოწერილი დედნისეული ტექსტი.

3. სტეფანე აბინაშვილის ქრონიკის — ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფ., საქ. 2782-83 — მცირე ნაწილი ი. გვარამაძეს დაურთავს როგორც გაგრძელება „დღიური წერილებისათვის“. ჯერჯერობით მის პირველწყაროს ვერ მივაკვლიეთ. იგი ცალკე გამოვყავით და იბეჭდება, ისე როგორც დღიურ წერილებში იყო შეტანილი.

4. ანონიმი ხრონოლოგის წირვის დავთარის ქრონიკა-ორიგინალი, ინახება სჯმხფ, საქ. 142; ამბის თხრობა იწყება 1793 წლის პირველი იანვრიდან და გრძელდება 1808 წ-მდე.

5. მღებრიანთ საგვარეულო ქრონიკა ანუ დაბადება, ქორწინება, გარდაცვალების დავთარი. სჯმხფ, საქ. 110, მოგვიანებითაა გადაწერილი ჩვეულებრივ რვეულში. დავთრის უძველესი ქრონიკა განეკუთვნება 1792 წელს — „1792 მარიაობის თვის 9 იოვან ლაზაროვისაგან მონათლულ იქნა იოანე მღებროვი, ნათლია იყო არუთენ თუშანოთი“. ქრონიკა მოტანილია ჩვენი საუკუნის 40-იან წლებამდე.

6. ანტონ ხუციშვილის მოხსენება ვანჩენციო მთავარეპისკოპოსისადმი — სჯმხფ, საქ. 1847 — იბეჭდება დაცული დედნის მიხედვით. მოხსენებაში აღწერილია XIX ს. პირველ მეოთხედში ახალციხის საფაშოში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური ვითარება.

7. პავლე შაჰყულიანთის „მტკიცე ანდერძი“ — სჯმხფ., საქ. 3171, დედანი, ანდერძში დაცულია საყურადღებო მასალა XIX ს. პირველი ნახევრის ახალციხეში განათლების მდგომარეობაზე, სასულიერო მოღვაწეობა-საქმიანობაზე და სხვ.

წიგნში წარმოდგენილია სამხრეთ საქართველოს შესახებ ჩვენ მიერ მოძიებული, ფართო საზოგადოებისათვის დღემდე უცნობი ქრონიკების ერთი ნაწილი. მეორე ნაწილის გამოქვეყნებას, რომელიც ბევრად უფრო ვრცელი იქნება, ახლო მომავალში ვაპირებთ.

ვფიქრობთ, „ახალციხური ქრონიკები“ საქართველოს ისტორიით (განსაკუთრებით სამხრეთ საქართველოს ისტორიით) დაინტერესებულ სპეციალისტს კარგ სამსახურს გაუწევს.

კათოლიკობის პირველი ნაბიჯები საქართველოში

მონღოლთა შემოჭრამ ფეოდალური საქართველოს შემდგომი განვითარება დიდი ხნით შეაფერხა. მათი პირველი გამოჩენისთანავე მომავალი საშიშროების თავიდან აცილების მიზნით საქართველოს ხელისუფლებამ საგარეო პოლიტიკური კურსი გადასინჯა. ახალ ვითარებაში ჯვაროსნებისაგან დაძაბუნებული და თურქ-სელჩუკების მიერ დამარცხებული ბიზანტიის სახელმწიფო არასაიმედო მოკავშირედ იქნა მიჩნეული. ქართველმა პოლიტიკოსებმა ორიენტაცია უფრო დასავლეთზე, ჯვაროსნებზე აიღეს. იმპერატორი ფრედერიკო ბრწყინვალე (ფრიდრიხი) XIII ს. 20-იან წლებში დიდი ამბით ემზადებოდა სირიაში შესაჭრელად და წმინდა ადგილების დასახსნელად. თუ ეს ასე მოხდებოდა, რაღა თქმა უნდა, სირიაში ჩამდგარ მოკავშირეს საჭიროების შემთხვევაში საქართველოსათვის შეიარაღებული დახმარების გაწევა შეეძლო. ასევე რეალური ჩანდა ევროპისა და რომისათვის საქართველოს სამხედრო ძალის გამოყენება სირია-პალესტინაში, ამიტომ იყო, რომ დამიეტში მყოფი ელჩის მეშვეობით ჯვაროსნები ქართველებს საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობისაკენ მოუწოდებდნენ. წინა აზიიდან თურქ-სელჩუკების განდევნისა და ამასთან დაკავშირებით წმინდა ადგილების განთავისუფლების იდეას XIII ს. I ნახევარში ჩვენში ისე ფართო ხასიათი მიუღია, რომ ბევრი მოწინავე ქართველი ჯვაროსნად ჩაწერილა და ომში წასვლის სურვილიც განუცხადებია. საერთოდ კი, როგორც რუსუდანისა და ივანე მხარგრძელის დასავლეთში გაგზავნილი წერილებიდან ირკვევა, მოკავშირეთა დასახმარებლად ქართველებს უკისრიათ ორმოცი ათასი მეომრით გამოსვლა. ეს, რა თქმა უნდა, ცოტა არ იყო. მაგრამ მოვლენები ისე განვითარდა, რომ მოკავშირეთა დახმარებისა და მხარდაჭერის მაგივრად საქართველო თვითონ ჩაება ჩვენს ქვეყანაში მოულოდნელად შემოჭრილ ხვარაზმელებ-

სა და მონღოლ-თათართა ურდოებთან მომქანცველ ბრძოლაში პალესტინა-იერუსალიმის ქრისტიანთა იმედი, რომ ხსნა ჩრდილოეთის აღმოსავლეთიდან — საქართველოდან მოვიდოდა და ქართველი ჯვაროსნების ხმლით განთავისუფლდებოდა წმინდა ადგილები, არ გამართლდა. საქართველოს ლაშქარი სირია-პალესტინისაკენ ვერ დაიძრა. დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ჯვაროსნებს აქტიური შეხვედრების საშუალება არ მიეცათ. ევროპა-საქართველოს ურთიერთობა შექმნილი ვითარების მიხედვით სხვაგვარად წავიდა — იგი შესუსტდა, გარეგნულად რელიგიურ საფარველში გაეხვია და მისიონერულ მოღვაწეობას დაუკავშირდა.

✓ პირველი მისიონერები ჩვენში ჩნდებიან სწორედ თათარ-მონღოლთა შემოსევების დროს, XIII ს. 20-იანი წლების დასასრულს და 30-იანი წლების დამდეგს. მისიონერთა პირველ რაზმს შეადგენდნენ ფრანჩისკანელთა ორდენის წევრები, ე. წ. მინორიტები. რომლებიც აქ მოვიდნენ 1229—1230 წ.წ. მღვდელ-მონაზონ იაკობ როგსანელის წინამძღოლობით. საქართველოში მოსვლისა და დამკვიდრებისთანავე ისინი უკავშირდებიან სამეფო კარს და ებმებიან ქვეყნის დიპლომატიურ საქმიანობაში¹.

XIII ს. 30-იან წლებში მონღოლ-თათართა დიდძალი ლაშქრის მოზღვაების პირობებში აშკარა ხდებოდა, რომ საკუთარი ძალებით ქვეყნის თავდაცვა შეუძლებელი იყო. რუსუდანმა და დავითმა დახმარებისათვის რომს მიმართეს, თან დადებითი პასუხის შემთხვევაში მეფეები აღუთქვამდნენ, რომ საქართველოს ეკლესია წინააღმდეგი არ იქნებოდა შეერთებოდა კათოლიკურს და ეცნო პაპის უზენაესი ხელისუფლება. დასავლეთმა გაჭირვებაში ჩავარდნილ ჩვენს ქვეყანას რეალურ სამხედრო დახმარებაზე თავაზიანი უარი უთხრა, სამაგიეროდ აღფრთოვანებით შეხვდა რომის ეკლესიასთან მისი შეერთების საკითხს. საქართველოს დასავლეთი მაშინ ჯერ კიდევ ახლო აღმოსავლეთის ძლიერ სახელმწიფოდ მიიჩნეოდა, ხოლო მცხეთას აღმოსავლეთის ქრისტიანთა უპირველეს ცენტრად. ამგვარი საფუძველი უნდა ჰქონოდა 1240 წ. იანვარში პაპ გრიგოლ IX განცხადებას, რომ საქართველოს ეკლესიის რომის ეკლესიასთან შეერთება საერთოდ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის გათიშული ეკლესიების გაერთიანების მომასწავებელი იქნებოდა². ეკლესიათა შეერთების აზრს გრიგოლ IX ისე გაუტაცნია,

¹ მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა, თბ., 1902, გვ. 12—16
² იქვე, გვ. 17.

რომ საქმის დასაგვირგვინებლად დომინიკანელთა ორდენის, ე. წ. მოქადაგეთა წესის 8 მონაზონი გამოუგზავნია და საქმის წარმოების ბით გადაწყვეტას დალოდებია, მაგრამ ქართველი პოლიტიკოსები პავ გრიგოლ IX-სავით როდი ფიქრობდნენ. მათი აზრით, ეს საკითხი რეალურად მხოლოდ სამხედრო-პოლიტიკური საკითხების მოგვარების შემდეგ უნდა დამდგარიყო. დომინიკანელი მონაზვნები ადრე მოსულ ფრანჩისკანელთა გვერდით დამკვიდრდნენ და ადგილობრივ ხელისუფალთა დახმარებით 1240 წ. თბილისში დააფუძნეს პირველი კათოლიკური მონასტერი, რის შემდეგაც მისიონერთა შემოსვლამ ჩვენში სისტემატური ხასიათი მიიღო. დასავლეთიდან სამხედრო დახმარების მოლოდინში ქართველი პოლიტიკოსები შესაძლებლად მიიჩნევდნენ ჩვენში კათოლიკური მისიონის არსებობას და თუნდაც რელიგიურ ნიადაგზე გარკვეული კავშირის შენარჩუნებას ევროპასთან, რაც პოლიტიკური სიტუაციების მიხედვით ხან საკმაოდ ძლიერდებოდა, ხან კი გაუქმების პირას მიდიოდა.

1245 წ. ფრანჩისკანელთა ორდენის მრავალი მონაზონი გამოგზავნა პავმა ინოჩენციო IV³, რომელთა მიზანს „აღმოსავლეთის ჯვრით დალაშქვრა“, კათოლიკობაზე მოქცევა და რომისათვის მრევლის გაზრდა შეადგენდა. აღნიშნულ მინორიტთა ტალღის ერთი ნაწილი საქართველოში შემოვიდა. კამეტი წლის შემდეგ, 1258 წ. პავი ალექსანდრე IV საქართველოში ერთდროულად აგზავნის ფრანჩისკანელთა და დომინიკანელთა ახალ შევესებას⁴. 1278 წ. პავმა ნიკოლოზ III საქართველოში დამატებით გამოაგზავნა ფრანჩისკანელი მონაზვნები⁵. 1307 წ. პავ კლემენტო V მიერ საქართველოში გამოგზავნილ იქნა დიდძალი მონაზვნობა ფრანჩისკანელებისა და დომინიკანელებისა, რომელთაც კათოლიკე მრევლის შევლის გარდა დავალებული ჰქონდათ უფრო დიდი მისია — შეერთებისათვის ქადაგება⁶. 1318 წ. პავმა იოანე XXII გამოაგზავნა ახალი მონაზვნები ორივე წესისა, რომელთაც ხალხში კათოლიკობის გავრცელება ჰქონდათ დავალებული⁷ და ა. შ.

კათოლიკე მოქადაგე მღვდელ-მონაზონნი XIII ს. 30-იანი წლე-

3 მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 18.

4 იქვე.

5 იქვე, გვ. 21.

6 იქვე, გვ. 28.

7 იქვე.

ბიდან მოედინებოდნენ უწყვეტ ნაკადად. მათ საღვთო საქმის გარდა ამ ქვეყნებში პოლიტიკური მეთვალყურეობა და ინფორმაციის მოპოვების მიზნით ევალეობდათ. ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის რომის კათოლიკურ ეკლესიასთან შეერთება მხოლოდ პოლიტიკურ მიზნებს ისახავდა, რაც შეიძლებოდა განხორციელებულიყო მაშინ, თუ მონგოლთა მიერ მიმძღვრებული საქართველო დასავლეთისაგან მოიღებდა რეალურ სამხედრო დახმარებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართული ეკლესია, რომელსაც სრული ავტოკეფალია ჰქონდა მოპოვებული და თავს მსოფლიოს მეექვსე საპატრიარქოდ მიიჩნევდა⁸, რა თქმა უნდა, ვატიკანის ქვეშევრდომობას არ მოისურვებდა და თავისი ნებით მის მეძღვნე-მოხარკეობას არ იკისრებდა. ვატიკანი კი სულ უფრო დაჟინებით ცდილობდა, ჯერ კიდევ საქმაოდ მღვდარი და ხალხმრავალი *multitudo noieitontium* საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის შეერთებას, საიდანაც მომავალში საყმაო სარგებლის მიღებას ელოდა. რომიდან საქართველოში გამოსაგზავნ მისიონერებს განსაკუთრებულად არ ჩევდნენ ცოდნით, განათლებით, გამძლეობით, ენების ათვისების უნარით დაჯილდოებულ ხალხს, რომელთაც თავიანთი საქმიანობით შეეძლებოდათ გავლენა მოეხდინათ ერზე და ეკლესიათა შეერთების საქმე მოეახლოვებინათ.

ჩვენში შემოსულ მისიონერთა დიდი ნაწილი ღვთისმეტყველების გარდა დაუფლებული იყო, აგრეთვე, სააფთიაქო და სამკურნალო საქმეს, რასაც განუწყვეტელი ომიანობის პირობებში ჩვენი ქვეყნისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ხშირ შემთხვევაში ისინი ავადმყოფებს უფასოდ მკურნალობდნენ და ხალხში პატივისცემას იმსახურებდნენ. ბევრი მათგანი ფლობდა სამოქალაქო დისციპლინებს: ფილოსოფიას, ისტორიას, მათემატიკას, ფიზიკას, ქიმიას, მხატვრობას. იცნობდნენ ევროპის ახალ მიღწევებს მეცნიერების სხვადასხვა დარგში და თავიანთ მიერ გახსნილ სასწავლებლებში, საღვთისმეტყველო საგნებთან ერთად, ამ ახალ მიღწევებზეც ესაუბრებოდნენ ქართველ ახალგაზრდობას. ქართველი შეფე-მთავრები და საეკლესიო მოღვაწენი მისიონერთა ამგვარ საქმიანობას ხელს უწყობდნენ და კიდევ ახალისებდნენ, მაგრამ ლოიალური დამოკიდებულება შეერთების საქმეს ვერ შეელოდა. ქართული ეკლესია, რომელმაც აქამდე მრავალ მეზობელ ხალხზე იქონია

⁸ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, საქართველოს ისტორია, თბ., 1883, გვ. 201.

გავლენა, გააქრისტიანა და მართლმადიდებლობაზე მოაქცია, რომელმაც თავისი სამოქმედო არე გააფართოვა და ქართული ეკლესიის კოპოსობები შექმნა ვალაშკერტში, არზრუმში, ანში თუ ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომელმაც დიდი ღვაწლი დასდო წმინდა ადგილებში მრავალრიცხოვანი ტაძრების, ეკლესია-ლავრებისა და სავანეების მშენებლობას, რა თქმა უნდა, ასე ადვილად ვერ შეეღწეოდა ადრე მოპოვებულ პრიორიტეტს.

1289 წ. კათალიკოს აბრაამ პირველისადმი მოწერილ წერილში პაპი ნიკოლოზ IV შეერთების საკითხებზე საუბრისას, როგორც ჩანს, ითვალისწინებდა ამ სიძნელეებს და საქართველოს მწყემსმთავარს მუდარის ტონით სწერდა: როგორმე „სძლიეთ ყოველ სიძნელეს, რაც შეერთების დროს გაგიჩნდეთ, მხნედ მოუახლოვდით ჩვენს ეკლესიას და თქვენის მაგალითით ეცადეთ სხვების მოზიდვასაც“⁹. XIV ს. დასაწყისშიც ვატკანის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას აღმოსავლეთის, პირველ რიგში, საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესიის შეერთება წარმოადგენდა. 1321 წ. პაპი იოანე XXII თავგადადებული უმტკიცებდა გიორგი ბრწყინვალეს, რომ რომისა და საქართველოს სულიერ ერთობას საერთაშორისო მნიშვნელობა ექნებოდა, რაც სიკეთეს მოუტანდა ყველა ქრისტიანს და სთხოვდა, ეს საკითხი სხვადასხვა მომიზეზებით კიდევ სხვა დროისათვის არ გადაეადებინა. „უკეთუ თქვენ მოიმიზეზებთ; — სწერდა პაპი, — რომის შეერთება თვინიერ მსოფლიო კრებისა შეუძლებელიაო, ჩვენ მოგახსენებთ, რომ მზად ვართ მოვახდინოთ ესრეთი კრება, უკეთუ მოითხოვეთ თქვენ და თქვენმა ეპისკოპოსებმა. ამის გამო დიდი სიამონებით და პატივით მიგიღებთ თქვენ და ყველა თქვენ მიერ წარმოგზავნილ პირებს, რათა შეუერთოთ ეკლესიას თავისი ნაწილი“ პაპი ვერ მალავდა მომავლის იმედით გამოწვეულ აღფრთოვანებას და უმატებდა: „ამ შეერთების შესრულების დროს გამოვიღებთ ახალ სამოსს, დავკლავთ ჭამებულ ზვარაკთა და გავუმართავთ მსოფლიო წვეთულებას ყველა მორწმუნეს“¹⁰ და სხვა. აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიებს შორის 300 წლის წინ კონსტანტინოპოლში დარღვეული კავშირის გამთელება რომმა მცხეთაში მოინდომა.

გიორგი მეფე წინა პლანზე ისევ და ისევ სამხედრო-პოლი-

⁹ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 20.

¹⁰ იქვე.

ტიკურ კავშირს აყენებდა და საეკლესიო ერთობის წარმატებასაც ამ საკითხთან აკავშირებდა. მხოლოდ სახელმწიფოთა პოლიტიკურ რი ურთიერთობა შეიძლებოდა ყოფილიყო რომთან სულიერი ურთიერთობის საფუძველი, ამიტომაც ქართველი პოლიტიკოსები ეკლესიათა შეერთების საკითხებს სულ უფრო ართულებდნენ, მას მსოფლიო ქრისტიანული ეკლესიის საქმედ მიიჩნევდნენ და საერთაშორისო მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. როგორც ჩანს, პაპ იოანე XXII ჯერ კიდევ არ სჯეროდა, რომ ქვეყნის პოლიტიკური საჭიროების გარეშე ქართული ეკლესია, რომელსაც მკვიდრად შემუშავებული ტრადიცია ჰქონდა, ასეთ ნაბიჯს არ გადადგამდა. რაც შეეხება მისიონერთა მიერ საქართველოს რეგიონებში ქართველი მოსახლეობის მცირე ნაწილის გაკათოლიკებას, ეს დიპლომატიური თვალსაზრისით შესაძლებლად და მოსათმენად იყო მიჩნეული. ქვეყნის ამგვარ საჭიროებას კარგად ხვდებოდნენ აქ მოსული მისიონერები და არ ზოგავდნენ ძალებს ეკლესიათა სანატრელი გაერთიანებისათვის რეალური საფუძვლის შესაქმნელად. მხარს უჭერდნენ საქართველოს დეოდალური ძალების გაერთიანებას, მეფე-მთავართა შეთანხმებას, აქტიურად ებმებოდნენ ქვეყნის პოლიტიკურ და კულტურულ საქმიანობაში¹¹. ასეთ ვითარებაში იზრდებოდა კათოლიკური მრევლის რიცხვი, ჩნდებოდნენ ქართველი კათოლიკე სასულიერო მოღვაწენიც, უფრო მეტი, ზოგი ქართველი ფრანჩისკანელთა ორდენში შედიოდა და მათთან ერთად ეწეოდა მისიონერთა მოღვაწეობას, როგორც, მაგალითად, „ტფილელი ქართველი ძმა დიმიტრი“.

XIII ს. 20-იანი წლების ბოლოს, ერთი მხრივ, თურქების მიერ აღმოსავლეთში კათოლიკური სარწმუნოების დევნისა და, მეორე მხრივ, საქართველოში კათოლიკური მრევლის მომრავლების შედეგად, საკითხი დადგა სმირნის კათოლიკური საეპისკოპოსოს გაუქმებისა და თბილისში ასეთი საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ. ამასთან დაკავშირებით 1328 წ. აგვისტოში გამოვიდა პაპ იოანე XXII-ის ბულა, სადაც ნათქვამია: „ბევრის რჩევისა და გამოძიების შემდეგ დავრწმუნდით, რომ თბილისი ქართველთა სამეფოს შუაგულში, საუკეთესო... ერთ საგსე, სიმდიდრით უხვი ქალაქია... თუ ამისა და თუ სხვა დიდათ სასარგებლო მიზნების გამო ჩვენ გადავწყვიტეთ და თბილისი გავხადეთ საეპისკოპოსო ქალაქად

¹¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967, გვ. 299.

და გენებას შემდეგშიაც დარჩეს ესრე და ეწოდოს თბილისის საეპისკოპოსო ქალაქი, არც მოაკლდეს მას ეს საეკლესიო ღირსება არამედ იგი უფრო აღმატოს და გავრცელდეს, ამავე ქალაქში აშენდეს საკათედრო ტაძარი, საეპისკოპოსო ეკლესია და ეწოდოს თბილისის საეპისკოპოსო ეკლესია... ეპისკოპოსად დავნიშნავთ გამოცდილსა და მოღვაწე პირს“¹². ასეთივე შინაარსის ბულა გამოქვეყნდა 1329 წ. 6 თებერვალს, რის შემდგომ მუშაობას შეუდგა თბილისის ახალი საეპისკოპოსო.

საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ კათოლიკური საეპისკოპოსო რა ენაზე იმუშავებდა, ანუ რა ენაზე წარიმართებოდა ეკლესიაში წირვა-ლოცვა; მრევლისათვის გაუგებარ ლათინურ ენაზე, რომელზედაც არსებობდა საეკლესიო ლიტურგიული ლიტურატურა, თუ მრევლისათვის გასაგებ ქართულ ენაზე, რომელზედაც სპეციალური კათოლიკური ლიტურატურა, როგორც ჩანს, მაშინ იშვიათობას წარმოადგენდა. რაკი პაპის აღნიშნულ ბულაში ამის შესახებ პირდაპირი მითითება არ არის, მივმართოთ არაპირდაპირ ჩვენებებს. ბულაში, სადაც პაპი ეხება მომავალი ეპისკოპოსის ვალდებულებებს, ერთგან ნათქვამია: ეპისკოპოსმა „უნდა შეუდგინოს (თუ შეადგენინოს — შ. ლ.) და მოუკლებლივ ასწავლოს კათოლიკე მოძღვრება ერსა“. გასაგებია — ლათინურ ენაზე კათოლიკურ მოძღვრებას შედგენა არ დასჭირდებოდა. აქ საუბარი უნდა იყოს კათოლიკური მოძღვრების ქართულად გადმოღებაზე, შედგენაზე, რომლის შემდეგაც შეიძლებოდა ესწავლა ეს მოძღვრება მრევლს. შემდეგ ბულაში პაპი აცხადებდა, რომ თბილისის ეპისკოპოსად კი არ გადმოიყვანდა გაუქმებული სმირნის ეპისკოპოსს, არამედ დანიშნავდა ახალ „გამოცდილსა და მოღვაწე პირს“. ე. ი. ისეთ პირს, ვინც გარკვეული იყო ადგილობრივ ვითარებაში და რომელსაც ექნებოდა აქ მოღვაწეობის გამოცდილება, „იქნებოდა კარგად მცნობი იმ ქვეყნის გარემოებისა“. რაღა თქმა უნდა, ადგილობრივი ვითარებისა და ყოფის კარგ მცოდნეს, რომელსაც აქ მუშაობის სტაჟიც ექნებოდა, ქართული ენაც უნდა სცოდნოდა. ბოლოს და ბოლოს ეს ასეც მოხდა. იმავე ხანებში საქართველოდან რომს გაიწვიეს დომინიკანელების ორდენის ქართული ენის მცოდნე მისიონერი იოანე ფლორენციელი, რომელიც 10 წელზე მეტ ხანს იყო საქართველოში, და დანიშნეს თბილისის

¹² მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 32—33.

კათოლიკური ეკლესიის პირველ ეპისკოპოსად. მან ამ თანამდებობაზე 19 წელი დაჰყო. მისი ბიოგრაფი შარლი ერთგან აღნიშნავს, რომ იოანე ფლორენციელმა „დაუღალავად იშრომა ქართველების შემოსაერთებლად... ამ ერის დასაწვრთნელად კათოლიკე სარწმუნოებაში ბევრი წიგნი თარგმნა ქართულ ენაზე“¹³, რაც ბულის შესაბამისად ნიშნავდა კათოლიკური მოძღვრების შედგენას გასაგებ ენაზე. მოყვანილი მაგალითები საკმაოდ ცხადყოფენ, რომ XIV ს-ში დაარსებულ თბილისის კათოლიკურ საეპისკოპოსოს ქართულენოვანი ტიპიკონი ჰქონდა და მღვდელმსახურებაც ყოველთვის ქართულ ენაზე სრულდებოდა. ასე იყო ეს XV ს. დასასრულამდე. ქართული ენის გარეშე აქ მღვდელმსახურება არა მართო ძნელდებოდა, არამედ შეუძლებელიც იყო. აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ჯერ კიდევ ტრადიციით ამ საუკუნეებში მთელი კავკასიისათვის ქართული ენა ერთ-ერთი ყველაზე მეტად ხელმისაწვდომი, სამწერლობო, სასურთიერთო და საპატიო ენა იყო¹⁴.

კათოლიკობის კვალი სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე ჩანს XV ს. მეორე ნახევრიდან, რაღა თქმა უნდა, იგიც, როგორც საქართველოს სხვა რეგიონები, თბილისის საეპისკოპოსოს მრევლში შევიდოდა. მისი ნუნიციო (წარმომადგენელი) ლუდოვიკო ბოლონიელი თბილისიდან ღებულობდა მითითებებს.

XV ს. განსაკუთრებით საშიშ ხასიათს ღებულობდა წინა აზიაში თურქთა წინსვლა. შეშფოთებულმა საბერძნეთის იმპერატორმა იოანე პალეოლოგმა დასავლეთთან კავშირის აღდგენა გადაწყვიტა და პაპ ეგგენი IV-ს მიმართა. პაპმა არ დააყოვნა და 1439 წ. ფლორენციაში მოიწვია კრება, სადაც ოფიციალურად მიწვეული იყო აგრეთვე საქართველოს ეკლესია. საქართველოს დელეგაცია გაემგზავრა მიტროპოლიტ გრიგოლის მეთაურობით, რომელსაც გზად შეუერთდნენ აგრეთვე ტრაპიზონელი. ფლორენცია საზეიმოდ დახვდა სტუმრებს. კრების მსვლელობაში მონაწილეობდა თვით საბერძნეთის იმპერატორი. სამწუხაროდ, ფლორენციაში ჩამოსული მოკამათენი გადაულახავ წინააღმდეგობებს წააწყდნენ. ძირითად საეკლესიო დოკუმენტებში შეთანხმების მიუხედავად გაერთიანება არ მოხერხდა და კრება ჩაიშალა¹⁵. მონაწილენი

¹³ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 38—39.

¹⁴ დონ ჯ უ ზ ე პ ე ჯ უ დ ი ჩ ე მ ი ლ ა ნ ე ლ ი, წერილები საქართველოზე, 1964, თბ., გვ. 92—93.

¹⁵ «Новое обозрение», 1891, 3. IV.

გაცრუებული იმედებით დაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყნებში. საბერძნეთი სასიკვდილო აგონიას განიცდიდა.

400 წლის განმავლობაში ანგრევდნენ თურქები ბიზანტიის იმპერიას. საქართველოში იატარებულმა ღონისძიებებმა (მაჰმადიანური კოალიციების დამარცხება, ტრაპიზონის სამეფოს შექმნა და სხვა) წინა აზიაში ბერძენთა პოლიტიკური სიცოცხლე რამდენადმე გაახანგრძლივა.

XIII—XV სს. ბერძნულ-ქართული ურთიერთობა ამკარად მშვიდობიანი გახდა. საამისო ინიციატივას ხშირად თვით ბერძნები იჩენდნენ. ბერძნულ-ქართულ სამეფო სახლებს შორის დამძახლება გახშირდა. მოყვრობა-დანათესავება უმთავრესად პოლიტიკურ ნიადაგზე ხდებოდა. დაძახუნებულ ბიზანტიას შავ ზღვაზე გაჭრილ თურქთა შეტევების მოგერიება სულ უფრო უჭირდა.

ჩრდ.-აღმ.-დან დახმარების მიზნით უკანასკნელად კონსტანტინე კეისარი საქართველოს სამეფო სახლს დაუკავშირდა და 1451 წ. გიორგი VIII-ის ასული საცოლედ დანიშნა. ორი მეზობელი ქრისტიანი სახელმწიფოს დაახლოება ბევრის გულში მომავლის იმედს ბადებდა. ახალგაზრდა იმპერატორი კვლავ თურქებთან ბრძოლაში ჩაება და 1453 წ. 29 მაისს, ქორწინებამდე, სატახტო ქალაქის კედლებთან გმირულად დაეცა, საქართველოში დარჩენილი საპატარძლო შავებით შეიმოსა. მალე ეს წუხილი საკაცობრიო წუხილად გადაიქცა. ოსმალეთმა შავი ზღვის სრუტეები დაკეტა და წინა აზიასა და ცივილიზებულ ევროპას შორის რკინის ფარდა ჩამოაფარა.

მაჰმადიანიზმის ფანატიკური იდეით აღფრთოვანებული და ახალი ტერიტორიების დაპყრობის უინით ანთებული ოსმალები კერკოპორტას კარებსა და კონსტანტინეპოლის კედლებთან არ შეჩერებულან. გამოაცხადეს რა კონსტანტინეპოლი ოსმალეთის დედაქალაქად, სულთან მეჰმედ ფათიჰის (1451—1481) ბრძანებით თურქეთის ჯარებმა ევროპის ტერიტორიაზე განაგრძეს წინსვლა, რამაც დასავლეთის სახელმწიფოთა, განსაკუთრებით ვატიკანისა და ბურგუნდიის შემფოთება გამოიწვია. დაიწყო დაუსრულებელი ცდები თურქთა წინააღმდეგ ჯვაროსნული ომის, კოალიციური ლაშქრობისა. ამასთან დაკავშირებით დგებოდა მომხიბვლელი გეგმები კარდინალ ისიდორესი თუ პაპ ნიკოლოზ V-ისა; პაპ კალიქსტო მესამისა თუ პაპ პიო მეორისა. პროექტებს ადგენდა ყველა, ვისაც ეს ეხებოდა, თუ არ ეხებოდა, სასულიერო და საერო მბრძა-

ნებელნი. სამწუხაროდ, ამ პროექტებს სინამდვილეში არაერთი რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.

შედგენილი პროექტებიდან თავისი მასშტაბურობითა ბედულებით ჩვენ უფრო საინტერესოდ გვეჩვენება პაპი კალიქსტო III-ის მიერ შედგენილი ჯვაროსნული ომის გეგმა, რომელიც მისმა მომდევნო პაპმა პიუს მეორემ თითქმის უცვლელად მიიღო. კალიქსტო მესამის პროექტის მიხედვით კონსტანტინოპოლის განთავისუფლება და ევროპის კონტინენტიდან თურქების გაყრა მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდებოდა შესაძლებელი, თუ საერთოდ დამარცხდებოდა თურქეთის სახელმწიფო, თუ ევროპის ჯვაროსანთა მიერ დაწყებულ სამხედრო მოქმედებას მხარს აუბამდნენ აზიაში მყოფი ქრისტიანი სამეფო-სამთავროები, ე. ი. თუ გაიხსნებოდა მეორე ფრონტი და როგორც შემდეგ ყვარყვარე ათაბაგიც წერდა — თუ თურქები მოექცეოდნენ „ორ ჯარს შუა“. ამ პროექტით 1458 წ. პაპის წარმოგზავნილი ლუდოვიკო ბოლონიელის ჩამოსვლას საქართველოს სამეფო-სამთავროები კმაყოფილებით შეხვედრიან. უფრო მეტი, ამასთან დაკავშირებით მათ ერთიმეორეში თანხმობა ჩამოუგდიათ და პაპის მოციქულისათვის თავიანთი გეგმები შეუთავაზებიათ¹⁶. 1459 წ. საქართველოს სამეფო-სამთავროთა წარმომადგენლები ამ პროექტებით ფოთიდან შავი ზღვის გზით დასავლეთში გაემგზავრნენ და ლუდოვიკო ბოლონიელთან ერთად ევროპის სახელმწიფოთა მმართველებს წარუდგინეს. 1460 წ. ელჩობის ამოცანას შეადგენდა ძირითადად უკვე შედგენილი დიდი პროექტის ცალკეული დეტალების დაზუსტება და მოკავშირეებთან შეთანხმება. მათი ენერგიული მოქმედების მიუხედავად, ელჩებს გადაულახავი წინააღმდეგობები დაუხვდათ. ისინი ეთათბირნენ: უნგრეთის მეფე ფრიდრიხს, გერმანიის იმპერატორ ფრედერიკოს, ვენეციისა და ფლორენციის სენატებს, რომის სამღვდლოებას და პირადად პაპ პიო მეორეს, საფრანგეთის მბრძანებელ კარლოს XII-ს, მის შვილს ლუდოვიკო XI-ს და სხვ. ელჩებს ყველგან დიდი პატივითა და თავაზიანობით ღებულობდნენ. ბოლოს ისინი წარუდგინეს „აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სახელმწიფოებთან ხელშეკრულების დამდები ლიგის“ უმაღლეს მფარველს ბურგუნდიის დუკა ფილიპეს¹⁷. მაგრამ ამ თითქოს რეალური მცდელობიდანაც

¹⁶ მ. თ ა მ ა რ ა შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 56—59.

¹⁷ ლ. ტ ა რ დ ი, ვენეციის როლი უნგრეთთან საქართველოსა და სპარსეთის ურთიერთობაში, „ევროპის ქვეყნების ისტორიის პრობლემები“, II, თბ., 1978, გვ. 199.

არაფერი სასიკეთო არ გამოვიდა. კოალიციური ლაშქრობა ვერ შემდგომი ცდებით (კონსტანტინე მეფისა და ალექსანდრე ქვეყნის ელჩობანი ევროპაში და, პირიქით, დალმაციის მეფის ფერდინანდ I თუ ვენეციის ელჩთა — ძენო კატერინო და სხვათა, ვიზიტები საქართველოში) ვერ შედგა.

ევროპის მმართველ წრეებს ერთხანს ოსმალთა დაუძინებელი მტრის, სპარსეთის შაჰის უზუნ-ჰასანის იმედი ჰქონდა, რომელიც აღმოსავლეთიდან წარმატებით აწარმოებდა ომს თურქთა წინააღმდეგ. მაგრამ 1474 წ. არზრუმის მახლობლად თერჯაანთან მომხდარ ბრძოლაში უზუნ-ჰასანი სასტიკად დამარცხდა და უკან დაიხია. არზრუმის მეზობელი ქვეყანა სამცხე-საათაბაგო იყო, რომელთანაც შაჰი თითქოს კარგ განწყობილებას ავლენდა. თერჯაანთან მარცხმა მას ეს განწყობილება რადიკალურად შეაცვლევინა. როგორც ჩანს, შაჰი ყვარყვარე ათაბაგს, როგორც მის არა აქტიურ მოკავშირეს, დაემდურა და თავისი მარცხის ერთ-ერთ მიზეზად ის მიიჩნია. ალბათ, ამიტომაც იყო, რომ 1477 წ. უზუნ-ჰასანი თავის ქრისტიან მოკავშირეს მოულოდნელად სთავს დაესხა, ქვეყანა დაურბია, მოსახლეობა გაუნადგურა და მძიმედ დახარკა.

უზუნ-ჰასანის მეუღლე, ტრაპიზონის კომნენტა სახლის შვილი, სპარსეთის პოლიტიკურ-დიპლომატიურ საკითხებში აქტიურად იყო ჩაბმული. როგორც ცნობილია, სამცხე-საათაბაგოს თავის მოსაზღვრე ტრაპიზონის იმპერიასთან სადავო ტერიტორიული საკითხები ჰქონდა (ქანეთი, ზემოქვეყანათა ნაწილი). საფიქრებელია, ეს დავა უზუნ-ჰასანმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა და მესხეთში შექრა ვითომც კომნენტა დაცვის საზღვრით გაამართლა. სინამდვილეში ამ მოქმედებით უზუნ-ჰასანმა ნებით თუ უნებლიეთ თავისი მოწინააღმდეგის, თურქეთის, საქმე გააყეთა და მომავალში მას ჩრდილოაღმოსავლეთით გალაშქრების პერსპექტივები შეუქმნა, რასაც პირველ რიგში გადაჰყვამოდა თვით ტრაპიზონის სამეფო. 1478 წ. უზუნ-ჰასანიც გარდაიცვალა და ბოლო მოეღო ვენეციისა და ევროპის სხვა სახელმწიფოთა ცდას, რომ ვითომც დასავლეთიდან დაიწყებდნენ კოალიციურ ლაშქრობას და ორ მხრივ ბრძოლაში დაამარცხებდნენ თურქებს. მოხდა კი პირიქით. გამარჯვებულმა თურქეთმა ორივე ფრონტზე — როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთით, დროდადრო ახალი შეტევები წამოიწყო და ზედიზედ დაიპყრო ტრაპიზონი, ყირიმი, ალეპო, დამასკო, პალეს-

ტინა, ეგვიპტე, ჰიჯაზი, ალჟირი, კუნძული როდოსი, ბელგარა, ბუდა, ვანი, ყარსი, არზრუმი, ბალდადი, ჩრდ. კავკასიის ხალხები აზერბაიჯანი და სხვა. ტრაპიზონის საეპისკოპოსოს, სომხეთის, შავი ზღვის აუზის და ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხების დაუფლების შემდეგ ოსმალებმა საქართველო მაჰმადიანურ ალყაში მოაქციეს, რის შედეგადაც ევროპა-საქართველოს ყოველგვარი ურთიერთობა შეწყდა. გადაიკეტა განახლებისა და მომავალი პროგრესის გზები. ანტითურქული კოალიციის შექმნას არც XVI ს-ში მოჰყოლია რაიმე რეალური შედეგი, მიუხედავად იმისა, რომ ხშირი იყო ორმხრივი ცდები როგორც საქართველოდან, ისე დასავლეთიდან. XVI ს. ამგვარი კოალიციის შექმნისათვის ბევრს ცდილობდა მეფე სიმონი. იგი გამოეხმაურა 1590 წ. პაპ კლემენტი VIII-ისა და გერმანიის იმპერატორ რუდოლფ II-ის ინიციატივით დაწყებულ მოლაპარაკებას ანტიოსმალური კოალიციის შედგენის შესახებ¹⁸. სიმონის ელჩი პატრი ჯაკობო (იაკობი — შ. ლ.) ვენეციისა და სხვა სახელმწიფოთა კარზე საამისოდ საქმიანობდა¹⁹. ანტითურქული კოალიციის შექმნით სისხლხორცეულად დაინტერესებული იყო ირანიც. XVI ს. 90-იან წლებში მისი ნიჭიერი მმართველი შაჰ-აბასი, უთანხმდებოდა რა ანტითურქული კოალიციის საკითხებზე ევროპის სახელმწიფოებს (პაპსა და პოლონეთის მეფეს), აღუთქვამდა: თუ თურქთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მხარს დამიჭერთ და ჩემი მოკავშირენი იქნებით, სამაგიეროდ მთელ საქართველოს ხალხს თქვენს კათოლიკურ რელიგიაზე მოვაქცევო²⁰. არც ამ ცდებიდან გამოვიდა რაიმე და პოლიტიკურად დაშლილი და დასუსტებული ჩვენი ქვეყანა კიდევ უფრო დაიჩინა და ფეოდალურ ნაჭუჭში ჩაიკეტა. ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის გამაერთიანებელი და ყოვლისმომცველი ხმა გაიბზარა და, ბოლოს, გამთიშველი ძალების მოქმედებით ორად გაიბო — დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიებად, ეს მაშინ, როდესაც საქართველოს სამხრეთ სანაპიროებსა და ზღვისპირა ქალაქებში ჩამომსხდარმა ოსმალებმა მუჰამედის მოძღვრების გავრცელება დაიწყეს და ქვეყანას გადაგვარების რეალური საშიშროება შეუქმნეს. ასეთ ვითარებაში ბუნებრივად ისმის კითხვა — რა მოუვიდა უმოძღვროდ დარჩენილ ქართ-

K 178.361

¹⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., გვ. 147.

¹⁹ ლ. ტ ა რ დ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 210.

²⁰ ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VI, 1973.

შ. ვარძიას ნაწ. ნაშ.
 საქართველოს ისტორიის
 ინსტიტუტი
 17.11.1973

ველ-კათოლიკე მრევლს, რომელიც ევროპული განათლების დრო-
შით მოქმედებდა და ქვეყნის მომავალს იმედის ნაპერწკალს
დანათოდა. რა მოუვიდა ე. წ. „რომის კაცების“ გარეშე დარჩენილ
კათოლიკურ ტაძრებს, ან მისიონერთა მიერ გახსნილ სასწავლებ-
ლებს და ასე შემდეგ. როგორც ჩანს, უმოძღვროდ დარჩენილი
მრევლის ნაწილი კვლავ მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ შეიერ-
თა, ხოლო მეორე ნაწილი შერჩა კათოლიკობას, რომლის მწყემს-
მთავრობას ლათინი პატრების შავივრად სწევდნენ კილიკიიდან და
ნახივენიდან ჩამოსული სომეხი ე. წ. „უნიტორი“ ბერები. ამ
სომეხ უნიტორთა წარმომადგენელი ჩანს სიმონის ელჩი ია-
კობიც.

ლეონ I კათოლიკეებს არ სწყალობდა და კათოლიკობაზე მიქცეულ კილიკელებს სდევნიდა კიდევ. 1219 წ. ლეონ I უძეოდ გარდაიცვალა. სამეფო გვირგვინი მის 16 წლის ქალიშვილს ზაბელს არგუნეს, რომლის მეორე ქმარი ხათუმი პატრიარქ კონსტანტინე I ბარცერბერდთან ერთად კარგ განწყობილებაში იყო რომთან. სწორედ მათი ხელშეწყობით მოხდა სომეხ-ლათინთა შედარებით შესამჩნევი დაახლოება³. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ხათუმ I-სა და კონსტანტინე პირველზე გარკვეული გავლენა მოახდინა იმ დროის ისეთმა დიდმა პოლიტიკურმა აქტებმა, როგორიც იყო იმპერატორ ფრიდრიხ მეორისა (1228 წ.) და ლუდოვიკო IX (1248 წ.) ლაშქრობები წმინდა ადგილების გასათავისუფლებლად. გავლენა მოახდინა იმანაც, რომ დასავლეთის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული უპირატესობანი სულ უფრო ცხადად ვლინდებოდა. სომხურ-ლათინური ეკლესიების ურთიერთობაში ნამდვილი გარდატეხა შეიტანეს ხათუმ მეორემ (1280—1307) და პატრიარქმა გრიგორ მეშვიდე ანავარზელმა. მათ შეადგინეს რომის ეკლესიის მიხედვით სომხური ეკლესიის გარდაქმნისა და სომეხ-ლათინთა უნიის შექმნის პროექტი. ამ ნაბიჯმა ხალხში უკმაყოფილება გამოიწვია. მანვე უკმაყოფილება გამოიწვია განსაკუთრებით თურქებისა და ეგვიპტელების მაჰმადიანური მმართველებისა, რომელთაც ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოებთან კავშირი თავიანთი ინტერესების საწინააღმდეგო პოლიტიკურ აქტად მიიჩნის⁴. როგორც ჩანს, ეს ვითარება ერთ-ერთი მიზეზი გახდა იმისა, რომ 1375 წ. ეგვიპტის ლაშქარი კილიკიაში შეიჭრა, აიღო მისი დედაქალაქი სივასი, ზოლო მეფე ლეონ VI ტყვედ წაიყვანა. ასე დასრულდა კილიკიაში შექმნილი ამ მეტად საინტერესო სამეფოს ისტორია.

ამ დროს დამარცხებულ კილიკიაში ფართო პროპაგანდისტული მუშაობა გაშალა რომის კათოლიკურმა ეკლესიამ ფრანჩისკელთა და დომინიკანელთა ორდენების მისიონერ-მონაზონთა წყალობით, რომელთაც ადგილობრივ კათოლიკეებთან შეთანხმებით შეძლეს ჩამოეყალიბებინათ განსაკუთრებული ლათინურ-სომხური ძმობა „Unitor“⁵. მათ მღვდელმსახურების შესრულების დროს

³ М. Орманян, Армянская церковь, пер. с французского Б. Фунт, М., 1913, стр. 66.

⁴ იქვე, გვ. 67.

⁵ იქვე, გვ. 69.

უშიშროების გარანტია ჰქონდათ მოპოვებული. „უნიტორის“
ძმებს მფარველობას უწევდა ბოლონიის ეპისკოპოსი ბარტოლომეუსი
იმ დროს, როცა ქვეყანაში არაბულ-თურქული რაზმები დათარე-
შობდნენ და ხალხი თავშესაფარსა და სამალავებს ეძებდა, ასეთი
ორგანიზაციის დაარსება დიდ წყალობად ჩანდა. როგორც ირკვე-
ვა, ერთხანს მისიონერებმა ლათინური წესების შემოღება განი-
ზრახეს, მაგრამ ადგილობრივი ბერების მხრივ სასტიკ წინააღმდე-
გობას წააწყდნენ და ბოლოს და ბოლოს დათანხმდნენ სომხური
საეკლესიო წესების, „სომხური რიტის დატოვებას, რაც მალე პა-
პის ბულითაც იქნა დამტკიცებული“⁶. ადგილობრივ კათოლიკეთა
ყოფაში საეკლესიო მღვდელთმსახურების თვალსაზრისით რაიმე
მნიშვნელოვანი ცვლილება არ მომხდარა. მათი ძველი „პაი ეკე-
გეცი“ — სომხური ეკლესია დარჩა ისევ სომხურ ეკლესიად, მხო-
ლოდ დაემატა სიტყვა „კათოლიკური“. მათი კათოლიკობა ძირი-
თადად იმით გამოიხატებოდა, რომ პაპს სცნობდნენ წმინდა პეტრეს
ეკლესიის თანამოსაყდრედ, აღიარებდნენ მას ქრისტეს მოციქუ-
ლად და ემორჩილებოდნენ. ამავე დროს ასეთი ვითარება კათო-
ლიკურ ეკლესიებს მღვდელმსახურების შესრულებას უადვილებ-
და. ყოველ ძველ მოძღვარს, ვინც „უნიტორად“ ირიცხებოდა,
ზოგიერთი კათოლიკური დოგმის გათვალისწინებით, უფლება ეძ-
ლეოდა თავისსავე ეკლესიაში აესრულებინა სასულიერო წესები.
ალბათ, ამის მეოხებითაა, რომ XV ს. ბოლოს კილიკია-ნახჩევნის
მიდამოებში შეიმჩნევა უნიტორ ბერთა სიმრავლე.

XV ს. პირველ ნახევარში თითქმის ასეთივე პროცესი მიდიო-
და ყირიმის ნახევარკუნძულზე, სადაც გენუელთა კომპანიის მფარ-
ველობის ქვეშ დაარსდა სომეხ კათოლიკეთა კოლონია, რომელმაც
რომთან საქმიანი ურთიერთობა გააჩაღა. 1439 წ. მათი დელეგა-
ცია პაპთან ეკლესიათა შეერთების თაობაზე ფლორენციელებს
სთხოვდა შუამდგომლობას. ისე როგორც იტალიელი მისიონერები
მოდიოდნენ კილიკიასა და სომხეთში, ასევე XV ს-დან მრავალი
სომეხი მკვიდრდება იტალიასა და ევროპის სხვადასხვა ქვეყნებ-
ში და იქ მრავალნაირ კულტურულ საქმიანობას ეწევა. ამ სიახლო-
ვეს გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა სომეხთა შორის კათოლი-
კობის ჭავრცელება-განშტკიცებაში⁷. რაც გრიგორიანული ეკლე-
სიის მკაცრი წინააღმდეგობების პირობებში მაინც ხერხდებოდა.
თითქოს გასაკვირია, მაგრამ ფაქტია, რომ XV ს. შუა ხანებ-

⁶ იქვე.

⁷ იქვე, გვ. 184.

ში თურქეთის დაპყრობილ ტერიტორიაზე არნახულად გაიზარდა როგორც სომეხ ვაჭარ-მრეწველთა, ისე სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ძლიერება და ავტორიტეტი. საკუთარი სახელმწიფო-დაკარგული სომეხი ხალხი, რომელიც თურქეთის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე იყო გაფანტული და აღჭურვილი იყო ვაჭრობა-მრეწველობის დიდი უნარით, თურქეთის სულთნებს თავიანთი პოლიტიკის დასაყრდენ იარაღად მიაჩნდათ. როგორც საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიაზე, ისე ევროპაში საქმიანი მიმოსვლისათვის სომეხ ვაჭარ-მრეწველებს სრული თავისუფლება ჰქონდათ მინიჭებული. ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ დაწვრილებით გვექნება საუბარი.

კონსტანტინეპოლის აღებამდე ერთი წლით ადრე თურქთა მოსალოდნელი შემოჭრის თავიდან აცდენის მიზნით კარდინალმა ისიდორემ საბერძნეთის ეკლესიის მესვეურებს პაპის სახელით კიდევ ერთხელ მოუწოდა შეერთებისაკენ. სოფიის ტაძარში მოსულ მორწმუნეებს კარდინალი უმტკიცებდა რომისა და საბერძნეთის გაერთიანების მნიშვნელობას და პირდაპირ ეუბნებოდა, რომ კარზე მომდგარ თურქთაგან ხსნა მხოლოდ ამ ორი ქვეყნის ძალების გაერთიანებით შეიძლებოდა. ბერძნებმა დროულად შეთავაზებული წინადადება კათოლიკეთა ფანატიკური მძულვარების გამო არ მიიღეს. მოლაპარაკებას ყურადღების გარეშე არ ტოვებდნენ არც ოსმალები და გასაგებია, რაოდენ კმაყოფილი იქნებოდნენ ისინი მოლაპარაკების შედეგებით. მალე მოკავშირის გარეშე დარჩენილი ქვეყანა თურქებმა დაიპყრეს და, როგორც უკვე ითქვა, ბერძნული პოლიტიკური ხელისუფლება გააუქმეს. ამიერიდან რჩებოდა მხოლოდ ბერძნული მართლმადიდებლური ეკლესია, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქო, რომელიც ქვეყანაში ჯერ კიდევ დიდი გავლენით სარგებლობდა. მოსალოდნელი ექსცესების თავიდან ასაცდენად, როგორც ოსმალები ფიქრობდნენ, საჭირო იყო გამონახულიყო მესამე ძალა, რომელიც დაუპირისპირდებოდა კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს, ბზარს შეიტანდა მართლმადიდებელთა უფლებებში და მის რეალურ კონკურენტად გადაიქცეოდა. სულთანის მთავრობამ ასეთ მესამე ძალად მიიჩნია თურქეთის იმპერიაში მცხოვრები სომხები და მათი სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია, რომელიც ეკონომიკურად მაშინ საკმაოდ მოღონიერებული ჩანდა.

დაპყრობილ ქრისტიანულ ქვეყნებში ოსმალები რელიგიური

საკითხების გადაწყვეტისას ორგვარ ხერხს მიმართავენ: ყრობილი ხალხების ძალდატანებით გამაჰმადიანებას (ოსმალურ-სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის შემოღებით, ქვეყნის სრული ინკორპორაციით) და სპეციალური ადმინისტრაციული ავტონომიის, ე. წ. ოჯაქლიკების და ვაკუფების, დაშვებას, რომელნიც გარკვეული ვადით საგადასახადო და რელიგიური იმუნიტეტით სარგებლობდნენ.

ბერძნული ეკლესიის მდგომარეობა უფრო რთული იყო. იგი ვერც ერთ ამ პუნქტში ვერ ეტეოდა. ხალხმრავალი და დიდი ტრადიციების მქონე ქვეყნის ძალით გამაჰმადიანებაზე მაშინ ფიქრიც არ შეიძლებოდა, რაც შეეხებოდა ბერძნული ავტონომიის შექმნას, თურქები ასეთ დათმობაზე არ მიდიოდნენ. ამიტომ უნდა გატარებულიყო რაიმე სხვა ღონისძიება, რომელიც ბერძნულ ეკლესიას ფრთებს შეაკვეცდა და მისი გავლენის არეებს შეზღუდავდა. თანაც ბერძნული ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური ეკლესიის ეს უფლებები ისეთნაირად უნდა შეკვეცილიყო და განახევრებულიყო, რომ იგი საერთოდ ქრისტიანობის წინაღმდეგ ბრძოლის ღონისძიებად არ ჩათვლილიყო. პირიქით, სულთანის კარის აზრით, მას უნდა ჰქონოდა ქრისტიანთა შორის წონასწორობისა და სამართლიანობის დამყარების პრეტენზია. კონსტანტინოპოლის აღებისთანავე სულთან მეჰმედ II-მ (1451—81) ასეთ ღონისძიებად, როგორც აღვნიშნეთ, მიიჩნია ბერძნული საპატრიარქოს გვერდით მეორე ქრისტიანული, მაგრამ არა მართლმადიდებლური — სომხური საპატრიარქოს შექმნა, რომელიც ბერძენთა საპატრიარქოს თანასწორი უფლებით იქნებოდა აღჭურვილი. ორივე საპატრიარქო — როგორც ბერძნული, ისე სომხური — ნომინალურად დაემორჩილებოდა სულთანის კარს. სულთან მეჰმედ II-ს კონსტანტინოპოლელი სომხები შიამნდა თავისი ინტერესების ერთგულ დამცველებად⁸.

საერთოდ, ქრისტიანულ რელიგიურ მიმდინარეობებში სომეხთა თავისებური სექტა, რომელსაც მოგვიანებით (1836 წ) გრიგორიანობა შეერქვა, სომხებს განსაკუთრებულ და შედარებით პრივილეგირებულ მდგომარეობაში აყენებდა როგორც თურქეთში, ისე ირანში.

ასე შეიქმნა მეორე სომხური საპატრიარქო კონსტანტინოპოლ-

⁸ იქვე, გვ. 74.

ში. ამრიგად, სომეხი ხალხი სომხური სახელმწიფოს არ არსებობის პირობებში უცბად ორი საპატრიარქოს (ეჩმიაძინის⁹ და კონსტანტინოპოლის) და ორი საკათალიკოსოს (სისისა და ანტამარის) პატრონი გახდა⁹. ვინც ამ საპატრიარქო-საკათალიკოსოების საქმიანობას გაეცნობა, ის, უმაღლეს დარწმუნდება, რომ საერთოდ სომხური კულტურისა და, კერძოდ, სომეხი ხალხის თვითმყოფლობის შენარჩუნებისათვის მათი როლი განუზომელია. მართალია, ეჩმიაძინის პატრიარქ-კათალიკოსი ითვლებოდა სრულიად სომეხთა უმაღლეს გამგებლად, მაგრამ სინამდვილეში რეალური ძალაუფლება გაცილებით მეტი ჰქონდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, რომლის გამგებლობაში შედიოდა 49 ეპარქია¹⁰. გარდა ამისა, როგორც შენიშნავდა ლ. მელიქსეთ-ბეგი, «*Вся сфера распорядительно-судебных дел армян Турции находится в руках константинопольских национального собрания и патриархата*»¹¹. კონსტანტინოპოლის მორჩილება ეჩმიაძინისადმი მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. კონსტანტინოპოლის აღებისთანავე ოსმალებმა ქალაქში საცხოვრებლად შემოასახლეს სომეხ გრიგორიანთა და კათოლიკეთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფები, რომელნიც განალაგეს გალანის შიგნით, შიდა კვარტალებში—მთავარი ალაყაფის სიახლოვეს. ბერძნებს აეკრძალათ ცხოვრება კოშკებისა და გალანების გასწვრივ. ახალი კოლონიტები ბერძნებთან თანასწორუფლებიან მოქალაქეებად იქნენ აღიარებულნი.¹² სტამბოლი გადაიქცა სომეხი ხალხის ერთ-ერთ მთავარ ცენტრად.

1461 წ. მცირე აზიის სომხური კოლონიების ეპისკოპოსი და მიტროპოლიტი იოაკიმი ქ. ბურსიდან კონსტანტინოპოლში ჩაიყვანეს. სულთნის განკარგულებით აღამაღლეს პატრიარქობის ხარისხამდე და კონსტანტინოპოლის მეორე პატრიარქ-კათალიკოსად დაადგინეს. ამავე დროს ბერძენი პატრიარქი აიძულეს თავის სწორად ეცნო და „დაელოცა“ სომეხთა ახალი პატრიარქიცა და საპატრიარქოც¹³. ასე გაჩნდა თურქეთის დაპყრობილ ტერიტორიებზე ერთი ქრისტიანული ცენტრის (კონსტანტინეპოლის მართლმადიდებლური საპატრიარქოს) მაგივრად მეორე, სომხურ-გრიგორიანუ-

⁹ Л. Меликсет-Бек, Юридическое положение верховного патриарха Армянского, одеса, 1911, стр. 8.

¹⁰ იქვე, გვ. 9.

¹¹ იქვე, გვ. 31.

¹² М. Орманян, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

¹³ იქვე, გვ. 74.

ლი საპატრიარქოს ცენტრი. ამის შემდეგ თავიანთი შეხედულებისა მებრ ოსმალებმა თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქრისტიანები ორ მთავარ ჯგუფად, ფრაქციად, გაყვეს და მათ სულიერ მეთაურებად აღნიშნული საპატრიარქოები გამოაცხადეს¹⁴. ქრისტიანული მრევლის ამგვარი დაყოფის შედეგად საბერძნეთის საპატრიარქოს განმგებლობაში შევიდნენ: ბერძნები, ბულგარელები, სერბები, ალბანები, ვალახები, მოლდაველები, ხორვატები, კარა-მანები, სირიელები, ქრისტიანი არაბები, მეღბიტები, ლაზები.

ლაზები, უფრო სწორად ლაზ-ჭანები, მაშინ ქართვეთან ერთად ტრაპიზონის სამეფოს ძრითად მოსახლეობას, მის აბსოლუტურ უმრავლესობას, შეადგენდნენ. ამდენად, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ იმთავითვე ტრაპიზონის სამეფოს ეთნიკური სახე, მისი ყოფა, მოსახლეობის საურთიეროთო ენა და სხვა ქართველური იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყნის პოლიტიკური და სულიერი ურთიერთობის ოფიციალურ ენად აღიარებული იყო ბერძნული. ეკონომიკურად ლაზეთი ყოველთვის კონსტანტინოპოლის ბერძნულ მართლმადიდებლურ საპატრიარქოს ემორჩილებოდა. თურქ-ოსმალთა მიერ ტრაპიზონის საეკისროს დაპყრობისა და გაუქმების შემდეგ (1461 წ.) იწყება მოსახლეობის თანდათანობითი გამაჰმადიანების პროცესი. თურქი გეოგრაფოსისა და ისტორიკოსის ქათიბ ჩელების ცნობით XVII ს. 40-იანი წლებისათვის ლაზეთში სარწმუნოების თვალსაზრისით უკვე ორი რიგის ლაზი არსებობდა: „ლაზი მუსლიმი და ლაზი გიაური“¹⁵. მოსახლეობის გადაგვარებისა და გამაჰმადიანების პროცესი შემდეგ უფრო გაღრმავდა. გამაჰმადიანებული ქართველი (ქართი—ლაზი—ჭანი) მოსახლეობის ერთმა ნაწილმა დაივიწყა ქართველური ენები და თურქულზე გადავიდა, მეორე ნაწილმა სარწმუნოების დაკარგვის მიუხედავად დღემდე შეინარჩუნა მშობლიური ენა, რომელსაც შინაურობაშილა ხმარობს. 1876 წ. ლაზეთში მოგზაურობის დროს გ. ყაზბეგს სოფ. ორთახოფაში (ათენის კაზა) მასპინძლები ქართულად ელაპარაკებოდნენ და როგორც ქართველს და მისიანს დიდის პატივით ეპყრობოდნენ. ასევე პატივით შეხვდნენ მას მაკრიალის ხეობის ლაზები. ყაზბეგისვე დაკვირვებით, ხოფა-მაკრიალის

¹⁴ ი ქ ვ ე .

¹⁵ გ. ა ლ ა ს ა ნ ი ა, ქათიბ ჩელების „ჯაჰან ნუმა“ და მისი ცნობები საქართველოს შესახებ, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, IV, 1973; აგრეთვე, თ. ბ ე რ ა ძ ე, ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების საკითხისათვის, თბ., 1962, გვ. 24.

ლაზური მეგრულისაგან თითქმის არაფრით განსხვავდება¹⁶. რელიგიის სხვაობა მათ ხელს არ უშლიდა ერთიმეორეს მიადრეკის ბოდნენ. ყველაფერი ამის მიზეზი, ჩვენი ფიქრით, იყო ათასწლებით მომდინარე სულის გაღვივება თუ სისხლის ცნობა. მოსახლეობის მეორე ნაწილმა, რომელიც ქრისტიანულ სარწმუნოებას შერჩა, თავი ბერძნად გამოაცხადა (თუ გამოაცხადებინეს) და ასე ქართული ენის თანდათან დავიწყებითა და თურქულ-ბერძნული ენებით, რომელშიაც დავიწყებული მშობლიური ენის კვალი ჯერ კიდევ არ იყო წაშლილი, მოაღწიეს XIX ს-მდე. ამგვარი ქრისტიანი ლაზების შესახებ მათი ცხოვრების შესანიშნავი მცოდნე გ. აქარიანი წერდა. „მოიპოვებიან ქრისტიანი ლაზებიც, რომლებიც ექვემდებარებიან ბერძენ პატრიარქს სტამბოლში. ლაპარაკობენ ბერძნულად და თავს ბერძნებად თვლიან. ამის მიუხედავად, მათ მაინც სცნობენ თავისებური გამოთქმის (აქცენტის) მიხედვით. მათ უკირავთ ლაზისტანის დასავლეთი ნაწილი პლატანიდან აღმოსავლეთისაკენ ტრაპიზონამდე და ტრაპიზონის სამხრეთით გიუმშიშანამდე. მთავარი ქალაქები, სადაც მათ ვხვდებით, არის პლატანა, ტრაპიზონი, გიუმშიშანი“¹⁷.

1830-იანი წლების დასაწყისში, ადრიანოპოლის ხელშეკრულების შესაბამისად, ქვემო ქართლში შემოყვანილ და დასახლებულ იქნა გიუმშიშანელ ქრისტიანთა ერთი ჯგუფი. ესენი იყვნენ თურქულენოვანი ქრისტიანები, რომელთაც ოფიციალურ საბუთებში „ბერძენი“ ანუ „ურუმი“ ერქვათ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც თურქულ, ისე დასავლეთევროპულ (კათოლიკურ) იმდროინდელ საბუთებში მართლმადიდებლური სარწმუნოების არაბერძენი ხალხი უმეტეს წილად „ბერძნად“ მოიხსენიება. ბევრ საბუთში, როცა სარწმუნოებრივ დოგმატებზეა საუბარი, ქართველი მრევლიც და ქართული ეცლესიაც „ბერძნად“ (ბერძნული ტიპიკონის გამო) არის მონათლული. მიუხედავად იმისა, რომ გიუმშიშანედან გადმოსახლებულ „ბერძენთა“ შორის მაშინვე არსებობდა გადმოცემა მათი ქართულ-ლაზური წარმოშობის შესახებ, ამას ყურადღებას არავინ აქცევდა. პირიქით, ცარიზმი ხელს უწყობდა მათში „ბერძნული“ წარმოშობის აზრის გაღვივებას და პერსპექტივაში მათ

¹⁶ Г. Н. К а з б е к и, Три месяца в турецкой грузии, კრებულში «Записки Кавказского отдела императорского русского географического общества», кн. X, вып. I, Тиф., 1876, стр. 100—104.

¹⁷ L. A j a r i a n, L'étude sur le laguclaze (Memoires de la Soieezde linguistique de Paris), m. X. Paris, 1897, გვ. 154.

მიიჩნევა რუსიფიკაციისათვის საუკეთესო მასალად. „წალკელ ბერძენთა“ წარმომავლობის საკითხი დღესაც საყურადღებო ზოთული საკითხია და ის სერიოზულ მეცნიერულ შესწავლას საჭიროებს.

ქრისტიანი ლაზებს „გაბერძნება“ (ბერძნულ ენაზე გადასვლა) გაცილებით ადრე დაწყებული პროცესი ჩანს, ვიდრე მათი „გათურქება“ (თურქულ ენაზე გადასვლა), რომელმაც XVI საუკუნიდან მასიური ხასიათი მიიღო. დღეს ოფიციალური დოკუმენტებით ქრისტიანი ლაზი აღარ არსებობს, ისინი ბერძნებად არიან აღრიცხული, თუმცა ყველა მათ ჯერ კიდევ ახსოვთ გადმოცემა თავიანთი ლაზური წარმოშობის შესახებ. ლაზური მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მაჰმადიანობაზეა მიქცეული. 1872 წლის მონაცემებით, ტრაპიზონის საფამოს 940 000 მცხოვრებიდან 600 000 კაცამდე მარტო ლაზი იყო¹⁸. შემდეგი დროის აღწერებით ლაზური მოსახლეობის ეს ციფრი სულ უფრო კლებულობს.

ამრიგად, თურქებმა ლაზური მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაამაჰმადიანეს, ხოლო მცირე ნაწილი, რომელიც ქრისტიანობას შერჩა, საბოლოოდ ბერძნებად აღიარეს და, როგორც ვთქვით, ახალი განაწესითაც ბერძენი პატრიარქის უფლებებს დაუმორჩილეს.

ახლადშექმნილ სომეხთა საპატრიარქოს დაუმორჩილეს: სომეხები, სირიელები, ქალღველები, კობტები, ქართველები (იგულისხმება ამ დროს თურქების მიერ სამხრეთ საქართველოს დაპყრობილი პროვინციების ქართველები, ყარს-არზრუმისა და ნაწილობრივ იმიერ ტაოს მიმდგომი მიდამოების ქართული მოსახლეობა), აბსინიელები¹⁹. ყველა ამ ხალხთა სასულიერო წინამძღვრები, რომლებიც მიწერილნი იყვნენ ბერძნულ ან სომხურ საპატრიარქოს, ვალდებულნი იყვნენ დამორჩილებოდნენ მას და იგი თავიანთ უმაღლეს ხელისუფლად ეცნოთ.

ებრაელთა სექტის რელიგიური მდგომარეობა განუსაზღვრელი დარჩა. რაც შეეხება კათოლიკეებს, ისინი მიჩნეულ იქნენ უცხოელებად, ევროპის წარმომადგენლებად და ამიტომ არც მათი მდგომარეობა განსაზღვრულა.

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს შექმნითა და მისი გავლენის სფეროს განსაზღვრით, სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის წინაშე დიდი პერსპექტივები გადაიშალა, რომლის პირველი ცდა

¹⁸ Д. С. Завриев, К новейшей истории Северо-восточных виллиетов Турции, 1947, Тб., стр. 165.

¹⁹ М. Орманян, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

მიმართულ იქნა გრიგორიანული ეკლესიის ცენტრალიზაციისა და კონსტიტუციის შემდეგ შეიძლებოდა ფიქრი ეკლესიის განმტკიცებასა და მომატებაზე. შექმნილმა ვითარებამ, მართლაც, სომხურ-ქრისტიანული ეკლესიის მნიშვნელოვანი განმტკიცება გამოიწვია. მინიმუმამდე შემცირდა გრიგორიანობიდან კათოლიკობაზე გადასვლელთა რიცხვი. ზოგ შემთხვევაში, პირიქით, მოხერხდა სხვადასხვა ხალხისა და სარწმუნოების სომხურ-გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევა. სულთანის ფირმანით ზურგმოცემული სომხური ეკლესია ენერგიულად უტევდა კათოლიკობაზე მოქცეულ ნახჩევან-კილიკიის უნითორ ბერებს. მაგრამ უნითორებმა, რომელნიც მხარდაჭერას პოულობდნენ ევროპის სახელმწიფოებში, ზოგიერთი მატერიალური ზარალის მიუხედავად ახალი სარწმუნოება შეინარჩუნეს, შემდეგ კი სხვადასხვა საშუალებებით მატერიალური ზარალიც აინახა დაურეს და ერთგვარი შეუვალობაც მოიპოვეს.

XVI ს. დასაწყისში, როცა საქართველოში სრულიად შეწყდა ევროპის კათოლიკე მისიონერთა საქმიანობა, უმწეოდ დარჩენილ ქართველ კათოლიკე მრევლს გამოეცხადნენ კილიკია-ნახჭევნიდან მოსული სომეხი უნითორი ბერები და თავიანთი გულწრფელი სამსახური შესთავაზეს. ასე თანდათან ლათინი მოძღვრები სომეხ კათოლიკეთა მოძღვრებით შეიცვალნენ²⁰. როგორც ჩანს, უნითორ ბერებს, რომელთაც არც ევროპული სწავლა-განათლების შემოტანა და არც უცხო ქვეყნებთან იმგვარი პოლიტიკისა და დიპლომატიის წარმოება არ შეეძლოთ, საქართველოში გარკვეული წინააღმდეგობები შეხვედრიათ როგორც ადგილობრივი ხელისუფლებს, ისე ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მხრიდან. ამიტომ ჩვენში უნითორ ბერთა საქმიანობისა და ფეხის მოკიდებისათვის საჭირო გამხდარა, რომ მათ ხელში გადასულ მისიონერთა დატოვებულ მემკვიდრეობას მისცემოდა ერთგვარად კანონიზებული სახე. საჭირო იყო უნითორები გამოეცხადებულებოდნენ რომის პაპის წარმომადგენლებად, ანუ როგორც მაშინ ამბობდნენ — პაპის ნუნციოდ, როგორც ცნობილია, პაპები ამა თუ იმ ქვეყანაში ნუნციოდ აგზავნიდნენ იტალიელს ან საერთოდ ევროპელს²¹. ახლა კი, როცა თურქეთს ჩაკეტილი ჰქონდა ევროპიდან საქართველოში შემოსასვლელი გზები, ვატიკანი, რომ უმოძღვროდ არ

²⁰ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

²¹ იქვე.

დეტოვებინა და მთლიანად არ დაეკარგა საქართველოში არსებული კათოლიკური მრევლი, სხვა გზას უნდა დასდგომოდა.

1546 წ. დიდი თხოვნის შემდეგ პაპი პავლე მესამე იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და საქართველოში თავის ნუნციოდ დაენიშნა ნახჩევნელი არქიეპისკოპოსი, სომეხ-კათოლიკე უნიტორი ვინმე სტეფანე. როგორც ჩანს, ამ ნახჩევნელ არქიეპისკოპოსს სამწყსო ჩაუბარებია, ადგილობრივ ვითარებას გასცნობია და სულ მალე პაპ პავლე მესამისათვის შეუტყობინებია: „... ლუარსაბი, ბაგრატ ქუჯათელი, ლეონ ძანგანელი და ყვარყვარე ახალციხელი აღიარებენ ყველა ეკლესიის თავად რომის წმინდა ეკლესიას... გულით მოწადინებული არიან მთლიანად თავისი ერთიუთრთ მიიღონ წმინდა კათოლიკე სარწმუნოება, რომის ეკლესიის დოგმატების თანახმად“. სტეფანეს თითქოს მორიდებია, მაგრამ მაინც გამოუთქვამს თავისი სურვილი: „იმ სამთავროებში რომ გაიგზავნებოდნენ იმისთანა პირნი, რომელთაც შეეძლოთ სიყვარულის და კათოლიკე სარწმუნოების შთანერგვა ... უეჭველად და დიდის სიამოვნებით შეუერთდებოდნენ ისინი რომის ეკლესიას“-ო²². აქ პაპის წერილში უკუფენილი სტეფანეს ზრახვები გასაგებია. საკითხი რთულადაა დასმული. ერთი მხრივ, აღნიშნული პოლიტიკური მიზეზების გამო ევროპიდან ახალი მისიონის გამოგზავნა არ ხერხდება, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართველთა გაკათოლიკების საკითხი სულ უფრო მწიფდება. რა ქნას ამ შემთხვევაში პაპმა? რთული ვითარებიდან გამოსავალი ისევ სტეფანე ეპისკოპოსს მოუწინააღმდეგებდა და ვატიკანისათვის უცნობებია, რომ ამგვარ დიდსა და საღვთო საქმეში თავისი წვლილის შეტანა შეუძლია სომხურ კათოლიკურ ეკლესიას. სხვა გამოსავალი არც ჩანდა. პავლე III იძულებული იყო, წასულიყო დროებით კომპრომისზე და საქართველოს მისიონი სომხურ-კათოლიკური ეკლესიისათვის მიეზარებინა, არქიეპისკოპოსი სტეფანე კი თავის ნუნციოდ დამტკიცებინა და თან პირადად „პატივით და ნიჭით დაჯილდოებას“ დაჰპირებოდა. პავლე მესამე თავის დაწერილ ბრძანებაში თითქოს ნირს არ იტყვია: „ჩვენის სრულის ნებით და არა თქვენის ანუ სხვიების თხოვნით, ჩვენის გულმონწყალებით გნიშნავთ თქვენ... ჩვენს სამოციქულო საყდრის ნუნციოდ და ორატორად და გგზავნით ხსენებულ მეფეებთან და მათ თვითოეულს სამთავროსა და სამფლობელოში... ამ წერილის ძალით განიჭებთ იმ ყვე-

²² იქვე, გვ. 75.

ლა პრაევილიეგიათა... რომელნიც კანონის მიერ ანუ ჩვეულებით აქვთ და ექნებათ მომავალში ყველა ჩვენსა და სამოციქულო ყდრის ნუნციოებს და ორატორებს, ვიდრე ჩვენი და სამოციქულო საყდრის სურვილი არისო“²³, სურვილისა კი რა ითქმის და ალბათ პაპი პავლე მესამეც კარგად გრძნობდა, რომ ყველაფერ ამას მკაცრი კანონით კარნახობდა შექმნილი მდგომარეობა. ამ მდგომარეობით და პაპის ბულით აღჭურვილი სტეფანე არქიებისკოპოსი იმავე წელს შემოვიდა საქართველოში. მალე მის კვალს სომეხ უნითორ ბერთა რამდენიმე გუნდიც შემოჰყვა. ერთი ცნობით, ამ დროს ნახჩევან-კილიკიიდან საქართველოში საქადაგებლად შემოსულა 102 სომეხი უნითორი ბერი²⁴, რომელნიც განლაგებულან ქართლ-იმერეთში და უპირატესად სამცხე-საათაბაგოში.

სომხურ-კათოლიკური ეკლესია, რომელსაც კონგრეგაციისაგან დამტკიცებული ჰქონდა სომხურენოვანი რიტეი (ტიპიკონი), მღვდელმსახურებას მშობლიურ ენაზე ასრულებდა. ეს გარემოება საქართველოში შემოსულ უნითორი ბერების საქმიანობას გადაულახავ წინააღმდეგობებს უქმნიდა. ადრე, XIII—XV სს., ლათინ მისიონერთა დროს ეს საქმე შედარებით მოგვარებული იყო. ევროპელი მისიონერები ვალდებული იყვნენ და კიდევ სწავლობდნენ ადგილობრივ, ამ შემთხვევაში ქართულ ენას. ლათინურიდან ქართულად თარგმნიდნენ საღვთო თუ სამოქალაქო წიგნებს. ლათინი მისიონერები საქართველოს მთავარ ცენტრებში ქმნიდნენ სკოლებს, ავრცელებდნენ ჩვენში ევროპულ განათლებას; ქართველ ახალგაზრდებს ასწავლიდნენ ლათინურ, ფრანგულ, იტალიურ ენებს და სხვა.

როგორც ცნობილია, ქართული ეკლესია დიდ შემწყნარებლობას იჩენდა ევროპიდან მოსული კათოლიკე მისიონერებისადმი და ხშირად ხელს უწყობდა კიდევ მათ აქ დამკვიდრება-დამაგრებას. ყველაფერი ეს იმიტომ კი არ ხდებოდა, რომ ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია თავის შემუშავებულ დოგმებზე ხელს იღებდა და კათოლიკური დოგმებისკენ იხრებოდა (ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ გაკათოლიკებას წინ რალა დაუდგებოდა), არამედ იმიტომ, რომ კათოლიკობის გარდა აღნიშნულ მისიონერებს ჩვენში შემოჰქონდათ ევროპული კულტურის ბევრი ახალი მიღწევა.

²³ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

²⁴ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის ხელნაწერთა ფონდი, დაუმუშავებელი კოლექცია Дело „настоятеля св. Иоана Крестителя церкви. 1907“, стр. 7.

რაღა თქმა უნდა, ნახივენიდან გადმოსულ ბერებს, რომელნიც საერთოდ შორს იდგნენ ევროპული კულტურისაგან, ასეთი მათის ზიღვა არ შეეძლოთ. ამიტომაც, რომ ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მკაცრი წინააღმდეგობების პირობებში ქართლ-კახეთსა და იმერეთში, თუ არ ჩავთვლით თბილისის, გორისა და ქუთაისის რიცხვმცირე მრევლს, უნითორებს ფეხი ვერ მოუკიდიათ. როგორც ჩანს, ადრე კეთოლიკობაზე მიქცეული მრევლის დიდი ნაწილი კვლავ მართლმადიდებლობას დაბრუნებია. საერთოდ, საქართველოს მმართველი წრეების დამოკიდებულება ევროპის სახელით მოქმედი უნითორებისადმი ცუდი არ ყოფილა, პირიქით სომხურ-კათოლიკური ეკლესიის წარმომადგენლებს ხშირად ვხვდებით ქართველ მეფე-მთავართა კარზე მოხელეებად, თარჯიმნებად, ელჩებად და სხვა.

სახელმწიფოებრიობის დსკარგული ზომეხი ზალხისა და განსაკუთრებით სომხური ეკლესის მოღვაწეთათვის მეზობელი ქრისტიანული საქართველოს სახელმწიფოს არსებობის ფაქტი, რომელიც დევნილი სომხებისათვის თავშესაფარი იყო, მათ გულში ბაღებდა იმედის ნაპერწკალს, რომ აღდგებოდა სომხური სამეფოც და მეზობელი ქართველი ზალხი თავის წვლილს შეიტანდა ამ წმინდა საქმეში. ამ თვალსაზრისით ნამდვილი სომეხი პატრიოტი იყო ის, ვინც თავისი საქმიანობით საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკურ სიძლიერესა და დამოუკიდებლობას უწყობდა ხელს. უფრო მეტიც: ეს იყო „კავკასიური პოლიტიკის“ ერთ-ერთი მაგისტრალური ზახი. რა თქმა უნდა, იყვნენ ამ იღებს მოწინააღმდეგენიც, მაგრამ რენეგატებზე შემდეგ.

განსხვავებული ვითარება დახვდათ უნითორებს მესხეთში, სადაც ჭაყელ-ათაბაგთა და მცხეთის კათალიკოს-პატრიარქთა ბრძოლა XV საუკუნის დასაწყისიდანვე უაღრესად გამწვავებული იყო. იემობრივი განკერძოების გზაზე მღგარი ათაბაგები საეკლესიო დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდნენ, ანტიოქიელ ბერძენ პატრიარქთა მზარდაქერით მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისაგან ჩამოცილებას და მაწყვერელისადმი საპატრიარქო უფლების მინიჭებას ცდილობდნენ ისეთნაირად, რომ მესხეთშივე „უმცხეთოდ მესხი მღვდელი და დიაკონი იკურთხებოდესო“²⁴. ათაბაგები დროდადრო თავიანთ გულისხანდებს აღწევდნენ კიდევ. XV ს. ნეორე ნახევარში ათაბაგმა ყვარყვარე დიდმა, და XVI ს. დასაწყისში მზექაბუტმა საა-

²⁴ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ვარძიის ძმათა ერთგულების წიგნი, თბ., 1897, გვ. 269.

თაბაგოს საეპისკოპოსოები არა მარტო შეავიწროვეს, არამედ მცხეთის მორჩილებისაგან გაათავისუფლეს და თავიანთ ლოცვებში თხევანში საქართველოს მეფეთა და პატრიარქთა ხსენებაც კი აუკრძალეს. მესხეთის მთავართა თავხედურ პოლიტიკას შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა მცხეთამ, რომელიც თვლიდა, რომ ათაბაგი უზენაესი მწყემსმთავრის მიმართ ურჩობას იჩენდა და დიდ ცოდვას ჩადიოდა²⁵. ამგვარი ბრალდების შემდეგ საქმე იქამდე მივიდა, რომ აღშფოთებული კათალიკოს-პატრიარქი დავითი მესხეთს ავიდა. „სათარის თავზე“ საეკლესიო კრება მოიწვია, თვითონ ბრალმდებლის როლში გამოვიდა, ურიგო საქციელისათვის მაწყვერელი და სამცხის ეპისკოპოსნი შეაჩვენა — „უჯვარო და შეუნდობელი ყვნა“²⁶, და დაკავებული თანამდებობებიდან გაყარა. ამ აქტის სიმძიმეს ისიც ამავრებდა, რომ შემდეგ ახსნისა და შენდობის უფლება მხოლოდ მცხეთის ხელთ იყო.

კათალიკოსის ამ ფიცხელმა ღონისძიებამ ერთხანს წელში გადრიკა როგორც ეკლესიის მსახურნი, ისე ათაბაგი ყვარყვარე დიდუასეთი ღონისძიებების შემდეგ მესხეთის საეკლესიო თუ საერო მმართველნი დიპლომატიურ უკანსვლას მიმართავდნენ და ათასნაირი მორჩილებისა და ერთგულების, ფიცისა და აღთქმის პირობას დებდნენ, რომ ამიერიდან იქნებოდნენ „მეფეთა მლოცველნი“²⁷, მცხეთის „მეძღვნე მოსამსახურენი“²⁸, საპატრიარქო „საყდრისა მტრისა მტერნი და ერთგულთა მოყვარენი“²⁹, რომ მომავალში ყველა „საღმრთო და სჯულიერ“³⁰ საქმეს მხოლოდ მცხეთის პატრიარქ-კათალიკოსის ბრძანებისამებრ წარმართავდნენ და საერთო საყდრის გაუყრელნი და ერთგულნი“³¹ იქნებოდნენ. იფიცებოდნენ — „თუ ყუარყუარემ მაწყვერელობა ან სხვა რაიმე ხელი გვაძლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევის მიზეზითა, სადამდის თქვენსა საყდარსა არ დაემორჩილნენ, ხელი არ გამოვართუათო“³². ყველაფერი ეს გამოუვალნი მდგომარეობით შექმნილი დროებითი უკან-

²⁵- ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 57.

²⁶ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, თბ., 1961, ლასურბიძე-კუმურდოელის წიგნი და პირი, გვ. 26.

²⁷ გერასიმე მაწყვერელის ერთგულების წიგნი და პირი, სმხ. საქ. ისტ. მას., თბ., 1961, გვ. 23, 26, 28.

²⁸ იქვე, ლასურბიძე-კუმურდოელის წიგნი და პირი, გვ. 26.

²⁹ იქვე, სერაპიონ მაწყვერელის საერთგულო წიგნი, გვ. 25.

³⁰ იქვე, მანუჩარისა და უცნობის (ათაბაგის) პირობის წიგნი, გვ. 30.

³¹ იქვე, ზოსიმე კუმურდოელის წიგნი, გვ. 31.

დახვეა იყო, თორემ როგორც კი პოლიტიკური ტარო³³ შეიცვალა
ბოდა, მძთი მორჩილებისა და ერთგულების ფიციც დაფიქსირდა
ედღეოდა და თოვლივით ქრებოდა.

XV ს. II ნახევარში გარკვეულად ყალიბდება უკვე დამოუკი-
დებელი ქართლის, კახეთის, იმერეთის, სამცხე-საათაბაგოს სა-
ხელმწიფოები. ქვეყნის პოლიტიკური დაშლა ცხადი გახდა. მარ-
თალია, ქართლის სამეფო ხელისუფლება ერთხანს არ სცნობდა
დაშლის ფაქტს, მაგრამ მოვლენათა მსვლელობის მკაცრმა კანონმა
1491—1492 წწ. ამ დაშლილ სახელმწიფოთა მეფე-მთავრები ერ-
თად დასხა ტერიტორიების გადანაწილებისა და მათ შორის სა-
ზღვრების დაწესების თაობაზე.

როგორც ზემოთ ვთქვი, შეჩვენებულ და უჩვენებელ
მღვდელმსახურთა ნაცვლად კათალიკოს-პატრიარქმა თავისი და
საეკლესიო ერთობის მომხრე სასულიერო პირნი აკურთხა, რო-
გორც მაგ. ანჩელი არქიმანდრიტი აბელისძე ქერობინი, და ყველა
მათ მცხეთის ერთგულებაზე ფიცით პირობა დაადებინა. თუმცა
ერთხანს ათაბაგები იმასაც მიზეზობდნენ — „ნაფიცარი არც ეპის-
კოპოსი შეიწყნარების და არც ხუცესიო“³³. უფრო კი გულს
ის უკლავდათ, რომ მცხეთაში ნაკურთხ აქაურ მესხ მღვდლებსა
და ეპისკოპოსებს „მაგათი და მეფის ერთგულებაზე აფიცებენო“³⁴
და ქრთამით ნიშნავენო. ასეთი „ბრალდება“ ხალხში მცხეთისადმი
მხარდაჭერას და თანაგრძნობას ვერ შეანელებდა. „მცხეთის კა-
თალიკოსები მესხეთის სამღვდელო პირთ სწორედ კათალიკოსისა
და მეფის ერთგულებაზე აფიცებდნენ და რაკი ეს ფიცი იმავე
დროს საქართველოს სახელმწიფოსი და ეკლესიის მთლიანობისა
და ერთობის ფიცი იყო... თანამედროვეთა გულწრფელი თანა-
გრძნობა და სიხარული უნდა გამოეწვიო“³⁵, რადგან „ეკლესიური
ერთობა მაშინ ეროვნული ერთობის ერთ-ერთი საშუალება იყო“³⁶.

ეკლესიათა ბრძოლის მთავარი მიზეზი მაინც ეკონომიკურ
საფუძვლებშია საძიებელი. XV ს. სეპარატისტული მოძრაობისა და
განკერძოების ტენდენციებმა, როგორც ჩანს, ქართულ ეკლესია-
ზედაც იქონია გავლენა. გამდგარ რეგიონებში და, კერძოდ, სამ-
ცხე-საათაბაგოში მცხეთამ დიდძალი მამულები („სახასო სამ-

³³ თ. უოტსონი, ქრონიკები, ტ. III, 1942, თბ., გვ. 303.

³⁴ იქვე, გვ. 302.

³⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველიერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 61.

³⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 93.

წყისო“) და მრევლი დაკარგა და ბევრგან აიყარა მისი უფლებები. კერძოდ, მცხეთა-მესხეთს შორის სადავო იყო შემდეგი მამულები და მემამულენი: „ჯავახეთს საცორველა და სხვა სოფლები, საკავკასიძეო, პარხალი თავისი აზნაურიშვილებით, სამძივარი (რომელიც ახლა გოგიბას შვილებს ჰქონდათ), საბუმბულისძეო (ახლა ავალიშვილების), სალონგოსძეო (ახლა ლასურისძეების), სახერხემლისძეო (ახლა თაქთირიძეების), ჩორჩანის საერისთაო (ახლა ხურსიძის), ლობიერნი (ახლა დიასამიძისა), საბუმბურისძეო, საბოცოსძეო (ახლა ოლადასშვილებისა), ოთარი (შალიკაშვილებისა), ხერთვისარნი ქამქამისძისეული (ახლა ამატაკისძეების), თმოგვი (ახლა შალიკაშვილების), ბულადარას შვილნი (ახლა რჩეულიშვილების), ასპანისძენი (ახლა სფირიდონის), საკალმახელო (ახლა უზნაძეების), სადუქისძეო, ფანასკერტელნი, სპასალარნი, ხახულარნი, ანძაველნი, საკოპასძეო, თუხარელნი, მონასტერი ოშკი, მონასტერი ვარძია³⁷. დოკუმენტი შედგენილი უნდა იყოს 1516 წლის ახლოს. აქ დასახელებული 26 დიდი მამულის დაკარგვა, რა თქმა უნდა, მცხეთის საფეოდალოს სამამულე მეურნეობას შესამჩნევად მოშლიდა და უკან დასწევდა. მცხეთა შეურიგებელ ბრძოლას აწარმოებდა აღნიშნული მამულების დაბრუნებისა და დაკარგული უფლებების აღდგენისათვის. ამავე დროს პატივმოყვარე და სეპარატისტი ათაბაგთა დასაწყნარებლად ზოგიერთ დათმობაზეც მიდიოდა — მცხეთაში საკურთხებლად ჩამოსულ მესხ სამღვდელოებას უფლებას რთავდა თავის „დაწერილში“ და „ფიცის წიგნში“ დამატებით შეეტანა ფრაზა: „ბატონისა ჩემისა უზიანოთა საქმიითა საყდრისა და თქვენი ერთგულნი ვიყვნეთო“³⁸. ასეთი ფიცი ფაქტიურად ერთიმეორის გამომრიცხავი იყო.

ფიცის წიგნები უდავოდ იმის მაუწყებელია, რომ საქართველოს ერთიანობის საქმეს ჩრდილი აქვს მიმდგარი და მისი შენარჩუნება მხოლოდ განსაკუთრებული ღონისძიებებით ხერხდება; რომ მცხეთის გაბზარული ხმა თითქოს ჯერ კიდევ სწვდება თავის სამწყსოს, მაგრამ იგი უკვე საიმედო აღარაა.

საქართველოს შინაპოლიტიკური ვითარების გართულებამ უფრო და უფრო დაძაბული გახადა უკვე კარზე მიმდგარი საგარეო საფრთხე. მესხი ათაბაგების თურქეთთან და სპარსეთთან ლავირების

³⁷ მცხეთის ძველთაგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი და სამღვდელნი, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, თბ., 1961, გვ. 31—36.

³⁸ ზოსიმე კუმურდოელის წიგნი, სამხ. საქ. ისტ. მასალები, გვ. 31.

პოლიტიკას შედეგად მხოლოდ ქვეყნის აყრა-დაყრა და განადგურება მოსდევდა. მიიძე შედეგებით დამთავრდა ქართლისა და იმერეთის სამეფოთა მიერ მესხეთის შემოსაერთებლად განხორციელებული ლონისძიებებიც. XVI ს. შუა წლებში როგორც თურქეთი, ისე სპარსეთი დაჟინებით ცდილობდნენ სამცხე-საათაბაგოს სამთავროში ფეხის მოკიდებას. 50-იანი წლების დასაწყისში თურქები ამკარად შეტევაზე გადმოვიდნენ, მესხეთს ტაოს მხარე მოსწყვიტეს და ჩრდილოეთით გამოემართნენ. მესხეთისაკენ დაიძრნენ სპარსელებიც. ამასობაში სულთან სულეიმანმა და შაჰ-თამაზმა 1555 წ. ამასიაში ზავი დადეს და სამცხე-საათაბაგოს სამთავრო შუაზე გაიყვეს. მცხეთასთან დავისათვის ვიღას ეცალა, ქვეყანა ხელიდან მიდიოდა. მესხეთის ავტორიტეტშელახული ეკლესია თავისი მრევლის გადარჩენისათვის სამკვედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ჩაება. სწორედ ამ დროს შედგეს ფეხი სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე სომეხმა უნითორმა ბერებმა. უნითორები ჯვრებითა და კათოლიკური აღთქმით ხელში მოედნენ მესხეთის სოფლებსა და ქალაქებს.

ამის შემდეგ ორი ათეული წელიც არ იყო გასული, რომ 1578 წ. ოსმალებმა მთელი სამცხე-საათაბაგო დაიპყრეს, ათაბაგთა ქართული სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება გააუქმეს და მის ადგილზე შექმნეს ჩილდირის (ახალციხის) საფაშო (თურქული სოციალურ-პოლიტიკური წყობით). მესხეთში ქართველობას შეურიგებელი ბრძოლა გამოეცხადა. მტრის დარტყმები პირველ რიგში ქართული ეკლესიის ზურგს ხვდებოდა. ოსმალებმა კარგად იცოდნენ, რომ ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის დათრგუნვის გარეშე მათ მიერ დაწყებული საქმე შეიძლებოდა წარმატებით ვერ დაგვირგვინებულიყო. ამ დროს თურქებს, ისევე როგორც სპარსელებს, მოსვენებას უკარგავდა მართლმადიდებლური რუსეთის წარმატებანი, რომელიც სულ უფრო სამხრეთისაკენ მოიწეედა და კავკასიის უღელტეხილს ებჯინებოდა. თურქების მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების დიდ ნაწილს ბალკანეთსა და წინააზია-კავკასიაში მართლმადიდებლური ქრისტიანული ხალხები შეადგენდნენ. ამიტომ თურქეთს მართლმადიდებლური რუსეთის წარმატებები ყველაზე მეტად აფიქრებდა და ყოველნაირი ღონით ცდილობდა არ დაეშვა მართლმადიდებლურ ხალხთა ურთიერთკონტაქტები და რაც მთავარია, მათი კავშირი ერთმორწმუნე რუსეთის სახელმწიფოსთან. როგორც აღრეც აღვნიშნეთ, სწორედ მართლ-

მადიდებელთა შეკავშირების შიშმა გამოაძებნინა თურქებს ტანტინობოლში მესამე ძალა სომეხი გრიგორიანების სახიფათო მელნიც დაუპირისპირა ბერძნებს და ამით გააბათილა ბერძნული ეკლესიის უპირატესობანი. თურქები ასევე ვერ ურიგდებოდნენ მართლმადიდებლურ ქრისტიანობას დაპყრობილ სამხრეთ საქართველოში, მათ ამგვარ შიშს უფროდაუფრო აძლიერებდა XVI ს. 80-იან წლებში კახეთისა და მოსკოვის სამეფოებს შორის წამოწყებული ხელშეკრულებები. შემდეგ თურქებიც ატყობდნენ, რომ საქართველოს მმართველი ზედაფენის სიმპათიები სულ უფრო და უფრო რომისაკენ იხრებოდა — ევროპული ორიენტაცია თანდათან მკვიდრ ნიადაგზე დგებოდა, მაგრამ დამპყრობლებს „არც ევროპული სახელმწიფოების გავლენა აწყობდათ საქართველოში“³⁹. ამიტომ მათ უმალ საქართველოს დაპყრობილი ტერიტორიების სრული ინკორპორაცია მოახდინეს და მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის თურქული წესების შემოღების იძულებითი გზით ხალხს პირი მუსლიმანობისაკენ აქნევინეს. ახალციხის სათავმოში მართლმადიდებლობა შეუწყნარებელ რელიგიად იქნა გამოცხადებული. რაც შეეხება სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე მანამდე არსებულ კათოლიკურ (ლათინური რიტით) და სომხურ-გრიგორიანულ (ქალაქის ვაჭარ-ხელოსნები) რიცხვმცირე ეკლესიებს, ისინი როგორც არა ამ ქვეყნის მკვიდრნი, აღრინდელ უფლებებში იქნენ დატოვებულნი და, მაშასადამე, შედარებით პრივილეგირებულ მდგომარეობაში მოხედნენ. მაგრამ ასე როდი იყო თვით სომხეთში. საკუთარ სამშობლოში სომხური ეკლესია ისეთივე დევნას განიცდიდა, როგორც ქართული. მაგ, 1580 წ., როცა თურქებმა დაიპყრეს ერევნის სახანო, სომხურ ეკლესიას ისე დიდი ხარკი გააწერეს, რომ კათალიკოსმა არაქელმა ველარ გამონახა სახსრები და თანამდებობიდან გადადგომა ამჯობინა. მომდევნო კათალიკოსის დავითის ძირითადი საზრუნავიც აგრეთვე თურქებისადმი მისაცემი ხარკის შეგროვება იყო⁴⁰. ასევე უჭირდა ხარკის შეგროვება დავითის შემდგომ კათალიკოს მელიქსეტს, რომელმაც ხსნა კვლავ სპარსეთისადმი მიმხრობაში დაინახა და ორ ეპისკოპოსთან ერთად დახმარებისათვის „მოწყალე შაჰ-აბასს“ მიაკითხა. 1602 წ. ერევნის

³⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, მ. ღუმბაძის რედაქციით, 1974 წ., გვ. 406.

⁴⁰ А. Аниский, История Армянской церкви, Кишинев, 1900, стр. 262.

ომის დროს, სადაც შაჰს ქართველი მეფეები გიორგი და თეიმურაზი ახლდნენ, მელიქსეტი ირანის ლაშქარს მოჰყოლოდა. რუსეთში ცნობილია, სპარსელებმა ომი წარმატებით ჩაატარეს და თურქთგან დაპყრობილი ტერიტორიები დაიბრუნეს. ოსმალები ერთხანს კონტრშეტევებით ცდილობდნენ საქმის გამოსწორებას და დროდადრო იერიშზეც გადმოდიოდნენ. ცბიერმა შაჰმა მოიმიზეზა — წარმატების შემთხვევაში თურქებმა ლალატი არ დასწამონ სომხებს და არ დასაჯონო და ვითომც წინდაწინ თავდაცვის „თადარიგი“ დაიჭირა. ჯულფისა და სხვა მიდამოების სომხური სოფლები საკუთარი მიწაწყლიდან აყარა, არარატის ველზე დაავროვა, დასტებად დააწყო და ირანში გარეკა⁴¹.

სპარსეთში გასახლებულ სომხებს შაჰმა სხვა თვალთ შეხედა და თავისებური პატივიც დასდო. მისი ბრძანებით, ისინი განსაკუთრებულ რაყამს დაუმორჩილეს და ისპაანის ახლოს სპეციალურად გამოყოფილ ტერიტორიაზე დაასახლეს. «Им была предоставлена полная свобода исповедовать христианскую веру и торжественно отправлять все церковные обряды»⁴². მისცა ვაჭრობა-ხელოსნობის საქმეში სრული თავისუფლება. შაჰი ფიქრობდა, რომ სამშობლო დაკარგული და მის კალთას შეფარებული ყველა უცხო კაცი მისი მომხრე და ერთგული იქნებოდა. უფრო მეტიც, სპარსეთში გასახლებულ სომხებს შაჰი ნებას რთავდა და პირადადაც ეხმარებოდა ეკლესიების მშენებლობაში, დადიოდა მათს ქრისტიანულ დღესასწაულებზე, ესწრებოდა ქრისტიანულ ცერემონიალებს. მისი განსაკუთრებული ბრძანებით სჯიდნენ ყველა მას, ვინც სომეხ ქრისტიანს შეურაცხყოფას მიაცენებდა⁴³. ისპაანთან დასახლებულმა სომეხმა კოლონისტებმა თავიანთ ახალ საცხოვრებელს „ნორ ჯულფა“ (ახალი ჯულფა) უწოდეს. შექმნეს ჯულფის სავაჭრო კომპანია, კავშირი დაამყარეს იტალიის, საფრანგეთის, პრუსიის სამრეწველოებთან, შექმნეს თავიანთი კანტორები ინდოეთის თითქმის ყველა დიდ ქალაქში, იავისა და ფილიპინის კუნძულებზე და სხვ. ქ. მადრასში დააარსეს სომხური კვარტალი, ააგეს გრიგორიანული ეკლესია. თავისი სიმდიდრით გამოირჩეოდნენ გვარები: შახრიმანენცი, ხალდარენცი, შაფ-

⁴¹ А. Аниский, დასახ. ნაშრ., გვ. 264.

⁴² იქვე.

⁴³ იქვე, გვ. 265.

რაზი და სხვ.⁴⁴ ეს ღონისძიებები ხელს უწყობდა სომეხთა დამაგ-
რებას და გამრავლებას სპარსეთში. ამას, შაჰის აზრით, შედეგად მოჰყვა
და მოპყლოდა ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარება მთელს
ირანში. მართლაც, ერთი მხრივ, თურქეთისა და მეორე მხრივ,
სპარსეთის მესვეურთა პოლიტიკის წყალობით XVII—XVIII საუ-
კუნეებში სომხური სავაჭრო კაპიტალი საერთაშორისო არენაზე
გავიდა. მათ ვხვდებით: შავი ზღვის, ეგეოსის ზღვის, ხმელთაშუა
ზღვის, ატლანტისა და ინდოეთის ოკეანეების აუზებში და სხვა. ამ
დროს ირანსა და თურქეთს გარდა განსაკუთრებით ბევრმა სომეხ-
მა მოიყარა თავი საქართველოში, ინდოეთში, ჩინეთში, ფილიპინის
კუნძულებზე, პოლონეთში, რუსეთში⁴⁵ და სხვ.

მას შემდეგ, რაც სომხეთიდან დიდძალი სომხობა ირანში გაა-
სახლეს და მათ ადგილზე თურქმანული ტომები ჩამოიყვანეს, ირა-
ნის შაჰებმა ეჩმიაძინს, როგორც სომეხთა სარწმუნოებრივ ცენტრს,
მოწყალე თვალთ შეხედეს. ამ დროიდან იწყება ეჩმიაძინის სა-
მონასტრო ცხოვრების აღმავლობის ხანა. ერევნის ბეგლარ ბეგებს
(სარდრებს) მითითება ეძლეოდათ ეჩმიაძინის მიმართ შესამჩნევად
ხელსაყრელი და მსუბუქი პოლიტიკა გაეტარებინათ. 1629 წ.
შაჰსეფის ფირმანის ძალით ეჩმიაძინს მოუხსნეს გადასახადი „მუ-
ხატი“. სხვა მხრივ იგი თავისუფალი იყო. 1638 წ. ფირმანით ირა-
ნის მოხელეებს აეკრძალათ ეჩმიაძინის შინაურ საქმეებში ჩარევა⁴⁶.
1650 წ., სიმონ ერევანცის მოწმობით, სომეხთა საპატრიარქო-სა-
კათალიკოსო მონასტერი ეჩმიაძინი ჩაირიცხა „მაფის“ კატეგო-
რიაში, რაც იმას ნიშნავდა, რომ იგი მულქი იყო და არავითარი
სახის გადასახადს არ ექვემდებარებოდა. ირანის მირვეიზებს (სა-
ფინანსო ნაწილის მოხელეებს) ეჩმიაძინის ქონება საგადასახადო
სიაშიც კი არ შეჰქონდათ. ოსმალბობის დროსაც კი, როცა ქართუ-
ლი ეკლესია განადგურების პირას იყო მიყვანილი, როცა საქარ-
თველოს მწყემსმთავარი კათალიკოსი დომენტი სტამბოლის ციხე-
ში იყო გამოკეტული და როცა თბილისის სიონი კინალამ მაჰმადი-
ანურ მეჩეთად გადააკეთეს, ამ დროს სულთან III-მ სომეხი კათა-
ლიკოსის ასტვაცატურ ამადნელის თხოვნით ყოველგვარი გადა-

⁴⁴ А. Х. Тер-Мкртчян, Армения под властью Надир-Шаха, М., 1963, стр. 30.

⁴⁵ Б. М. Арутюнян, Крупное монастырское хозяйство в Армении в XVII—XVIII вв., Ереван, 1940, стр. 17.

⁴⁶ იქვე, გვ. 2.

სახადისაგან გაათავისუფლა ეჩმიაძინის, შოკავატის, გაიანეს, როგორც სიმესა და სხვა სომხური მონასტრები. უფრო მეტი, მათგან უფრო მეტი ფორმანი, რომლის ძალითაც ვაგარშაპეტის (ეჩმიაძინის) გარშემო ყველა სხვა გადასახადს წინასწარ ღებულობდნენ ისე, რომ ხელმწიფის ტარულას იქ არც ატარებდნენ. ერევნის ვაჭრებმა უფლება მოიპოვეს ამქართა კონტროლის გარეშე გაეხსნათ და დაეხურათ თავიანთი სავაჭროები⁴⁷. აბრაამ ერევანცი სულთან აჰმედ III-ს სომეხთა კეთილდღეობაზე მზრუნველს და „სომეხი ხალხის მეურვეს“ ეძახის⁴⁸. უფრო მეტიც, ნადირ-შაჰის მიერ სომეხებისადმი გამოცემული რაყამებიდან მეოთხე რაყამში ვკითხულობთ — „თუ რომელიმე სომეხი ქრისტიანი მიიღებს მაჰმადიანურ სარწმუნოებას, მაშინ მას ჩამოერთმევა მთელი მისი მემკვიდრეობა“⁴⁹. ეს და ამის მსგავსი ბრძანება-განკარგულებანი იმ მიზანს ისახავდა, რომ მიემხრო სომხური ეკლესია, სომეხი ვაჭრები და ისინი თავის სამსახურში ჩაეყენებინა. მთელს მსოფლიოში გაფანტული სომეხ-ვაჭართა კოლონიები, რომელთაც ადგილზე ჰქონდათ საკუთარი ეკლესიები, სასულიერო ცენტრს (ეჩმიაძინს) უგზავნიდნენ დიდძალ ფულად შესაწირს. ეჩმიაძინში შემოდინდა დიდძალი ძვირადღირებული უცხოური საქონელი; სხვადასხვა სახის პროდუქტი, რომელსაც ეკლესიის გამგებელნი გონივრულად ანაწილებდნენ და იყენებდნენ. ეჩმიაძინი სისტემატურად უგზავნიდა მოსაკითხსა და ფეშქაშებს მეზობელ მხარეთა მმართველებს, რასაც „ნვირაკ“ ერქვა. „ნვირაკების“ საშუალებით ბევრ სასურველსა და შეუძლებელ საქმესაც კი აკეთებდნენ. საამისო მაგალითებს ქვემოთ გავეცნობით. ბოლოს ეჩმიაძინმა მიაღწია იმას, რომ გაეფართოებინა თავისი მეურნეობა და სხვადასხვა მხარესა და სხვადასხვა ქვეყანაში შეეძინა მამულები როგორც მიუღქადარის, ისე თავისუფალი სახის (როგორც სომხურ სახანოებში, ასევე ირანში, თურქეთში, საქართველოში და სხვა).

ეჩმიაძინს მნიშვნელოვანი მამულები ჰქონდა შეძენილი თავრიზსა და თბილისში. მამულებთან ერთად ისინი ყიდულობდნენ აგრეთვე ყმა-გლეხებს, რომელთაც ამუშავებინებდნენ ნაყიდ მიწებს. მაგ., 1715 წ. კათალიკოს ასტვაცატურ ამადნელმა თბილისში იყი-

⁴⁷ Б. М. А р у т ю н я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 16.

⁴⁸ ა ბ რ ა მ ე რ ე ვ ა ნ ც ი, ომების ისტორია, თბ., 1976, გვ. 24.

⁴⁹ А. Х. Тер-Мкртчян, Армения под властью Надир-шаха, стр. 51.

და ყმებად ხახუტაშვილების რამდენიმე ოჯახი⁵⁰, რის შემდეგ იქ-
ნი დიდხანს ეჩმიაძინის წასყიდ ყმებად ითვლებოდნენ. ეჩმიაძინის
ძინი დიდძალი კაპიტალის მქონე საფეოდალო იყო. ირანისა და
თურქეთისათვის ომისა და სხვა საჭიროების შემთხვევაში იგი სხვა
სომეხ დიდგვარებთან ერთად ითვლებოდა ფულადი სახსრების
მიმწოდებელ ერთ-ერთ ცენტრად⁵¹. ფულის გარკვეულ ნაწილს ეჩმი-
აძინი ხარჯავდა დატყვევებულ სომეხთა გამოსახსნელად როგორც
სომხეთში, ისე საქართველოში. მაგ., 1741 წ. აგვისტოში, როცა
ყიზილბაშებმა ქართლი აიკლეს, მერე გაუსიეს მარბიელი ავღანისა
და საცა რამ დარჩენილიყო, დაატყვევეს. ამასთან დაკავშირებით
ნადირ-შაჰმა გამოსცა რაყამი — „რაც ტყვე იყოს, სულ ავღანისა
ჯარს მიეცითო... მისცეს სრულიად ჯარსა ავღანისასა, იყო ტირი-
ლი და ვაება ტყვეთაგან, და ვისაც ძალ ედვა იხსნიდიან და განუ-
ტევიან, ასე გაიფადა ტყვე, რომ თითო ვაჟყავს ორორ მინალთუ-
ნად იძლევიდნენ. რომელიც არ გაუვიდასთ, ცხვრულებ ყელსა სჭრი-
დიან და ზოგს წყალში ყრიდიან“⁵².

გამარჯვებულმა სპარსელებმა, როცა ქართლის ტყვეები დააგ-
როვეს და ირანში გასარეკად გაამზადეს, ამ დროს ნადირ-შაჰის წი-
ნაშე გამოცხადდნენ სომხური ეკლესიის წარმომადგენლები, მიარ-
თვეს მას 300 თუმანი ფული, 300 ფუთი ზორბალი და იხსნეს შო-
რეულ ირანში გასარეკად გამზადებული 300 სომხური ოჯახი⁵³.
იმის გამო, რომ ქართველთა შორის ასეთი სახსრები ძნელად საშო-
ვარი იყო, ჩვენს ქვეყანას დიდძალი ხალხი ეყარგებოდა. ეს ვი-
თარება სომხურ სარწმუნოებას საქართველოში პოპულარულსა და
მიმზიდველს ზდიდა.

როგორც ფაქტიური მასალიდან ირკვევა, თურქი პოლიტიკო-
სები კათოლიკურ სექტებს შორის უპირატესობას მაინც სომეხ
კათოლიკეებს ანიჭებდნენ და საჭიროების შემთხვევაში მათ ლათინ-
ებს — ლათინურ ტაბიკონზე მდგარ კათოლიკეებს უპირისპირებ-
დნენ. სომეხ კათოლიკეთა ძმობის (უნიტორ) წარმომადგენლები
ოსმალებთან ლოიალურ პოლიტიკას ატარებდნენ, ევროპასთან
შუამავლის როლში გამოდიოდნენ და ამით მოქმედების ფართო
საშუალებებს იძენდნენ.

⁵⁰ Б. М. А р у т ю н я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 93.

⁵¹ А. Х. Т е р - М к р т и ч я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

⁵² კ ა პ ე ნ ა ო ბ ე ლ ი ა ნ ი, საქართველოს ცხოვრება, 1913, თბ., გვ.
58, 59.

⁵³ А. Х. Т е р - М к р т и ч я н, დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

სომეხი კათოლიკენი, ისე როგორც სომეხ-გრიგორიანნი, დუღა
ქებსა და ირანელებსაც XV—XVIII სს. „მიუმბრობელი“ და „მეფისა
ყინარი“ რელიგიის წარმომადგენლებად მიაჩნდათ. ამიტომ თავი-
ანთ ქვეყანაში მათ გარკვეულ პრივილეგიებსაც ანიჭებდნენ. ყვე-
ლაფერ ამას ხელს ისიც უწყობდა, რომ სამშობლოდან აყრილი
და საკუთარ მიწას მოცილებული სომეხობა მასიურად ეწაფებოდა
ვაქრობა-ხელოსნობას. როგორც ვ. ნ. გერე შენიშნავდა, «На чуж-
бине Армянин становится рабочим, ремесленником, про-
мышленником, торговцев, банкиром... крупным помещиком,
но никогда он не становился тем, чем был дома—крестья-
нином»⁵⁴. ამგვარად, საკუთარი თავისა და ვინაობის გადასარჩენად
სომეხი გლეხი თავისთავში ნახულობდა ძალას და ახერხებდა სოცი-
ალურსა თუ კლასობრივ გადასხვაფერებას. ეს მეტად საყურადღებო
მომენტი. სამწუხაროდ, ისტორიულად ამ თვისებით ქართველი
გლეხი კაცი დაჯილდოებული არასოდეს ყოფილა. მისი საქმიან-
ობა, როგორც ილიაც შენიშნავდა, ხმალი და გუთანა იყო. ქარ-
თველთა მასიური გადასახლების აურაცხელი ფაქტებიდან ჩვენ
ვერ ვასახელებთ ვერცერთ იმის მაგალითს, რომ ქართველობას
უცხო მიწაზე შეეცვალოს თავისი სოციალური კატეგორია და
ხმლისა და გუთნისათვის ელაღატნოს.

(XVII ს. 30-იან წლებში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ-
მა, ვითომც სარწმუნოების მტკიცედ დაცვის მიზნით, ატეხა ხმაური
იმასთან დაკავშირებით, რომ გორში ერთმა ქართველმა ახალგაზრდამ
ვინმე ნასყიდა ლოპამონიმ (ლომოური?) მიიღო კათოლიკური სარ-
წმუნოება. კათალიკოსი ნასყიდას სამაგალითოდ სიკვდილით დასჯას
მოითხოვდა, რისთვისაც თბილისში მოიწვია სპეციალური კრება.
კრებას ესწრებოდა მეფე როსტომიც. საქმის გარჩევისას მდგომარ-
ეობა უფრო და უფრო მძიმდებოდა. ბოლოს სიტყვა აიღო ცნო-
ბილმა მოძღვარმა და დიპლომატმა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილმა.
ორატორი ვერ როსტომ მეფისაკენ მიბრუნდა და მოახსენა: ნას-
ყიდა „სიკვდილის ღირსი არ არის, რადგან სარწმუნოება არ გამო-
უცვლია (იმ აზრით, რომ კათოლიკობაც ქრისტიანული სარწმუნო-
ებაა—შ. ლ.) და სპარსელების წინააღმდეგ არაფერი უმოქმედ-
ნიაო“. მერე მიუტრიალდა კათალიკოსს და საყვედურის კილოთი

⁵⁴ В. Н. Г е р е, Признание России на Востоке, Братская помощь Ар-
мянам, М., 1897, стр. 242.

უთხრა: „ყოველდღე ჩვენის თვალთ ვხედავთ, რომ მრავალი ქართველი სომხდებიან, უფრო მომეტებული მათგანი კი მათგან დის სარწმუნოებას ღებულობს, მას ვისაც უნდა გაფრანგება, ცალად უნდა დაემალოსო“⁵⁵. დიპლომატის მტკიცე ტონმა საქმე არა მარტო შეატრიალა, არამედ ქვეყნის გამგენი და ეკლესიის მსახურნიც დაადანაშაულა. ამით ჩოლოყაშვილი მიუთითებდა, რომ ქართველის გაფრანგებით (გაკათოლიკებით) ერს არაფერი ეკარგება, იგი ქართველ კათოლიკედვე რჩებოდა, მაგრამ სომხურსა და მამკადიანურ სარწმუნოებაზე გადასვლით იგი ან სომხდებოდა, თურქდებოდა ან სპარსელდებოდა, და რომ მისახედავიც სწორედ ეს იყო.

გასაგებია, როცა ქართულ პოლიტიკურ სამყაროში, თვით ქართლში ხდებოდა ქართველთა სხვა სარწმუნოებაზე მიქცევა, რა დაემართებოდა ამ დროს თურქულ ან სპარსულ პოლიტიკურ სამყაროში მოხვედრილ ქართულ მოსახლეობას. სპარსეთში გასახლებულ ქართველობაზე რომ არაფერი ვთქვათ, მძიმე მდგომარეობაში იყო ჩავარდნილი თურქების მიერ დაპყრობილი სამცხე-სააფხაგოს მოსახლეობა და, როგორც არა ერთხელაა აღნიშნული, ეს პროცესი მესხთა ძირითადი ნაწილის გამაკმადიანებით დამთავრდა.

სომხურ გრიგორიანულ ეკლესიას უცხო ტომის სქიზმატთა შემომატების საკმაო ტრადიცია ჰქონდა. IX—XIII საუკუნეებში მათ განსაკუთრებით ბევრი ქურთი გააქრისტიანეს და მიაქციეს სომხურ სარწმუნოებაზე. ქურთების გაქრისტიანება საბოლოო ჯამში მათ გასომხებას მოასწავებდა⁵⁶.

ამ მხრივ, როგორც ჩანს, ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა აგრეთვე კონსტანტინოპოლის გრიგორიანული საპატრიარქო, რომლის უფლებასაც XV ს. მეორე ნახევრიდან დაექვემდებარა აგრეთვე სამცხე-საათაბაგოს ქართული ეკლესია. ქართველთა გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მიქცევის ტენდენციები აშკარად შეიმჩნევა იმიერ ტაოსა და არზრუმის სასახლგრო პროვინციების ქართულ მოსახლეობაში⁵⁷. როგორც საფიქრებელია, ყარსისა და არზრუმის ქართული მართლმადიდებლური სამწყსო (ყარელისა და არზრუმელის საეპისკოპოსოები), რომლებმაც XVII საუკუნემდე

⁵⁵ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 126, 127.

⁵⁶ Описание монастырей Ахпатенного и Санаинского, Архимандрита Иоана Крымского, С. П., 1863, стр. 1—16.

⁵⁷ Армянская надпись в Корсе, Ани и в окрестностях последнего, перевод Н. О. Эмина, М., 1881, стр. 3—5.

მოაღწიეს⁵⁸, საუკუნის ბოლოს მთლიანად გაუქმდა და მრევლი ძალაუნებურად შეერწყა თურქულ-მუსლიმანურ თუ სომხურ რელიგიებს. აქაურ მართლმადიდებელთა (ქართველთა) გაგრძელებების (გასომხების) ფაქტი დადასტურებული აქვს აგრეთვე მკვლევარ იგნატი ფაფაზიანს თავის „ეკლესიის ცხოვრებაში“⁵⁹. ასეთივე ვითარება შეიქმნა XVI—XVII საუკუნეებში ტყიანი არტაანისა (მეწა არტაანი) და პატარა არტაანის თემებში, ჩილდრის ტბის მიდამოებში, რელიგიათა აღრევას აქ მოსდევდა აგრეთვე ზოგიერთი ეთნიკური ცვლილება, რომელსაც ქვემოთ შევვხებით.

რელიგიურ სექტათა ბურუსში

XV ს. ბოლოს და XVI ს. დასაწყისში ოსმალებმა ევროპასთან მიმოსვლის გზები ჩაკეტეს. კათოლიკე მისიონერთა შემოსვლა შეწყდა. შექმნილი ვითარების წყალობით თბილისის კათოლიკური საეპისკოპოსო შესუსტდა, იგი თანდათან სპარსეთში მყოფ „სულთანის“ კათოლიკურ საეპისკოპოსოს დაექვემდებარა, შემდეგ კი სულ მალე გაუქმდა. როგორც ზემოთაც ვთქვით, საეპისკოპოსოს გაუქმების მერე საქართველოს მისიონს ნახევრული უნიტორები დაეუფლნენ.

XVI საუკუნიდან უკვე საქართველოს მისიონი „სულთანის“ მრევლად აღირიცხებოდა. თურქეთის ტერიტორიაზე მხოლოდ სომეხ ვაჭრებს დაუტოვეს უფლება ევროპასთან სააღმნიშვნელო ურთიერთობისა. აღრე უკვე შევნიშნეთ, რომ სომეხ ვაჭართა პრივილეგიების საფუძველი ქრისტიანული რელიგიის განსხვავებულ სექტაში მდგომარეობდა. თვით ევროპელი ვაჭრებიც კი, რომელთაც ოტომანის იმპერიაში თავიანთი ინტერესი ჰქონდათ, ჩუმად — სომეხთა სახელითა და ტანსაცმლით შემოდრიოდნენ და ისე საქმიანობდნენ¹.

ასეთ ვითარებაში საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკური ორიენტაცია ევროპა-რომზე უკვე არარეალური და უიმედო ჩანდა.

⁵⁸ შ ა რ დ ე ნ ი ს მ ო გ ზ ა უ რ ო ბ ა, თბ., 1975, გვ. 112.

⁵⁹ ი. ფ ა ფ ა ზ ი ა ნ ი, ეკლესიის ცხოვრება (სომხ. ენაზე), ვენეცია, 1848, გვ. 590.

¹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 74.

ამავე პერიოდში ახალი ორიენტაციის ძიებისას გამოჩნდა „მესამე რომის“ ლოზუნგით გამოსული ახალი ძალა — მოსკოვის სახელმწიფო, რომელმაც გასაჭირში ჩავარდნილ კავკასიის ქრისტიანებს უმალ მფარველობა აღუთქვა. საამისოდ გადაღმული პირველი ნაბიჯები საკმაოდ იმედიანი ჩანდა, მაგრამ საბოლოოდ არც ერთი აღთქმული არ გამართლდა. XVI ს. რუსეთი ირანოსმალეთის აგრესიის წინააღმდეგ აქტიურად არ გამოვიდა. პირიქით, ატეხილმა ხმაურმა სპარსელი და თურქი პოლიტიკოსები გამოაფხიზლა, მეტი სიფრთხილისაკენ მოუწოდა და ნებით თუ უნებლიედ საქართველოს მტრები მოუმრავლა, რის შემდეგ რუსულქართული რელიგიების ერთიანობა მაჰმადიან მმართველთა შეურიგებელ შემოფოთებას იწვევდა და პოლიტიკური შეხების ადგილებში სისხლიანი ექსცესებით თავდებოდა. ამ საერთო მიზეზებმა ჩვენში ხელი შეუწყო აგრეთვე „ძველი“ კათოლიკობის შესუსტებას.

ყველაზე იძიმე მდგომარეობა მესხეთში იყო, სადაც ათეულწლოებით ადგილობრივ ფეოდალებთან ბრძოლაში დათრგუნვილ და ეკონომიურად დასუსტებულ ქართულ ეკლესიას უცხო იდეოლოგიასთან ბრძოლა სულ უფრო უჭირდა. XVI ს. მეორე ნახევრიდან ქართული ეკლესიის უპირველეს ამოცანას სწორედ „რჯულისა სიმაგრისა“ დაცვა წარმოადგენდა. ეს ვალდებულება მცხეთამ ხელდასხმის დროს ეპისკოპოსების საერთაგულო წიგნებშიც (ფიცის წიგნი) კი შეატანინა. 1556 წ. საბა მტბევარი მცხეთისადმი მიცემულ საერთაგულო წიგნში ფიცს სდებდა და აღუთქვამდა კათალიკოს-პატრიარქ დომენტის: „რაცა ჩვენის ხელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმაგრისცა მოვიჭიროთო“². მაგრამ პოლიტიკური სიტუაციების მიხედვით „რჯულისა მოჭირვა“ და შემაგრება თანდათან რთულდებოდა.

1578 წ. სამცხე-საათაბაგოს სამთავერო თურქებმა დაიპყრეს და საფაშო შექმნეს. 1590 წ. ზავით ირანმა დაპყრობილი მხარე ოსმალთა გავლენის სფეროდ სცნო. XVII ს. 20-იან წლებში ახალციხის ფაშობა მემკვიდრეობით მიიღო ჯაყელთა სახლის რენეგატმა წარმომადგენელმა გამუსლიმანებულმა ბექამ — საფარ-ფაშამ, რომელმაც შემდეგ მართლმადიდებლურ ქრისტიანობას (ქართველობას) მესხეთში არაოფიციალური ბრძოლა გამოუტყვანდა. ოსმალებმა იგი

² სა ბ ა მ ტ ბ ე ვ ა რ ი, საერთაგულო წიგნი, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები, გვ. 36.

მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის საკითხს დაუკავშირეს და საფუძველი გამოაცალეს ოდინდელ წესსა და საეკლესიო მამულები ვაკუუმში გადარიცხეს. ხელმოცარული საეპისკოპოსოები თანდათან გაუქმდა. მისი გადარჩენისათვის ვერაფერი გააწყვეს ვერც კონსტანტინოპოლისა და ანტიოქიის საპატრიარქოებმა, რომელნიც ადრე, სამთავროს არსებობის დროს, ასე აქტიურად ეჩრებოდნენ აქაური ეკლესიის შინაურ საკითხებში. მართალია, ამის შემდეგ ცალკეული მართლმადიდებლური ეკლესიები კიდევ დიდ ხანს მოქმედებდნენ მესხეთში, მაგრამ, როგორც კათალიკოსი დომენტი ამბობდა: „რასაც ადგილში ეპისკოპოსი არ შეეცა და მისი მადლი და კურთხევა არ მიეცა ან მისი მამამთავარი და მოძღვარი არ ასწავლის და არ ჰმწყისს, ის ქვეყანა და იქ მსახლობელნი ქრისტიანენი არ იქნებიან და არც მართლმადიდებლებში აღირაცხვიანო“³. ამ მკაცრი ნათქვამის მიუხედავად ეს არ ყოფილა ქართული ეკლესიის შეუვალი თეზა, რომელიც არა მარტო „ზიარება მიუღებელ“ ქართველობას, არამედ პროზელიტ ქართველებსაც თავისიანად მიიჩნევდა და ყოველ მარჯვე შემთხვევაში უბრუნებდა დედა ეკლესიას.

XVII ს. დასაწყისიდანვე ჯერ მესხ ფეოდალთა შორის, შემდეგ კი გლეხთა შორისაც თანდათანობით გზას იკვლევდა მუსლიმანიზმი. (ეს აღარ იყო ის „თათრად ყოფნა“, სიტუაციების მიხედვით რომ გადადიოდნენ ხოლმე ქართველი პოლიტიკოსები) და აღიარებდნენ ომარისა თუ ალის სექტას და მერე დროის შესაფერისად ისევ ქართველებად გვევლინებოდნენ, (ეს უკვე გადაგვარების უღელში თავის გაყოფა იყო.

ქართველად ყოფნა გაუსაძლისი გახდა. საუკუნეთა განმავლობაში ბრძოლით დაღლილი გლეხკაცობაც აებედს დაემორჩილა და პირი მაჰმადიანობისაკენ ქნა. მესხთა ნაწილი პოლიგრიმული სიჯიუტით მაინც არ ტოვებდა ქრისტიანობას და ზოგჯერ კათოლიკობასა და გრიგორიანობას ლებულობდა და უმეტეს შემთხვევაში თავის ერს მაინც ეკარგებოდა. მესხთა შორის მეტად უმცირესმა ნაწილმა შეინარჩუნა მართლმადიდებლური სარწმუნოება. როგორც ზემოთაც ვთქვით, ყარსის, არზრუმის, ვალაშკერტისა და ნაწილობრივ არტაანის მხარის ქართველობის დიდი ნაწილი გაგრიგორიანდა. როგორც ჩანს, მათი გაგრიგორიანება XVII ს. ბოლოსა და

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 747.

XVIII ს. დასაწყისში უნდა მომხდარიყო. 1630 წ., როცა იტალი-
იდან საქართველოში არზრუმზე გამოვლით შემოვიდა ორგანიზაციის
თინელი მისიონერი: დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე და არქანჯელო ლამბერ-
ტი, მათ არზრუმის გარშემო კიდევ დახვდათ მართლმადიდებლური
ქართული სოფლები და არზრუმში მჯდარი ქართველი ეპისკო-
პოსი⁴. XVII ს. ბოლოს და XVIII ს. დასაწყისში იქ მართლმადი-
დებელთა კვალი თითქმის წაშლილიყო. მათი დიდი ნაწილი, რო-
გორც სწორად შეუნიშნავს იგნატი ფაფაზიანს, გრიგორიანობაზე
მიიქცა და ვინც სომეხი არ იყო, გასომხდა; აქაურ ქართველთა ერ-
თი ნაწილი კიდევ სომხურ კათოლიკობაზე გადადიოდა და „ერო-
ბრივადაც სომხდებოდა“.

ლათინი პატრების საპირისპიროდ, თურქები მხარს უჭერდნენ
სომხურენოვან კათოლიკურ რიტს. სომეხი კათოლიკობიდან ლა-
თინურ კათოლიკობაზე (ლათინურენოვან) გადასვლა სპეციალური
ფირმანით აკრძალული იყო. თურქთა შეხედულებით მართლმადი-
დებელი ქართველი, რომელიც არ გამაჰმადიანდებოდა, ან უნდა
გასომხებულყო (გრიგორიანობა მიეღო), ან სომხურ კათოლიკურ
რიტზე გადასულიყო.

XVIII ს. დასაწყისში უნიტორები განსაკუთრებით არზრუმ—
ჰასან-ყალას (ყარსთან) მიდამოებში საქმიანობდნენ და ხალხს
აკათოლიკებდნენ. სხვათაშორის, ერთხანს აქ საქმიანობდა ცნო-
ბილი მხთარ სევასტაცი⁵. საამისო მაგალითად გამოდგება არტაანის
მხარის ქართული სოფლების თავგადასავალი XVIII—XIX სს. მი-
ჯნაზე. როგორც ირკვევა, ჩილდირ-არტაანის სოფლების ერთ
ჯგუფს: ველს, ნაქალაქევს, გუგუბოს, ბორგვს და სხვა XVIII ს.
30-იან წლებამდე შემორჩათ ქართული მართლმადიდებლური ეკ-
ლესია. პატრი ანდრია პალერმელის ცნობით, არტაანის ეს ქართუ-
ლი სოფლები XVIII ს. 30-იანი წლების ბოლოს გააკათოლიკა კა-
პუცინების პატრმა ნიკოლა ჯურჯენთიმ. მან თურმე ჯერ სოფ. ვე-
ლის მართლმადიდებელი მღვდელი მოაქცია, რომელმაც სწავის
მხრივ გააკათოლიკა მთელი სოფელი⁶. ველის მაგალითს გაჰყოლიან
სხვა ახლომახლო სოფლები. ანდრია პალერმელის თქმით, ველი მა-
შინ რატომღაც ყურადღების გარეშე ყოფილა მირჩენილი. რო-

⁴ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 111.

⁵ Л. З. Месерьянц, Две ученых обители (Венецианские и Ванские Мхитаристы), М., 1898, стр. 169.

⁶ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 473.

გორც ჩანს, ნიკოლა ჯერჯენტის ველის, არტაანის და სხვა ახლოდ მოქცეული სოფლებისათვის შემოუღია ქართულენოვანი ტიპიკონის და მღვდელმსახურების აღსრულება დაუვალება კათოლიკობაზე მიქცეული ძველი ქართველი მღვდლისათვის.

როგორც ჩანს, არტაანის ქართული მართლმადიდებლური სოფლების კაპუცინი პატრის მიერ კათოლიკობაზე მოქცევამ ეროვნულად ფეხზე დააყენა სხვადასხვა რჯულისა და ერის მოძღვარ-თავკაცი. 1755 წ. შემდეგ, როცა აქ „სულთანიეს“ მისიონის პატრების შევიწროება დაიწყო, ყველა ისინი თავიანთი უფლებებისა და მოპოვებული ფირმანების ძალით ამოძრავდნენ. ყველამ მოინდომა ხელის დადება ამ სოფლებზე. ოსმალებს გარდა, პრეტენზიას აცხადებდნენ: ანტიოქიის პატრიარქი, რომელიც თურქეთისაგან დაპყრობილი სამცხე-საათაბაგოს ქრისტიანთა სულიერ მეურვეობაზე „მემკვიდრეობის უფლებას“ იჩემებდა; სტამბოლის სომეხი (გრიგორიანი) პატრიარქი, რომლის საერთო საგამგეომიც იყო მოქცეული ყოფილი სამცხე-საათაბაგოს ქრისტიანული მოსახლეობა და რომლის უფლებასაც სულთანის ფირმანით უნდა დამორჩილებოდა ამ ქვეყნის ყველა ქრისტიანი. სომხურ-კათოლიკური ეკლესია, რომელსაც ლათინური რიტის კათოლიკურ ეკლესიასთან შედარებით უპირატესობა ენიჭებოდა, უფლება ჰქონდა თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები არასომხური ტიპიკონის მქონე კათოლიკური მრევლი გადაეყვანა სომხურენოვან ტიპიკონზე. ასე რომ, არტაანის მხარის აღნიშნულ სოფლებს თავისი ნამდვილი პატრონის გარდა ყველა საყმოდ ეკიდებოდა.

XVIII ს. 60-იან წლებში ამ მხარის კათოლიკეებს ეუფლება ახალციხის სომხური კათოლიკური ეკლესია, ახალციხელი პროვიკარი და მათ სომხურენოვან ტიპიკონს უკანონებს. ამ ნიადაგზე მოსახლეობაში ადგილი აქვს უკმაყოფილებას, ისინი მშობლიური ქართული რიტისათვის იბრძოდნენ, რომელიც მოქცევის პირველ დღეებში ჰქონდათ დატოვებული პატრ ნიკოლა ჯერჯენტისაგან. ახლა ტიპიკონის ცვლა ქართულიდან სომხურზე, სომხურიდან ლათინურზე და ა. შ. მათში ურწმუნოებას ბადებდა. ანდრია პალერმელი ურჩევდა წმინდა კრებას, არტაანის ქართველ კათოლიკეთათვის გაემწესებინათ ორი მისიონერი პატრი, რომელთაც ეცოდინებოდათ როგორც ქართული, ასევე თურქული ენები. სომხურენოვანი კათოლიკური ეკლესია, უნიტორების წარმომადგენლები, ამის

წინააღმდეგი იყვნენ. თვით არტაანის სოფ. ველის მცხოვრებთა ერთ წერილში პირდაპირ ნათქვამია — ჩვენ უბრალო მსჯელობაში ხალხი ვართ და თქვენი დავის ბევრი არაფერი გავგეგება. მხარის ის ვიცი, რომ „ჩვენ ქართველთ გვარის კათოლიკენი ვართ“ და „ისეთი მღვდელი დაგვინიშნეთ, რომ ჩვენს სულებს მოუაროს ჩვენს ქართულ რიგზედა“⁷. არტაანის თემის ქართველთა ბრძოლა ქართულენოვანი რიტის თაობაზე არ შეიწყნარეს. ეს დაკავშირებული იყო მთელ რიგ სიძნელეებთან.

ორიოდე სიტყვით შევჩერდებით მესხეთში კათოლიკური ეკლესიის ხასიათზე. იმის შესახებ უკვე გვქონდა საუბარი, რომ საქართველოდან და მესხეთიდან კათოლიკე მისიონერთა განდევნის შემდეგ აქაურ ქართველ კათოლიკე მრევლს მღვდელმსახურებას უწევდნენ სომეხი უნითორი ბერები, რამაც შესაძლებლობა მისცა მათ, შეენარჩუნებინათ ქრისტიანული სარწმუნოება. ამ მხრივ უნითორების დამსახურება უდავოა. მიხეილ თამარაშვილიც აღნიშნავდა, რომ მესხეთში ოსმალთა შემოტევის შედეგად, როცა მთელი მოსახლეობა მაჰმადიანდებოდა, ძველი კათოლიკეების „მცირე რიცხვმა შეინარჩუნა მიღებული კათოლიკე სარწმუნოება სომხის ტიპიკონის მიღებით“⁸ და უმატებს: „ამ გარემოების წყალობით შეუერთდნენ სომხის ტომის კათოლიკებს არა მარტო სარწმუნოებით არამედ ერობრივადაც... ვერც გაბედეს შემდეგში ქართული ტიპიკონის მიღება, რადგან ამას მოჰყვებოდა ან სიკვდილი ან გამაჰმადიანება“⁹. თურქეთის მთავრობის სპეციალური ფირმანით სომეხ კათოლიკეთა გადაყვანა ლათინურ ტიპიკონზე აკრძალული იყო. ამასთან მესხეთის ქართველ კათოლიკეთა სომხურენოვან ტიპიკონზე გადასვლით XVII ს. დასაწყისიდან ისინი აღარც თბილისს და აღარც სპარსეთში „სულთანის“ საეპისკოპოსოს აღარ ემორჩილებოდნენ, ახალციხის ქართველი კათოლიკეები დაუემორჩილეს კონსტანტინოპოლის სომეხ კათოლიკეთა საეპისკოპოსოსს.

XVII—XVIII სს. მესხეთში ეროვნული გადაგვარების თვალსაზრისით მძიმე პროცესები მიდიოდა. თურქები მხარის პოლიტიკურ დაპყრობას არ სჯერდებოდნენ. მათი მთავარი მიზანი დაპყრობილი მხარის ეკონომიკური და სულიერი დაუფლება იყო. გატარე-

⁷ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 477.

⁸ იქვე, გვ. 411.

⁹ იქვე, გვ. 412.

ბული ღონისძიებების შედეგად მკვიდრდებოდა მიწათმფლობელობის თურქული სისტემა; იმარჯვებდა აღმოსავლურ თურქულ მართველო ინსტიტუტები. ქართველ ფეოდალთა წრეში თურქული ენა თანდათან სამეჯლისო და შემდეგ სასაუბრო ენად იქცა. მუსლიმანიზმი, როგორც აღმოსავლური ფეოდალური ურთიერთობის იდეოლოგია, ჯიუტად მიიკვლევდა გზას და ფანატიზმის ბურუსში ხვევდა გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფ მესხ გლეხკაცობას. მოსახლეობის მცირე ნაწილმა, რახან „ქართველად“ დარჩენა შეუძლებელი იყო, პირი ქნა კათოლიციზმისაკენ. მას აქ ადრე კათოლიციზამიღებულნი ძმები ეგულებოდა, მაგრამ მათაც, როგორც ჩანს, გაუცრუვდათ იმედები. ამ ახალ კათოლიციზმს ეკლესიაში დახვდნენ არა ძველი ქართულის მცოდნე ლათინი მოძღვრები ქართული რიტით, არამედ უნიტორები სომხურენოვანი ტიპიკონით¹⁰. უნიტორების ორსაუკუნოვანმა საქმიანობამ მესხეთის კათოლიკეთა სოციალურ-ეთნიკურ ყოფას თავისი საკმაოდ ღრმა კვალი დააჩნია. ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიაში შემოღებულმა სომხურენოვანმა რიტმა, უპირველეს ყოვლისა, გავლენა იქონია მრევლის ონომასტიკაზე. ონომასტიკური მონაცემები კი თავიდან ბოლომდე ეკლესიის ხელთ იყო. კასაგებია, სომხურენოვანი ტიპიკონით მონათლულ ბავშვს სახელიც შესაფერისი, ამ ტიპიკონის წესისამებრ შედგენილი სიის მიხედვით, უნდა დარქმეოდა. სომხურ ტიპიკონში კი, რაღა თქმა უნდა, ისტორიულად ჩამოყალიბებული და მიღებული სომხური სახელები იქნებოდა შერჩეული და შეტანილი. სახელთა წარმოების ამ წესს უნდა დამოჩილებოდა აგრეთვე სომხურ ტიპიკონზე მდგარი ქართველი კათოლიკეც. შემდეგ დროთა განმავლობაში ერთობის გვარის დიფერენცირების შედეგად როგორც ხდება, ამა თუ იმ წევრის სახელის მიხედვით იქმნებოდა ახალი გვარები, რომლის არაფრის მთქმელი ფუძე ხსენებული ტიპიკონის ონომასტიკაში იყო საქმნელი. ყველაფერი ეს საკუთარი ვინაობისა და ნამდვილი წარმომავლობის გადავიწყებას ემსახურებოდა.

XIX ს. შუაწლებში ტიპიკონის თაობაზე ატეხილი კამათის დროს ქართველმა კათოლიკე მოძღვრებმა ეკლესიის წიგნსაცავებში კიდევ შეძლეს, მოეძებნათ XVII ს. 20-იან წლებამდე ნაწარმოები ნათლისღების რამდენიმე დავთარი, სადაც გვარებთან

¹⁰ სჯმსფ. საქ. 24 2, ფ. 1.

ერთად „სახელები კაცისა თუ ქალისა სრულ ქართული“ როგორც ჩანს, უნითორებში ქართული გვარები უხერხულად იწვევდა, ამიტომ გვარებს ზოგჯერ ბოლოს აკვეცდნენ და თვის „შესაწყნარებელ“ ფორმას აძლევდნენ (ხუციშვილი — ხუციანოი...). ხშირი იყო ამა თუ იმ ხელობათა გავარების შემთხვევა: მესარკოვი, ქურჭჩიბაშოვი... ესეც, რა თქმა უნდა, შესაწყნარებელი იყო. გვარების წარმოების ყველაზე გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენდა ე. წ. წარმომავლობითი თუ ჩამომავლობითი ფორმა, თუ ვინ ვის მოდგმას ეკუთვნოდა ან ვისი ჩამომავლობა ჰქონდა: მეფისათი, თამარათი, კრუხიჭამიათი, შაჰყულათი და ა. შ. ახალციხეში ბოლოდრომდე წმინდად შერჩენილ ქართულ გვართა მატარებლები, ჩვენი ფიქრით, არიან ე. წ. „ნოვო კათოლიკენი“, რომელნიც კათოლიკობაზე მიიქცენ XVIII ს. მეორე ნახევრისა და XIX ს. დასაწყისში და გვართა შეცვლა-გადასხვაფერება ველარ მოასწრეს: ნებიერიძე, ვარდიძე, გვარამაძე, წინამძღვრიშვილი, თარხნიშვილი, გიორგაძე და ა. შ. ზოგი მეცნიერი ფიქრობს, რომ ეს ჩამომავლობითი ფორმა, ბოლოსართებით — „ათი“ თუ „ანთი“ რომ იწარმოება, შეიძლება ქართული გვარების პირველსახეც იყო და აქედან განვითარდა შემდეგ ყველა სხვა ფორმა. ამ შემთხვევაში ეს ფორმა, როგორც ჩანს, უნითორების ყურში ქართულად არ ჟღერდა. ამგვარად, სხვა საწყისებზე ხელოვნურად შექმნილ გვარებსა და ძველ გვართა გადაკეთებულ ფორმებს მორწმუნენი ერთობრიობისა და რელიგიის აღრევამდე მიჰყავდა, ბოლოს და ბოლოს, მისი ტომობრიობაც ამ უკანასკნელით ისაზღვრებოდა.

XVII ს. დასაწყისში საქართველოში სპარსეთის გზით შემოდიან დომინიკიანელი მისიონერები. 1621 წ. დომინიკიანელმა მარია ფაიანცელიმ რომში წიგნად დაბეჭდა თავისი „გულწრფელი მოხსენება საქართველოს სამეფოების შესახებ“, რის შემდეგ ბევრ ევროპელს აღუძრა ჩვენი ქვეყნის გაცნობის სურვილი. ამგვად დროს შემოდიან ჩვენში თეათინელი მოძღვრები, რომელთა შორის იყვნენ რომაელი პატრიციო პიეტრო დელა ვალე, დონ ავიტაბილე, დონ ჯუზეპე ჯულიჩე და სხვანი. 1626 წ. რომმა საქართველოს მისიონი მიანდო თეათინის წესის მონაზვნებს და მისიონის უფროსად დანიშნა დონ პიეტრო ავიტაბილე. მისიონერები დაწვრილებით სწავლობდნენ საქართველოს როგორც საშინაო, ისე საგა-

¹¹ სჯმსფ, საქ. 2412, ფ. 1—2.

რეო ვითარებას და შეკრებილ ცნობებს თავიანთი რელაციებით უგზავნიდნენ რომს. თეათინელები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ შესაფერისი პირობების შემთხვევაში „ყოველი საქართველო“ მოიქცეოდა კათოლიკობაზე¹². ავიტაბილემ ვატიკანის თავკაცები დაიყოლია, რომ საქართველოში წირვა-ლოცვები ქართულად შეესრულებინათ.

ამ დროს რომის კათოლიკურმა ეკლესიამ ფართოდ გაშალა თავისი პროპაგანდისტული მუშაობა აღმოსავლეთში, სადაც მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა საქართველოს. 1622 წ. პაპმა გიორგი XV რომში დააფუძნა სპეციალური განყოფილება Congregasio de propaganda fide. მისმა მომდევნო პაპმა ურბანო VIII 1627 წ. გახსნა აგრეთვე სპეციალური Collegium de propaganda fide, სადაც კათოლიკურ-თეოლოგიური საგნების სწავლებასთან ერთად უნდა ესწავლათ რამდენიმე უცხო ენაც, რომელთა შორის შეტანილი იყო აგრეთვე ქართული. კოლეჯის გახსნასთან დაკავშირებით მიიწვიეს სპეციალისტები. ერთი ცნობით, ქართული ენის პროფესორად და ქართული ენის კათედრის ხელმძღვანელად საქართველოდან მიუწვევიათ Nicephoro Jrbachi (ნიკიფორო ირბახი)¹³. გასული საუკუნის 90-იან წლებში ისტორიკოსი ა. ერიცოვი ფიქრობდა, რომ ეს ნიკიფორე ირბახი უნდა ყოფილიყო საქართველოს მაცხოვრებელი, ქართული ენის მცოდნე ვინმე სომეხი¹⁴. მეცნიერის ეს ვარაუდი არ გამართლდა. დღეს ყველასათვის ცნობილია, რომ ნიკიფორე ირბახი არის იგივე ნიკოლოზ ბერი (ჯვარის მამა), იგივე ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილი¹⁵. ოღონდ ჩვენ გვაეჭვებს მისი თანაავტორობა სტ. პაოლინის მიერ შედგენილი ლექსიკონისა, რომელშიც მიუტყევებელი შეცდომებია დაშვებული. შესაძლებელია, ირბახის თანაავტორობა სტამბისათვის ქართული ასოების მოხაზვასა და ჩამოსხმაში გამოიხატა. ლექსიკონი, რომელიც შეიცავს 3084 სიტყვას, ნამდვილად არაქართველის შედგენილი უნდა იყოს.

თეათინელთა მისიონის წევრებმა თავიანთი სათნოებითა და

¹² А. Ерицов, Католицизм в Грузии, «Новое обозрение», 5. V, 1891.

¹³ იქვე.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ დაწვრილებით იხ. გ. აკოფაშვილი, ქართველი დიპლომატი ნ. ჩოლოყაშვილი, თბ., 1978.

მრავალმხრივი განათლებით, ერუდირებული ცოდნითა და აღზრდა-
ბთან მიდგომის ხელოვნებით ჩვენი ხალხის საერთო სიყვარული
დაიშაქურეს; მათ გაინაწილეს ჩვენი ქვეყნის ჭირიცა და მწუხარ-
ებაც, სიხარულიცა და სიტკბობაც. ამ „რომის კაცებმა“ ჩვენი
კულტურის ისტორიას, და არამარტო კულტურის ისტორიას, უდი-
დესი ამაგი დასდეს. აღწერეს თავიანთი თვალით ხილული ჩვენი
თავგადასავალი, ხატეს საქართველო და ქართველი ხალხი, ადგი-
ნეს ქართული ლექსიკონები და წერეს ქართული ენის გრამატიკე-
ბი, გახსნეს სკოლები; თარგმნეს მთელი რიგი სახელმძღვანელოები;
კურნავდნენ დაჭრილებსა და ავადმყოფებს, ავრცელებდნენ ფარ-
შაცევტულ და სამედიცინო ცოდნას, ქართველ მეფე-მთავართა კარ-
ზე იყვნენ დიპლომატებად და ელჩებად, ხელს უწყობდნენ ფეო-
დალური შუღლის შეწყვეტას, საქართველოს ცენტრალიზებული
სახელმწიფოს შექმნას და სხვა. ერთი სიტყვით, თეათინელთა დამ-
სახურება ჩვენში, მართლაც, განუზომელი იყო. სამწუხაროდ, თე-
ათინელებმა ფეხი ვერ შედგეს ახალციხის საფაშოში. იქ XVIII ს.
30-იან წლებამდე ქართველ კათოლიკეთა სულიერ მზრძანებლებად
ნახჩვენელი უნითორები ითვლებოდნენ. ახალციხის კათოლიკენი
კი რომისაგან დაჯინებით მოითხოვდნენ სამცხეში ლათინურ-ქარ-
თული მღვდელმსახურების შემოღებას, როგორც ეს იყო ქართლ-
ში, სამეგრელოში, იმერეთში, გურიაში.

1710 წ. პროპაგანდა ავალებს თბილისში მყოფ კაპუცინებს,
დააფუძნონ სწავიანთი მისიონი ახალციხეში. მაგრამ ახალციხეში
ასულმა სამმა კაპუცინმა თურქთა შიშით თავიანთი განზრახვაც კი
ვერ გაამხილა.

ხუთი წლის შემდეგ ამხანაგებთან ერთად მესხეთისაკენ გაე-
მართა კაპუცინი ალექსი მილანელი, რომელსაც ათასნაირი წერი-
ლები და შუამდგომლობები მიჰქონდა ახალციხის ფაშასთან. ფა-
შამ კაპუცინები „დაბეზღების შიშით“ ახალციხეში ვერ შეიყვანა,
ორი თვის იგანმავლობაში აწყვერში ჰყავდა დამწყვდეული, მერე
კი ისევ უკან გამოუშვა. როგორც ჩანს, ფაშას ეშინოდა იანიჩარე-
ბისა და უნითორებისა. იანიჩარებს ჩუმად ფაშის მაკონტროლე-
ბელი უფლებები ჰქონდათ მინიჭებული, უნითორები კი ამ შემ-
თხვევაში მზვერავის როლში გამოდიოდნენ, რომელთა ვალი იყო
არ დაეშვათ „რელიგიური მანტიით შემოსილი ევროპელი შპიო-
ნები“ თურქეთის ტერიტორიაზე. სულთანის კარის შეხედულება

უნითორების მიზნებს ემთხვეოდა. ამ გზით მათ ჩამოცილებულ
ჰყავდათ კონკურენტი.

XVIII ს. 20-30-იან წლებში ახალციხის თემის კათოლიკეთა უფროსად იყო უნითორი ტერ ოჰანეს (მინას-მარკოზ). 30-იან წლებში ახალციხეში პატრების მისიონის დაფუძნების თაობაზე ამ ოჰანეს მინასას უთქვამს: „თუ პატრების საყდარი აშენდა, არც ზემო საყდარში და არც ქვემო საყდარში ერთი მრევლი აღარ მოგვივა, სულ იქ წავლენ... ჩვენი საქმე წახდებაო“¹⁶. უფრო მეტი, პატრების საყდარი რომ არ აღშენებულიყო, ტერ ოჰანესს ახალციხის წარჩინებულთათვის ქრთამად ორასი მარჩილიც მიუცია¹⁷. ამის თაობაზე საფაშოს ყადმა თურმე კაპუცინებს განუცხადა: „ახლის მონასტრის აშენება თუ გინდა, ხელმწიფის ფირმანი იყოს, არ იქნებაო“. რომ ხელმწიფის ფირმანით შეიძლება მხოლოდ დანგრეული მონასტრის აღდგენა, ისიც იმ შემთხვევაში თუ ამა თუ იმ ტაძრის დანგრევის მოწმეებად მამადიანები გამოვლენო.

კათოლიკეებმა მონახეს მოწმეები, რომელთაც აწყვერელი ქალიმჯიმა მოლას მიერ ახალციხეში ძველი კათოლიკური მონასტრის დანგრევის ფაქტი დაადასტურეს.

დიდი დავისა და კამათის შემდეგ, როგორც იქნა, 1733 წელს ახალციხეში დაარსებული იქნა კაპუცინების მისიონი, რომლის უფროსად ისპაჰანის ეპისკოპოსმა დანიშნა ნიკოლოზ ჯერჯენთი და „აღაშენა საყდარი ახალციხის მოქალაქეთა წარსაგებელით“.

ახლად აშენებულ-ყოვლადწმიდის ეკლესიას, სადაც მღვდელმსახურება ლათინურ-ქართულად მიმდინარეობდა, დიდძალი მრევლი მოაწყდა.

ამის შემდეგ ახალციხეში ხალხს საცხოვრებელი „თარაფების“ (მხარეები) მიხედვით ყოფდნენ, რომ სხვა კათოლიკე ეკლესიები სულ უმრევლოდ არ დარჩენილიყო.

XVIII ს. 40-იანი წლებიდან ქართველ კათოლიკეთა შორის უცხოეთში სომხურენოვან ტიპიკონზე ნაკურთხი რამდენიმე მოძღვარი: სტეფანე ვარამაშვილი, ანტონ ფირალიშვილი, პავლე ასლანიშვილი და სხვ. გამოჩნდა, რომლებმაც მოღვაწეობა მესხეთში დაიწყეს, და რომელნიც მხარს უჭერდნენ ქართული ტიპიკონის

¹⁶ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 417.

¹⁷ იქვე.

შემოღებას. უნითორებმა კონსტანტინოპოლში იჩივეს. ახალციხეში სხვა ქვეყნის (ირანის) ეპისკოპოსის ცნობა როგორ შეთქმულა ბაო. მართლაც, თუ აქაური კათოლიკენი ისპაჰანის ეპისკოპოსს დაემორჩილებოდნენ, გამოდიოდა, რომ ახალციხის მხარე ქართლის ნაწილად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული. თურქეთი, რა თქმა უნდა, ამას არ დაუშვებდა. ამასთან დაკავშირებით წმინდა კრებამ დაადგინა: მისიონები იმ ეპისკოპოსს დაემორჩილნენ, რომელ სახელმწიფოშიც იქნებიან¹⁸. ახალციხეში დამკვიდრებული კაპუცინებიც ამის შემდეგ კონსტანტინოპოლის ვიკარიას უნდა დაემორჩილებოდნენ. სინამდვილეში მათი მისიონი უშუალოდ რომს ემორჩილებოდა. ურბანოს კოლეგიაში საქართველოსათვის გამოყოფილი ადგილები ყოველთვის დაკავებული იყო. ბევრმა კოლეგიადამთავრებულმა შემდეგ მეცნიერების სხვადასხვა დარგში — თეოლოგიასა თუ სამოქალაქო მეცნიერებაში — გაიკვლია გზა. სამწუხაროდ, მათი ვინაობისა და მოღვაწეობის შესახებ მეტად მწირი ცნობები გავგაჩნია.

აღსანიშნავია, რომ საერთოდ პირველი ქართველი, რომელმაც 1650 წ. რომში საჯაროდ დაიცვა დისერტაცია, იყო სამეგრელოდან ურბანოს კოლეგიაში ჩასული და იქ გაწვრთნილი ახალგაზრდა კაცი სახელად ანდრია (მისი გვარი ჯერჯერობით ცნობილი არ არის). მისი თემა განეკუთვნებოდა ფილოსოფიასა და ლეთისმეტყველების დარგს. სამწუხაროდ, დისერტაციის დაცვის შემდეგ ანდრია სამშობლოში ვეღარ დაბრუნებულა და სულ მალე იქვე, რომს, გარდაცვლილა¹⁹.

რიგით მეორე, ვინც ქართველთაგან დაიცვა დისერტაცია, იყო გორის თემის კათოლიკე დავით ტულუქაანთი (პაპაშვილი), რომელიც აგრეთვე პროპაგანდა ფიდეს კოლეჯში იყო გაწვრთნილი. დავითი აქ მოხვედრილა 1725 წ. საბა სულხანის რეკომენდაციით. მას 1732 წ. ფილოსოფიაში საჯარო სხდომაზე დაუცავს დისერტაცია, რომელსაც თურმე ესწრებოდა ვატიკანის პრეფექტი კარდინალიც²⁰. ოპონენტებს მაღალი შეფასება მიუციათ დავითის შრომისათვის²¹.

თერთმეტი წლის შემდეგ დისერტაციის დასაცავად იმავე კა-

¹⁸ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 423.

¹⁹ იქვე, გვ. 193.

²⁰ იქვე, გვ. 343.

²¹ იქვე.

თედრაზე შედგა მესამე ქართველი კაცი, თბილისელი კათოლიკე ივანე ჯიჯინაშვილი.

შევჩერდეთ გორელი ტულუქაანთ დავითის ვინაობაზე, რამდენადაც მისი ტომობრიობა დღემდე საკამათოდაა გამხდარი²². ამ კამათის საფუძველი გახლავთ ტულუქაანთ დავითის მიერ იტალიურიდან თარგმნილი „საქრისტიანო მოძღვრების“ ხელახალი გამოცემა რომში 1797 წ., რომლის შესავალში პირდაპირაა მითითებული, რომ ეს თარგმანი იტალიურიდან ქართულად შესრულდა „საქართველოს გორელი ტულუქაანთ სომეხთ დავითისაგან“²³. მამ რაღაა საკამათო?

დავიწყოთ თავიდან. ამ საკითხით დაინტერესებულმა მ. თამარაშვილმა ფიქს კოლეგიის მოწაფეთა სიიდან გაარკვია, რომ დავითი იქ წასულა საბა ორბელიანის რეკომენდაციით და სწავლის დამთავრების შემდეგ მღვდლად კურთხეულა ლათინურ ტიპიკონზე. მოწაფეობის დროსვე დაუწყია მთარგმნელობითი მუშაობა. სხვადასხვა თეოლოგიური ლიტერატურიდან მოუძევია, შეუკრებია, შეუდგენია და უთარგმნია ორიგინალური „კატეხიზმო“, ანუ „საქრისტიანო მოძღვრება საქართველოს მისიონების სახმარებლად“, რომელიც ჯერ ხელნაწერის სახით გავრცელებულა და დიდი წარმატებაც ჰქონია საქართველოს მისიონში. 1740 წ. პროპაგანდა ფიქს ურბანოს კოლეგიის ქართული და სომხური ენების კათედრის გამგემ, პროფესორმა კაპუცინმა კლაუდიო რეჯიელიმ, რომელიც ადრე დიდხანს მსახურობდა საქართველოში და სისტემატურად იყენებდა ამ წიგნს, ურჩია იქ მყოფ კოლეგიის ქართველ მოწაფეს ივანე ჯიჯინაშვილს, რათა გამოსაცემად მოემზადებინა „დიდად პატივცემული გორელი ქართველი დავით ტულუქაანთის... მიერ შედგენილი და მისგანვე მშვენიერ ქართულ ენაზე გამოყვანილი აღნიშნული წიგნი“²⁴. ალბათ, ეჭვი არავის შეეპარება, რომ ქართული და სომხური ენების კათედრის გამგე შესძლებდა გაერჩია, ვინ იყო ქართველი და ვინ სომეხი.

თავის წინასწარ რეცენზიაში ივანე ჯიჯინაშვილიც წერს: „დიდი სიამოვნებით წავიკითხე საქრისტიანო მოძღვრება საქართველოს

²² А. Е р и ц о в, Католицизм в Грузии, «Новое обозр.», 1891, т. V.

²³ საქრისტიანო მოძღვრება ტულუქაანთ დავითისაგან, შესავალი, გვ. 2 (ხელნაწერი).

²⁴ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 344.

მისიონების სახმარებლად, რომელიც შეადგინა პატივცემულმა ტულუკაანთ დავით გორელმა ქართველმა²⁵. ივანე ჯიჯინაშვილმა²⁶ დავალება აღასრულა. დავითის გარდაცვალებიდან 7 წლის შემდეგ, 1741 წ., აღნიშნული წიგნი დაიბეჭდა. ამ გამოცემის თავფურცელზე აწერია: საქრისტიანო მოძღვრება საქართველოს მისიონებში სახმარებლად გადმოთარგმნილი იტალიურიდან ქართულ მხედრულ ენაზე ქართველი ტულუკაანთ დავითისაგან ამავე გვარის კათოლიკების საყოველთაო და სასულიერო სარგებლობისათვის“.

64 წლის შემდეგ განმეორებით გამოცემის დროს ბალინაანთ გრიგოლ მღვდელმა წიგნის სათაური ასეთნაირად „გამართა“: „საქრისტიანო მოძღვრება ივანეწურთა შვიდთა საიდუმლოთა ზედა გადმოთარგმნილი იტალიანის ენისაგან ქართულს მხედრულს ენას-ზედა საქართველოს გორელი ტულუკაანთ სომეხთ დავითისაგან“.

როგორც ვხედავთ, ბალინაანთ გრიგოლს 1797 წ. გამოცემაში სიტყვა „ქართველი“ შეუცვლია სიტყვა „სომხით“. აღნიშნულ კამათს სხვა არავითარი საფუძველი არ ჰქონია. თამარაშვილის მიერ მოტანილ ამ ფაქტებს ზოგმა შესაფერისი ანგარიში არ გაუწია.

ახლა საინტერესოა გაიკვეს — „ტულუკაანთი“. ტულუკაშვილი დავითის გვარი იყო, თუ გაგვარებული შთამომავლობითი სახელი. 1890 წ. ახალციხეში ყოფნისას ალ. ხახანაშვილს დავითის შესახებ ერთ იტალიურ ნაწერში ამოუკითხავს: David Lucaati gorgiano — ამაზე დაყრდნობით იგი ფიქრობდა, რომ მისი ნამდვილი გვარი უნდა ყოფილიყო ლუკაშვილი და არა ტულუკაშვილი²⁶.

ბოლო დროს ჩვენი ყურადღება მიიქცია სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში დაცულმა, დავითის მიერ ლათინურიდან თარგმნილი მეორე წიგნის „ცხოვრება თომა კემფელისა“ მოსახსენებელმა. მოვიტანთ ერთ ამონაწერს: „... მრავალი შრომითა, რუდუნებითა, ზრახვითა და სარჯლითა ძლივს გადმოვსთარგმნე ლატინურის ენისაგან, მისთვის რომ ეს წიგნი მრავალთ სხუა და სხუა ენათა ზედა გარდათარგმნებული არის და მევიზრახე, რომ არამც და არამც ჩვენი გვარი ამ სიკეთის ნატრული დარჩეს ამისათვის გადმოვსთარგმნე“²⁷.

როცა დავითმა ნახა, რომ თომა კემფელის წიგნი „ცხოვრება

²⁵ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 345.

²⁶ А. Х а х а н а ш в и л и, „Новое обозрение“, М., 1891, 14. 11.

²⁷ სქმხვ, საქ. 160, გვ. 254, 255.

იესოს მარტვილობისა“ „მრავალთა სხუათა და სხუა ენათა გარდა-
თარგმნებული“ იყო, მასაც თურმე აღეძრა სურვილი, რომ ^{გარდათარგმნებული}
ამც და არამც ჩვენი გვარი ამ სიკეთეს“ არ ჩამორჩენოდა და მამუ-
ლიშვილური სიყვარულით თავისი ერის სასიკეთოდ თარგმნა იგი
ქართულად. გასაგებია, მისი გვარი და მისი ენა ერთიდაიგივეა.

ყურადღებას იქცევს ამ წინასიტყვაობის თუ მოსახსენებლის
ავტორისეული ხელმოწერაც: „ყოვლად მზა და ყოვლად მზურვა-
ლე მონა საქართველოსა გორელი ტულუქაანთ პაპაშვილი და-
ვით“²⁸, ამ ხელწერიდან კაცმა შეიძლება ორნაირი აზრი გამო-
იტანოს: ა) „ტულუქაანთი“ არის გვარის აღმნიშვნელი ტერმინი,
ხოლო „პაპაშვილი“ მამობის აღმნიშვნელი. კაცის სახელი პაპა ამ
პერიოდის მრავალი დოკუმენტითაა დადასტურებული. ბ) „ტულუ-
ქაანთი“ არის არა გვარი, არამედ მოდგმის, წარმომავლობის აღმნი-
შვნელი ტერმინი, ხოლო „პაპაშვილი“ ნამდვილი გვარი. გვარი პა-
პაშვილი აგრეთვე მრავალგზისაა დადასტურებული ამ პერიოდის
შიდა ქართლში. თუ „პაპაშვილი“ მართლაც გვარია, ტერმინი „ტუ-
ლუქაანთი“ უნდა ნიშნავდეს ამ გვარის ერთ ნაწილს, ზედწოდებას,
უფრო სწორად ვინმე ტულუქა პაპაშვილის შთამომავლობას. აქვეა
გასათვალისწინებელი ისიც, რომ ევროპულ (ლათინურ) ონომას-
ტიკაში პიროვნების ვინაობის აღსანიშნავად გვარსახელთან ერთად
მამის სახელი არ იხმარება, ან იშვიათად იხმარება. რაღა თქმა
უნდა, ამ წესს ურბანოს კოლეგიის მოწაფე დავითიც დაიცავდა
(როგორც იგი იცავდა წესს სადაურობის მოხსენებისას). როგორც
ჩანს, ზედწოდება „ტულუქაანთი“ ევროპელთათვის დაბოლოების
ფორმისა და გამოთქმა-ხმარების მოხერხებულობის გამო უფრო
მისაღები იყო და დავითიც ამ ზედწოდებას უფრო ატარებდა ხოლ-
მე.

ყველა ამ მონაცემის გათვალისწინებით გვეჩვენება, რომ ეს
უქანასკნელი მოსაზრება უფრო მართებულია, თუმცა ჭერჯერობით
დასკვნის გაკეთება გავეიჭირდება.

უკვე ვთქვით იმის შესახებ, რომ XVII ს. დასაწყისიდან სა-
ქართველოში შემოსული თეათინელები და შემდეგ კაპუცინებიც ^l
ეკლესიაში ორენოვან (ლათინურ-ქართულ) მვდღელმსახურებას
ეწეოდნენ. პროფესორი კლაუდიო რეაჯიელი პირდაპირ მიუთი-
თებდა, რომ საქართველოში ყოფნის დროს საეკლესიო რიტუალე-

²⁸ სჯმხფ, საქ. 160, ფ. 155.

ბის შესრულებისას ხმარობდა როგორც ლათინურ, ისე ქართულ ტიპიკონს და ორივე ამ ენით ემსახურებოდა ეკლესიას.

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთმა მესხეთში მოსულმა ნახჩევნელმა უნითორმა არ იცოდა ქართული ენა და რიტუალებს მხოლოდ გრაბარის ენაზე ასრულებდა, მრევლი მას ხმოანი წირვის დროს მაინც ქართულად პასუხობდა და ქართულადვე გალობდა. **ქამის** გამო 1755 წ. უნითორებმა რომში იჩივეს — „როგორ იქნებაო, რომ ტიპიკონის ენაზეთ (ლათინურ-სომხური) წირვა-ლოცვა არ მიდისო და აქაური მღვდლები ნებადაურთველის ენით (ქართული) ქადაგებენო და წმინდა სამოციქულოსა და სახარებასაც თავიანთს ენაზედ კითხულობენო“²⁹.

ასეთი საჩივრები, როგორც ჩანს, რომისათვის ახალი არ იყო. ამიტომ საკითხი — შეიძლებოდა თუ არა საქართველოს მისიონში ორენოვანი რიტუალის შემოღება — საბოლოო გადასაწყვეტად წმ. ოფიჩიოს კრებაზე გაიტანეს. საკითხის საფუძვლიანი შესწავლის და განხილვის შედეგი ის იყო, რომ 1757 წ. რომის კვირინალის პალიატში შემდგარმა კრებამ ქართულ კათოლიკურ ეკლესიაში ორენოვანი რიტუალი ოფიციალურად დააკანონა. **კრებაზე** ინკვიზიციის კარდინალებმა დაადგინეს: „Permittendum esse dummodo contetur prius Epistola et Evangelium latine iuxtaistum S. R. C ef dumodo versiore Epustola et a versione latina vulgata seu graeca litalari non discrepantes“³⁰. ე. ი. სამოციქულოსა და სახარების ლათინურად წაკითხვის შემდეგ იგივე ტექსტი უნდა წაკითხულიყო ქართულად და გალობებიც ქართულად უნდა თქმულიყო. ეს ფაქტიურად ქართული რიტის შემოღებას ნიშნავდა. წმ. ოფიჩიოს კრების დადგენილებას მტკიცედ ასრულებდა აგრეთვე კაპუცინების მონასტერი ახალციხეში. ასეთი ვითარება საფაშოს სხვა კათოლიკურ ეკლესიებში რიტის თაობაზე საკითხს უფრო ამწვავებდა, მრევლი მღვდელმსახურების შესრულებას ქართულად მოითხოვდა. ზოგიერთი სომხურ რიტზე მდგარი ქართველი კათოლიკე მოძღვარი გრაბარზე წაკითხულ ლოცვანს თვითნებურად ქართულადაც იმეორებდა და ქადაგებას მხოლოდ ამ უკანასკნელით ატარებდა. ამის თაობაზე გრიგოლ მაქანდრიანთი ეპისკოპოს ბავასტრელს მოახსენებდა, რომ აქაურ მღვდლებს თვითნებურად ჩვეულებად აქვთ

²⁹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H, საქ. 2596, გვ. 8.

³⁰ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 811.

შემოდებული ხმოან წირვაზე ორენოვანი სახარების წაკითხვა სომხურად და ქართულად და ამბობენ, რომ ქართული სახარების განმარტებაა მრევლისათვის გაუგებარი სონხური სახარების ეპისკოპოსმა საკითხი დამოუკიდებლად ვერ გადაწყვიტა და რომს გადაუგზავნა, 1776 წ. რომმა ახალციხის მხარის სომხურ ტიპიკონზე მდგარ ქართულ კათოლიკეებს 1757 წლის წმ. ოფიჩიოს კრების გადაწყვეტილებაზე მიუთითა და ნება დართო ეკლესიებში ორენოვანი (სომხურ-ქართული) მღვდელმსახურებისა.

ამასთან ახალციხელმა პატრებმა 1764 წ. მრევლთან შეთანხმებით საკითხი დააყენეს ქ. ახალციხეში კათოლიკური სემინარიის დაარსების შესახებ, რომლის დამთავრების შემდეგ იქვე, ახალციხეში, შეიძლებოდა მღვდლად კურთხევა. სემინარიაც, რაღა თქმა უნდა, წმ. ოფიჩიოს კრების შესაბამისად ორენოვანი (ლათინურ-ქართული) იქნებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ახალციხეში სემინარია ვერ გაიხსნა, მისი გახსნისათვის ზრუნვა ხალხს პატრებისადმი კეთილად განაწყობდა.

შესაძლებელია, ქართველი ეპისკოპოსი გიორგი, რომლის გაკათოლიკების გამო მაშინ ასე დიდი ხმაური იყო ატეხილი, სწორედ წმ. ოფიჩიოს კრების ამ დადგენილების გავლენით 1764 წელს მიიქცა კათოლიკობაზე, რომ თავისი დევნილი მრევლისათვის ამ გზით მაინც მიეხედა.

წმ. ოფიჩიოს კრების გადაწყვეტილება გრიგორიანული ეკლესიის მიზნების საწინააღმდეგო იყო. გამოდიოდა, რომ იგი სულთანის მიერ ოფიციალურად მინიჭებულ ქრისტიანთა მეურვეობის უფლებებს ვერ იყენებდა და მისთვის მიკუთვნებულ ზონაში თავის საქმეს რიგიანად ვერ უძღვებოდა, რომ თუ ასე გაგრძელდებოდა, ახალციხის საფაშოს ტერიტორიაზე დარჩენილ ე. წ. „შესამატებელ მრევლს“ ლათინურ-ქართული ტიპიკონის წყალობით ვერც შემდეგ შეიმატებდა. ეს მით უფრო ჭირდა, რომ 1758 წლიდან საფრანგეთის ელჩს ვერტერის სულთანისაგან ახალციხის ადგილობრივ კათოლიკეთა მფარველობის ფირმანი ჰქონდა აღებული, რომლის ძალითაც კათოლიკენი ადგილობრივ მოხელეთა ძალდატანებისაგან შედარებით დაცული იყვნენ³¹, ამიტომ სომეხთა კათალიკოსმა სიმონმა გადაწყვიტა ფიცხელი ზომების მიღება. იგი წინდაწინ მოელაპარაკა ახალციხის ნომან (მამან) ფაშას, გაარკვია

³¹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 460.

³² იქვე, გვ. 376.

თავის უფლებებში, მისცა დიდძალი ქრთამი (15 ქისა თეთრი) და 1769 წლის ივლისში ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი ჯგერაში³³ ლებინა, შემდეგ დაალუქინა და ქართველი ხუცეები დააპატიმრებინა³⁴. დაპატიმრებული ხუცეები ფაშამ ცხენებზე ფეხგადაკრული ეჩმიაძინში სიმონ კათალიკოსს გაუგზავნა. ქართველ კათოლიკეთა მოძღვრებთან ერთად მაშინ დაიჭირეს აგრეთვე კაპუცინი პატრები, რომელნიც ბარდუზის ციხეში ჩაყარეს. ხუცეების დაპატიმრებიდან 3 დღის შემდეგ, ნომან ფაშის ბრძანებით, ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი გრიგორიანული ეკლესიის წარმომადგენელს ვართაპეტ მარტიროზას ჩააბარეს³⁴, ხოლო მათ საცხოვრებელ ოდებში საფაშო ფქვილი დაყარეს. ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიებიდან თურმე მარტო ნომან ფაშას 10 ოყამდე ოქროული და ვერცხლეული მიართვის³⁵.

ამის თაობაზე კონსტანტინოპოლელი ეპისკოპოსი იოსები რომს სწერდა: „ჩემთან მოვიდნენ მოსალაპარაკებლად მოწინავე ქართველები, რათა როგორმე გვეშველა ემოდენი უბედურებისათვის“³⁶. საქმეში ჩაერივნენ საფრანგეთისა და სხვა ევროპულ სახელმწიფოთა საკონსულოები. თურქეთი, რომელიც ამ დროს რუსეთთან საომარ მდგომარეობაში იყო, ანგარიშს უწყევდა ევროპის სახელმწიფოებთან კეთილგანწყობილების შენარჩუნებას და ამ საქმესაც მიხედა. ნომან ფაშა, რომელმაც აგრეთვე დიდი მარცხი განიცადა აწყვერსა და ასპინძასთან ბრძოლაში, 1770 წელს თანამდებობიდან გადააყენეს. მის მაგივრად დანიშნეს იმერეთის ლაშქრობიდან ახლად დაბრუნებული³⁷ სულეიმან ფაშა ჯაყელი, რომელმაც მოსვლისთანავე დაპატიმრებული ხუცეების დახსნისათვის წინდაწინ 12 ქისა თეთრი მიიღო, დაატყვევა პატრიარქ სიმონის წარმომადგენელი მარტიროზ ვართაპეტი და სიკვდილისა და მათი ეკლესიების აკლესის მუქარით ქართველი კათოლიკე ხუცეები და ლათინი პატრები უკან დააბრუნებინა. კაპუცინების ერთ წერილში აღნიშნულია, რომ მათ გამოსახსნელად „დახარჯული ფული ქართველი ქრისტიანებისაგან 889 მარჩილი“ დიდი შემწეობა იყო³⁸.

³³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H, საქ. 2782—83, გვ. 6.
³⁴ იქვე.
³⁵ იქვე.
³⁶ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 442.
³⁷ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H, საქ. 2782—83, გვ. 9.
³⁸ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 448.

70-იან წლებში ახალციხელ მოძღვართაგან მეტად საინტერესო მოღვაწეა გრიგოლ მაქანდარიანი (მაქანდარაშვილი). მან ნათლება მიიღო პროპაგანდა ფიდეს კოლეჯში³⁹. ახალციხეში ბრუნების შემდეგ იგი მხარის პროვიკარად დანიშნეს. გრიგოლმა მალე აუღო აღღო ახალციხის კათოლიკეთა ეკლესიებში არსებულ სულისკვეთებას და პროპაგანდისაგან მოითხოვა ქართულ ენაზე დაბეჭდილი საქრისტიანო მოძღვრება. პროპაგანდამ 50 ეგზემპლარი უმალ მოაწოდა და თან მოსწერა: „მამ განაგრძეთ ეგ თქვენი სასარგებლო მოღვაწეობა თქვენი ტომის ერის სასარგებლოდ“⁴⁰. როგორც ჩანს, გრიგოლიც ჩარეულა ტიპიკონის გარშემო ატეხილ დავაში.

გრიგოლ მაქანდარაშვილს მალე გვერდში ამოუდგა აგრეთვე რომში სწავლამიღებული მეორე გრიგოლი ბატონჯანის ძე (კრუხიჭამიაშვილი). ჩამოსვლისთანავე რომს მანაც მოსთხოვა ქართული საქრისტიანო მოძღვრება, თან ატყობინებდა — ეს იმდენად საჭირო საქმეა, რომ ახლა მე თვითონ „ვთხოვ ქადაგებასა და საქრისტიანო მოძღვრებას“ ამ ენაზეო. მალე მან მაქანდარაშვილი შეცვალა. მიუხედავად იმისა, რომ გულით ავადმყოფი იყო, იგი უფრო საქმიანი ჩანდა. პროვიკარად დანიშნულმა გრ. კრუხიჭამიაშვილმა „ცუდად მოხმარა ავტორიტეტის იარაღი“, ავადმყოფობისა თუ შიშიე ხასიათის გამო ნერვიულობა დასჩემდა. ბევრ ახირებულ საქმეს ჩადიოდა, პატივმოყვარეობა და იქვე ღრღნიდა. ჯერ გრ. მაქანდარაშვილს წაეჩხუბა და შეაჩვენა, შემდეგ დაერია სხვა მოძღვრებს, არავინ მოსწონდა, ვისაც კი ჭკუა და კალამი უჭრიდა, ზოგი ეკლესიებიდან გააძევა და ზოგი შეაჩვენა. შეჩვენებულთა შორის იყვნენ ქრონიკების დამწერი იოანე ხუცესი, ივანე გარსევანიშვილი (რომელიც შემდეგ რომს წავიდა და იქვე დარჩა), იოსებ ორთავაშვილი და სხვანი. შესაძლებელია გრ. კრუხიჭამიაშვილის მიერ მოხდენილი „რეფორმების“ არსი ისევე და ისევე ტიპიკონის გარშემო ატეხილი დავიდან მოდიოდეს.

1780-იანი წლების დასაწყისში ზოგიერთნი რომში კვლავ ჩიოდნენ ტიპიკონის თაობაზე და კათოლიკე ეკლესიებიდან ქართული ენის სრულ გამოდევნას მოითხოვდნენ⁴¹.

1784 წ. გრ. კრუხიჭამიაშვილი პროვიკარობიდან გადააყენეს,

³⁹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H, საქ. 2782—83, გვ. 1.

⁴⁰ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 458.

⁴¹ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H, საქ. 2596, გვ. 8.

მის მაგივრად კონსტანტინოპოლის საეპისკოპოსომ წამოაყენა ანტონ (ლევან) პეტრეს ძე ხუციშვილი, რომელსაც ურბანოსის კათოლიკოსმა გია ჰქონდა დამთავრებული და იმხანად კონსტანტინოპოლში იყო. როცა გასინჯეს ხუციშვილის საბუთები, პროპაგანდამ მის კანდიდატურაზე თავი შეიკავა, რადგან კოლეგიაში სწავლის დროს მისთვის „შემეჩნიათ სიამაყე“⁴² და უფრო მეტად სამოქალაქო დისციპლინებით ვაჭარებდა. თანაც ანტონი იმეხმად რეპეტიტორობას ეწეოდა და კონსტანტინოპოლში აკრედიტებული საელჩოების თანამშრომელთა შვილებს ლათინურსა და ფრანგულ ენებში წვრთნიდა. იგი კონსტანტინოპოლში დარჩა სიკვდილამდე. ამასობაში გარდაიცვალა გრ. კრუხიჭამიაშვილი და პროვიკარად კვლავ გრ. მაქანდარაშვილი დანიშნეს⁴³, რომელიც მხოლოდ 1797 წელს შეცვალა ახალციხელმა პავლე შაპყულანთიმ (ჭილიმუზაშვილმა).

✓ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ კათოლიკე მისიონერთა საქმიანობას ფრთები შეეკვეცა. ისინი ჩამოაცილეს ქვეყნის პოლიტიკურ-დიპლომატიურ საკითხებს. აიკრძალა კათოლიკური პროპაგანდა. 1812 წ. კაპუცინი პიემონთელი რომს მოახსენებდა: „ვიდრე რუსის მთავრობა სრულიად დაიპყრობდა ამ უვრცელეს სამეფოს, ყველა კაცს, მკვიდრს თუ უცხოს თავისუფლად შეეძლო კათოლიკე სარწმუნოება მიეღო“⁴⁴. ახლა კი გამოცხადებულია, რომ მართლმადიდებლის გაკათოლიკება კანონით არ შეიძლება. უფრო მეტი — გამოვიდა დადგენილება, რომ კათოლიკე პატრებს ეკრძალებოდათ თვითნებურად წამლების დამზადება და ექიმობაც კი⁴⁵. ამასთანავე მათ ევროპულ და ქართულ ენებს გარდა მოსთხოვეს შეესწავლათ რუსული და სომხური ენები⁴⁶. ქართლიმერეთში მყოფი კაპუცინების დიდი ნაწილი ამიტომ მათთვის შედარებით ხელსაყრელ — ახალციხის საფაშოში გადადიოდა.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მისიონერებიდან ზოგიერთი მთავარმართებლის (პ. ციციანოვი, მარკიზი პაულუჩი და სხვ.) სიმპათიითა და პატივისცემით სარგებლობდა. მთავარმართებელი ციციანოვი კათოლიკე პატრებს კარგად ექცეოდა, მან თბილისში თა-

42 მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 464.
 43 იქვე.
 44 იქვე, გვ. 510.
 45 იქვე, გვ. 515.
 46 იქვე.

ვიანთი ეკლესიის ასაშენებლად გამოუყო 6000 მანეთი⁴⁷ და ხელსაც უწყობდა მშენებლობაში.

კათოლიკეთა უცხოურ მისიონს ცარიზმმა დაუპირისპირა ადგილობრივი სომეხი კათოლიკენი. იმის გამო, რომ ლათინი პატრები მიჩნეულ იყვნენ ევროპის სახელმწიფოთა შპიონებად, მათ უკიდურესად ავიწროებდნენ, სომეხ კათოლიკეებს კი, როგორც რუსული ორიენტაციის მატარებლებს, ყოველნაირად ხელს უწყობდნენ. მთავრობა იმაზედაც კი თანახმა იყო, თუ კავკასიის ყველა კათოლიკე სომხურენოვან ტიპიკონზე გადავიდოდა, ან უკეთეს შემთხვევაში — გრიგორიანობას მიიღებდა. ასეთი განწყობილება განსაკუთრებით გაძლიერდა XIX ს. 20-იანი წლებიდან. XVIII ს. ბოლოს და XIX ს. დასაწყისში ძლიერი სომხური კოლონიების არსებობა ევროპა-აზიის თუ ამერიკის ქვეყნებში, რომელთაც ჰყავდათ საკმაოდ მსხვილი სომხური სავაჭრო ბურჟუაზია და რომლის ხელშიც იყო მოქცეული ევროპა-აზიისა და კერძოდ რუსეთ-აზიის სატრანზიტო ვაჭრობის ნიშნულზე აღემატებოდა, ცარიზმის ყურადღებას იმსახურებდა. ამ კოლონიებთან კავშირის დამყარება მოსახერხებელი ზედბოდა სწორედ სომხური საპატრიარქოს მეშვეობით, რომელიც მსოფლიოს ყველა სომხის სასულიერო ცენტრად ითვლებოდა⁴⁸ და ბოლოს ცარიზმის აგენტის როლში გამოდიოდა. ამასთან ერთად ცარიზმი ყოველნაირად ცდილობდა მუსლიმანური ეკლესიის გულის მოგებას და მას მთელ რიგ პრივილეგიებს ანიჭებდა⁴⁹. ამ გზით იგი ახლო აღმოსავლეთში პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცებას ცდილობდა.

მართალია, ნიკოლოზ I-მა სომხურ ეკლესიას აუკრძალა პოლიტიკურ და სახელმწიფო საქმეებში ჩარევა, სამაგიეროდ გაუმრავლა მამულები, გაათავისუფლა ყოველგვარი გადასახადისაგან და გაუზარდა პენსიონები⁵⁰.

ქართულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ კი (მისმა რუსეთთან ერთმორწმუნეობამ), აღრე, აქტიური დიპლომატიური ურთიერთობების საბაბს რომ იძლეოდა და ცარიზმის აგრესიულ მიზნებს „მფარველობის“ მანტიაში ხვევდა, შეერთების შემდეგ

⁴⁷ მ. თამარაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 498.

⁴⁸ М. А. Адонц, Экономическое развитие восточной Армении, 1957, Ереван, стр. 145.

⁴⁹ იქვე.

⁵⁰ Акты, т. IX, стр. 22.

მართვის მნიშვნელობა დაკარგა. იგი პოლიტიკურ იზოლაციაში
ნოაქციეს. ათასოთხას წლიანი ავტოკეფალობა გაუუქმეს
ტერბურგის სინოდის უბრალო დანამატად გადააქციეს. ასეთი გან-
სხვავებული დამოკიდებულება ორ მოძმე ეკლესიას შორის გან-
წყობილებას ამძიმებდა.

1862 წ. 30 აპრილს შინაგან საქმეთა მინისტრი ვოლუევი კავ-
კასიის მეფისნაცვლის მოვალეობის შემსრულებელს გრიგოლ
ორბელიანს მიუთითებდა, რომ „რუსული პოლიტიკის წარმატები-
სათვის აღმოსავლეთში დიდი მნიშვნელობა აქვს სომხურ-გრიგო-
რიანულ ეკლესიასთან ჩვენს ურთიერთობას. მხედველობაში იქო-
ნით, რომ სომხური ეკლესია ყოველთვის სარგებლობდა ჩვენი
მთავრობის მფარველობით და იმპერიის საზღვრებს გარეთ გრი-
გორიანებს მხარს უჭერდა და ამაგრებდა კათოლიკე მისიონერების
წინააღმდეგ“⁵¹. მეფისნაცვალი მოვალე იყო შესაფერისად ეზრუნა
მეზობელ თურქეთსა და სპარსეთში გრიგორიანული ეკლესიის
განმტკიცებისათვის.

† რუსეთის მთავრობა ყველაფერს აკეთებდა მისიონერთა აღმო-
სავლეთიდან განსაღვენად, რომელთა მეშვეობითაც აქ, მართლაც,
ფეხს იკიდებდნენ ევროპისა და ამერიკის კაპიტალისტური სახელ-
მწიფოები. მისიონერები მათგან მნიშვნელოვან თანხებს ლეზუ-
ლობდნენ და წარმატებითაც მოქმედებდნენ. თურქეთში, ირანში,
სირიაში, ინდოეთში და სხვ. ხსნიდნენ უფასო სკოლებს, ბიბლიო-
თეკებს, ეწეოდნენ უფასო სამედიცინო სამსახურს და სხვ. და ამ
გზით იხვეჭდნენ ხალხის მხარდაჭერას. მათ საპირისპიროდ რუ-
სული დიპლომატია ხელს უწყობდა აღნიშნულ ქვეყნებში სომხური
ეკლესიებისა და სომხური სავაჭრო კომპანიების განმტკიცებას⁵².

∨ ასეთ ვითარებაში მესხეთის ქართველ კათოლიკეთა ბრძოლა
ქართველენოვანი ტიპიკონის შემოღებისა და დანერგვისათვის უაღ-
რესად რთულდებოდა. ვატკანი ურიდებოდა სომხურ-კათოლიკური
ეკლესიის მომდურებას, თურქები თავიანთი პოლიტიკისათვის
სომეხ კათოლიკეებს ამჯობინებდნენ მისიონერებსაც და ქარ-
თველ კათოლიკეებსაც, რომელთაც ცალი თვალი რუსეთს
მინდობილი თავიანთი ძმებისაკენ ეჭირათ. რაც შეეხება ცარიზმს,

⁵¹ Акты, т. XII, стр. 548.

⁵² М. А. Адонц, დასახ. ნაშრ., გვ. 146.

იგი საერთოდ არ სცნობდა ქართველ კათოლიკებს. მათ ყველა წერაში სომხებად აღრიცხავდა.

ბოლოს ახალციხის მხარეში შექმნილი პირობების შესწავლის სიკაცის გამოიძებნა ჩვენ მიერ უკვე ნახსენები პავლე შაჰყულიანის (ჰილიმუზაშვილი) სახით, რომელსაც XIX ს. დასაწყისშივე კათოლიკეთა უფროსობა ჩააბარეს.

არქიმანდრიტი პ. შაჰყულიანი, რომლის მიზანს ახალციხეში საეპისკოპოსოს გახსნა შეადგენდა, მიხვდა, რომ ამ მიზნის მიღწევა არსებულ ვითარებაში შეუძლებოდა მხოლოდ სომხურენოვანი რიტის მხარდაჭერით. ამიტომ იგი ნებით თუ უნებლიედ დაუპირისპირდა როგორც ქართველენოვანი რიტის შემოღებას, ისე კაპუცინებში მისიონს ახალციხეში. ახალციხის საფაშოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ მას თავისი მიზნების განხორციელებისათვის ფართო შესაძლებლობები მიეცა. მთავრობამ ქართული რიტის შემოღებაზე თავი შეიკავა. რაც შეეხება კაპუცინების მისიონის არსებობას ახალციხეში, იგი არამიზანშეწონილად ჩათვალა და 40-იანი წლების დასაწყისში კიდევ გაყარა ახალციხიდან ახალციხიდან წასული მისიონი ტრაპიზონში დამკვიდრდა და იქიდან ცდილობდა პროპაგანდისტული მუშაობის გაძლიერებას საფაშოს მოსახლეობაში⁵³. ყველაზე სამწუხარო ის არის, რომ მთელი საქართველოდან ახალციხეში თავმოყრილმა მისიონერებმა წასვლის დროს თან წაიღეს დიდძალი დოკუმენტები, რომელშიც ასახული იყო ჩვენი ქვეყნის როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალური თავგადასავალი. პ. შაჰყულიანი ყველა ამ საქმის მონაწილე იყო. მეტად ნიშანდობლივია, რომ შაჰყულიანს ამ გზაზე ადგილობრივ მოძღვართა შორის მხოლოდ თითო-ოროლა თანამგარძნობელი თუ ჰყავდა.

ბოლოს და ბოლოს კათოლიკური ტიპიკონისა და ერობრიობის საკითხებზე ახალციხეში ორი გარკვეული ჯგუფი ჩამოყალიბდა: შაჰყულიანის და მისი ყოფილი მოწაფის პეტრე ხარისჭირაშვილისა. ერთნი ამტკიცებდნენ, რომ „ერობრიობის“ განსაზღვრისას ტიპიკონს უნდა მიეცეს უპირატესობა. მეორენი ამტკიცებდნენ, რომ ტიპიკონს არ შეუძლია გავლენა იქონიოს ადამიანთა „ერობრიობაზე“ და თვლიდნენ, რომ სწორედ ამ უკანასკნელმა უნდა განსაზღვროს მისი ტიპიკონის ენაც.

⁵³ Акты, т. XII, стр. 533.

XIX ს. 30-იანი წლებიდან ცხადი გახდა, რომ ვენეციაში წმინდა ლაზარეს კუნძულზე დაარსებულ სომეხ კათოლიკე მსტარისტთა კონგრეგაციაში რამდენიმე სომხურ რიტზე მდგარი მესხ-ქართველი კათოლიკე იყო, რომელნიც ნაყოფიერ ლიტერატურულ და შემოქმედებით მუშაობას ეწეოდნენ მშობლიურ ენაზე.

მსტარისტთა მიღწევები მაშინ ისტორია-ფილოლოგიის დარგში საკმაოდ ცნობილი იყო ევროპაში. ამის საბუთად საკმარისი იქნება დაეასახელოთ მეცნიერები: ალიშანი და სარქისიანცი. სომეხთა კონგრეგაციას მდიდარ შემწირველთა მთელი არმია ჰყავდა და საშუალება ჰქონდა ე. წ. არქეოლოგიური ძიებანი და ბოლოს ვათხრებიც კი ეწარმოებინა.

1846 წ. წმინდა ლაზარეს კუნძულზე სომეხთა ძმობა მოინახულა ცნობილმა ქართველოლოგმა მარი ბროსემ. ბროსეს მსტარისტთა ძმობაში შეხვედრია რამდენიმე ქართველი კათოლიკეც. მათ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მეცნიერისათვის გაუცვნიათ თავიანთი ნამუშავენი ხელნაწერი წიგნები, რომელნიც ძმობის ბიბლიოთეკის თაროებზე ეწყო დამტვერილი. მარი ბროსემ ყურადღება მიაქცია ამ ფაქტს, ესაუბრა კონგრეგაციის დირექტორს გეორგ ზურმუზიანცს და სომეხთა ძმობას ურჩია მათი ქართველი წევრების შრომების გამოცემა¹. როგორც ჩანს, ეს საკითხი კონგრეგაციაში შემდგომ მრავალგზის დასმულა, მაგრამ ამოდ. ბოლოს და ბოლოს ამ საკითხის გამო კონგრეგაციაში განხეთქილება ჩამოვარდა, რაც იმიტ დამთავრდა, რომ აქ გაერთიანებულმა ქართველმა კათოლიკე მოძღვრებმა შესძლეს დაეარსებინათ საკუთარი ქართველ კათოლიკეთა ძმობა ქართული ენითა და ქართული ტიპიკონით. ამ საქმის სულსჩამდგმელი და ინიციატორი იყო ახალციხელი პატრი-მამა პეტრე ხარისჭირაშვილი — ქართველ კათოლიკეთა მხსნელად მოვლენილი, „მეორე მათე“, რომელმაც ქართული კულტურისათვის დაუჯერებლად ბევრი რამ გააკეთა.

პეტრე ხარისჭირაშვილის წინაპრები წარმოშობით ჯავახეთის ბარალეთიდან ყოფილან, საიდანაც ლეკიანობას გამოჰქცევიათ და ახალციხეში დამკვიდრებულან. მისი მამა იოსები ხელოსანი იყო.

¹ გაზ. «Кавказ», 1846, № 48.

რომელიც სრულიად ახალგაზრდა გარდაცვლილა. პეტრეს იყო ბაბუნაშვილის ქალი. იოსებ ხარისჭირაშვილს ორი ვაჟი ჰქონდა — ლუკა და ივანე. ბავშვები იმთავითვე ჩაბმულან შრომაში და ქვრივად დარჩენილ დედას შეშველებიან. უმცროსი ძმა ივანე ხარაზი გამხდარა, რომელიც „ზაფხულობით სოფელში დადიოდა და ძველ-ძულებს აკერებდა“. უფროს ძმას ლუკას დიაკვნობა დაუწყია. ახალგაზრდა დიაკვანი გამოირჩეოდა თურმე ლამაზი ხელწერით, რომელიც „საქრისტიანობებს წერდა და ყიდდა ახალციხეს თუ სოფლად ვალეს, უდეს“².

ლუკამ იანსაკუთრებული მიდრეკილება გამოამჟღავნა სწავლისადმი და სიარული დაიწყო სტეფანე აბინაშვილის (ქრონიკების ავტორი) შინაურ სასწავლებელში, სადაც უსასყიდლოდ ასწავლიდნენ ძირითადად თეოლოგიური ხასიათის საგნებს. შემდეგ იგი სწავლობდა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის სკოლაში პავლე შაჰყულიანის (ვილიმუზაშვილის) ხელმძღვანელობით. აქ მან საფუძვლიანად შეისწავლა ქართული ენა და ლიტერატურა. თანამედროვეთა მოწმობით, პავლე შაჰყულიანი იყო განათლებული პიროვნება, რომელიც ეწეოდა აგრეთვე ნაყოფიერ მთარგმნელობით მუშაობას. მის მიერ ქართულ ენაზე თარგმნილი წიგნები ახალციხის იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესიის წიგნსაცავში ინახებოდა XIX ს. ბოლომდე³. ლუკა ხარისჭირაშვილს სკოლის მერხიდან დაუწყია კამათი თავის მასწავლებლებთან, რადგან მას „არ მოსწონდა სამღვდელთა ძველი წესი“ და სკოლისა და განათლების საკითხები სულ სხვაგვარად ესახებოდა. იგი თვლიდა, რომ სკოლა ძირითადად საერო საკითხებით უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული, რომ ქართველ კათოლიკეთა სკოლისათვის საჭირო იყო სამოქალაქო ისტორიის და კერძოდ საქართველოს ისტორიის, გეოგრაფიის, არითმეტიკის, გრამატიკის და სხვა საგანთა სწავლება.

XIX ს. 30—40-იან წლებში, როცა სამცხე-ჯავახეთი საქართველოს შემოუერთდა, დიდი ცვლილებები მოხდა კათოლიკეთა სულიერ ცხოვრებაშიც. რუსეთის მთავრობამ გადაწყვიტა ლათინ მოძღვართა განდევნა, რომელთა მოღვაწეობასაც პოლიტიკურ შპიონაჟთან აკავშირებდნენ. რალა თქმა უნდა, ლათინი მოძღვრების გაძევებას მოჰყვებოდა ახალციხის ქართველ კათოლიკეთა

² ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 1, საბ. 251.

³ შ. ლ ო მ ს ა ძ ე, მიხეილ თამარაშვილი, თბ., 1969, გვ. 66.

ეკლესიებში ნაწილობრივ შემორჩენილი ლათინური რიტის⁴ ანუ ლათინური ენით წირვა-ლოცვის, გაუქმება. საკითხი მეტად ოხულად ისმებოდა. თუ ლათინური რიტის გაუქმდებოდა ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიაში, მაშინ რა ენით შეიძლებოდა მღვდელ-მსახურების შესრულება? როგორც ვთქვით, ქართული კათოლიკური ტიპიკონი ვატიკანის კონგრეგაციის მიერ დამტკიცებული არ იყო. მესხეთიდან ლათინი მოძღვრების გაძევებით განაწყენებული ვატიკანი, გასაგებია, ახალ ქართულ ტიპიკონს აგრე იოლად არ დამტკიცებდა. ასეთ ვითარებაში რუსეთის მთავრობამ მხარი დაუჭირა, რომ ქართველ კათოლიკეთა ლათინური რიტის ეკლესიებშიც სომხური ტიპიკონი და სომხური ენა დამკვიდრებულიყო. ამასობაში დროისა და პირობების შესაფერისი კაციც გამოიძენა. ეს კაცი იყო გასომხებული ქართველი, სომხურ რიტსზე მდგარი პავლე შაჰყულიანი. იგი გახარებული იყო თავისი მოწაფის, საქმიანი ახალგაზრდის ლუკას ენერგიით. იგი მას მიაჩნდა თავისი საქმის გამგრძელებლად, ამიტომაც პავლე შაჰყულიანის ინიციატივით ლუკა გააგზავნეს კონსტანტინოპოლში სასწავლებლად და მღვდლად საკურთხად. ხელდასხმულ ლუკა ხარისჭირაშვილს პეტრე უწოდეს და კვლავ ახალციხეში დააბრუნეს. ახალციხეში ჩამოსულ პეტრე ხარისჭირაშვილს პავლე შაჰყულიანი, რომელიც უკვე ინტრიგის ქსელში გაბმულიყო, თუმცა სიხარულით შეხვდა და თანამშრომლობისაკენ მოუწოდა, მაგრამ მფარველსა და შევრდომილს შორის განხეთქილება ჩამოვარდა, რომელიც აღარასოდეს დამცხრალა.

ახალციხეში ჩამოსვლისთანავე პეტრე ხარისჭირაშვილმა გადაუდებელ ამოცანად დააყენა ახალციხეში ქართული სასულიერო სასწავლებლის (სემინარიის) გახსნის საკითხი⁴, სადაც გაძლიერებული კურსით უნდა ესწავლათ სამოქალაქო დისციპლინებიც. პეტრე ხარისჭირაშვილის პროექტი რომ განხორციელებულიყო და ქართული სასულიერო სასწავლებელი ოფიციალურად გახსნილიყო, მაშინ ქართული ტიპიკონიც შემოვიდოდა და რენეგატი პავლე შაჰყულიანი დაკარგავდა მიღებულ ღირსებას, რადგან მისი ძალა სხვებისაგან განსხვავებით სომხური ენისა და ტიპიკონის ზედმიწევნით ცოდნაში იყო. ამ უპირატესობის დაკარგვით, ცხადი იყო. მწყემსმთავრად სხვა, უკეთ განათლებული, ქართველი მოძღვარი დაჯდებოდა: „ამის თაობაზე გარდაეკიდა შაჰყულიანი პეტრე ხა-

⁴ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, საბ. 251.

რისჭირაშვილს“ და ცოტა ხნის შემდეგ უფლება არ მისცა მღვდელმსახურება შეესრულებინა თვით ახალციხეში. პეტრე იძულებული გახდა სოფლებში ევლო. იგი დადიოდა ხან ხიზაბავრას, ხან ვალეს, ხან უდეს და სხვ., მაგრამ შაჰყულიანის შხამიანი ხელი ახალციხის სოფლებში პეტრეს მაინც სწვდებოდა. ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილი იძულებული გახდა თავი დაენებებინა ახალციხის კათოლიკე სოფლებისათვისაც, თვით ქ. ახალციხისათვისაც და მესხეთიდან სამუშაოდ ქუთაისში გადასულიყო. „დაუდგრომელი და სულ ეროვნულ საქმეებზე შოფიქრალი“ პეტრე ქუთაისში აღფრთოვანებით მიიღეს და 1840 წელს დონ ანტონ გლახაშვილის თანაშემწე მღვდლად დანიშნეს. როგორც მისი თანამედროვენი გვარწმუნებენ, პეტრე ქუთაისში მრევლს განსაკუთრებით უყვარდა. იგი ყველგან კულტურისა და განათლების შეტანისათვის იბრძოდა, შეგირდებს წვრთნიდა, ქართულსა და ლათინურ წერა-კითხვას ასწავლიდა. პეტრე ხარისჭირაშვილმა სომხურ-ლათინური ტიპიკონის საკითხებზე საუბარი დაუწყო დიდვაჭარს იაკობ ზუბალაშვილს, ნათლად დაუხატა, თუ რა მძიმე შედეგები შეიძლებოდა მოჰყოლოდა ამ საკითხების უგულვებელყოფას, რომ ამ გზას შეეძლო ქართველის ქართველობაც სადავო გაეხადა. ასევე შეაგულიანა ზუბალაშვილი ანტონ ხუციშვილმა და მდიდარმა ვაჭარმა საკმაო სახსრები გაიღო იმისათვის, რომ პეტრე ხარისჭირაშვილი კონსტანტინოპოლს ჩასულიყო და იქ თავისებური პროპაგანდა გაეშალა, ამ საკითხებით დაეინტერესებინა, „მიეზიდნა ღირსეული სწავლული კაცნი“, რათა დაეგერებინა რომი და ქართველ კათოლიკეთათვის დაემტკიცებინა ქართული ტიპიკონი. კონსტანტინოპოლში ჩასულმა პეტრე ხარისჭირაშვილმა, მართლაც, გაშალა პროპაგანდა ლათინურ საეკლესიო წრეებში და დაასაბუთა, რომ აუცილებელი იყო ქართული ტიპიკონის დამტკიცება საქართველოს კათოლიკეთათვის. ამ საქმიანობის შესახებ მალე გაიგო სომეხთ კათოლიკე მოძღვარმა პარუნიანმა და თავისი დიდი გავლენის წყალობით პეტრე ხარისჭირაშვილს კონსტანტინოპოლში ყველა გზები მოუჭრა. პეტრე იძულებული გახდა კონსტანტინოპოლი დაეტოვებინა⁵. კონსტანტინეპოლში ყოფნისას პეტრემ გაიგო, რომ ლაზარეს კუნძულზე, სომეხ მხტარისტთა კონგრეგაციაში, ინახე-

⁵ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 1, საბ. 251.

ბოდა რამდენიმე ქართული ხელნაწერი წიგნი, რომელიც ქართველ კათოლიკე მღვდლებს ეთარგმნათ. ხარისტირა კონსტანტინოპოლიდან წმ. ლაზარეს კუნძულზე გაემგზავრა და მხტარისტების კონგრეგაციას მიაკითხა, რომელიც ამ დროს ფართო მეცნიერულ მუშაობას ეწეოდა, აწყობდა სხვადასხვა სახის არქეოლოგიურ ექსპედიციებს თურქეთის, სომხეთისა და სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიებზე, თუმცა მათი ნამუშავენი თავისუფალი არ ყოფილა მიკერძოებათი ხასიათის შეცდომებისაგან.

პეტრე ხარისტირაშვილი კონგრეგაციის ბიბლიოთეკაში ჩაჯდა და ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნებისა და თარგმანების გაცნობას შეუდგა. მერე ზოგი ხელნაწერი გამოსაცემად მოამზადა და უკვე 1858 წ. იქვე კონგრეგაციის სტამბაში შესძლო დაბეჭდა სქელტანიანი წიგნი: „ისტორია გინა მოთხრობა საღმრთო წერილისა ძველისა და ახლის აღთქმათა, თარგმნილი ქართულს ხმასა ზედა წიგნთ საბეჭდავსა შინა წმინდა ლაზარეს მონასტრისასა“. ეს იყო დიდ გამარჯვება, რასაც ახალი წარმატებები მოჰყვა. მომდევნო 1859 წ. პეტრემ მოახერხა კიდევ ორი ქართული წიგნის დაბეჭდვა. ეს წიგნებია: „წმინდანების ცხოვრება“ და საერო ხასიათის „იგავნი იეზუბოს ფალოსოფოსისანი“. როგორც ერთ-ერთი გამოცემის შესავალში თვით პეტრე ხარისტირაშვილი წერდა, ყველაფერი ეს კეთდებოდა „ივერიის სასარგებლოდ“, მთელი ქართველი ხალხისათვის, განსაკუთრებით კი ქართველი კათოლიკეებისათვის. „ვისურვებთ, რათა წიგნი ესე ყოფილიყო თარგმნილი მდაბიურსა ენასაზედა, რათა ყოველთა ამისა კითხვით და სიადვილით გულისხმის ყოფითა ძალ იღვან ნაყოფის გამოღებაიო“. პეტრე ხარისტირაშვილმა თავიდანვე მხართ დაუჭირა არა იმ დროს მაღალ წრეებში გაბატონებულ „ლიტერატურულს კილოს“, არამედ ხალხურ, „მდაბიურს“, რადგან ნაყოფის გამოღება მხოლოდ ასეთი ენით დაწერილს წიგნებს შეუძლიათ. ენისა და ლიტერატურის ხალხურობა მათს დემოკრატიულ პოზიციებს მყარ საფუძველს უქმნიდა. ბეტდვის უზარმაზარი სიმძიმე პირადად პეტრე ხარისტირაშვილსა და იქ მყოფ რამდენიმე ქართველ მოძღვარზე გადადიოდა. ისინი იყვნენ ასოთამწყობებიც, რედაქტორ-სტილისტებიც და გამომშვებ-გამავრცელებელნიც.

ამ დაბეჭდილი წიგნების უდიდესი რაოდენობა საქართველოში შემოდიოდა და უმთავრესად ქართველ კათოლიკე მრევლში

ვრცელდებოდა. პეტრემ ამ საქმეს მოახმარა მთელი ფული. რომლის დიდი ნაწილი იაკობ ზუბალაშვილმა მისცა კონსტანტინოპოლში გამგზავრებისას. მიუხედავად ამისა, პეტრე მაინც ვაზლში და დიდ ნივთიერ სივიწროეში ჩავარდა. მუდამ იმედიანი, ენერგიული მოძღვარი ამას არ შეუშინდა. თავისი საქმის მიზანი და დიდი სიკეთე გააცნო ლათინური ეკლესიის ზოგიერთ პროგრესულ მოღვაწეს და მათგან საკმაოდ დახმარებაც მიიღო. ამის შემდეგ დაუდგრომელმა და ბობოქარმა კაცმა გადაწყვიტა დაეარსებინა ქართველ კათოლიკეთა ძმობა ქ. კონსტანტინოპოლში, სადაც ბევრი ახალციხელი ქართველი კათოლიკე ეპარქი დაიარებოდა, ზოგიერთი იქ ცხოვრობდა კიდევ. ამ ძმობას უნდა ჰქონოდა პირველ ყოვლისა ქართულენოვანი ტიპიკონი, უნდა აეშენებინა ქართველ კათოლიკეთათვის ეკლესია, რომელსაც დაამშვენებდა ქართული წარწერა და აგრეთვე ეკლესიასთან სახლი ეკლესიის მსახურთათვის, რასაც უნდა მოჰყოლოდა ქართულ კათოლიკური სასულიერო სასწავლებლის აშენება და ქართული სტამბის დაარსება. ეს იყო გაბედული პროექტი, რომელიც მაშინ ილუზიას უფრო ჰგავდა, რადგან ყველა ამ საქმის მოწესრიგებას: ადგილის გამონახვასა და შეძენას, უზარმაზარ მშენებლობებს, სტამბის დაარსებას, ქართული ტიპიკონის დამტკიცებასა და სხვ. დიდძალი ენერგია და სახსრები მოუხდებოდა. ღარიბ ქართველ კათოლიკე ბერებსა და მღვდლებს საამისო საშუალება არ ჰქონდათ. ხარისკირაშვილის პროექტი ნამდვილად სახელმწიფო სახსრებს მოითხოვდა, მით უმეტეს, რომ ძმობას არ გააჩნდა მამულები და არც შეწირულების იმედი ჰქონდა. ამ სიძნელეების მიუხედავად, პეტრე ხარისკირაშვილი თავისას არ იშლიდა და სულ-მალე რაინდული შემარჯობით შეუდგა თავისი მიზნების განხორციელებას. ვენეციიდან კონსტანტინოპოლს ჩავიდა. იქ მყოფი ქართველი მოძღვარნი შემოიკრიბა და დაიწყო ბრძოლა ქართულენოვანი ტიპიკონისა და ქართველ კათოლიკეთა ძმობის დასაარსებლად.

სტამბოლში ჩასულ პეტრეს ისევ ჰარუნიანი დახვდა, რომელსაც ქართველ კათოლიკეთა საკითხებზე საწინაღმდეგო შეხედულებები ჰქონდა. ჰარუნიანმა არა თუ ხელი შეუწყო პეტრეს, პირიქით, ყოველნაირად ეღობებოდა წინ, მაგრამ პეტრე ბრძოლაში არ გატყდა. მან კონსტანტინოპოლში მყოფ ლათინ მოძღვრებსა და ეკლე-

⁶ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 1, საბ. 51.

სიებს გააცნო თავისი პროექტი. ამასთან დაკავშირებით რამდენიმეჯერ კვლავ ჩავიდა რომში და ვატიკანში წარადგინა ვრცელსაბუთებელი მოხსენება. წინასწარ კარგად შემზადებულმა საქმემ ვატიკანში გაიმარჯვა. პაპის ხელმოწერით გამოვიდა მანიფესტი, რომ სტამბოლში აკრედიტებული ლათინური მონასტრების ხარჯზე სტამბულის გარეუბანში, ფერიქოვს, გამოყოფილიყო ადგილი ქართული კოლონიის დასაარსებლად. ამავე დროს ვატიკანმა სცნო ქართულენოვანი ტიპოგონი და დაუმტკიცა იგი კონსტანტინოპოლში ახლადშექმნილ ქართველთა ძმობას. ხარისჭირაშვილი ფიქრობდა, რომ ეს მანიფესტი მალე გავრცელდებოდა მთელი საქართველოს კათოლიკურ ეკლესიებზე.

მარტო მანიფესტი საქმეს ვერ შევლოდა. ფერიქოვს ქართველთათვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე არ იყო მონასტერი და არავითარი სხვა შენობა. მოუხედავად ამისა, პეტრეს მწყემსმთავრობით ქართველ კათოლიკეთა ძმობა შედგა, რომელსაც იქვე, ფერიქოვს, დროებით მიუჩინეს ადგილსამყოფელი ლათინთა მონასტერში, სადაც ქართულ ენაზე დაიწყეს მღვდელმსახურების აღსრულება. როცა თურმე პ. ხარისჭირაშვილმა პირველად შეასრულა ქართულ ენაზე გალობა, ძმობის ყველა წევრს ცრემლი მოერიდა, მათ დაიჩოქეს ხარისჭირაშვილის წინ და მისი ჯანმრთელობა შესთხოვეს მაცხოვარს⁷.

ვიდრე დამოუკიდებელ ბინას გაიჩენდა ქართველთა ძმობა, მანამდე თურმე ლათინთა ეკლესიის ორტანსა და კაპელას იყენებდა⁸. აქვე პეტრემ რამდენიმე თავისი მოწაფე აკურთხებინა მღვდლად და ქართულ ტიპიკონს მკვიდრი ნიადაგი შეუქმნა. ამის შემდეგ პეტრე იმდენს ეცადა, რომ ვატიკანიდან ახალი ოფიციალური მიმართვა მიიღო ევროპის თითქმის ყველა ქვეყანაში ძმობის დაფუძნებისათვის შეწირულობების შესაფაროვებლად. პაპის ქაღალდით მათ შემოვლეს ევროპა და იმდენი შეწირულობა შეკრიბეს, რომ პ. ხარისჭირაშვილის მიხსენების განხორციელებას რეალური საფუძველი შეექმნა. პირველ რიგში აშენდა ფერიქოვის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერი, მისი საძირკველი ჩაყარეს 1859 წ. მონასტერი აიგო „ღვთისმშობლის უმანკოდ ჩასახების“ სახელობაზე, რომლის შესასვლელ თაღზეც ამოკვეთილი იყო დიდი ქართული წარწერა:

⁷ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 1, საბ. 251.

⁸ იქვე.

„წმინდაო მარიამ დაიცავ ივერიელნი“. შემდეგ აქვე დაარსდა ცალკე მამათა და ცალკე დედათა სავანეები. აშენდა „სტამბახანა“ ილია საბეტელი მანქანები და უკვე 1870 წ. ამუშავდა სტამბა, რომელიც თანდათან გაიზარდა და 70-იანი წლების ბოლოს დამოუკიდებელი წარმოების სახე მიიღო. ამ დროს „სტამბახანის“ დირექტორი იყო ანტონ გოზალიშვილი.

80-იან წლებში აქვე, მონასტერთან, ცალკე აშენდა და გაიხსნა ქართული სკოლა. შემდეგ ქართველთა ძმობამ ფერეიქოვსა და სტამბოლში გახსნა თავისი საკუთარი დუქნები, რომლის შემოსავალიც კონგრეგაციის საჭიროებებს ხმარდებოდა. აქვე პატრი მერაბიმ სტამბოლის ყველა სარწმუნოების ქართველებისათვის დააარსა ურთიერთდახმარების საზოგადოება. ამ საქმეში მას ნივთიერ დახმარებას უწყევდა „მისი ძმა აბაშეთის იმპერატორის მანელიკის პირადი ექიმი დოქტორი მერაბი“⁹.

ხარისჭირაშვილმა საგამომცემლო საქმე ისე დააყენა, რომ წიგნთა ავტორებსა და მთარგმნელებს ჰონორარიც კი დაუნიშნა, რასაც „შეთხზვის ხარჯი“ და „თარგმანის ხარჯი“ ეწოდებოდა. 1877 წ. პ. ხარისჭირაშვილი ივ. გვარამაძეს სწერდა: „მიახლება თქვენთვის 25 მანეთი... აქედან 5 მანეთი დაიჭირეთ წმინდა ესტატის ლექსებისათვის, 10 მანეთი წმინდა ესტატის 8 დღის წურთვნისათვის და 10 მანეთი როტორველის წიგნისათვის, რომელიც უნდა დასთარგმნოთ“¹⁰. მასმასაღამე, ზოგ შემთხვევაში „დათარგმნის ხარჯი“ წინდაწინაც ეძლეოდა მთარგმნელს.

დასაბეტქდად გამზადებული წიგნი სამ ცალად უნდა წარდგენილიყო: ერთი ცალი ინახებოდა მთავარი მონასტრის ბიბლიოთეკაში, მეორე დედათა სავანეში, ხოლო მესამე მიდიოდა სტამბაში და იწყობოდა¹¹, ზოგჯერ წიგნის გადაწერისათვის ცალკე ხარჯი გაიცემოდა. „ამ ორი წიგნის გადაწერისათვის, რასაც თქვენ მიიღებდით იმოდენ ფულსაც კიდევ მოგართმევ მე მათი გადათარგმნის ფულს გარდაო“¹² — სწერდა ხარისჭირაშვილი გვარამაძეს.

გამომცემლობის ძირითადი შემოსავალი იყო გაყიდული წიგნებიდან შემოსული თანხა. ამიტომაც იყო, რომ გამოსაცემ წიგნს გულმოდგინედ ადგენდნენ: „თუ დაიბეჭდება, იმისთანა რამე უნდა

⁹ გაზ. „დროშა“, 1908, წ., 16/XII.

¹⁰ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 2202.

¹¹ იქვე.

¹² იქვე.

დაიბეჭდოს, რომელიც ჯერ არ იყოს დაბეჭდილი, ეგრეთ საჭირო და სასარგებლო მსგავსად „ბუნების კარისაო“¹³. პეტრე ხარისჭირაშვილი მის გარშემო შემოკრებილ მწერალ-მთარგმნელებს გაზეთ „დროების“ კარგ ქართულზე მიუთითებდა და ავალებდა: „დროება გაზეთის ენაზე დაითარგმნოს ესენიო“, თორემ ცუდი ენით შედგენილი წიგნები აღარ იყიდება და დიდ ზარალში ვცვივით, მაგალითად, „ცხოვრებულ მანუშას ნათარგმნი წიგნი რომ დავსტამბე, ცუდი ქართულის მიზეზით არ გაიყიდა და დავიღუპე“¹⁴.

პავლე კალაიჯიშვილი ხარისჭირაშვილს ურჩევდა გამრავლებულიყო სასწავლო და საყოფაცხოვრებო წიგნების ბეჭდვა და შემცირებულიყო საეკლესიო წიგნების გამოცემა. „ჩემის აზრით, უნდა გამოიცეს ქართული გრამატიკა..., მოკლე ისტორია საქართველოსი, მოკლე გეოგრაფია საქართველოსი, თუ შეიძლება კარტებიც... ბუნებითი საგნების განმარტება რაც კაცს გარეშე არტყია. ე. ი. მოკლე წიგნებად და ცალკ-ცალკე ბოტანიკა, ასტრონომია, ბიოლოგია, ხიმია, ფიზიკა, გეოლოგია. ასე რომ, ესენი იყვნენ მოკლეთ და ცხადათ. ამასთან არც შეუფერებელი იქნება სამკურნალო საბინაო წიგნის გამოცემა“¹⁵. პავლე კალაიჯიშვილი პეტრე ხარისჭირაშვილის კონგრეგაციის წევრი იყო და, რაღა თქმა უნდა, პეტრე მის რჩევას ანგარიშს გაუწევდა¹⁶.

პ. ხარისჭირაშვილის სტამბაში ამ დროისათვის ბევრი სასწავლო და „სახალხო“ წიგნი დაიბეჭდა. თვით პეტრემ შეადგინა „ერთი მოკლე ქართული გრამატიკა“. ქართული გრამატიკის შედგენა შეუკვეთა ივ. გვარამაძესაც. გაიშალა მუშაობა სხვა სასწავლო წიგნების შედგენის, თარგმნისა და დაბეჭდვისათვის.

70-იან წლებში ფერიჭოვის სტამბაში, მართლაც, მრავალი წიგნი დაიბეჭდა მხატვრული ლიტერატურის ისტორიის, ფილოსოფიის საკითხებზე. გამოიცა რამდენიმე წიგნი აგრეთვე საბუნებისმეტყველო და სხვა დარგებიდან, აღნიშნული სტამბის გარშემო თანდათან თავი მოიყარეს მწერლებმა, მთარგმნელებმა და საქმის ენთუზიასტებმა: მამულაშვილმა, წინამძღვრიშვილმა, მერაბიშვილმა, ხუციშვილმა, გვარამაძემ, ბათუმანაშვილმა და სხვ.

უცხოეთში დაარსებული ქართული კოლონიისათვის ყურად-

¹³ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, № 2202.

¹⁴ იქვე.

¹⁵ იქვე, № 2670.

¹⁶ იქვე.

ღების გარეშე არ დარჩენილა ამ დროის საქართველოში „მამათა და შვილთა“ შორის ატეხილი დავა. როგორც ჩანს, ისინი ვისას შვილების თეორიულ შეხედულებებს იზიარებდნენ და თავიანთი პრაქტიკული საქმიანობით უცხოეთიდან ადასტურებდნენ მათი აზრების სიმართლესა და სისწორეს.

ქართველ კათოლიკე მოძღვართა საქმიანობა კონსტანტინოპოლში თანდათან ისე გაძლიერდა და გაიზარდა, რომ 70-იანი წლების ახლოს ამ ძმობამ საფრანგეთის ქ. მონთობანში დააფუძნა ქართველ კათოლიკეთა ახალი ძმობა. ახლად დაფუძნებულმა კონგრეგაციამ, კონსტანტინოპოლის მსგავსად, ხელი მიჰყო ლიტერატურულ საქმიანობას. აქაც გაჩნდა ორიგინალური თუ ნათარგმნი თხზულებანი და დაიწყო ზრუნვა სტამბის შექმნისათვის.

მონთობანის ქართული მონასტრის მთავარი მოძღვარი იყო ანდრია წინამძღვრიშვილი. იგი მეტად ენერგიული ხელმძღვანელი და პეტრე ხარისჭირაშვილივით დაუზარელი მუშაკი გამოდგა. მისი სიკვდილის შემდეგ კონსტანტინოპოლისა და მონთობანის მოძღვართა შორის ანდრია წინამძღვრიშვილის, ალფონს ხითარიშვილისა და სტეფანე გიორგაძეზე უფრო საქმიანი არაუენ ჩანდა. 80-იანი წლების ახლოს ანდრია წინამძღვრიშვილმა მონთობანში ქართული წიგნების გამოცემა დაიწყო. მან პარიზიდან „დაიბარა“ საბეჭდი მანქანა, რომელიც 500 ფრანკი დაჯდა, „სტამბახანის ოთახები გააღესინა“ და ყველაფერი მოაგვარა.

უფრო გვიან ერთმა ფრანგმა მანდილოსანმა ძმობას შესწირა ტიპოგრაფიის მანქანა და მონთობანის ქართული სტამბა საკმაოდ გაძლიერდა. თუმცა შემდეგ სხვადასხვა მიზეზების გამო ეს საბეჭდი მონთობანის ძმობას აღარ შერჩენია. „გესიამოვნებათ შემდეგი, — წერდა ალფონს ხითარიშვილი მ. თამარაშვილს, — პ. ანდრიას მონთობანში ყოფნის დროს შემოსწირა მონასტრს ერთმა ფრანცუზის დედაკაცმან, კარგი, ახალი სისტემის მანქანა ტიპოგრაფიისა: სტეფანე რა ჩავიდა მონთობანში, უნდოდა გაეყიდა. მე მას სწრაფად მივსწერე, რომ აქ გამოეზავნა“¹, მართლაც, მანქანა მონთობანიდან კონსტანტინოპოლში ჩაიტანეს და იქ „ძველ რეფექტორიაში გამართეს“.

მონთობანელი გამომცემელნი უფრო ლექსიკონებისა და სასოფლო სკოლებისათვის სახელმძღვანელოების ბეჭდვით იყვნენ გატაცებულნი, სახელმძღვანელოების გამრავლებით ცდილობდნენ ღარიბი ქართველი ბავშვებისათვის შეექმნათ სწვალის საშუალება. ამ

წიგნთა გამოცემლებმა იცოდნენ, რომ ქართველი საზოგადოებამ ღროსათვის მთელი მონდომებით ეკიდებოდა სწავლის საკითხებს აშენებდა სკოლებს, ქირაობდა მასწავლებლებს და სხვა... „აღამენე და განამრავლე რამდენადაც გინდა სკოლები, განაწესე იმათში რამდენადაც გინდა მეცნიერნი მასწავლებელნი, ალაქსე სკოლები ბავშვებით, რა სარგებლობა წარმოსდგება ამათგან, თუ რომ არ იქნებიან თანვე დასტამბული წიგნები უხვად, რომელზედაც შეიძლებოდეს ვაკეთილის მიცემა და სწავლება ყრმათა?“¹⁷ — წერდნენ ისინი და ასაბუთებდნენ, რომ საქართველოში სკოლების გამრავლებისათვის საჭირო სასწავლო წიგნების გამრავლება, რითაც შეეძლებოდა ესწავლათ პატარა შეგირდებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში უწიგნოდ გახსნილი სკოლები დღენაკლული იქნებოდა.

მონთობანელმა გამომცემლებმა დიდი ამაგი დასდეს ლექსიკონების გამოცემის საქმესაც. მათ ერთხანს გადაწყვეტილი ჰქონდათ დიდი ქართული ლექსიკონის გამოცემა, რომელიც შეჯერებული უნდა ყოფილიყო საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონთან. როგორც ირკვევა, ჩვენს არქივებში დაცული წერილებიდან, მათ ასეთი ლექსიკონის გამზადებული ხელნაწერი უკვე ჰქონიათ, მაგრამ იმის გამო, რომ ნებართვა ვერ აუღიათ, მისი დაბეჭდვა ველარ მოხერხებულა. სამაგიეროდ, მათ დაბეჭდეს მოკლე სახელმძღვანელო ფრანგულ-ქართული და ლათინურ-ქართული ლექსიკონები, რომელიც განკუთვნილი იყო აგრეთვე სასოფლო სკოლების ყრმათათვის. ამ ლექსიკონების გამოცემით მათ თავიანთი წვლილი შეიტანეს ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარების საქმეში.

კონსტანტინოპოლისა და მონთობანის ქართული წიგნების გამომცემელთა სასახლოდ მარტო ისიც კმარა, რომ მათ 1877 წლიდან 1881 წლამდე, სულ რაღაც ოთხი წლის განმავლობაში, შესძლეს 25-მდე სხვადასხვა წიგნის დაბეჭდვა და გავრცელება საქართველოში.

1860 წ. სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტერს გაუჩნდა მცირე ქართული სასულიერო სასწავლებელი, რომლის პირველი მოსწავლენი იყვნენ სტამბოლის ბაზარზე გასაყიდად გაყვანილი გურული ბავშვები და ახალციხიდან სპეციალურად ჩამოყვანილი ყმაწვილები. იმისათვის, რომ ამ ქართულ სასწავლებლებს

¹⁷ მოკლე ქართული გრამატიკა სასოფლო სკოლებისათვის მონთობან-კონსტანტინოპოლში, 1877 წ., შესავალი.

ოფიციალური სახე ჰქონოდა, ხარისკირაშვილიმა შეადგინა სპუციალური დებულება, რომელიც დიდი ბრძოლის შემდეგ რომში დამტკიცებინა კარდინალებს¹⁸.

სტამბოლის ქართულ სასულიერო სასწავლებლებში სწავლის ხანგრძლივობა პირველად ორი წელი იყო, 1870-იანი წლებიდან იგი სამწლიან სასწავლებლად გადაკეთდა და ქართული სასულიერო სემინარიის შექმნის რეალური პირობები მოამზადა. საყურადღებოა, რომ 1894 წელს მონასტრის ახლოს დაწყებული ახალი ოთხსართულიანი სახლის მშენებლობისას ნაგულისხმევი იყო, რომ აქვე მოთავსებულიყო მომავალი ქართული სასულიერო სემინარია¹⁹.

ახლადდაარსებულ ქართულ სკოლაში საღვთისმეტყველო საგნების გარდა ისწავლებოდა: ქართული ენის გრამატიკა, ქართული ლიტერატურა და ისტორია, მათემატიკა, ფიზიკა, ასტრონომია, სამედიცინო საქმე და სხვ. სასწავლებელში დიდი ყურადღება ჰქონდა დათმობილი ფრანგული და ლათინური ენების სწავლებას, ლათინური ენა ძველი სამეცნიერო და აგრეთვე საეკლესიო ენა იყო და ამავე დროს კათოლიკური სამყაროს „უმაღლესობა ვატიკანი ლათინურ ენაზე მუშაობდა, ხოლო ფრანგული იმდროინდელ ევროპაში ყველაზე უფრო გავრცელებული და პოპულარული ენა იყო. ცნობილია, რომ საფრანგეთის სახელმწიფო კათოლიკური სარწმუნოება ბოლოს და ბოლოს ფრანგების სარწმუნოებადაც გაიგებოდა სხვადასხვა ქვეყნებში (ასე იყო ეს ჩვენშიაც). ამიტომაც სკოლაში ლათინური და ფრანგული ენები ყოველთვის წამყვანი საგნები იყო.

სასწავლო პროგრამა ისეთნაირად იყო შედგენილი, რომ სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ ყველა მოსწავლეს შესძლებოდა ფრანგულ და ლათინურ ენებზე წირვის აღსრულება და ფრანგულ სემინარიაში სწავლის გაგრძელება. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა აგრეთვე ლიტერატურული ქართული ენის სწავლებასაც. კონსტანტინოპოლის ქართველ კათოლიკე ძმათა მთავარი მოძღვარი პ. ხარისკირაშვილი 1873 წ. წერდა: „ამისათვის გვსურს ახლა, რომ ვიდრემდი იმ სამ წელს ისწავლონ თანვე ქართულეზ დაბალი კლასის რამეები, რათა ოდეს დაასრულებენ

¹⁸ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. № 10, საქ. 787, ფ. 9.

¹⁹ იქვე, საქ. 169, ფურც. 11.

ევროპულ ენების სწავლას, იყენენ მომზადებულნი მაღალკლასობრივი სეზი სწავლისათვის იმ ევროპულ ენებზე და იმ რიგობით თანვე შეისწავლონ კარგად სუფთა, დაბიური ქართული დათხზვა კანონიერად, ქართულზე, თვარემ უამისოდ რას არგებს მათ ანუ მამულს, მარტო ევროპულის ენებით ლაპარაკი; ოდესმე თუ ვერაფერს ასარგებლებენ მამულსა და თავიანთ მამებს; ვითარცა აგერ ... იოსები, აგრედ საქებურად შეთხზავს ლათინურებ, ფრანციკულებ და იტალიანურებ, რომ ბევრს ნასწავლ ფრანციუსს და იტალიანს გაუჭირდება ეგრეთ შეთხზვა, მაგრამ ოდეს მოვა ქართულზე თხზვაზედ ორ სირას ვერ შეთხზავს, ეგრედ, რომ სწორი ქართული იყოს და წაადგეს სადმე ის თხზულება“²⁰.

იმისათვის, რომ ფერიქოვის ქართველ კათოლიკეთა ძმობას ჰქონოდა ეკონომიური დასაყრდენი, პ. ხარისჭირაშვილის ინიციატივით დაარსდა სავაჭრო ამხანაგობა — ქარვასლა, რომლის შემოსავალი ძმობის საერთო ფონდში გადადიოდა და მის სხვადასხვა საქიროებას ხმარდებოდა. ჩვენ ხელთ არსებული ცნობებით, 1900 წლისათვის ამხანაგობის განკარგულებაში ყოფილა 5 დუქანი და სხვა სავაჭრო, რომლის წლიური შემოსავალი უდრიდა 4000 მანეთზე მეტს. 1900 წლისათვის ძმობას ბანკში დაბანდებული ჰქონია 45000 მანეთი. გარდა ამისა, ძმობას ჰქონდა თავისი პატარა საქონლის ფერმაც, სადაც იყენებდნენ დაქირავებულ შრომას²¹.

ამ შემოსავალზე იყო დამოკიდებული კონსტანტინოპოლის ქართული სასულიერო სკოლის ბედიც, რომლის კონტინგენტი თანდათან იზრდებოდა. პეტრე ხარისჭირაშვილს მიაჩნდა, რომ ამ სასწავლებელდამთავრებულს შეუძლია შეასრულოს როგორც სასულიერო, აგრეთვე სამოქალაქო სამსახური. იგი განსაკუთრებული გულისხმიერებით ეკიდებოდა სასწავლებელში ქართველი მაჰმადიანების მოზიდვასა და მომრავლებას და ფიქრად ჰქონდა, ისინი როცა დაამთავრებდნენ სასწავლებელს, გაეგზავნა ადგილებზე, როგორც ქართული ენისა და მამულიშვილური გრნობების დაცვისათვის მებრძოლი მისიონერები. მისი აზრით, როცა ამგვარად მომზადებული პატრიოტებით დაიფარებოდა „თურქეთის საქართველო“, მაშინ დადგებოდა რეალური პირობები საქართვე-

²⁰ სირა — მჭკრივი, ხაზი, ამ შემთხვევაში სტრიქონი (თურქულია).

²¹ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ხელნაწერთა ფონდი, ანაწერი 2546.

ლოს სრული გაერთიანებისა. კათოლიკური სამყარო ამ საფაზის
თავისი კუთხით უყურებდა და სულ სხვანაირად აფასებდა. „წმინდა რომა“ ფიქრობდა, რომ მუსულმან ქართველთა
„გვაროვნული“ პროპაგანდის წარმოება და ეროვნული გრძნობე-
ბის გაღვიძება შექმნიდა პირობებს მათი გაკათოლიკებისათვის. ამ
საქმეში ქართველი კათოლიკენი მეტად საჭირონი იყვნენ. 1878 წ.
ფრანგული გაზეთი „ინდეპენდანტ ბელგიეში“ წერდა: „ცხრამეტ
მარტს 1876 წ. წმ. იოსების დღესასწაულის დროს დიდძალი ხალ-
ხი დაესწრო სტამბოლში ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიაში ქარ-
თულ ენაზე წირვას, სხვათაშორის იყვნენ სამი პრიმასი (მღვდელი)
ქართველ კათოლიკებისა და მონსინიორი კრასერო, არხიეპისკო-
პოსი დეკლოსერი, ვიკარი ტესტა და სხვანი. წირვის დროს ქართუ-
ლად გალობდნენ. ქართული გალობა საამო სასამენელი ყოფილა.
წირვის შემდეგ აქ ქართველთ ეკლესიის დამფუძნებელმა პ. ხარის-
ჭირაშვილმა და ერთმა სხვა პატრმა სიტყვა წარმოსთქვეს ქართუ-
ლად. ამ შესანიშნავ მონასტერთან გამართულია ორი სკოლა, ერ-
თი სავაყებო, მეორე საქალებო, რომელშიაც მოწაფეებს ქართუ-
ლად ასწავლიან ყველა საგანს. ეს სკოლები ამ თხუთმეტი წლის
წინ არის დაფუძნებული. ამჟამად ამ სკოლაში 160 ყმაწვილი
სწავლობს, სიბოძის ყველა ქართველები არიან, თუმცა მცირედ
ბერძნები და სომხებიც ურევიათ, რომლებიც აგრეთვე ქართულსა
სწავლობენ. მიზანი ბოზისა არის ნაციონალურის გრძნობების
აღქმერის საშუალებით კათოლიკის სარწმუნოების გავრცელება
ოსმალეთის გამაჰმადიანებულ ქართველებში“²².

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ ოდნავ გვაეჭვებს აქ მოტანილი
მოსწავლეთა რიცხვი (160), ვერწმუნებით იმ აზრს, რომ 80-იანი
წლებისათვის მისი კონტინგენტი საკმაოდ გაზრდილი იყო, რომ
ქართველთა ამ სასწავლებლებში, მართლაც, სწავლობდნენ ბერძნე-
ბი, სომხები და აქა-იქ ქართველი მაჰმადიანებიც. ის ვარაუდი, რომ
ბევრმა ქართველმა მაჰმადიანმა მიაშურა სტამბოლის ქართულ
სკოლას, იქიდანაც მტკიცდება, რომ 1896 წ. სკოლის მასწავლე-
ბელი ალექსანდრე მეღვინიშვილი ივ. გვარამაძეს ახალციხეში
სწერდა: „მამაო გვარამაძევ, მაქვს ვედრება თქვენდამი და ველი,
რომ ამ ჩემს ვედრებას უღებყოფთ და კიდევაც ეს გახლავთ თხოვ-
ნის მიზეზი... თუ რომ შეიძლება, თქვენგნით, როგორც წერაკი-

²² ზ. კ ი კ ი ნ ა ძ ე, აბატი ხარისჭირაშვილი, 1895, თბ., გვ. 74—77.

თვის გამავრცელებელი საზოგადოების წევრი შეიძლოთ სხვაში მიღება და ცოტაოდენი წიგნებისა ორ-ორი ეგზემპლარი მოკიდებული ნოთ, რადგან ქართველ თათრებმა ზალლა წაიღეს და ზოგიც მისი პანი კიდევაც გაკვეთილს იღებენ ჩემგან და წიგნების სიმცირემ მეტის მეტად შეწუხება მომაყენა“²³.

ბევრი ქართველი მაჰმადიანი იქამდე დაუახლოვდა „ქართველთა ძმობას“, რომ ეკლესიაში ქრისტიანულ ქადაგებაზედაც კი დაიწყო სიარული. „აქ სამი რიგის ქართველები არიან, — წერდა სასწავლებლის მოძღვარი სტეფანე გიორგაძე 1909 წ., — კათოლიკენი, არა კათოლიკენი და მაჰმადიანნი“²⁴. მართლაც, რელიგიური და პოლიტიკური წინააღმდეგობის მიუხედავად, შორს გადაკარგული ბევრი მაჰმადიანი ქართველი თავიანთ თვისტომ ქართველებთან არჩევდა ყოფნასა და სიახლოვეს.

ფერიქოვის ქართული სკოლის მასწავლებლებს სკოლაში შემოღებული ჰქონდათ სწავლების თავისებური მეთოდები და ხერხები. 1900 წ. მულაშაშვილმა მოინახულა სტამბოლის აღნიშნული სკოლა. მისი ყურადღება მიიპყრო იქ სწავლების ახლებურმა მეთოდებმა, რომელსაც თავისებური დადებითი შედეგები მოსდევდა. მულაშაშვილი კონსტანტინოპოლიდან თამარაშვილს სწერდა: „აქ ყმაწვილებს ბენედიქტუს მშვენიერი მეთოდით კარგათ შეუსწავლიათ ფრანგული, ფრანგულად ლაპარაკობენ უკვე“²⁵.

სკოლის მოსწავლენი განსაკუთრებული მონდომებით ეწაფებოდნენ ქართულ ლიტერატურას. მათ წრეში დიდი სიყვარულით სარგებლობდა „ვეფხისტყაოსანი“, რომლის გენიალური ავტორის შოთა რუსთაველის პორტრეტი 1874 წ. თამარ მეფის სურათთან ერთად გადაბეჭდეს თავიანთ სტამბაში. როგორც ფაქტებიდან ჩანს, ბევრმა მოსწავლემ ზეპირად იცოდა „ვეფხისტყაოსნის“ ადგილები, ხოლო ზოგიერთმა მთლიანად პოემაც. ამ ფაქტს ადასტურებს მათი პირადი წერილების გაცნობაც. ალბათ, ქართული ლიტერატურის დიდი სიყვარულის წყალობით იყო, რომ ამ მოსწავლეთაგან ბევრი თხზავდა ლექსებსაც. სკოლაში დიდი სიყვარულით სარგებლობდა აგრეთვე სულხან-საბა ორბელიანის იგავ-არაკთა წიგნი და მისივე „ევროპაში მოგზაურობა“, რომელიც ხელნაწერის სახით ინახებოდა ბიბლიოთეკაში. ამავე ბიბლიოთეკაში

²³ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ხელნაწერი, ფ. № 2684.

²⁴ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. 10, ს. 169, ფ. 81.

²⁵ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. 10, საქ. 319, ფურც. 49.

იყო შემონახული „ქართლის ცხოვრების“, „მარგალიტის“ (დღევანდელი აქტიკური კრებული), „ოთხთავების“, „იამბიკოებისა“ მრავალი წიგნის ხელნაწერები²⁶.

ხელმძღვანელობა განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმას, თუ სკოლაში ვინ კითხულობდა გაკვეთილს, ანუ როგორც მაშინ ამბობდნენ „ვინ აძლევდა დასებსა“. მასწავლებელნი განსაკუთრებით მომზადებულნი „ფილოსოფოსნი უნდა ყოფილიყვნენ, რომ შესძლებოდათ მოსწავლეთა რიგიანი გაწვრთვნა“. მოსწავლეები მარტო „ღვთის მოშიშობითა“ და მორჩილი ბუნებით არ შეირჩეოდნენ. ანგარიში ეწოდა იმას, თუ ვის შეეძლო გამოსულიყო სამაგალითო სწავლული და ვის შეეძლო გამოსდგომოდა თავისი ცოდნით სამშობლო ქვეყანას²⁷.

1880—1900-იანი წლებისათვის სკოლაში ნამდვილი სპარტანული მეთოდები იყო შემოღებული. სწავლის გარდა მათ მკაცრად სთხოვდნენ ფიზიკურ მომზადებას: გამძლეობას, ამტანობას, მოქნილობას. ყველაშათვის სავალდებულო იყო ცურვის სწავლა. მოსწავლეთა ნაწილს, ვინც სწავლაში გამოიჩინდა თავს, საეკლესიო ძმობის ხარჯზე ავზავნიდნენ ფრანგულ და იტალიურ სემინარიებში. მოსწავლეთა დიდი ნაწილი მაინც სტამბოლის იენიშარის ფრანგულ სემინარიაში რჩებოდა, სადაც ქართველი სემინარისტებისათვის კვირაში ორჯერ განკუთვნილი იყო გაკვეთილები ქართულ ენაში, ლიტერატურასა და ისტორიაში.

XIX ს. მიწურულისათვის კონსტანტინოპოლის ქართულ სკოლას ყურადღება მიაქცია საქართველოს საზოგადოებრიობამ. ქართულ პრესაში სულ უფრო ხშირად იბეჭდებოდა კორესპონდენციები და წერილები ამ სკოლის შესახებ.

1897 წ. გაზ. „ივერიის“ კორესპონდენტი ეწვია სტამბოლის ქართველთა ძმობას და მოინახულა მისი სასწავლებელი. კორესპონდენტის ჩასვლა დაემთხვა სკოლაში გამოცდების დაწყებას. იგი დაესწრო გამოცდებსაც, ყოველივე იქ ნახულით გაოგნებული და აღფრთოვანებული კორესპონდენტი ამავე წლის ივლისში „ივერიას“ სწერდა: „3 ივლისს ამა წლისა იყო წლიური გამოცდა კონსტანტინოპოლის ჩვენ ქართველ კათოლიკეთა ახლად დაარსებულ ქართულ-ფრანგულ სკოლაში. ყმაწვილებმა ზედმიწევნით კარგად იცოდნენ ქართული კითხვა-წერა, გრამატიკა და ხალხური სიმღე-

²⁶ ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ხელნაწ. ფონდი, № 2662.

²⁷ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. 10, საქ. 165, გვ. 14.

რები. ფრანგული და ლათინური გვარიანად იცოდნენ. ყველ
დამსწრენი კმაყოფილი დავრჩით. გამოცდამ გასტანა ოთხი ქვეყნის
ბოლოს დადარიცხვით საყმაწვილო წიგნები... ის წიგნაკები სწავლის
სიხარულით და პატივით მიიღეს პაწაწინა მესხებმა, რომელთა
მომავალსაც დიდი იმედი გვაქვს. დამფუძნებელი წინამძღვარი
სკოლისა მამა სტეფანე გიორგაძე ძმებითურთ დიდ მადლობას
უძღვნიან შეწირულებისათვის“²⁸.

ფერიქოვის ქართული სკოლის ზოგი მოსწავლე სისტემატურ
მიწერ-მოწერას აწარმოებდა მოწინავე ქართველ საზოგადოებას-
თან. მათი წერილების შინაარსი ყოველთვის სამშობლო ქვეყნის
ამა თუ იმ მტყვიანულ საკითხს შეეხებოდა. ზოგი მათგანი უკვე
ფიქრობდა მშობლიური ისტორიის საკითხებზე მუშაობას და თა-
დარიცხაც იჭერდა (მ. თამარაშვილი, მ. ანტონოვი, დ. მულაშაშვი-
ლი, მ. თარხნიშვილი, ა. ბათმანაშვილი და სხვ.). „ყურადღებით
შევაგროებ ყველა ჩვენი ძველი ცხოვრების ნაშთსა, — წერდა
1907 წ. სკოლის მოსწავლე ალიოზ ბათმანაშვილი, — ეს შრომა
კიდევ დაწყებული მაქვს. ჩვენი მონასტრის ბიბლიოთეკაში უყუ-
რადღებოდ მიყრილნი იყვნენ ხელნაწერები, მღილთაგან შექმულ-
ნი და ნოტიოებისაგან დაზიანებული. ესენი შევაგროვე, და გავ-
ჩხრიკე და ჯერჯერობით 10 ხელნაწერი მაქვს ხელში.

1. ოთხთავი — ტყავზე ნაწერი ჩვეულებრივი ხუცურით. დამ-
წერის ზელი საოცრად მშვენიერია, ისე რომ მრავალნი მეკითხე-
ბოდნენ დაბეჭდილი ხომ არ არისო.

2. ოთხთავი — მსხვილ ქალღვრზე ნაწერი, გადაწერილი ვი-
ლაც დავითისაგან „ღრმე ფრდ ცდვილი დავით და მეუღლე მისი
გულივარდა“. ეს ოთხთავი დაუხსნია მზექალას თავის შვილის სვი-
მონისათვის. თარიღი არსად უძევს.

3. სამწირველო კონდაკი — ესეც ხუცურად ნაწერი. პირველ
ფურცელზედ მხედრულად აწერია: ეს წიგნი ნარის ბეჟანს ძეს
შრგ წელსა ათასი რვაასი. ჩემის აზრით ეს წიგნი ერთი ანტონა-
თაგანის დროს ეკუთვნის, რადგან მხოლოდ ეს ორნი იყვნენ მგო-
ნია, რომელნიც დაყოფის შემდგომ თავიანთ თავს უწოდებდნენ
„ყოლის საქართველოს კათალიკოსად“. აი, აქ როგორ იხსენი-
ება კათალიკოსი „წმ მთავარი ჩვენი სახელ პატრიარხი(?) სამე-
უფოსა ქალაქისა, ახლის იერუსალემისა მცხეთის ქართლისა, კახე-

²⁸ გაზ. „ივერია“, 1897 წ., № 185.

თისა და ყრდ საქართველოსა“. 4. იამბიკონი ჩართულ მხედრობით ნაწერი, ვილაც პოლოსასაგან. აი დანარჩენი ხელნაწერები: 5. თელემაკი, 6. ქრესტომათიასავით წიგნი (მგონია 1499 წლის), ჩვეულებრივი ხუცურიით, რომელიც შეიცავს ღვთისმშობლის ცხოვრებას, მარგალიტს, სამოთხეს და კვლავ მარგალიტს. წიგნი დიდი სახისაა, შეიცავს 608 გვ. გადაწერილია ნათანაელისაგან. 7. ს. ორბელიანის მოგზაურობა ხუცურად 1768 წ. 8. სადღესასწაულო 1786 წლისა ხუცურად, 9. რიტორიკა ანტონ კათალიკოზისა, 10. ქცევითი ღვთისმეტყველება — სომხურიდან ნათარგმნი 1785 წ. ახალციხელი მღვდლის მიერ.

ძნელად წარმოიდგენთ რარიგ ნუგეშია მწიორ ქართველისათვის, როდესაც იგი ეღირსება მამაპაპაა დიდებულ ნაშთების ნახვასო“²⁹.

მოსწავლე ა. ბათმანიშვილის მიერ ქართველთა მონასტრის ბიბლიოთეკაში აღწერილი ეს ხელნაწერი წიგნები, დაწყებული ტყავზე ნაწერი ოთხთავიდან გათავებული ქცევითი ღვთისმეტყველებით, დღეს ჩვენი მეცნიერებისათვის ხელმოუწვდომელია. შეიძლება მათ ადგილსამყოფელი არც უცვლიათ, ამას უნდა შემოწმება. ბათმანიშვილისავე ცნობით, ასეთი ხელნაწერი იყო 36 მონაწილი ზომის წიგნი. გულისხმიერი მოწაფე დიდხანს უცირკიტებდა „იოანე პეტრიწის თარგმან-მარგალიტს“, რომელიც XIV ს. ბოლოს მესამედ გადაეწერა ნათანაელს. აქ ერთ მინაწერს — „ინემ რნ ფლსფსმნ ჭიმჭიმელმან ატტიკურისა ელადელთა ხმისაგან სპანთ მოსახლედ ენად მოცვალა ესე“³⁰ — იგი საგონებელში ჩაეგდო. ეს „სპანები“ ახალი საბუთი ხომ არ არის იმისა, რომ ქართველები „ისპანელთ განაყოფნი“ არიანო და თბილისსა და ახალციხეში მოწერილი წერილებით ცდილობდა საკითხის გარკვევას. „ბჭე“ რა ნაწილია კარისა, როცა „კარიბჭეს“ ერთად წარმოვსთქვამთ, ან „ბჭობა“ რა ურთიერთობაშია ამ სიტყვასთანო. ასეთი იყო კონსტანტინოპოლის ქართველ მოსწავლეთა განათლების დონე, მათი ინტერესთა წრე.

ქართველი მოსწავლენი ხშირად ფერიქოვის დედათა სავანის მოლოზნებთან ერთად საღამო-წარმოდგენებსაც მართავდნენ. გამოდიოდნენ მდიდარი პროგრამით ფრანგულ, ქართულ, თურქულ ენებზე და მაყურებელთა მოწონებას იმსახურებდნენ. ერთი ასე-

²⁹ სჯმხვ, საქ. 507, გვ. 1.

³⁰ სჯმხვ, საქ. 2665, გვ. 2.

თი წარმოდგენა გამართეს 1894 წ. 8. მაისს, რომელსაც ხელს
ხალხი დაესწრო და 40 ოქროზე მეტი შემოვიდა³¹. ეს ფული
ში ირიცხებოდა და ახლად დაწყებული სასახლის მშენებლობას
ხმარდებოდა. ფერიქოვის ქართველებმა 1908 წ. 26 აპრილს დიდი
ამბით გადაიხადეს აკაკის იუბილე და სხვა.

ქათული კულტურის ეს ცენტრები კონსტანტინოპოლში,
მონთობანში, ვენეციაში წარმოადგენდნენ სინას, ათონის, ჯვრისა
და სხვა კულტურული ცენტრების დავიანებულსა და ფერმეც-
ვლილ გამოძახილს, რომლის მოღვაწეობის მთელი შინაარსი საქარ-
თველოს ეროვნული და ეკონომიკური კონსოლიდაციის ბაზაზე
გეროპულ კულტურასთან დაახლოება იყო. ეს ემსახურებოდა აგრე-
თვე კათოლიკე ქართველთა გვაროვნობის გარკვევას, რისთვისაც
ამდენი იღვაწა პ. ხარისკირაშვილმა.

იოანე ხუცესი და მისი დღიური წიგნი

XVIII ს. 60-იანი წლებიდან შემორჩენილი გვაქვს ახალციხის
საფამოს ცხოვრების ამსახველი შესანიშნავი ქრონიკები — დღიუ-
რი წერილები — ახალციხელი კათოლიკე ხუცესის ხოჯა ოპანათ
იოანეს დაწერილი. დღეისათვის აღნიშნული დღიურების სამი ვა-
რიანტია დაცული. ერთი ცალი ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში
(H ფონდი № 2782), მეორე ცალი სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის
ხელნაწერთა ფონდში (№ 27), მესამე ცალი აკად. ნ. ბერძენიშვი-
ლის პირად არქივში. სამწუხაროდ, არც ერთი მათგანი დედანი არ
არის. ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და სამცხე-ჯავახეთის მუზეუ-
მის ცალები XIX ს. 90-იან წლებში გადაუწერია ივ. გვარამაძეს,
ბერძენიშვილის არქივში დაცული ცალი კი იოანესავე ნათესავენს.
სამივე ამ ცალის პირველი ადგილსამყოფელი ახალციხეა¹. ქრო-
ნიკებს ყველა ვარიანტში დასაწყისი აკლია. შედარებისას გამოირ-
კვა, რომ ყველაზე სრულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ვარიანტი,
რომელიც საფუძვლად დაედო ჩვენს გამოცემას. ვარიანტებს შო-
რის სხვაობა უმნიშვნელოა, რაც უმთავრესად უნებლიედ დაშვებუ-
ლი შეცდომებითა და კორექტურით განისაზღვრება. ჩვენ ამ სხვა-
ობებს ახალციხურ ვარიანტთან ვაჩვენებთ სქოლიოში. როცა ივ.
გვარამაძემ ნახა და გადაწერა აღნიშნული დღიური წერილები,

³¹ იქვე, გვ. 6.

¹ შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, 1975, თბ., 493.

იგი მაშინ იწყებოდა 1763 წ. 2 იანვრიდან — „1763 წ. იანვრი
თათრის ჯარი იმერეთიდან მობრუნდა სამშაბათსა“.

ქრონიკების დამწერი იოანე ხოჯავათი ანუ ხოჯაშვილი თავად
ახალციხელი ქართველი კათოლიკე ყოფილა. როგორც სხვა ახალ-
ციხელი ქართველი კათოლიკენი, იოანეც სომხურ-კათოლიკურ
რიტზე იდგა. იგი დღიურებში თავისთავს ხუცესობით იხსენიებს,
ამიტომ ჩვენც მოკლედ იოანე ხუცესს ვეძახით (რადგან ხოჯევან-
თი თუ ხოჯაშვილი უფრო საქმიანობის აღმნიშვნელი ტერმინია და
არა გვარი. ხოჯა ქართულად მწერალი, მასწავლებელია).

იოანე დაბადებულა ქ. ახალციხეში, რაბათში. დაბადების წე-
ლი ცნობილი არ არის. სავარაუდებელია, რომ 1763 წ. ჩვენამდე
მოდწეული პირველი ქრონიკის დროს, სულ ცოტა, 30 წლის მაინც
უნდა ყოფილიყო, რადგან მას საჭირო სწავლა უკვე მიღებული
ჰქონდა, რომიდან თუ კონსტანტინოპოლიდან დაბრუნებული და
მღვდლად ნაკურთხი სოფ. უდის ეკლესიის წინამძღვრად მუშაობ-
და. იოანეს მამა, რომლის სახელი არ ვიცით (ქრონიკებში მას მა-
მობით იხსენიებს), ვაჭარი ყოფილა, რომელიც უმთავრესად არ-
ზრუმ-სტამბოლის ბაზარზე დაიარებოდა და იქიდან ხან აგზავნი-
და და ხან თვითონ მოჰქონდა საქონელი. იოანეს მამამ 1765 წ.
იებერვალში არზრუმიდან მის მიერ გამოგზავნილი დიდი ხარა
(ნავაჭრი საქონელი) დაკარგა. ამის ნიადაგზე იჯავრა, ლოგინად
ჩავარდა და 1766 წ. 28 მარტს მიიცვალა. გარდაცვლილი მამის
დუქნებსა და ხელობას იოანეს მომდევნო ძმა ლუკა დაპატრონე-
ბია, რომელიც შემდეგ ახალციხის „ფაშის მუსაფაც“ შეიქმნა. იო-
ანეს დედა გარდაიცვალა 1776 წ. ჰყავდა ორი და: ეკატერინე, რო-
მელიც მასზე უფროსი ყოფილა, და ელენე, რომელიც 1777 წ.
აწყვერელ ივანე სააკაშვილზე გაუთხოვებიათ. ჩამს, იოანე ხუცე-
სი „პროპაგანდა ფიდეს“ სასწავლებელში გაწვრთნილა სამღვდე-
ლოდ, რადგან მან ზედმიწევნით იცოდა რამდენიმე ენა, მათ შორის
ლათინური, ფრანგული, იტალიური. იოანეს, როგორც ყველა მი-
სიონერს, იქვე უსწავლია აქიმობა. ახალციხეში დაბრუნებული
სოფ. უდის ეკლესიის წინამძღვრად გაუმწესებიათ. უდეში გამწესე-
ბულ ახალგაზრდა მოძღვარს უმაღ ხელი მიუყვია სოფლის ეკლე-
სიის განახლებისათვის: დაზიანებული ადგილები შეუკეთებინებია,
საყდრის იატაკზე ქვაფენილი დაუგებინებია, მთელი საყდარი შე-
უღესვინებია და შეუთეთრებინებია. გაუთავებელ რემონტს ერთ
დროს იქაური ხუცეებს გულისწყრომაც კი გამოუწვევია. უდეში

მყოფ იოანეს თურმე ხშირად იბარებდნენ ახალციხეში სხვადასხვა საეკლესიო და სამოქალაქო ხასიათის წერილებისა და ტურის თარგმნისათვის.

1767 წ. 18 აპრილს სტამბოლიდან მოვიდა ქარაევანი, რომელსაც მოჰყვა „პროპაგანდა ფიდელში“ გახსნივლული ახალგაზრდა მოძღვარი გრიგოლ კრუხიჭამიანთი (ხურსიძე). იგი მალე დააწინაურეს და დანიშნეს ახალციხის პროვიკარად, გრიგოლის პროვიკარობის შემდეგ იოანე ხუცესის საქმეები სულ აიწეწა. „გრიგოლ-მაო, — შენიშნავდა მ. თამარაშვილი, — ავტორიტეტის იარაღი ცუდად მოიხმარა. უმეცარი მღვდლები თანამდებობიდან გადააყენა. ხოლო მასზე მცოდნენი, როგორც იყვნენ: გრიგოლ მაქანდარაშვილი, იოანე ხუცესი, იოანე გარსევანიშვილი, იოსებ ორთავაშვილი შეაჩვენა. ამის გამო ახალციხის კათოლიკე მოძღვარნიცა და ეკლესიაც ორად გაიყო. ერთ ფრთას სათავეში ედგა კრუხიჭამიანთ გრიგოლ მღვდელი, რომელიც ერთი სომეხი მღვდლის ხაჩატურ არუპჯუმის გავლენას განიცდიდა, მეორე ფრთას სათავეში ჩაუდგა განათლებული, ენერგიული და დაუდევარი იოანე ხუცესი (ხოჯევათი). კონსტანტინოპოლში მჯდარი ეპისკოპოსი თრაქია უძლური გამოდგა მოესპო ეს განხეთქილება ქართველ კათოლიკეებში. საკითხი რომში წმინდა კრებამ განიხილა, რომელმაც ურჩია იოანეს ახალციხიდან კონსტანტინეპოლში გადასულიყო და მოეწელო იქაური ქართველი კათოლიკეებისათვის. იოანე ამ გადაწყვეტილებას არ დაეთანხმა“².

იოანეს პირად ნერვიულობას ისიც დაემატა, რომ 1767 წ. 12 მაისს ს. უდუ აიყარა და წავიდა ჩარნაგეთისაკენ. უდის ქალაში ჰაჯი ალი ბეგის მეთაურობით იმერეთში გასალაშქრებელი ჯარი განლაგდა. გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნილი იოანე მცირე ხნით ჩამოვიდა რაბათში, 23 მაისს ახალციხიდან ქუთაისში გაემგზავრა და იქ კათოლიკეთა მონასტერს მიაკითხა. შეჩვენებიდან ახსნილი იოანე კვლავ მღვდელმსახურების აღსრულებას შეუდგა. ქუთაისში დარჩა 1777 წლამდე და თავის ქრონიკებში საკმაო სისრულით შეიტანა იმ დროს დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი მნიშვნელოვანი ამბები.

1777 წ. სომეხ მარტიორის ვართაპეტის დაბეზღებით, რომელმაც საკმაო ქრთამიც გაიღო, სოლომონ 1-მა იოანეს ქუთაისში მღვდელმსახურება აუკრძალა და დაითხოვა. შემდეგ მეფემ ქუთა-

² შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, გვ. 494—495.

ისეღ კათოლიკეებს მოსთხოვა ან მართლმადიდებლობაზე გადადგომის ან გრიგორიანობაზე. იოანე 1777 წ. 6 აპრილს ქუთაისში მოსულ თათარ ალა აბულაძის ამალას გამოჰყვა ახალციხეში და 10 წლის შემდეგ მამისეულ კერას დაუბრუნდა.

ახალციხეში დაბრუნებული იოანე „ავ კაცთა დაბეზღებით“ სულიემან ფაშას დაუპატიმრებია და მხოლოდ 425 ყურთში ქრთამის გაღების შემდეგ გაუთავისუფლებია. ასეთ ვითარებაში იოანემ ახალციხეში ადგილი ვერ ნახა, მას მოსავლელად მისცეს შორეული არტაანის სანჯაყის კათოლიკე სოფლები: ველი, გუგუბო, ნაქალაქევი და სხვა. იოანემ იქ თავისი თვალთ ნახა, თუ როგორ თმობდა არტაანის ქართველობა თავის პოზიციებს, როგორც იბრძოდნენ მისი დაუფლებიანთათვის მაჰმადიანური, გრიგორიანული, ბერძნულ-მართლმადიდებლური და კათოლიკური ეკლესიები, როგორ ხდებოდა მათი გადაქართველება. იოანემ იქ თავი გამოიჩინა დოსტაქრობით; მან იცოდა წაწლების დამზადება და დანიშნულებისამებრ მიცემა, საჭიროების შემთხვევაში კი „სისხლის გამოშვებაც“.

1783 წ. 16 ივნისს იოანე ხუცესი და პროვიკარი გრიგოლ კრუხიჭამიაშვილი შერიგდნენ, რის შემდეგ იოანეს ახალციხეში დაბრუნება ეღირსა. 3 წლის შემდეგ გრიგოლ კრუხიჭამიათი გარდაიცვალა. იოანე პირადად დამშვიდდა და პოზიციები საკმაოდ განიმტკიცა, თუმცა დროდადრო გრიგორიანულ თუ სომხურ კათოლიკურ ეკლესიასთან დავის გამო არაერთგზის შეხვდა უსიამოვნება, „ზანჯირხანაში“ გამოკეტვა და ჯარიმის გადახდა. სომხური ეკლესიის წარმომადგენელს სულთანის კარიდან მიჰქონდათ სპეციალური ფირმანები, რომლის საფუძველზედაც მოითხოვდნენ, რომ ახალციხის ქართველი კათოლიკენი მათ მოხარკეებად გადაქცეულიყვნენ. 1800 წ. იოანე ხუცესი მცირე ხნით კონსტანტინოპოლის სავისკოპოსომ ახალციხის პროვიკარის თანამდებობაზე წარადგინა და დამტკიცა კიდევ, იგი იმავე წელს შაჰყულიანმა შეცვალა.

იოანე ხუცესი თავის დროის კვალობაზე საკმაოდ განათლებული პიროვნება ჩანს. მისი ქრონიკების დამწერის კულტურა, მოვლენებიდან ძირითადი საკითხების გამოცნობისა და გამოყოფის უნარი, სხარტი და მოქნილი ქართული ენა, მოზომილი სტილი იმახედაც მიუთითებს, რომ ავტორისათვის ეს ერთადერთი თხზულება არ იყო, რომ იგი საკმაოდ გაწაფული და დახელოვნებული

ხრონოგრაფია. 1768 წ. 8 მარტის ერთ მინაწერში კიდევ გამოხატულია რომ „ამას გარდა მრავალი მიწერია, მაგრამ აქ შემოკლებით ვწერო“³. „აქ შემოკლებით წერა“ იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ იგივე საკითხები მას ადრე უფრო ფართოდ ჰქონდა დაწერილი და გაშუქებული. შეიძლება ეს ქრონიკები მისი ერთგვარი კონსპექტური ჩანაწერიც იყო. შემონახული ცნობების მიხედვით იოანე ხუცესმა მშობლიური ქართული ენის გარდა იცოდა ლათინური, ფრანგული, იტალიური, თურქული, სომხური ენები, რომელზედაც შეეძლო თარგმნაც და თარგმანებაც, გარდა ამისა, იგი ყოფილა გადამწერ-კალიგრაფი. მაგ.: 1774 წ. 3 მაისს მან გადაწერა დაიწყო სულხან-საბა ორბელიანის „მიმოსვლისა“, იმავე წელს 1 ივლისს დაიწყო რომელიც ხრონოგრაფიის გადაწერა, რომელიც 20 აგვისტოს დაამთავრა⁴, და ასე შემდეგ. შეიძლება ამ სამუშაოს იგი შეკვეთითაც ასრულებდა.

იოანეს ვხედავთ აგრეთვე სამეურნეო საქმეში ჩართულს. ვალეში პირად საკუთრებაში ჰქონდა წისქვილი, რომელიც 1797 წელს გაყიდა⁵. 1790 წ. ფირაშვილის ქვრივისაგან ახალციხეში უყიდია დუქანი. იგი ხშირად ყიდულობდა საქონელს არტაანის მხარეს და მოჰყავდა ახალციხეში, ბოლოსდაბოლოს იოანე გაუტაცნია მეფუტყრობას. იგი სიკვდილამდე მამისეულ გაუყრელ ოჯახში ცხოვრობდა და მიუხედავად იმისა, რომ თავად ცოლშვილი არ ჰყავდა, ფუტყარივით შრომობდა დიდი ოჯახის კეთილდღეობისათვის.

ქრონიკების ავტორი, გარდა ასეთი სამუშაოებისა, ეწეოდა პედაგოგიურ მოღვაწეობას, როგორც ახალციხის კათოლიკეთა ქვემო ეკლესიის სკოლაში, ისე სხვადასხვა სოფლებში. სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ხელნ. ფონდებში დღემდეა შემორჩენილი მის მიერ მომზადებული გადასაცემი გაცვეთილების გეგმა-კონსპექტები, ნახაზები. შემორჩენილია ზოგიერთი კერძო მოსწავლის ვინაობაც. 1774 წ. ქუთაისში იგი ამეცადინებდა გრიგოლ გიორგას შვილს, 1779 წ. მასთან სწავლობდა სტეფანიშვილი იაკობის ვაჟი, 1777 წ. პეტრე ქაჩხუაშვილისა და პავლეს ძმისწულის შვილები და სხვ. იგი მკაცრი და მომთხოვნი მასწავლებელი იყო. თუ და-

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H-ფონდი, საქ. 2782—83, გვ. 5.
⁴ იქვე, გვ. 26.
⁵ იქვე, გვ. 62.

ატყობდა, რომ ბავშვი ვერ ითვისებდა მიცემულ გაკვეთილებს, მას უკანვე „გაუშვებდა“, რეპეტიტორობას კი თავს არ ანდობდა. იოანე ხუცესი, როგორც განათლებული მწიგნობარი და ენების მცოდნე, ახალციხის ფაშისა და იმერეთის მეფის ყურადღების გარეშე არასოდეს იმდგარა. მეფე-მთავრებთან სიახლოვე იოანეს საშუალებას აძლევდა ქვეყანაში მომხდარი ამბები თავის ღროზე და სისწორით შეეტანა ქრონიკებში. ამის საბუთად ისიც კმარა, რომ 1770 წ. 5 ივლისს, როცა იმერეთში ჩასულ ტოტლებენს მეფემ დარბაზობა მოუწყო, იმერეთის რჩეული თავადაზნაურობისა და კათალიკოს-მიტროპოლიტის გვერდით იჯდა იოანე ხუცესიც. იოანე თვალს ადევნებდა ურთიერთობას რუსეთთან თუ ქართლ-კახეთის სამეფოსთან. იგი პირადად იცნობდა მეფე სოლომონ პირველს, ალექსანდრე ბატონიშვილს, ახალციხის ფაშებს, ქართლის სამეფო სახლის წევრებს, დადიანებს, გურიელებს. მათთან ხშირად ძღვენითა და საჩუქრებით მიდიოდა.

იოანე ხუცესის მემკვიდრეობა მარტო მისი ქრონიკებით, ანუ მისიონერული დღიურებით არ ამოიწურება. დარჩენილია მისი თეოლოგიური ხასიათის ვარჯიშობანი, კათოლიკური ლექციონარის თარგმანები და სხვ. დღემდეა შემორჩენილი იოანეს ხელით დაწერილი იმერეთის მეფის სოლომონის მიერ გაცემული წყალობის წიგნი: პაატა, ბერი და გიორგი წულუკიძეებისადმი, სადაც აღნიშნულია, რომ ადრე მათი მამა განუდგა მეფე სოლომონს და მეფის ორგულ როსტომს ემოყვრა, რისთვისაც მამულის ჩამორთმევით დავსაჯეთო. ახლა მის შვილებს მეფის ერთგულებისათვის კვლავ უბრუნდებოდა ძველი მამული. წყალობის წიგნი შედგენილია 1772 წ. „ხელითა მდაბლითა იოანესითა“.

მისი ქცევითი ხასიათის ჩანაწერები, გადასაცემი გაკვეთილების შედგენილობა, მიმართვის სახეთა კატეგორიები, ტექსტოლოგიური საწყისების შესწავლის ცდა და სხვა ჩვენ გვაფიქრებინებს, რომ შესაძლებელია იოანე იმერეთში უფლისწულთა და საერთოდ სამეფო კარის შვილთა აღმზრდელადაც იყო მიწვეული. ასეთი საქმიანობით იგი დაახლოებული ჩანს ახალციხის საფაშო სახლთანაც⁶.

საინტერესოა იოანე ხუცესის ხელნაწერებში აღმოჩენილი სახეთა კატეგორიები ანუ „სახეები“, რომლებიც ქართული დიპლომატიკის ისტორიის ძვირფას მასალას წარმოადგენს. აქ ვხვდებით

⁶ შ. ლ. მ. ს. ა. ძ. ე. საზცხე-ჯავახეთი, გვ. 493—499.

მიმართვის, თხოვნის, ბრძანების, შეწყალების, მონანიების, შეჩვენების, გლოვის, სამძიმარის, მილოცვის, ანდერძის, ნასყიდობის და სხვა „სახეებს“. მაგ., სააუდენციო თხოვნის სახე ასე იწყებოდა: ...სიტკობებისა მდინარესა და მარად მრწყველსა გულსა ჩემისასა სავსესა ზეკეთილ ვნებით სრულ ქმნილსა, საყვარელს და თანამებუნებეს ბატონს... (ადრესატის სახელი და ვინაობა—შ. ლ.) მარადის თქვენი მუსაიბობის პირისპირ განცდის ტრფიალებას მოგახსენებ“...⁷ (მთხოვნელის სახელი და ვინაობა).

სამძიმარის „სახე“: — „მოვიდგამ საწერელს გლოვისასა და ამოვაწებ კალამს მწუხარებისასა“⁸ — ამას მოსდევდა მიცვალებულის სახელი, ვინაობა, ცხოვრებაში მისი მახასიათებელი დეტალები და ქირისუფლისადმი მიძიმე ზვედრის შემამსუბუქებელი სიტყვები.

შეჩვენების „სახეში“ ჯერ საუბარი იყო შემჩვენებლის ძალებსა და შესაძლებლობაზე, თუ რა ძალით ზდებოდა შეჩვენება. „ძალითა ყოვლად ძლიერთა წმიდისა სამებისა, წყალობითა უფლისა ჩვენითა იესო ქრისტესითა და სამოციქულო იკლესიისათა“, შემდეგ აღნიშნული იყო, თუ ვისი განკარგულებით ზდებოდა შეჩვენება: „ფრიად პატიოსნისა და ბედნიერის ხელმწიფის, მეფეთ მეფის ... ნებით მისსა საბრძანებელსა შინა“. ამას მოსდევდა შეჩვენების ობიექტის ვინაობა და მიზეზი — „დავსწყევლი და შევაჩვენებ (მავანს და მავანს) ამა მიზეზისათვის რომ“...⁹ დაიწყებოდა დანაშაულის ძირითად მოტივთა ჩამოთვლა. შეჩვენება განმტკიცებულ იყო ქრისტიანეთადმი ფიცის პირობის დადებით, რომ შეჩვენებულს გასაჭირში არავინ ხელს არ გაუწვდის და განერიდებოდა „ვითარცა კეთროვანს“.

ერთგან სასიყვარულო წერილის „სახეში“ ერთგულებისა და მონატრების გრძნობების გამხელის შემდეგ აღნიშნულია: „ნეტარ შენს სიყვარულში იმფერ გამლია, რომ ამ წიგნს შიგან გამხვიაო“¹⁰. ზოგიერთ „სახეში“ ფიქსირებულია XVIII ს. საქართველოს ცხოვრებაში კანონიზირებული უფლება-მოვალეობანი სახელოთა თანმიმდევრობისა და მნიშვნელობის აღნიშვნით. „სამეუფოსა ქალაქსა — ახლისა იერუსალიმისა მცხეთისა დედა ეკლესიითგან“. ერთი „მიწერილობის“ სახეში ვკითხულობთ: „მოგიწერთ თქვენ, მა-

⁷ სჯმზ, საქ. ე-134, გვ. 102.
⁸ იქვე, გვ. 99.
⁹ იქვე, გვ. 107.
¹⁰ იქვე, გვ. 104.

ღალთა კეთილმსახურთა მეფეთა და კეთილმორწმუნეთა დედო-
ფალთა, კეთილად შობილთა უფლისწულთა და ასულთა მეფეთა
ყოვლად სამღვდელთა მთავარეპისკოპოსთა, მიტროპოლიტთა,
ეპისკოპოსთა და არქიმანდრიტთა იღუმენთა, მღვდელთა დასთა და
კეთილ მსასოებელთა დიდებულთა ერისთავთა, სარდალთა, მთა-
ვართა, თავადთა, აზნაურთა, დიდვაჭართა, ქეთხუდათა და ყოველ-
თა ქრისტეს მოყვარულთა და სხვათა“¹¹.

ქართლ-კახეთის მეფისათვის მოხსენების „სახე“ ასე იყო შე-
დგენილი: „სახელმაღალსა და უქველეს უმხნესსა, ძლიერსა მეფე-
სა ყოველთა საქართველოთა და ქართველთა და კახთა უმაღლესსა...
მრავალგზის აღმატებულსა სიყვარულსა მდაბლად მოკითხვას მო-
ვასხენებ“¹². ახალციხის ფაშის ქეთხუდისადმი მიმართვის საკმაოდ
გაზვიადებული „სახე“ ასე იწყებოდა: „ქ. დიდებულსა და სახე-
ლოვნად წარჩინებულსა მაღალს ხელმწიფისაგან პატივცემულსა
და ბედნიერთ ვეზირისაგან სწორის პატივით დიდებით შეყვარე-
ბულსა, სწორ უპოვარსა და სიკეთე მიუწევდომელსა ჩვენგან ჟამ-
ყოველ მათ საკადრად ქებით სახსენ სამეტყველოსა ბედნიერს ვე-
ზირის ქემხას, ყოვლადგანათლებულს... ჩვენ მათი სახელოვანის
თავის სამსახურის დიდათ მდომი ანუ ჩვენ მუდამ მათი კარგად
ყოფნის მდომი ვილანი, მრავლის მაგათი სახელოვნებით და ზნე
ქცევა კეთილობით სრულ ქმნილი თავის საკადრის საფერს, სა-
შვენს შესატყვისსა და ღირსსა¹³ სამსახურს მოვასხენებ“.

იოანე ხუცესის ამ მრავალმხრივი მემკვიდრეობიდან ჩვენთვის
ყველაზე მეტად ძვირფასია მისი ქრონიკები, რომელიც მდიდარ მა-
სალას იძლევა განსაკუთრებით სამხრეთ და დასავლეთ საქართვე-
ლოს პოლიტიკურ-სოციალური მდგომარეობის, შიდაფეოდალური
ომების, დიპლომატიკის, კულტურის, თეოლოგიისა და სხვა საკით-
ხებზე. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ვახუშტი ბაგრატიონის
ქრონიკების შემდეგ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გვიანი საუკუნე-
ებისათვის უფრო მნიშვნელოვანი ამ ხასიათის ნაწარმოები არ მო-
იპოვება. ამასთან აღსანიშნავია, რომ მისი ქრონიკები მხოლოდ ად-
გილობრივი ფაქტების აღრიცხვით არ კმაყოფილდება. ჩვენ აქ
უხვდებით ზოგიერთ საერთაშორისო ფაქტსა და მოვლენასაც. მაგ.,
აქ შეტანილია ეკატერნე II-ისა და პავლე I სიკვდილი, რომის

¹¹ სქმსვ, საქ. 134, გვ. 101.
¹² იქვე, გვ. 105.
¹³ იქვე, გვ. 103.

აღება ფრანგების მიერ და პაპის რომიდან „სენის“ ქალაქში გაქცევა, თურქეთის სულთნების გარდაცვალება თუ ტახტიდან გადადგმა. ასევე ცნობები სპარსეთის ხელმწიფეების შესახებ და სხვ. იოანეს გაგებისთანავე შეაქვს ეს ცნობები ისევე, როგორც გაიგო. რასაც, რა თქმა უნდა, გარკვეული მნიშვნელობა აქვს.

იოანე ხუცესმა 1763 წ. იანვრიდან 1809 წ. მაისამდე, მთელი 46 წლისა და 5 თვის მანძილზე, თავისი თვალით ნახული და სარწმუნო პირთაგან გაგონილი ყველა საინტერესო ფაქტი და მოვლენა ამ დღიურებში შეიტანა. როდის დაიწყო ამ დღიურების წერა, არ ვიცით. არც ის ვიცით, მისი ნაშრომის დასაწყისს რამდენი გვერდი აკლია.

თუ მოძღვრად განწესების დროისათვის იოანე 30 წლისა მაინც იყო (როგორც ხდებოდა ხოლმე), მაშინ იგი XVIII საუკუნის 30-იანი წლების ახლოს უნდა იყოს დაბადებული და 1809 წ. ივნისში დაახლოებით 79 წლის ასაკში გარდაცვლილი. ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე იოანე ბევრი რამის მომსწრე გახდა. იგი მუდამ ცხოვრების ორომბტრიალში იყო ჩართული. მისი დაუღალავი და უდრეკი ნებისყოფის შედეგია, რომ უკიდურესი გაჭირვების ქამსაც არ უღალატა დაწყებული „დღიური წერილების“ შევსებას და შთამომავლობას ამრიგად შემოუნახა იმ შფოთიანი საუკუნის მთელი სიავკარგე. სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმში დაცულ 1810 წლის შეწირულებათა კონდაკში ერთგან ვკითხულობთ: „ღმერთმან შეიწყალოს ხოჯა ოჰანათ იოანე და ცოცხალნი უღლეგრძელოს რომელთ შესწირეს ერთი ყოვლადი წმიდის ხატი თეთრი თანაქით მოკაზმული, ერთი წითელი ჩათხი, ერთი ბარძიმი, ერთი დიაკონის პერანგი, ერთი თითბარის ბურვარი, ერთიც ზანგაკი“¹⁴.

მეორეგან: „ღმერთმან შეიწყალოს ბატონი მამა იოანე, რომლის მოსახსენებლად შესწირა მისმა ძმამ ლუკამ ერთი ყვიმჩების დუქნაი, ერთი ვერცხლის ბარძიმი თავისი ლამბაქითა, რომლის წონა არის 120 დრამი, ერთი ვემქარი, ერთი ახალი ფიჩვი და ერთი ხალიჩა ბემბზე საგები, სამასოცდაათი ყურუშიც ფარად. უფალმან შეიწიროს, მიცვალბულნი განუსვენოს და ცოცხლები დაიხსნას სულიერ და ხორციელი საცთურისაგან“¹⁵. შემდეგ ამ შესაწირს მისმა ძმისწულებმა მიუმატეს: ერთი ოლარი, ერთი ტრაპეზის სუფრა და ერთიც სახარება¹⁶.

¹⁴ სჯმზ, საქ. 188, გვ. 41.

¹⁵ იქვე, გვ. 43.

¹⁶ იქვე, გვ. 47.

ყველაფერი კი იმაზე მეტყველებს, რომ იოანე ვალმოხდოლი წავიდა ამ ქვეყნიდან და თავის ოჯახსა და ქვეყანასაც შეძლებს დაგვარი სარჩო დაუტოვა.

სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკა

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ივ. გვარამაძემ ჩვენი წარსულის გაბმული თხრობის მიზნით რამდენიმე ისტორიული ხასიათის წერილი თუ ქრონიკა ერთიმეორეს მიუხადავა, შექმნა პერიოდიზაციული თანმიმდევრობა და ასე სხვადასხვა მასალა რამდენიმე დამოუკიდებელ კრებულად გადაწერა. ამგვარად, ივ. გვარამაძის მიერ გადაწერილ კრებულებში (როგორც ახალციხურ, ისე ხელნაწერთა ინსტიტუტის ვარიანტებში) სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკის ნაწილი იოანე ხუცესის გარდაცვალების შემდეგი პერიოდისათვის იქცა იოანეს ქრონიკის გაგრძელებად. ვგრძნობდით რა ყოველივე ამას, დიდხანს ვეძებდით იმ წყაროს, საიდანაც ამოდიოდა თვით ივანე გვარამაძე. 1976 წ. ამ წყაროს მივაკვლიეთ სამცხე-ჯავახეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში, ერთერთ წიროვების დავთარზე (საქმე № 159) მუშაობის დროს. ჩვენ შევნიშნეთ, რომ დავთრის ზოგიერთი მინაწერი ემთხვეოდა იოანე ხუცესის კრებულში ჩართულ სტ. ნავროზაშვილის ქრონიკათა მონაცემებს. აღნიშნული დავთრის შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ სწორედ იგი იყო ის პირველწყარო, საიდანაც ამოდიოდა თვით ივ. გვარამაძე. აღნიშნული დავთარი თავიდან ბოლომდე სტეფანეს მიერაა შევსებული. მის ყოველდღიურ ჩანაწერებში, წირვათა სიების გასწვრივ, ბევრი საინტერესო მინაწერია გაკეთებული, რომელთა ცალკე ამოწერამ და თავმოყრამ შეადგინა სტეფანეს წინამდებარე, მეტად საინტერესო ქრონიკები. ამ ქრონიკებით, რომელიც იწყება 1767 წლიდან, სტეფანე იოანე ხუცესის თანამედროვე და მისი მიმდევარი მოღვაწე გამოდის. მათ ერთიმეორესთან კარკი დამოკიდებულება ჰქონიათ.

სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკები იბეჭდება სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმის ფონდებში დაცული დედანი-დავთრიდან (საქმე № 159). რაც შეეხება იოანე ხუცესის დავთარში ჩართული ნაწილის ზოგიერთ სხვაობას, მას ვიყენებთ როგორც შესავსებ და შესაღარებელ მასალას, რადგან ზოგიერთი ქრონიკა, რომელიც კარგად არ იკითხება, ან აღარ იკითხება (თავის დროზე ივ. გვარამაძის ამოუკითხავს), რასაც თავ-თავის ადგილზე ვუთითებთ სქოლიოში.

იოანე ხუცესის ქრონიკასთან ერთად სტ. ნავროზაშვილის ქრონიკა ქართული ისტორიოგრაფიის მნიშვნელოვან მონაპოვად უნდა ჩაითვალოს, სადაც თბრობა გრძელდება შვიდი ათეული წლის მანძილზე — 1767 წლიდან ვიდრე 1839 წლამდე. ქრონიკებში ფიქსირებულია იმ დროს მომხდარი ფაქტები და მოვლენები, რომელნიც შემავრებულია არიან მისი მონაწილის, თვითმხილველისა და თანადამხდურის ზედმიწევნითი სანდოობითა და სიზუსტით. ქრონიკებში ყველგან დატულია შინაარსით დატვირთული და მკაცრად მოზომილი წესის სტილი. როგორც იოანე ხუცესის, ისე სტეფანე ნავროზაშვილის შემონახულ ცნობებში ტრადიციით შემუშავებულ სამ უმთავრეს კითხვაზე პასუხი გაცემული — როდის, ვინ, რა?

წირვების დავთრის დასაწყისშივე სტეფანე ოდნავ ბუნდოვნად აღნიშნავს, „ჩემი თარიღი არის თარიღი 1767“ წელით. ამას მოსდევს მეორე ცნობა „1770 სტეფანაჲ დაიბადა მარტის 25“. ამ ორივე ცნობის გასწვრივ კი მარჯვენა აშიაზე იმავე ხელობით მიწერილია: „ჩემი დიდი ძმა სტეფანე“. საკითხავია, ამ ორი თარიღიდან რომელი თარიღი ეყუთვნის ავტორს და რომელი მის „უმფროს“ ძმას სტეფანეს. თუ მისი ძმა სტეფანე, მართლაც, მასზე უფროსი იყო. მაშინ მოცემული თარიღების გათვალისწინებით გამოდის, რომ 1767 წელი არის არა ჩვენი ავტორის, როგორც ის წერს, არამედ მისი უფროსი ძმის სტეფანეს დაბადების წელი. თუ ეს ასეა, მაშ მომდევნო მუხლში მოცემული დაბადების თარიღი 1770 ვიღას მიეკუთვნება? ან რამდენად სარწმუნოა, რომ ორივე ძმას ერთდროულად ერთიდაიგივე სახელი „სტეფანე“ ერქვა. ამ ბუნდოვანი ცნობიდან ჩვენ ერთ გამოსავალს ვხედავთ. როგორც ჩანს, ჩვენი ავტორის „დიდი ძმა სტეფანე“, მართლაც, 1767 წელს არის დაბადებული, რომელიც ბავშვობაშივე უნდა გარდაცვლილიყო, 1770 წლის 25 მარტამდე, და ამ დროს დაბადებული მომდევნო ძმისათვის გარდაცვლილი ძმის სახელი დაერქმიათ, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე. მით უფრო საგულისხმოა ეს, რომ შემდეგ 1795 წ., როცა ახალგაზრდა სტეფანე ნავროზაშვილმა კონსტანტინოპოლში მღვდლობის ხარისხი მიიღო, პირველი წირვა გადაიხადა გარდაცვლილი „ძმის ნიათზედ“. ამგვარი მსჯელობა საფუძველს იკადმევს დავასკვნათ, რომ ქრონიკების ავტორი სტეფანე ნავროზაშვილი დაბადებულა 1770 წ. 25 მარტს ქ. ახალციხის რაბათში, აქაური საკმაოდ შეძლებული ვაჭრისა და მოქალა-

ქის, მამასახლისის, ოჯახში. მისივე მოწმობით, 1789 წ. 19 წლის სტეფანე საშეგირდოდ მისულა ზემო საყდარში და 24 თვის მძღველს მამა ანტონს დამოწაფებია, რომელმაც 5 წლის განმავლობაში საეკლესიო დოგმებს გარდა ლათინურ-კათოლიკურ ენებშიც გვარიანად გაწვრთნა, თარგმნა-გადმოღების საკითხებზე იმდენი აფარჯიშა, რომ სწავლის დაწყებიდან 3 წლის შემდეგ სტეფანემ სომხურიდან გადმოიღო „ჭარტასანუთუნი“, რასაც მოჰყვა ლათინურიდან „ფიქრის ლოცვის“ გადმოქართულება. 5 წლის სწავლის შემდეგ ზემოსაყდრის ხელმძღვანელობამ გადაწყვიტა გაეგზავნა სტეფანე მღვდლად საკურთხებლად საეპისკოპოსო ქალაქ კონსტანტინოპოლში, სადაც ერთი წლის განმავლობაში საჭირო გამოცდა უნდა დაეჭირა.

1724 წ. 15 მაისს სტეფანე ახალციხიდან სტამბოლს მიმავალ ქარავანს გაჰყვა. ართვინ-ჩხალას გადავლით ზოფას ჩავიდა, საიდანაც ივემით გამართნენ სტამბოლს და ჩავიდნენ იქ 18 სექტემბერს. სტეფანეს საქმე სტამბოლში კარგად წავიდა, საჭირო გამოცდები დაიჭირა, 1795 წ. 7 ივლისს ფიცი შისცა და უკვე 12-ში მღვდლად ეკურთხა. მღვდლად ნაკურთხი სტეფანე იმავე წლის 17 ოქტომბერს ახალციხეში დაბრუნდა, ზემო ეკლესიაშივე დაიწყო სამსახური და აქაური ცხოვრების ორომტრიალში ჩაერთო. პირველ ხანებში მას, როგორც ჩანს, საეკლესიო დუქნების საქმეც ეკითხებოდა, ვაჭრის ოჯახიდან გამოსული სტეფანე საეკლესიო დუქანს, სადაც ათასნაირი საოჯახო საწვრილმანო იყიდებოდა, კარგად უძღვებოდა. თვალში საცემია ის გარემოებაც, რომ სტეფანეს ოჯახში მამა-ბიძები, მამიდები თუ ძმა-ბიძაშვილები — ყველანი ვაჭრობას ეწეოდნენ, დადიოდნენ როგორც ადგილობრივ, ისე შორეულ ბაზრებზე, შემოჰქონდათ აზიური თუ ევროპული საქონელი, გაჰქონდათ ადგილობრივ პროდუქტთა ნაირსახეობა, განსაკუთრებით ახალციხური შალის ქსოვილები, რომელიც დიდი მოწონებით სარგებლობდა სტამბოლის ბაზარზე. ერთი სიტყვით XVIII ს. ბოლოსა და XIX ს. დასაწყისში ალექს-მიცემობა, საერთოდ, და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობა, კერძოდ, ახალციხის მხარეში საკმაოდ მომძლავრებული იყო, რის გამოც ქ. ახალციხე თურქეთის იმპერიაში მნიშვნელოვანს სავაჭრო-სატრანზიტო ქალაქად და ეკონომიურ ცენტრად ითვლებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ სასაქონლო ფულადი ურთიერთობა საკმაოდ ფეხმოკიდებული ჩანს, მოქალაქეთა აბსოლუტური უმრავლესობა მოწყვეტილი არ არის მიწის დამუშავებას, თუმცა ამკარად იგრძნობა, რომ მიწა მათთვის მხო-

ლოდ დამხმარე მეურნეობის როლს ასრულებს. მოქალაქეთა უმეტესობის ამოცანად გადაქცეულა „ფულის კეთება“ ვაჭრობის სახით. ლოსნობისა თუ მევახშეობის გზით. სტეფანეს ქრონიკებში აღწერილია კარგად იგრძნობა, რომ მოქალაქეთა ცხოვრებისა თუ გასაჭირიდან თავდახსნის ერთადერთი საშუალებაა ფული. ამასთან დაკავშირებით ქრონიკებში მოტანილია მეტად საგულღისხმო ფაქტები იმის შესახებ, რომ ცალკეულ ოჯახებში საერთო, საოჯახო თანხის გარდა ყოველ წევრს ჰქონდა თავისი საკუთარი ფული, ყველასაგან შეუვალი და მიუღავებელი. „საოჯახო ფულისა“ და „საკუთარი ფულის“ ფაქტი დადასტურებულია სხვა აქაურ საბუთებშიც.

სტეფანე გვევლინება აგრეთვე როგორც მეურნე. 1811 წ. ერთ მინაწერში იგი პირდაპირ მიუთითებს: „დღეს ჩემს ყანაში დავთესე 17 კოდი“. ყანა, რომელშიაც 17 კოდი თესლი ითესებოდა, თუ ქერი იყო, დაახლოებით 2 ჰა-ზე მეტი იქნებოდა, ხოლო თუ დიკა — 3 ჰა-ზე ცოტა ნაკლები. 1814 წ. ერთი სხვა ცნობით, სტეფანე მამულს იმრავლებს და ს. მარდაში ყიდულობს ორ ყანას 180 ყურუშად და სხვ. ე. ი. , სტეფანეს ცხოვრებასა და, საერთოდ, მის საოჯახო ყოფაში სოფლის მეურნეობას გარკვეული ადგილი უკავია. მას აქვს სახნავ-სათესი, ჰყავს საქონელი (ხარი, ძროხა და სხვ.), მაგრამ ყველაფერი ეს მაინც დამხმარე მეურნეობაა, მისი შემოსავლის ძირითადი წყარო მისი დეუქანია. ახალციხელ მოქალაქეთა ერთი ნაწილი მაშინ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოზე იყენებდა მოჯამაგირის შრომას, შესაძლებელია ასეთ შრომას იყენებდა სტ. ნავროზაშვილიც.

მესხეთის ქრისტიანი მოსახლეობისათვის თურქთა ბატონობის მთელ მანძილზე ტყვეობა, აყრა-გასახლება, ექსორიაში ყოფნა და სხვა, მისი სისტემატური ხასიათის გამო, თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენად იყო ქცეული. ყველა ეს მძიმე ექსცესიები სტეფანემ პირადად გამოსცადა და გადაიტანა. მაგ., იგი ახალციხიდან ქრისტიან ქართველებთან ერთად 1810 წ. გიორგობის თვეში გაასახლეს სათლელს, სახლობანს და ყველს. იმავე წლის 6 ნოემბერს 2 ოცხელ ხუცესთან და 200 ქრისტიანთან ერთად კვლავ ექსორიად წავიდა. 1812 წ. 17 მარობას ტყვედ ჩაიგდეს და ზანჯირხანაში გამოკეტეს, 1828 წ. თებერვალში იგი მუბამირმა დატყვევებული ჩაიყვანა ივანჯი ბაშის ყონახში. აქედან მალე არზრუმს წაიყვანეს, იქაურ ზანჯირხანაში დაამწყვდიეს, „სატანჯველების იარაღნი და ტომრულნი“ მოიტანეს და შიგ „ფეხთა შეყოფა“ დააწყებინეს.

ჩვეულებრივად ახალციხის სათავაშოს ქრისტიანი მოსახლეობის დევნა და შეწუხება მატულობდა რუსეთსა და თურქეთს შორის საომარი მდგომარეობის დროს. თურქები მათ მოლაპტეობასა და რუსეთისადმი მიმხრობას სწამებდნენ. ასე ცხოვრობდა სტეფანე თავის ხალხთან ერთად მიიმე ცხოვრებით. იგი მაინც სულ სამცხე-შავშეთ-ჯავახეთის თემში ტრიალებდა და თავის გაწამებულ მრევლს ერთგულად ემსახურებოდა. განსაკუთრებით მიიმე მდგომარეობა იქმნებოდა ხოლმე, როცა უამიანობა ჩნდებოდა. ეს უკუბრუნებელი სენი მაშინ ქვეყნებსა და ხალხებს სეტყვასავით გადაუვლიდა, ანახევრებდა და ანადგურებდა მოსახლეობას. უამიანობა ხშირი სტუმარი იყო მესხეთისაც. მისი მკვებავი წყარო გამუდმებული ომიანობაა. ჩვეულებრივად უამიანობას გლუხკაცობა ნათებსა და შორეულ ადგილებში გაურბოდა და ამით იხსნიდა ხოლმე თავს, მაგრამ თურქთა მფლობელობაში მოქცეული ქართულ-ქრისტიანული სოფლების ასე თავისუფლად მოძრაობა აკრძალული იყო. მკაცრ კარანტინში მოქცეულ სოფელში გაჩენილი ჭირიც იქვე უნდა მიმხრჩვალყო. „ჭირიან სოფელს“ ყველა გაურბოდა, იგი დახმარებას თითქმის ვერ ღებულობდა. ასე იღუპებოდა 1811 წ. ზაფხულში სოფ. ხიზაბავრა, შავი ჭირი მუსრს ავლებდა დიდსა და პატარას. ყოველდღე ქრებოდნენ და ცარიელდებოდნენ ოჯახები, ამოწყდა ბერი თუ ერი, მკვდრებს უზიარებლად მარხავდნენ და აი ამ დროს სტეფანე ნავროზაშვილი მიემართება ხიზაბავრისაკენ და „ჭირიან ხალხში“ ჩამდგარი თავდაუზოგავად იღვწის სოფლის გადაარჩენისათვის.

ცალკეა აღსანიშნავი სტეფანეს პედაგოგიური მოღვაწეობა. განათლებული მოძღვარი დიდი მონდომებით ზრდიდა ახალგაზრდებს. იგი რაბათის სამრევლო სკოლაში ასწავლიდა, აგრეთვე, ივანე გვარამაძეს, რომელიც შემდეგ დიდი სიყვარულით იგონებდა სტეფანეს შთამბეჭდავ დარიგებებს.

სტეფანე მღვდლობას ეწეოდა ძირითადად ახალციხესა და სოფ. არალში. მან თავისი თვალით ნახა 1828 წ. აგვისტოში ახალციხის აღება. მთელი ომის განმავლობაში ცხოვრობდა ცეცხლწაყიდებულ ქალაქში, სადაც „ტყვისასავით ზარბაზნის გულსა ცვიოდა“, და თავის მრევლს პატრონობდა, რომელიც თანდათან მცირდებოდა. მარტო ერთ დღეს ჩემი მრევლიდან 8 კაცი მომიკლესო, ჩივის ერთგან. ერთი სიტყვით, სტეფანემ თავისი თვალით ნახა, ერთდროს აყვავებული ახალციხე როგორ „გარდაქალაქდა“, ანუ

როგორ აიღო პასკევიჩმა ახალციხე. 24 აგვისტოს ამ „ტანჯვის საფურცელად“ ახალციხის 6 სხვა მღვდელთან ერთად ისიც ჩააყენეს რიგში, რომ პასკევიჩისაგან სამოწყალოდ მიეღო „5 ბაჭყალი“ შემდეგ 1829 წ. იგი აქვე შეხვდა ახმედ-ფაშას შემოჭრას და ახალციხის მოქალაქეთა აფორიაქებას, გოგო-ბიჭების ტყვედ წაყვანას, ტირილს, ვაებას. იგი იყო მომსწრე პავლე შაჰყულიანსა და პეტრე ხარისჭირაშვილს შორის ატეხილი უსიამოვნებისა. სტეფანე, როგორც ჩანს, პეტრე ხარისჭირაშვილს თანაუგრძნობდა და კიცხავდა შაჰყულიანის ავანტურისტულ საქციელს, მის თავბედობას.

1839 წლის 4 ღვინობისთვის 69 წლის ასაკში სტეფანე ნავროზაშვილი მშობლიურ ახალციხეშივე გარდაიცვალა.

როგორც ხრონოგრაფი სტეფანე ნავროზაშვილი თავის წინამორბედ იოანე ხუცესს ვერ შეეღრბა; იოანე ხუცესის თვალსაწიერი ამკარად უფრო ფართო და მრავალისმომცველია. იოანეს ინტერესთა წრეში შედის არა მარტო მესხეთი (ახალციხის საფაშო), არამედ დასავლეთ საქართველოსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებიც, სტეფანე ნავროზაშვილი უმთავრესად მესხეთითა და მასთან ურთიერთობაში მომხდარი ამბების აღრიცხვით იფარგლება. სტეფანე მოვლენებისა და ფაქტების ასახვისას უდავოდ იჩენს ძირითადის შენიშვნის უნარსა და მახვილთვალს. იგი ავლენს ფაქტებისა და მოვლენების წვდომის უტყუარ ალღოს, ყურადღებას აქცევს მომხდარი ამბის დროულად ფიქსაციას. ფაქტების გადმოცემისას ცდილობს თავი შეიკავოს საკუთარი კვალიფიკაციისაგან.

სტეფანეს ქრონიკებში ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია: ა) მესხეთის ქართველ კათოლიკეთა ცხოვრებაზე, კათოლიკე მოძღვართა საქმიანობასა და მოძრაობაზე. ეკლესიების მღვდმარეობაზე. კათოლიკური ეკლესიების ურთიერთობაზე, მათ შევიწროებაზე, მრევლთან დამოკიდებულებაზე, სხვადასხვა რელიგიურ მიმდინარეობებზე და სხვ. ბ) ახალციხის საფაშოს პოლიტიკურ ამბებზე, ფაშათა დანიშვნა-გადაყენების, საომარი მოქმედების მიმდინარეობის, შინაფეოდალური ომების, თურქეთის ცენტრალური ხელისუფლების პოლიტიკის, ახალციხეში თავშეფარებულ დევნილ პოლიტიკურ მოღვაწეთა საქმიანობისა და სხვა საკითხებზე.

გ) ქრონიკებში საკმაო ადგილი უკავია ვაჭრობა-ხელოსნობის საკითხებს. სხვადასხვა მხარეებსა და ქვეყნებთან მესხეთის სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობის, სავაჭრო საქონლისა (გატანა-შემოტანა)

და ვაჭართა კატეგორიების, გზებისა და სატრანსპორტო საშუალებათა გარკვევის საკითხებს.

დ) სტეფანეს მხედველობიდან არ რჩება მესხი გლეხკაცობის სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობის საკითხები, გლეხთა გამოსვლები, „ოლქად დგომა“. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დიდი სოციალური მოვლენიდან იგი მხოლოდ ცალკეული ფაქტების აღნიშვნით კმაყოფილდება, ამ ცნობებით მაინც ხერხდება ძირითადი მომენტების დადგენა და საერთო მოძრაობისადმი თვალის გადავენება.

როგორც იოანე ხუცესის, ისე სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკები ამა თუ იმ საკითხის გასარკვევად უმეტესწილად ერთადერთ წყაროს წარმოადგენენ. აქვე გვხვდება ბევრი ცნობილი ფაქტისა და მოვლენის დადასტურება, ამ მხრივაც ეს ქრონიკები ძვირფას შესადარებელ მასალად გამოიყენება.

სტეფანე აბინაშვილის ქრონიკა

სტეფანე აბინაშვილის ქრონიკა ისევე, როგორც სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკაც ივ. გვარამაძეს თავის მიერ შედგენილ საისტორიო მისიონერულ დღიურში შეუტანია და ნავროზაშვილის ქრონიკასთან ერთად დაურთავს იოანე ხუცესის ქრონიკებისათვის, როგორც გაგრძელება. ამ სახით აბინაშვილის ქრონიკების შემოიჩენილი ნაწილი ახალციხის საფაშოს შემოერთების შემდეგდროინდელ ხანას განეკუთვნება და მოიცავს პერიოდს 1839 წ. 4 დეკემბრისთვიდან (სტეფანე ნავროზაშვილის გარდაცვალების შემდეგ) 1841 წ. 28 ენკენისთვემდე. როგორც ირკვევა, აბინაშვილი ამ დროისათვის ხანშიშესული კაცი იყო, რომელიც ასევე ნათლისმცემლის სახ. ეკლესიაში ასრულებდა მღვდლობას. უდავოა, აბინაშვილსაც ექნებოდა დავთარი, სადაც ის მისთვის საყურადღებო ცნობებს შეიტანდა, მაგრამ ჩვენ ჟერჯერობით ამ დავთარს ვერ შივავკლიეთ, აბინაშვილის შემოიჩენილი ცნობები შედარებით მწირია. გასაგებიცაა, საგარეო პოლიტიკური თვალსაზრისით მესხეთი მაშინ დაწყნარებული რეგიონი იყო, ბრძოლა მიდიოდა უფრო შინა საკითხების მოსაწყესრიგებლად.

სტეფანე აბინაშვილის ქრონიკაში ასახვა ჰპოვა უცხოური კათოლიკური მისიონის გაუქმებისათვის ბრძოლის გზაზე გატარებულმა ღონისძიებებმა, ცდამ — საბოლოოდ შეცვლილიყო ლათინ-

ნურენოვანი რიტი სომხურენოვანი რიტით. ბრძოლის არენაზე არიან გამოსული, ერთი მხრივ, პატრი ფრანჩისკე და, მეორე მხრივ, ტერ პავლე შაჰყულიანი, რომელნიც ფიცხელის ზომებით ცდილობენ ერთიმეორის დამარცხებას. საქმე იქამდე მივიდა, რომ პატრმა ფრანჩისკემ 1840 წ. 30 მარტობას კათოლიკეთა ქვემო საყდარში ხმოანი წირვის დროს დიდძალი მრევლის თანდასწრებით შაჰყულიანი შეაჩვენა, როგორც ანტიქრისტე. ადგილობრივი ხელისუფლების დახმარებით შაჰყულიანმა მალე თავი აიხსნა და ყველაფერი იმით დამთავრდა, რომ პატარები ახალციხიდან და მის გარშემო სოფლებიდან გააძევეს და უცხოელი მისიონი გააუქმეს. ვატიკანი იძულებული გახდა, ანგარიში გაეწია ფაქტიური მდგომარეობისათვის და შაჰყულიანი ეცნო ახალციხის პროვინციის უფროსად. სტ. აზინაშვილის ქრონიკაში საყურადღებო ცნობებია დაცული აგრეთვე არზრუმიდან ახალციხეში შემოსახლებულ სომეხთა მოწყობა-დამკვიდრებისა და მათ მიერ წამოწყებული სავაჭრო ურთიერთობის შესახებ.

იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ერთი უცნობი წიკვის დავთრის ქრონიკა

დავთარი ინახება სამცხე-ჯავახეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში (ხელნაწერების ფონდი, საქმე № 142). იგი თავ-ბოლო ნაკლულია. შიდა ფურცლები ზოგი ამოხეულია, ზოგი გვერდმობეჭდილი, ზოგიც ისეა დაზიანებული, რომ აღარ იკითხება. მოიცავს პერიოდს 1793 წ. იანვრიდან 1808 წლის მარტამდე. ვის ეკუთვნოდა დავთარი, ან ვინ აწარმოებდა მას, არ ჩანს. უდავოა, მისი ავტორი იმ ეკლესიის მღვდელთაგანია, რომელიც წირავდა როგორც ახალციხეში, ისე სამცხის სხვა სოფლებში, აგრეთვე შავშეთისა და ჯავახეთის სოფლებში. ამაზე მიუთითებს მისი დღიური ჩანაწერები აღნიშნულ დავთარში. წირვების აღრიცხვასთან ერთად კათოლიკე მღვდლებს ჩვეულებრივად დავთრებში შეჰქონდათ თავიანთი ყოველდღიური საქმიანობის მნიშვნელოვანი მომენტები და ზოგიერთი „საქვეყნო საქმეები“, რაც მათის შეხედულებით ყურადსაღებად იქნებოდა მიჩნეული.

ანონიმ ავტორს წირვათა სტრუქტურების გასწვრივ გაუკეთებია არა ერთი საინტერესო მინაწერი „საქვეყნო საქმის“ აღსანიშნავად. ეს მინაწერები აფიქსირებენ ბევრ იმ დროს მომხდარ პო-

ლიტიკურ-ეკონომიურ თუ რელიგიურ-ეთნიკურ ფაქტსა და მოვლენას. სამწუხაროდ, ასეთი მინაწერების წაკითხვა და გაჩეხვა მხოლოდ რამდენიმე გვერდზე ხერხდება, რაც მოიცავს 1793 წლიდან 1808 წლამდე პერიოდს.

წინამდებარე ქრონიკებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ყველაზე მეტადაა წარმოჩენილი ახალციხის საფაშოში გამწვავებული პოლიტიკური ურთიერთობის ამსახველი მასალები, საფაშო ტახტისათვის ბრძოლა, გლეხთა გამოსვლები, ე. წ. „ოლქად დგომა“, საფაშოში წესრიგის დასამყარებლად ცენტრალური (თურქული) ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებანი, ამის შედეგად მომხდარი ხალხის აყრა და სხვ. აქვეა აღწუსებული რუსეთთან საომარი მოქმედების დაწყება და მასთან დაკავშირებით საფაშოში მომხდარი მძიმე ექსცესები.

როგორც წინა, ისე ამ ქრონიკებშიც მრავალი ფაქტიური მასალაა მოტანილი იმის ნათელსაყოფად, თუ რა დიდი იყო ქართველ კათოლიკეთა წილი საფაშოს ეკონომიურ ცხოვრებაში. რომ სწორედ ქართველ კათოლიკეთა წყალობით ახალციხის საფაშო სავაჭრო ურთიერთობაში იყო ჩაბმული არა მარტო სტამბულ-აზერუმის ბაზრებთან, ევროპისა და აზიის შორეულ ბაზრებთანაც.

აღსანიშნავია ამ ქრონიკების მნიშვნელობა აგრეთვე როგორც შესადაარებელი მასალისა, რომელიც აზუსტებს არა ერთ ფაქტსა და მოვლენას.

მღებრიანთ ქრონიკა

1974 წ. ახალციხეში სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმში ვიყავი მივლინებული. მივლინებაში ყოფნისას რაილმასკომისა და მუზეუმის თანამშრომლებმა მთხოვეს იქვე — რაბათში, მათთან ერთად მენახა არაჩვეულებრივი ხელოვნებით გამოთლილი ბუხრის ქვა და ჩემი აზრი გამომეთქვა ამ ქვის შექმნის საჭიროებაზე.

გადაკეთებულ ახალციხურ ოდასახლში ღრმად მოხუცი მარტოხელა მასპინძელი, პენსიონერი მასწავლებელი ქეთევან მღებრი-შვილი შეგვეგება. ოთახში ყველაფერი გაკრიალებული და დასუფთავებული დაგვხვდა. ჩიოდა, სადღაა ძველი რაბათი, დაიცალა, გარშემო სულ ახალი მოსახლენია, გამოვყრუვდი, ქართული ლაპარაკი მენატრებაო. ბუხრის ქვა კირით იყო შეთეთრებული და ჩადრ-

აფარებული პატარძალივით გამოიყურებოდა. მასპინძლის ნებართვით ერთ მხარეს კირი მოვაცილეთ და ჩვენს წინ, მართლაც, ქვეყნის ნატიფი ხელოვნების ნიმუში აღიმართა. ერთიანი ქვისგან მოთლილი ბუხრის შუაგულში ორი სამოთხის ხე დგას, რომელიც გარდღარდმო მომხიბვლელი და რთული ორნამენტებით არის მორთული. როგორც ჩანს, შემდეგ ვილაცას ქვემო მარცხენა მხარეში უხეშად დაურღვევია ქვის წყობა და აღმაცერად ამოუჭრია — 1836 გიორგობა. საერთო მონაცემების გათვალისწინებით ეს ბუხრის ქვა XVI—XVII სს. მიჯნაზე უნდა იყოს გამოთლილი.

ბუნებრივია, მასპინძელს სხვა შემორჩენილი სიძველეების შესახებაც ვკითხე. ჩვენი წინასწარი ვარაუდით მღებრიშვილების ოჯახში საგულვეტელი იყო აგრეთვე ძველი ხელნაწერი დოკუმენტების აღმოჩენა, რადგან ვიცოდით, რომ XVII—XIX სს. ამ გვარის რამდენიმე მოძღვარი მოღვაწეობდა ახალციხესა და ს. ივლიტას. XVIII ს. ბოლოს სტეფანე მღებრიშვილი ჯვრის მონასტერში მთავარი წინამძღვარიც კი იყო. მასპინძელს რამდენიმე კითხვა მივეცი, სამწუხაროდ, ას წელს მიტანებული მასწავლებლისათვის მახსოვრობას ეღალატნა, დანაპირები უმალ ავიწყდებოდა, ძველ ზანდუეებს შორის უმიზნოდ ფათურობდა და ვერაფერს სასიკეთოს ვერ გვაჩვენებდა. წამოსვლის წინ ძველ სასკოლო სახელმძღვანელოებსა და ქალაქდებს შორის შევნიშნე სხვადასხვა ხელით ნაწერი, ყდამოცლილი რვეული, რომელსაც პირველი ფურცლის ზემო აშიაზე ეწერა: „ჩვენი გვაროვნობის თუ გარეშე მეგობრების დაბადება, ქორწინება და გარდაცვალების დავთარი“. გასინჯვის შემდეგ ეს აღმოჩნდა მღებრიანთ წინამდებარე ქრონიკა. იგი მაშინვე სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმმა შეიძინა.

დავთარი ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ხელახლა გადაწერილი და განახლებული ჩანს, სადაც თხრობა გრძელდება 1792 წლიდან ჩვენი საუკუნის 50-იან წლებამდე. მას, როგორც საგვარეულო მატრიანეს, ავსებდა რამდენიმე თაობა. როგორც წესი, მატრიანის დაძვრა საგვარეულო სახლიდან, ე. წ. „ერთობის სახლიდან“, არ შეიძლებოდა. ახლა თვით დავთრის შესახებ.

უძველეს ქრონიკაში ვკითხულობთ: „1792 წ. მარიობისთვის 9. ტერ იოან ლაზაროვისაგან მონათლულ იქმნა ივანე მღებროვი, ნათლია იყო არუთინ თუმანოვი“. როდის იქნა დავთარში შეტანილი ეს ცნობა, ანუ როდის დაიწყო საერთოდ დავთრის წარმოება და

ვინ იყო ივანე მღებროვი? წინასწარ უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ასაკით ყველაზე ძველი ცნობა პირველ გვერდზე, ქრონიკებში, საწყისში კი არ არის ჩაწერილი, არამედ დავთრის მეექვსე გვერდზე, XIX ს. 40-იანი წლების ცნობებს შორის. საფიქრებელია, რომ ეს ქრონიკაც სწორედ მაშინ, სახელდობრ 1849 წლის შემდგომ იქნა მოძიებული და უკვე დაწყებულ დავთარში ჩამატებული და არა 1792 წ. როგორც თვით ეს თარიღი მიუთითებს. ვფიქრობ, რომ, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, აქ გადამწერის ცთომილებასთან საქმე არ უნდა გვექონდეს. თუ, მართლაც, ეს ასეა, მაშ ვინ დაიწყო წინამდებარე დავთრის წარმოება და როდის დაიწყო; ქრონიკის მონაცემებზე დაყრდნობით მის დამწყებად გვევლინება კარლო ივანეს ძე მღებრისშვილი, ქრონიკებში მოხსენიებული ივანე მღებროვის პირმშო. როგორც ამავე დავთრიდან ჩანს, კარლო მღებრისშვილი დაბადებულა 1814 წ. 18 სექტემბერს და მამაზე, ივანე მღებროვზე, უმცროსი ყოფილა 22 წლით.

დავთარში კ. მღებრისშვილის პირველი ხელმოწერილი ქრონიკა დათარიღებულია 1833 წლით. როგორც ჩანს, ამ ქრონიკის წინა ნაწილი (სულ 7 ქრონიკა) ერთიმეორის თანმიყოლებით არაა დალაგებული, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ივანე მღებროვის ნათლობის ცნობასთან ერთად ისიც შემდეგ, შედარებით გვიან, უნდა იყოს ჩამატებული. მაგ., ჯერ აღნიშნულია, რომ 1828 წ. 15 მარტობისთვის უმალ რუსი აეშალა თათარს, ახალციხე აიღო და შემოვიდა...“ შემდეგ კი მოსდევს მასზე გაცილებით ადრე მომხდარი ცნობა, რომ „1811 წ. 8 ქრისტეშობისთვის რუსი მოვიდა ახალქალაქს.“ 1833 წლის შემდეგ ქრონიკათა აღრევას ადგილი არა აქვს და თხრობაც თითქმის უწყვეტი და თანმიმდევრულია. ჩვენ არ გამოვრიცხავთ არც იმ შესაძლებლობას, რომ წინამდებარე დავთრის დამწყებს აღნიშნული ადრინდელი ცნობები აეღო მანამდე არსებული (შეიძლება იმავე ოჯახის) სხვა დავთრიდან, შეიძლება კაცმა ისიც იფიქროს, რომ ეს დავთარი ძველი რომელიღაც დავთრის ახალი განშტოებაც იყო, რომლის საფუძველს ძველ პატრიარქალურ ოჯახთა (ვაყრა-განცალკავება წარმოადგენს.

ივლიტელ-რაბათელი მღებრისშვილები ვაჭრები ჩანან. აქ მოხსენიებული ივანე მღებრისშვილი სავაჭროდ სტამბოლის ბაზარზეც დადიოდა. იგი ხშირი სტუმარი ყოფილა აგრეთვე თბილისისა, სადაც მისი ძმის ოჯახიც იყო დასახლებული. როგორც ჩანს, კარლო

მამის კვალს გაჰყოლია და მასაც უცდია ბედი ალებ-მიცემობაში. მისი მოქმედების არცეც საკმაოდ ფართო ჩანს: გუმბრი, ანტონი, ტრაპიზონი, სტამბოლი, ქართლი, იმერეთი და სხვ. XIX ს. შუა წლებში კ. მღებრიშვილს ახალციხეში ღვინის დიდი სავაჭრო სარდაფი ჰქონია გახსნილი¹⁷ და ღვინო რუმბებით გადმოჰქონდა იმერეთიდან და ქართლიდან.

1839 წ. 25 წლის კ. მღებრიშვილი ოჯახს მოეკიდა და ბაროლუსას ქალზე ჯვარი დაიწერა. მასთან შეეძინა ვაჟი, რომელსაც დაარქვეს გრიგოლ-ავვისტინე. 1847 წ. შეეძინა მეორე ვაჟი — სტეფანე-გაბრიელი. 1875 წ. შეეძინა ვაჟი ვანო. ვანო მას, როგორც ჩანს, შესძენია მეორე ცოლთან. მის მეორე ცოლს რქმევია მაგდანელა.

კარლო მღებრიშვილი გარდაიცვალა ახალციხეში 1886 წ. 6 იანვარს, დარჩა 2 ვაჟი და 2 ქალიშვილი. მისი სიკვდილის შემდეგ ქრონიკების გამგრძელებლად გვევლინება გრიგოლ კარლოს ძე მღებრიშვილი, გრ. მღებრიშვილის შესახებ ამავე ქრონიკებიდან ვიცით, რომ მას ცოლად ჰყოლია ვერონიკე ვარლამიშვილის ასული, რომელიც 1890 წ. აბასთუმანში სახელმწიფო ჰოსპიტალში სამსახურის დროს გარდაცვლილა. დარჩენია გრიგოლს სამი ძე და ერთი ასული. გრ. მღებრიშვილი ქრონიკების ჩაწერას აწარმოებდა XIX ს. დასასრულამდე. 1900 წლიდან ამ საქმეს გასძლილია მისი უმცროსი ძმა ვანო. ვანოს მიერ ჩაწერილი პირველი ცნობა 1900 წელს შეეხება მისსავე ჯერის წერას ქუთაისელ იულია პავლეს ასულ გვარიშვილთან. როგორც ჩანს, მისი უფროსი ძმა გრიგოლი ცხრაასიანი წლების დასაწყისში ლოგინად ჩავარდნილა და ქრონიკების წერა გაუგრძელებია ვანოს. ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ გრიგოლი გარდაცვლილა 1918 წ. 1903 წ. ვანოს შესძენია ვაჟიშვილი კარლო, რომელიც ქრონიკის ცნობით 1929 წ. სრულიად ახალგაზრდა გარდაცვლილა პარიზში. 1919 წ. ვანო ახალციხიდან საცხოვრებლად ბათუმს გადასულა. წინამდებარე ქრონიკები კი რაბათში ერთობის სახლში დარჩენილა, რომლის შევსება დროდადრო სხვადასხვა პირებს უწარმოებიათ.

მღებრიშვილთა დაბადება-გარდაცვალების ეს დავთარი, როგორც მკითხველი დარწმუნდება, ვიწრო ფამილარული ცნობებით არ იფარგლება. მასში ბევრი სხვა საინტერესო ცნობაცაა ჩართული

¹⁷ სჯნხვ. საქ. 2374, აგრეთვე საქ. 277.

მაგ., მესხეთის შემოერთებისათვის ბრძოლის დიდი ეპოპეიდანი ქრონიკებში ასახვა ჰპოვა 1810, 1811, 1828 წწ. ჩატარებულ ომარმა ოპერაციებმა, 1857 წ. ღვინობისთვის ახალციხეში „სამი ხელმწიფის მართებლებისა და სინიორების“ მოსვლის ფაქტმა, რომელთა მიზანს ყირიმის ომის შემდეგ რუსეთ-თურქეთის საზღვრების დაზუსტება შეადგენდა. ქრონიკებში საუბარია (აგრეთვე 1877—78 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებაზე და მის შედეგებზე კავკასიაში, კერძოდ ბათუმის, არტაანის, ყარსის, ართვინისა და ოლთა-გოლის შემოერთებაზე. აქვე გვხვდება ცნობები პირველი იმპერიალისტური ომის შესახებ. ფრონტზე მყოფთა თუ დაღუპულ ახლობელთა ცნობებთან ერთად მოცემულია მაშინდელი ყოფისათვის დამახასიათებელი ბევრი საინტერესო მასალა. ქრონიკა საკმაოდ საყურადღებო ცნობებს შეიცავს მხარის ეკონომიურ ყოფაზე, მის სავაჭრო ურთიერთობაზე, კათოლიკური ეკლესიის საქმიანობაზე და, საერთოდ, ქართველ კათოლიკეთა საკითხზე. დროდადრო ქრონიკაში ავტორებს შეუტანიათ გამოჩენილ პირთა, იმპერატორების, პაპების და სხვათა გარდაცვალება-ზეობის თარიღები. აქვეა ფიქსირებული აბასთუმანში სამეფო სახლის მთავარი მემკვიდრის გიორგი ალექსანდრეს ძის სიკვდილი, ამასთან დაკავშირებით სამგლოვიარო პროცესიის დროს ახალციხელ ჯაყელთა გადაგვარებული წარმომადგენლის ფეიზულა ბეგ ათაბეგოვის გარდაცვალება, გამოჩენილი ქველმოქმედის სტ. ზუზულაშვილის, დრამატურგ ავქსენტი კვარცხელიას, ცნობილი კათოლიკე საეკლესიო მოღვაწის პეტრე ხარისჭირაშვილის, ივანე გვარამაძისა და მრავალი სხვის გარდაცვალება.

ცალკეა გამოყოფილი ცნობა ილია ჭავჭავაძის ვერაგული მკვლელობისა და მისი დაკრძალვის შესახებ. ფაქტიურად იგი მთელი წერილია, სადაც ავტორი ვერ იცავს ქრონიკისათვის დამახასიათებელი წერის სტილს და ავლენს თავის დამოკიდებულებას ამ აღმამეფოთებელი ფაქტისადმი. ასევე განსაკუთრებით გამოყოფით არის აღწერილი აკაკის იუბილე 1908 წ.

ქრონიკებში საკმაო ადგილი უკავია ასტროლოგიური მოვლენების დაფიქსირებასა და აღწერას (ამინდი, მიწის ძვრა, მესხის ჩამოვარდნა და სხვა).

როგორც დავრწმუნდებით, მღებრიშვილების ქრონიკა საკმაოდ მრავალმხრივი და საერთოდ საყურადღებო ცნობების შემცველია. იგი ქართული წყაროთმცოდნეობის მნიშვნელოვანი შენაძენია.

როგორც ივ. გვარამაძის ერთი ჩანაწერიდან ჩანს, მამა ანტონ ხუციანოვი დაბადებულია სოფ. ხიზაბავრაში 1770 წ.¹⁸ ხუციანოვი ანუ ხუციშვილი ადრეული წოდების გაგვარებული სახელი უნდა იყოს. მისი ძირეული გვარი ყოფილა გოდებაძე, რომელსაც XVIII ს. მეორე ნახევრიდან ოფიციალურ საბუთებში აღარ ხმარობდნენ. ცოდებაძეთა გახუციშვილება თუ გახუციანობა (როგორც თვით ანტონი ხმარობდა) უნდა მომხდარიყო XVII—XVIII სს. მიჯნაზე იმ თავზე დატეხილი საერთო უბედურების წყალობით, რაც მაშინ განიცადა ქართულმა მართლმადიდებლურმა ეკლესიამ და გადაგვარების გზაზე დამდგარმა სამცხე-საათაბაგოს ფეოდალურმა სამთავრომ.

ანტონ ხუციშვილს პირველდაწყებითი განათლება ხიზაბავრასა და ახალციხეში მიუღია, ახალგაზრდობაშივე ეკლესიის სამსახურში ჩამდგარა და იქვე რაბათში ტირაცუდ დაუწყევია მუშაობა. 1807 წ. 3 აპრილს ანტონი, რომელსაც სამღვდლო სწავლა ადგილზე უკვე გავლილი ჰქონდა, გაემგზავრა კონსტანტინოპოლში მღვდლად საკურთხებლად¹⁹, საიდანაც ხელდასხმული დაბრუნდა ახალციხეში იმავე წლის 6 მარტივს. მალე იგი, როგორც ბარონი, ჯერ სოფ. არლის ეკლესიაში, შემდეგ კი სოფ. ვალეში გაუმწესებიათ. 1807—1808 წწ. ანტონი უბრუნდება მშობლიურ სოფელ ხიზაბავრას, სადაც გაატარა თავისი შეგნებული ცხოვრების დიდი ნაწილი.

მამა ანტონის ცხოვრების შესახებ საინტერესო ცნობებს შეიცავს მისივე წერილი, რომელიც გაუგზავნა კონსტანტინოპოლის ვანჩენციო მთავარეპისკოპოსს, წერილი შედგენილი უნდა იყოს 1819—1820 წლებში.

„ეს ხიზაბავრა ყველას მოეხსენება, თუ როგორ სამტრო აღაგი არისო“ — მოახსენებს მთავარეპისკოპოსს და მუხლობრივ ჩამოთვლის ბოლო დროის საშინელებებს, რაც სოფელს და პირადად მას გადახდა თავზე.

1810 წ. მთავარმართებელ ტორმასოვის მიერ ახალციხის საფაშოს შემოსაერთებლად განხორციელებულ ექსპედიციას მხარს

¹⁸ სქმხფ. საქ. 2645, გვ. 2.
¹⁹ იოანე ხუცესის ქრონიკები.

უჭერდნენ საფაშოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ქრისტიანები. ნოემბერში, როცა პორტინაეგინის რაზმმა და ქართულმა მილიტარულმა დაიკავა მარჯვენა ნაპირის ჯავახეთი, სოფ. ხიზაბაგრა, სადაც კათოლიკეთა სულიერ წინამძღვრობას ასრულებდა ანტონ ხუციშვილი, მოსულ ლაშქარს სიხარულით და აღფრთოვანებით შეხვდა. შემდეგ ექსპედიციის მოწლამ და რუსთა ჯარის უკანდახვევამ მესხეთის ქრისტიანთა ახალი დევნა გამოიწვია ოსმალთა მხრიდან. ოსმალებმა სოფელს მტრისადმი მიმხრობა და ლალატი დასწამეს და „შარი შილთახით გადაახდევინეს“ — ჯარიმად გააწერეს 12 ქისა თეთრი. პირადად ანტონ მღვდელს „300 ყურუში ფარა“ გამოართვეს. თურქებს, როგორც ადრე მონგოლებს, წესად ჰქონდათ შემოღებულნი — ოჯახი, რომელიც ჯარიმას ვერ გადაიხდიდა, უნდა გაყიდულიყო. ხიზაბაგრიდან ერთი ასეთი ოჯახი კიდევ გაიყიდა, მაგრამ თავის მრევლზე თავგადადებული მოძღვრის ანტონ მღვდლის მცდელობით გაყიდული ოჯახი დახსნილ (შესყიდულ) იქნა.

1811 წ. გაზაფხულზე ანტონ ხუციშვილი კათოლიკე ეკლესიის უფროსთა ნებართვით დიდძალი ვალების დაფარვის მიზნით სპეციალური არხებითა და მიმართვებით „წყალობის ჩამოსათხოვნელად“ გაემართა ლივანას. აქ მოტანილ წერილში იგონებს: „როდესაც ლივანიდან შინითკენ გამოვბრუნდი, დამიხედნენ მაჭახელნი და სიკვდილის საცთურის გარდა, რაც რომ წყალობა მომეკრიფა და სრულ წამივიდა და ექვსასი ყურუშის რამეც ჩემი წავიდა თუ ცხენი, თუ საბათი თუ სამოსი და სხვაც ბევრი რამე და თან მსახურიც ტყვედ წამივიდა ფხიკიურელი“. ანტონმა იმდენი მაინც იღონა, რომ ფხიკიურელი — მსახური ტყვეობიდან გამოიხსნა და ასე სრულად ხელმოცარული დაბრუნდა თავის „მტრიან“ ხიზაბაგრაში, სადაც გავრცელებულიყო „მომსერელი“ სენი (შავი ჭირი) და მტრის მიერ აწიოკებულ ოჯახებს საბოლოოდ ანადგურებდა. მცირე ხნით უმღვდლოდ დარჩენილი სოფლის შევლას თურმე ახალციხიდან ასული სტეფანე ნავროზაშვილი ასრულებდა (ამ დროს მღვდლის მოვალეობას შეადგენდა მიცვალებულის მოვლა, ზიარება და დამარხვა. უზიარებლად დამარხვა დიდ ცოდვად ითვლებოდა).

სწორედ იმ ხანებში, 1811 წ. 8 დეკემბერს, რუსთა რაზმებმა ახალქალაქი აიღეს და თურქებმა, რომ წარსული წლის ამბავი არ განმეორებულა, ქრისტიანი სოფლები აყარეს და ფრონტის ზაზიდან მოცილებით ექსორიაში გარეკეს. ამ აყრა-დაყრაში ხელს ითბობდნენ ადგილობრივი მოხელენი, ეწეოდნენ აყრილთა ქონე-

ბის დატაცებას, მიჰყავდათ მათი საქონელი, უპატრონოდ დარჩენილი ორმოებიდან იღებდნენ ხორბალს, წვავდნენ სოფლის კარს, ძარცვავდნენ ყველაფერს, რის გაძარცვაც შეიძლებოდა.

სხვა სოფლებთან ერთად ამ დროს აყრილი იყო ხიზაბავრაც. ხიზაბავრელებს მაინც ემარჯვათ და უდესა და ვალეს შეჰფარებოდნენ. მარტო ამ ერთი ექსორიის დროს ანტონის ოჯახისადმი სხვადასხვა ფორმით მიყენებულმა ზარალმა 3000 ყურუში შეადგინა. გასაგებია, მთელი სოფელი რა დღეში ჩავარდებოდა. ექსორიიდან დაბრუნების შემდეგ გაძარცვულ სოფელში დიდი შიმშილობა ჩამოვარდა, რასაც ანტონის სიტყვით, „ახლად მოცემული ერთი უსამართლო ბატონის“ საქციელიც დაემატა და სოფელი „მიწამტვრად“ აქცია. მან თურმე შეჭირვებული სოფლებიდან ტყვის გამოყვანა და გაყიდვა დაიწყო. ასე რომ, ახლო-მახლო სოფლებში „ქვრივ-ობოლი“ აღარ გაუშვა. მამა ანტონი მსყიდველ ბატონს წინ აღუდგა და ხიზაბავრაში ფეხი არ შეადგმევინა, შემდეგ კი ბატონს, რომელიც ანტონს სიკვდილით ემუქრებოდა, ახალციხის ალი ფაშასთან²⁰ უჩივლა. ფაშამ „სამართალი“ გააჩინა — „დამნაშავე“ ანტონს ჯარიმა გარდაახდევინა და ბატონთან ამგვარად შეარიგა.

ანტონი თავის საქმიანობითა თუ ქადაგებებით ბევრს ზრუნავდა კათოლიკე მრევლის გაზრდისა და გაძლიერებისათვის. XIX ს. დასაწყისში, როგორც ჩანს, ხიზაბავრის გარკვეული ნაწილი ჯერ კიდევ მართლმადიდებლურ წესს მისდევდა. ანტონს თავისი ქადაგებით 6 სული მართლმადიდებლობიდან კათოლიკობაზე მიუქცევია. ამგვარი საქმიანობა არც შემდეგ შეჩერებულა. XIX ს. 30-იან წლებში მთელი ხიზაბავრა კათოლიკობაზე იყო მიქცეული. თითქოს ძნელი წარმოსადგენია, რომ ამგვარ მძიმე პირობებში ჩავარდნილ კაცს კულტურულ-შემოქმედებით მუშაობაზე ეფიქრა და შაშულის სულიერი შემწეობისათვის ეღვაწა, მაგრამ, როგორც ჩანს, მტკიცე ნებისყოფის ანტონ მოძღვარს მოწამებრივის მოთმინებით გადაულახავს ყველა დაბრკოლება, საამისო დრო მაინც გამოუნახავს და შემოქმედებითი მუშაობისათვის თავი არ დაუნებებია.

თანამედროვეთა გადმოცემით, ანტონი მშვენიერი მხატვარი ყოფილა. ეწეოდა ეკლესიების მოხატვას, აფერადებდა სახლის

²⁰ ანტონმა რომელ ალი ფაშასთან უჩივლა ბატონს, არ ჩანს, ამის გარკვევას ის გარემოებაც აძნელებს, რომ 1817 წლიდან 1821 წლამდე ახალციხეში სამი ფაშა იყო და სამივეს სახელად „ალი“ ერქვა.

მორთულობებს, რთულ ყვევილოვან ორნამენტებს ჭრიდა ხეზე? მაგრამ ანტონის მოწოდება მაინც მინიატურული მხატვრობა, წიგნის მხატვრობა, იყო.

სხვადასხვა სახის რელიგიურ თემებზე შესრულებული მისი მინიატურები, რომლებიც ამშვენებს სამცხე-ჯავახეთის მუზეუმში დაცულ რამდენიმე ხელნაწერს, დღესაც შეიძლება მიჩნეულ იქნეს წიგნის გაფორმების საუკეთესო ნიმუშებად. ანტონი იყო აგრეთვე ცნობილი მთარგმნელ-გადაწერი. თარგმნიდა უმთავრესად სომხურიდან ქართველ კათოლიკეთათვის საჭირო სასულიერო ლიტერატურას. ასეთია დღემდე შემორჩენილი მისი თარგმანი „ჰრა შიცი“. მამა ანტონმა ყველაზე დიდი ამაგი დასდო ძველი ხელნაწერების გადაწერის საქმეს. დღეს მისი ხელით გადაწერილი წიგნები, ტექსტისადმი გულისხმიერი დამოკიდებულება, ულამაზესი კალიგრაფია თუ ასოთა დაწურული, გეომეტრიული პროპორციები, რომლის აშეები მოხატულია ულამაზესი მინიატურებით, ხიბლავს ადამიანს. ანტონის გადაწერილი ლიტერატურიდან აღსანიშნავია საღმთო წერილი და, განსაკუთრებით, იესოს მარტვილობის აღწერა თომა კემფელის მიერ, რომელიც შედგება 120 ლოცვისაგან და რომელიც ლათინური ენიდან ადრე რომში ქართველ კათოლიკე ტულუქაანთ დავით პაპაშვილს ჰქონია ნათარგმნი. ეს წიგნი უკვე XIX ს-ში ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას შეადგენდა.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე ანტონის მიერ ძველთაგან შემორჩენილი „ქართული ზენაური საგალობლისა და ბზობის—საღამო ეკლესიით კარის განღების წესის“ ხელნაწერი წიგნის გადაწერას ხიზაბავრის ეკლესიაში²². ანტონის ეს ხელნაწერი ქართველ კათოლიკე მოძღვრებს შემდეგ იმის საბუთად მოჰყავდათ, რომ ძველთაგანვე არსებობდა ქართველ კათოლიკეთათვის საკმაო ლიტერატურა მშობლიურ ენაზე, რაც ქართული კათოლიკური რიტის არსებობის უდავო საბუთიც არისო.

ანტონ ხუციშვილმა ღრმა მოხუცებულობამდე იცოცხლა და იშრომა. ბოლო დროს დაუძღვრებისა და ხელის კანკალის მიზეზით წერა უჭირდა, რის გამოც ბევრი მისი საქმიანობით დაინტერესებული, ახალგაზრდა პატივისმცემელი სინანულს გამოთქვამდა.

²¹ XX ს. დასაწყისში ჯავახეთსა და სამცხეში კიდევ ყოფილა შერჩენილი რამდენიმე დარბაზი, რომლის მორთულობებსაც მამა ანტონის ნახელავად მიიჩნევდნენ.

²² სჯმხვ, საქ. № 128, გვ. 2.

და სიცოცხლის დასზე მისი ცხოვრების საერთო შეფასებასაც იძლეოდა. ერთნი ნაღვლიანად ამბობდნენ: „აფსუს, მის მშვენიერ კალამს, შემკობილსა ფერებასა ყვაველებით და ქნარებით მოკან-მულთა ჭრელებასა, აწ ხელნი უკანკალებენ ცერის თითებთან კრებასაო“²³.

მეორენი იმედიანად გაიძახოდნენ: „ანტონ მღვდელს გოდებაძესა, ვუქებთ კალმისა ჭერასა; მეღნის ტბით ურწყავს ორძელნი ბროლით გიშრისა ჭერასა, ვარდი წყლიანი თუმც დაჰქნდეს, ნუ დასთმობთ ყნოსა-მწერასა“²⁴. მართლაც, რა დასათმობია იმ ავბედობის ეპოს ქართული კულტურის სარბიელზე მომუშავე მოძღვრის წმინდა ნამუშავევი. ასევე ძვირფასია ჩვენთვის აქ დაბეჭდილი მისი წერილიც.

ანტონი გარდაიცვალა მშობლიურ ხიზაბავრაშივე 1858 წ. 88 წლის ასაკში. სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში, როცა ანტონი ლოგინად იყო ჩავარდნილი, და განსაკუთრებით მისი სიკვდილის შემდეგ, გაღარიბებულმა და დაგლახაკებულმა ოჯახმა ანტონის ხელნაწერთა გაყიდვა დაიწყო²⁵. ასე თანდათან გაიფანტა მისი კულტურული მემკვიდრეობა, რომელთაგანაც დღემდე ძალიან მცირე ნაწილმა მოაღწია.

არქიმანდრიტი პავლე ჭილიმუზაშვილი (შაჰყულიანი).

„მტკიცე ანდერძი“

ისტორია დროისა და სიტუაციების შეგრძნების უტყუარი ალლოთი დაჯილდოებულ ბევრ დიდსა თუ პატარა მედროვეს იცნობს, რომელთაც მტკიცე რწმენის უქონლობის გამო „მოსასხამი სულ ქარის მიმართულებით აქეთ მოგდებული“. ისინი ცხოვრების ზედაპირზე ყოფნისათვის ჩვეულებრივად საკუთარი თავის, ხალხისა და სამშობლოს უარყოფამდე მიდიან და, სხვადასხვა ქვენა გრძნობებით გატაცებულნი, ვერც კი გრძნობენ შთამომავლობის მესხიერებაში როგორ გადადიან შერისხული სახელებით. ბევრი ამგვარი პიროვნების ცხოვრება გულისწყრომასთან ერთად იწვევს აგრეთვე სიბრალულს ჩაკლული შესაძლებლობებისა. ასეთი პიროვნება იყო არქიმანდრიტი პავლე ჭილიმუზაშვილი (შაჰყულიანი).

²³ სჯმხვ, საქ. 195, გვ. 1.

²⁴ იქვე, გვ. 2.

²⁵ იქვე, საქ. 143, გვ. 2.

პავლე ჭილიმუზაშვილი დაბადებით ახალციხელი ქართველი კათოლიკეა. როგორც ჩანს, მათი რომელიღაც წინაპარს შაჰყულად ყოფილა. შაჰყულობა თუ შაჰსეევანობა უმთავრესად XVII ს. მოვლენა იყო, როცა დაპყრობილი ქვეყნის ახალგაზრდებს შაჰის სამსახურში თავდაწერილად აცხადებდნენ. ეს სახელები შემდეგ შეიჭრა ჩვენს ონომასტიკაშიც. როგორც ჩანს, ჭილიმუზაშვილების ერთი შტო ამგვარი სახელით იყო მონათლული. ეს მდგომარეობა თავის მიზნებისათვის კარგად გამოიყენა პავლე ჭილიმუზაშვილმა და პოზიციების ცვლასთან ერთად დაიწყო გვარი-სახელის ცვლაც. იგი სომხურად იწერებოდა პოლოს შაჰყულიანად თუ შაჰყულიანცად, თურქულად დაუთ შაჰ-სულთანად, ლათინურად—სკიავგლუნტად, რუსულად შაჰყულოვად, ქართულად ადრე ჭილიმუზაშვილად, ბოლოს შაჰყულიანად²⁶.

პავლე ჭილიმუზაშვილი დაიბადა 1769 წ. ახალციხის რაბათში, შეძლებული ვაჭრის ალექსანდრე ჭილიმუზაშვილის ოჯახში²⁷.

პირველდაწყებითი განათლება მიუღია ახალციხეშივე იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიაში მღვ. ივ. აბაზაძის ხელმძღვანელობით²⁸. შემდეგ სწავლის გასაგრძელებლად წაუყვანიათ სტამბოლში და მიუბარებიათ იქაურ სომხურ სასულიერო სასწავლებელში, რომელიც წმინდა კრების (ვატიკანის) ხარჯებით არსებობდა. სასწავლებელში მას გვარიანად შეუსწავლია ძველი და ახალი სომხური ენები. 1784 წ. კონსტანტინეპოლის სომხური სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ სასწავლებლის წარდგინებითა და ვატიკანის მოთხოვნით სწავლის გასაგრძელებლად იგი გადაიყვანეს რომში, პროპაგანდა ფიდეს კოლეგიაში, სადაც 1788 წ. კიდევ მისცა ფიცა²⁹. რომში ყოფნისას მას თავი გამოუჩენია სწავლით. 1795 წ. პროპაგანდის სასწავლებელი დაუშთავრებია პირველი ხარისხის დიპლომით, კონსტანტინეპოლის სომეხ კათოლიკეთა საეპისკოპოსოსათვის მოუციოთხავს და სამსახურში განწესებას დალოდებია.

ამ პერიოდში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ ახალციხის თემში საეკლესიო რიტის (კონდაცის) თაობაზე გაცხარებული ბრძოლა მიმდინარეობდა ქართველ და სომეხ კათოლიკე მოძღვართა შორის.

²⁶ სჯმხგ, საქ. 2391, გვ. 1.

²⁷ იქვე, დაუმუშავებელი კოლექცია, Дело —настоятеля..., გვ. 1, 2.

²⁸ იქვე, ფ. 2391, გვ. 1.

²⁹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 465.

სტამბოლის სომხურ-კათოლიკური საეპისკოპოსო კავკასიაში
ქთა მიერ დაპყრობილ ტერიტორიაზე კათოლიკური მოსახლეობის
სათვის სომხური კათოლიკური რიტის შემოღებასა და დაცვას მო-
ითხოვდა. სომეხთა ვაჭრობა-მრეწველობის უნარიანობით მოხიბ-
ლული ვატიკანი³⁰ ხშირად საქმეს საეპისკოპოსოს წინადადებისა-
მებრ წყვეტდა და თვლიდა, რომ ამიერკავკასიის კათოლიკეთათვის
სრულიად საკმარისი იყო ორენოვანი — ლათინური და სომხური
რიტი (ტიპიკონი).

როგორც აღვნიშნეთ, სომხურენოვანი რიტის მიღება და განმ-
ტკიცება იმისათვის ესაჭიროებოდათ, რომ შემდეგ ქართველი კა-
თოლიკეები წარმოშობით სომხებად გამოეცხადებინათ. ვინც ამას
ფიქრობდა, მას ისიც კარგად მოეხსენებოდა, რომ ამას შეიძლებო-
და ქართველ კათოლიკეთა მხრიდან დიდი წყენა და არევ-დარევა
მოჰყოლოდა. მათი აზრით, მოსალოდნელ უსიამოვნებას რამდენად-
მე შეანელებდა ის გარემოება, თუ თვით ქართველ კათოლიკეთა
შორის აღმოჩნდებოდა ვინმე დიდად გავლენიანი თვისტომი და
სომხური რიტის დამცვიდრებას შეუწყობდა ხელს. სამწუხაროდ,
ქართველ კათოლიკეთა შორის ასეთი თვისტომნი გამოიძებნენ.
ერთ-ერთი მათგანი იყო პავლე ჭილიმუხაშვილი (შაჰყულიანი).

როგორც უკვე ვთქვით, XVIII საუკუნის 20-იან წლებში რიტის
თაობაზე დავამ დაძაბული ხასიათი მიიღო. მალე ჭორისა და და-
ბეზღების მსხვერპლი გახდა ქართული რიტისათვის თავგამოდებუ-
ლი მებრძოლი გრიგოლ მაქანდარიშვილი. იგი 1794 წ. ახალციხის
პროვიკარობიდან გაათავისუფლეს და კონსტანტინოპოლში გაიწვიეს.
გრიგოლმა რომში თავი იმართლა. ამის საფუძველზე გამოიცა გან-
კარგულება მისი კვლავ ახალციხეში დაბრუნების შესახებ, მაგრამ
კონსტანტინოპოლის ვიკარია ცენტრის ბრძანებას არ ასრულებდა
და გრიგოლს ახალციხის პროვიკარად არ აბრუნებდა. ამასობაში
1798 წ. მიწურულს იგი სტამბოლშივე გარდაიცვალა და კონსტან-
ტინოპოლის საეპისკოპოსომ ახალციხის პროვიკარად უმალ დანიშ-
ნა უკვე კარგად დამუშავებული და მისი ინტერესების სარგო სომ-
ხურენოვან ტიპიკონზე მდგარი პ. შაჰყულიანი³¹. 1801 წ. იგი არქი-
მანდრიტობის ხარისხით დააჯილდოვეს.

პ. შაჰყულიანი თავისი დროის კვალობაზე უაღრესად განათ-
ლებულ და მომხიბვლელ პიროვნებად იყო მიჩნეული. ევროპული

³⁰ სჯმხგ. დაუმუშ. კოლექცია: Дело настоятеля..., გვ. 2.

³¹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 473.

და აზიური ენების ზედმიწევნითი ცოდნა მას საშუალებას აძლევდა ყველგან სასურველი ურთიერთობა დაემყარებინა, თავისი ნიჭით იგი ყველასაგან პატივისცემას იმსახურებდა, კარგად იცოდა ფილოსოფია, ისტორია, ლიტერატურა, ითვლებოდა თავისი დროის დიდ თეოლოგად, იყო აღიარებული მჭერმეტყველი, მთარგმნელი. პირადი ნაცნობობა ჰქონდა არა მარტო ახალციხის, არამედ არზრუმ-ტრაპიზონის ფაშებსა და სულთანის კარის მოხელეებთანაც.

1799 წ. შუა რიცხვებში პ. შაჰყულიანი სპეციალურად თბილისში ჩამოვიდა, გიორგი XII-ს ეწვია, მეფე ერეკლეს გარდაცვალების გამო მიუტირა და სამძიმარი მოახსენა, მერე გიორგის ტახტზე ასვლა მიულოცა და ერთგული სამსახური აღუთქვა³². პავლე შაჰყულიანის მიზანს შეადგენდა, ზელთ ეგდო მთელი საქართველოს კათოლიკეთა სულიერი უფროსობა და თავისი თავი ეპისკოპოსად დაენიშვინებინა³³. საამისო ყრუ საუბარი პროპაგანდას მან კიდევ ჩამოუგდო. აღუწერა, თუ აქაურ ეპისკოპოსად როგორი ღირსებების პირი უნდა დანიშნულიყო, რომ ის უნდა ყოფილიყო შეძლებული და გავლენიანი ოჯახის შვილი, აუცილებლად ადგილობრივი, სწავლა მიღებული უნდა ჰქონოდა პროპაგანდის კოლეგიაში, უნდა სჭეროდა სომხურენოვანი ტიპიკონი, ამავე დროს უნდა სცოდნოდა ადგილობრივი ენები, პირველ რიგში ქართული ენა და სხვა. ერთი სიტყვით, მომავალი ეპისკოპოსი ისეთი უნდა ყოფილიყო, როგორიც იყო პირადად მისი პიროვნება. ამ გზით შაჰყულიანმა მრავალი სომეხ კათოლიკეს მხარდაჭერა მოიპოვა, სამაგიეროდ ამისათვის თანდათან განუღვინე მას ქართველი კათოლიკე მღვდლები. ან კი როგორ შეიძლებოდა ეპატიებინათ მისთვის ისეთი ურიგო საქციელი, რაც მან ჩაიდინა ქართული რიტის შემოღებასთან დაკავშირებით. შოვიტანთ ერთ მაგალითს: 1802 წ. ზაფხულში ახალციხის პროვიკარმა პავლე არქიმანდრიტმა მიიღო პროპაგანდის წერილი, რომ ქართულ ტიპიკონზე მდგარი არტანის მხარის სოფ. ველის გარდაცვლილი წინამძღვრის ნაცვლად წმინდა კრების გადაწყვეტილებით, აქ უნდა გამოეგზავნათ ორი ყმაწვილი, რომელნიც აღიზრდებოდნენ ურბანოს კოლეგიაში ქართული რიტით, მაგრამ ეს დღემდე არ გაკეთდა. ახლა „წმინდა კრებამ, რადგან კარგად უწყის ბერძენ-ქართველი მღვდლების საჭიროება, კვალად დაადგინა, რომ მაგ ტომის ორი ყმაწვილი გავწვრ-

³² სუმხვ., Дело настоятеля..., გვ. 2.

³³ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ. გვ. 500.

თნათ ბალინათ გრიგოლ მღვდელის ხელმძღვანელობით. ამიტომ გთხოვთ ამოარჩიოთ ორი ახალგაზრდა... და პირდაპირ რომც მოაგზავნოთ“³⁴. შაჰყულიანმა პროპაგანდის ეს თხოვნა არ შეასრულა და შემდეგ სხვადასხვანაირი მომიზეზებით ასეთი პასუხი გასცა: აქ საჭირო აღარ არის ბერძნის ტიპიკონის ქართველი მღვდლები, არც ველში და არც ახალციხეში, რადგან ქართველი კათოლიკეები „შეეჩვივნენ სომხური ტიპიკონის მქონე მღვდლებისაგან სულიერი სამსახურის მიღებასო“³⁵. პროპაგანდას, რომელიც კათოლიკე პატრებისაგან აქაური მღვდომარეობის შესახებ იღებდა ზუსტ ცნობებს, შაჰყულიანის პასუხი არა საკმარისად მიუჩნევია და განმეორებით მიუწერია, რომ თქვენი პასუხის მიუხედავად „წმინდა კრება მეტად მოწადინებულია ველსა და ახალციხეში განწესებულ იქმნენ ქართველი მღვდლები ბერძნის (მართლმადიდებლური — შ. ლ.) ტიპიკონისა, რათა მათი საშუალებით შეუერთდნენ იმავე ტიპიკონის სქიზმატები, რომლებიც მანდ იპოებინანო“³⁶. ამგვარი მოთხოვნის მიუხედავად პავლე არქიმანდრიტს ქართველ მოსწავლეთა კოლეგიაში გაგზავნაზე ერთხანს თავი შეუკავებია და სხვა-რასხვა პირთა დახმარებით სამცხე-შავშეთ-არტაან-ჯავახეთის ქართველ კათოლიკეთა შორის სომხურენოვანი რიტის ხმარების მიზანშეწონილობის მტკიცებას შესდგომია. მაგრამ პროპაგანდა აზრს არ იცვლიდა და როგორც იქნა შეარჩიეს და გააგზავნეს ორი ქართველი ველელი: იაკობი და ანდრია, რომელნიც ქართულენოვან მოძღვრებად უნდა მომზადებულიყვნენ რომს, მაგრამ მოხდა აქაც გაუგებრობა, ყმაწვილები კონსტანტინეპოლში შეაჩერეს და, როგორც ჩანს, იქაური სომხური კათოლიკური სასწავლებლისაკენ აქნევინეს პირი. ბევრი ამ ფაქტშიც შაჰყულიანის ოინებს ხედავდა. შაჰყულიანს არა მარტო საეკლესიო მოღვაწენი, არამედ ქართველი მრევლიც იჭვით უყურებდა და ჰკილავდა. პროვიკარს განსაკუთრებით სერიოზული შეზღა მოუხდა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის მოძღვარ პეტრე ხარისჭირაშვილთან. პეტრე ქართულენოვანი რიტისათვის დაუღალავი მებრძოლი იყო და იმ აზრს ატარებდა, რომ ქართველი კათოლიკენი, რაც არ უნდა რიცხვმცირენი ვიყოთ³⁷, უნდა გვქონდეს ჩვენი, სხვა კათოლიკეებისაგან განსხვა-

³⁴ იქვე, გვ. 487. ³⁵ შ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, იქვე, გვ. 487. ³⁶ იქვე, გვ. 488.

³⁷ საეპისკოპოსოს დარსებისათვის კი, რისთვისაც ასე თავგადადებული იბრძოდა შაჰყულიანი, საჭირო იყო მორწმუნეთა განსაზღვრული რაოდენობა, რაც სომეხ კათოლიკეებთან შეერთებით შეიძლებოდა შემდგარიყო.

ვებული ეროვნული ელფერი, ჩვენი ენა, ჩვენი წიგნი, ჩვენი ტურა. სხვისი ენით ჩვენი სულიერი სამსახური ჩვენი ვინაობა ბნევი და დამკარგავიაო“.

გონიერი, პირდაპირი და დიდი ენერგიის პეტრე ხარისჭირა-შვილის პიროვნება არქიმანდრიტს მოსვენებას უკარგავდა და ყოველნაირად ცდილობდა ეკლესიიდან მის განშორებას. ამიტომ მან უკადრისი იკადრა ერთ-ერთი წიარვის დროს, სრულიად მოულოდნელად დებოში ატეხა — აბატ პეტრე ხარისჭირაშვილს „სახარება მრუდეთ უჭირამსო“³⁸. ამას გაუთავებელი უსიამოვნება მოჰყვა და იმით დამთავრდა, რომ პეტრე ახალციხიდან ქუთაისს გადავიდა, ხოლო შემდეგ რომსა და კონსტანტინოპოლს გაემგზავრა და იქ დაიწყო შრომა თავისი დიდი მიზნების განხორციელებისათვის. შაჰყულიანს იქ ბევრი სხვა მომდურავიც ჰყავდა. „თვით ჩვენ გავგიგონია, — იგონებდა მ. თამარაშვილი, — მისი საყვედური და კიცხვა მოხუცი პირებისაგანო“³⁹. პავლე პროვიკარი კი დასახული მიზნის მისაღწევად ჯიუტად მიიწეოდა წინ. 1813 წ. პროპაგანდამ მასვე მიანდო კაპუცინების მისიონის უფროსობა ახალციხეში. ეს მისი გამარჯვება იყო, რამაც ადგილობრივ მოძღვრებს შორის შფოთი და არეულობა გააძლიერა. პოლკოვნიკი როტიე შაჰყულიანს ასე ახასიათებდა — „პავლე პროვიკარს, რომელიც გარეგნობით უზომოდ ხიბლავს კაცს, თავი სარწმუნოების ერთგულ კაცად გამოჰყავს. თვით ეშმაკი ამ მეღია კაცს იარაღად ხმარობს. ქუთაისს ჩავიდა, რუსის გენერლებს მიელაქუცა. სთხოვა გაეცნოთ მისთვის პეტერბურგში მყოფი არქიეპისკოპოსი. მომავლის საქმე წინ წაიგდო. ბევრი დანაშაულობა აქვს ჩადენილი, ერს ძალიან სძულს“⁴⁰. როცა მდგომარეობა, მართლაც, დაიძაბა, კონსტანტინეპოლის არქიეპისკოპოსმა 1826 წ. დასაწყისში ვანჩენციო ქორეზიმ პავლეს ჩამოართვა თემის უფროსობა, აუყრძალა მღვდელმსახურების აღსრულება და დაიბარა კონსტანტინეპოლში. შაჰყულიანის ნაცვლად ახალციხის პროვიკარად დანიშნა მღვდელი ივანე ლაზარიშვილი (ლაზარიანი). შაჰყულიანი მთავარეპისკოპოსის გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილა, საქმე რომში გადავიდა. პროპაგანდამ დაამტკიცა არქიეპისკოპოსის გადაწყვეტილება და შაჰყულიანი თბილისს გამოაგზავნეს, მაგრამ რამდენიმე თვის ენერგიული მეცადინეობის

³⁸ სტ. ნ ა ვ რ ო ზ ა შ ვ ი ლ ი, ქრონიკა, გვ. 26.

³⁹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, იქვე, გვ. 488. ⁴⁰ იქვე, გვ. 501.

შემდეგ მან შესძლო ახალციხის პროვიკარობა დაებრუნებინა.
1826 წ. 15 ენკენისთვის იგი ახალციხეს მივიდა და თავის ადგილზე დადგა⁴¹. თავისი მაინც არ მოიშალა. ახალციხის საფაშოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ პ. შაჰყულიანი უკვე აშკარად იბრძვის ახალციხეში უცხოური მისიონის გაუქმებისათვის. მოითხოვს შემოერთებული სამცხე-ჯავახეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ კათოლიკეთა ჩამოცილებას კონსტანტინოპოლის ვიკარიისაგან და მოგილევის კონსისტორიასთან შეერთებას. 1839 წ. პავლე არქიმანდრიტს ადგილობრივ ხელისუფლებასთან შეთანხმებით მღვდელმსახურება აუკრძალეს, მაგრამ იგი დაფაცურდა, ბებუთოვი მოიყვანა და თავი აიხსნა⁴². შაჰყულიანმა თავისი არ დაიშალა და დასმენების წერას მოუმატა. პირველ ხანებში მას ენერგიულად უჭერდა მხარს გენ. ვ. ბებუთოვი. მთავრობამ საქმის გამოძიება დაავალა პოლკოვნიკ კოცებუს, რომელიც ლუთერანი იყო. კოცებუმ შაჰყულიანი დაადანაშაულა და მისი ეკლესიიდან განშორება მოითხოვა. 1840 წ. 18 სექტემბერს პატრი ფრანჩისკემ ქვემო საყდარში „ხმოანი“ წირვის დროს შაჰყულიანი სახალხოოდ შეაჩვენა⁴³.

1844 წ. მთავრობის დადგენილებით იგი კვლავ განაშორეს ახალციხის ეკლესიას, მაგრამ ამჯერად შაჰყულიანმა საქმე სულ შეატრიალა, კაპუცინების შესახებ დასმენები საიმპერატორო კარს მისცა. შაჰყულიანი ისევ უფროსად დანიშნეს. საიმპერატორო კარმა უცხოელ მისიონერებს აუკრძალა „მთავრობის ერთგულ“ სომეხ კათოლიკეთა საქმეში ჩარევა⁴⁴. პავლე არქიმანდრიტი ახალციხეს დაბრუნდა. უცხოეთის მისიონი ახალციხეში მოშალა და პავლე სამცხე-ჯავახეთის თემის კათოლიკეთა ერთადერთი სულიერი მბრძანებელი გახდა.

მეტად საინტერესო იყო პავლე ჭილიმუზაშვილ — შაჰყულიანის მოღვაწეობა შემოქმედებით სარბიელზე. იგი აქ სულ სხვა პიროვნებად იგვევლინება. მისი ნამუშავევის ერთი ნაწილი, რომელიც დღემდეა შემორჩენილი, უთუოდ მიუთითებს ავტორის განსწავლულობასა და დაულალავ ნიჭზე. მისი შემოქმედების მთავარი იარაღი იყო ქართული ენა, ის ენა, რომელსაც პრაქტიკული მოღვაწეობის დროს სხვადასხვა ქვეყნა გრძნობებისა გამო აშკარად ბრძოლასაც კი უცხადებდა ხოლმე. პ. ჭილიმუზაშვილის ქართული გა-

⁴¹ სტ. ნ ა ვ რ ო ზ ა შ ვ ი ლ ი, ქრონიკა, გვ. 100. ⁴² ს ტ ე ფ ა ნ ე ა ბ ი - ნ ა შ ვ ი ლ ი, დღიური, გვ. 106. ⁴³ იქვე, გვ. 107. ⁴⁴ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრ., გვ. 524.

მოიჩვენა ღრმა და ძარღვიანი თქმებით, მისი მეტყველება ძველი ქართული საეკლესიო მწერლობისა და ხალხური ენის ძირითადი დაყრდნობილი. „სიჭაბუკესა შინა, — წერს ერთგან, — მაქუნდა ფრად დიდი მიზიდულობა და მიკრულობა სწავლისა მოყვარებისა“⁴⁵ და განაგრძობს: როცა რაიმეს ვწერდი და ვკმნიდი, „საკუთარი სიხარული და შვება მემიზნებოდაო“⁴⁶.

მრავალთა „უცხოთა წიგნთა“ კითხვისას ანუ „ჩემთა აღძრულთა ფიქრთა“ ნიშნულ რამეს ვინიშნავდი „ჩვენს ქართულს ენასა-ზედა, რომელი უფრო მეადვილებოდა“⁴⁷. და ასე გროვდებოდნენ „ნაყოფნი ჩემისა შრომისანიო“⁴⁸. ერთ „წინათქმულებაში“ პავლე თავის მკითხველს მიმართავს: „ნაცვლად გუამებრივად ქადაგებისა ჩემისა თქვენდამი წიგნნი ესენი იყუნენ მქადაგად თქვენდა და განვეცხადდები“⁴⁹ მაშინ მეც თქვენს შორისო.

შემოქმედებითი მუშაობა პ. ჭილიმუზაშვილს დაუწყია ახალგაზრდობაშივე. თავის დროზე მას შეუდგენია ჯერ ლათინურ-ქართული, შემდეგ სომხურ-ქართული ლექსიკონი⁵⁰, რომელთა კვალი, სამწუხაროდ, დღეს აღარ ჩანს. მას ახალგაზრდობაშივე უტვირთია უდიდესი შრომა და ლათინურიდან ქართულად გადმოუღია ოთხივე სახარების ვრცელი თარგმანი, რომელსაც 4 დიდი ტომი შეუდგენია. ახლობელთა რჩევით, ოთხივე ტომი 1805 თუ 1806 წწ. მიუტანია მთავარმართებელ ციციანოვთან და უთხოვია შუამდგომლობა იმპ. ალექსანდრე 1-თან გასაგზავნად, რომ იმპერატორს ენახა იგი თავისი თვალით და დაბეჭდვის ნება და ხარჯები მიეცა. პეტერბურგმა არც დასაბეჭდი ხარჯები გაიღო და აღარც ეს ნაშრომი დაუბრუნა ავტორს. პ. ჭილიმუზაშვილის ყველა მცდელობა, უკან მიეღო თავისი ნაღვაწი, არ გამართლდა. ბოლოს იგი შეეხვეწა ბროსეს, შეუკვეთა, როგორმე „მომიშოვნენ მანდ გადმოგზავნილი ჩემი თარგმანებიო“. ამის პასუხად ბროსე არქიმანდრიტს ატყობინებდა: თქვენი წიგნები „ხელმწიფის სასახლეშია დამწყვდეული, შეუძლებელია მისი გამოტანაო“⁵¹. |

პ. ჭილიმუზაშვილმა ახალციხეში შეადგინა და 1820 წ. დაამთავრა ორიგინალური წიგნი „ეკლესიის მოთხრობა“, რომელიც ქრესტომათიის პრინციპით არის დალაგებული და შედგება 706 გვერდისაგან⁵².

⁴⁵ სჯმზ. საქ. 155, გვ. 1. ⁴⁶ იქვე, გვ. 2. ⁴⁷ იქვე. ⁴⁸ იქვე, გვ. 4. ⁴⁹ იქვე, გვ. 6.

⁵⁰ იქვე, საქ. 209, გვ. 48. ⁵¹ სჯმზ, საქმე, 209, გვ. 112. ⁵² იქვე, საქმე 145.

1826 წ. დაამთავრა 7 ტომიანი ეკლესიის ისტორიის თარგმანა⁵³, რომელიც მოდის დასაწყისიდან შუსაუკუნეებამდე. აღმნიშვნელი გადმოიღო ვილოთის სახარების თარგმანი, პავლე სანიერის რომოცეული ქადაგება, სომხური ზნეობრივი საიდუმლოების ღვთის მეტყველება⁵⁴ და სხვა მრავალი.

როგორც თანამედროვენი გადმოგვცემენ, პავლე არქიმანდრიტი სულ მუშაობდა და საერთოდ არ ისვენებდა, იგი ან სხვადასხვა რიტუალს ასრულებდა, ან ქადაგებდა, ან კამათობდა, ან კითხულობდა, ან წერდა. კითხულობდა მრავალი ენით, წერდა მხოლოდ ქართულად, იშვიათად სომხურადაც⁵⁵.

პავლე არქიმანდრიტის პირადი ბიბლიოთეკა მთელს კავკასიაში ერთ-ერთ მდიდარ წიგნთსაცავად ითვლებოდა, სადაც თავმოყრილი იყო ევროპული და ქართულ-სომხური კოლექციები. ამის შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის ჭილიმუზაშვილის მიერ იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიისადმი მისი ბიბლიოთეკის ნაწილის ანდერძით დატოვებული წგნების სია, რომელც აქვეა დაბეჭდილი. 1848 წ. 80 წ. მიტანებულმა მარტოხელა და უმემკვიდრეო არქიმანდრიტმა თავი ოდნავ ცუდად იგრძნო თუ არა, შეადგინა ანდერძი, მაგრამ სიკვდილის შიში ნაადრევი გამოდგა; იქ გათვალისწინებული პირობები სიცოცხლეში შეასრულა და 1852 წ. ხელმეორედ მოუხდა „მტკიცე ანდერძის“ შედგენა. საყურადღებოა, რომ მოხუცმა არქიმანდრიტმა ანდერძის მიხედვით იქვე ახალციხეში, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის გვერდით, ააშენებინა ორსართულიანი სასწავლებელი კათოლიკე ბავშვებისათვის, რომელიც შედგებოდა 20 ოთახისაგან. ანდერძითვე თავისი ბიბლიოთეკა დაუტოვა სასწავლებელს. სასწავლებელი ამუშავდა 1851 წლიდან, სადაც ყოველწლიურად 60-მდე ბავშვი სწავლობდა⁵⁶. ნათესავებიდან თავისი მოგვარე ბიძაშვილი ლუკა ჭილიმუზაშვილი მოიკითხა და დაუტოვა ხუთი სომარი ხორბლის სათესი ყანა. 1854 წ. გარდაიცვალა. მისმა მოწაფეებმა იგი კუბოსთანავე გაჰკილეს, თუმცა შესაფერისი პატივით დაკრძალეს იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ეზოში. დასაწინაა, რომ ამხელა შესაძლებლობის კაცმა პირადი კარიერისათვის ბრძოლას შეაღია თავისი ნიჭი და ენერჯია.

⁵³ იქვე, საქმე. 4331. ⁵⁴ იქვე, საქმე 209, გვ. 113. ⁵⁵ იქვე, საქ. 209, გვ. 113.

⁵⁶ В. Иванов, Г. Ахалцих 1888 г., Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. VII, Тф., 1889, стр. 214.

ახალციხური ქრონიკები

შაჰყულიანის „მტკიცე ანდერძი“*

სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისაჲთა ამის — მე ამის ქვემოთედ ხელის მომწერელი განმგებელი სომეხთ კათოლიკეთ სასულიეროთა და ეკლესიათა არხიმანდრიტი პავლე შაჰყულიოვი, მყოფი სრულსა გონებასა და მეხსიერებასა, ჩემსა ზედა ვსდებ ამა სულიერს ანდერძსა, რათა შემდგომ აღსრულებსა ჩემისა, ვისაც ამის ქვემოთედ დაენიშნავ ჩემი ანდერძის აღმასრულებლად, რათა იგინი წმინდათ და დაუტრღვევლად აღასრულონ ყოველნი ქვემოთედ აღწერილნი მუხლნი კუთნილნი ჩემსა ანდერძსა: ამა ანდერძსა ზედა ჩემის სრულის ნებითა.

პირველად თუმცა 1848-სა წელსა მაისის 5-სა დღესა შევადგინე ანდერძის წერილი ჩემი აზრისამებრ, ხოლო შემდგომ მისა ჩემის სიცოცხლესა შინა აღვასრულე იგინი, რომელნი მას-შინა მოხსენებულ იყვნენ ჩემის კეთილის მოღვაწეობით შეძინებულნი ვერცხლეულნი და ოქროეულნი ნივთეულებანი, სრულად გავყიდე და მათი ფასით და სხვა ჩემდა მეკუთვნილი სუმით აღვაშენე ამა ახალციხის ძველის ქალაქსა შინა მდებარე წმინდა იოანე ნათლისმცემლის სომეხთ კათოლიკეთ ეკლესიისა ახლორე სასწავლო სასარგებლოდ საზოგადოთ ამავე სომეხთ კათოლიკეთ სასულიეროთა და ყრმათა. ესე არს ქვით-კირით აღშენებული ორი ყათი შენობა თავისი ქვემოთედ ყათში რვა დუქნითა მაღაზიებითა, ორი კლასი სასწავლოითა, კუხნითა და ბაკითა: ზემორედ ყათში ოთხი შესრულებული ოთახითა და ექვსიც შეუსრულებელი ოთახებითა, შემიწირია ზემო მოხსენიებული ეკლესიისათვის, ვითარცა ესე უადრესად ვაუწყე სულიერ და ხორციელ მთავრობათა და შევიტანე ამა ეკლესიის სიძსა შინა სხვათა მას ეკუთვნილთა თანა, ჩემს საკუთარ ხელს ვაწერ.

* შაჰყულიანის ანდერძი ტექნიკური მიზეზების გამო ქრონიკებში წინ გადმოვიდა.

მეორედ ამა შენობის აღდგინებისათვის რადგან საკმარისი იქმნა ჩემი კეთილის მოღვაწეობით შეძინებული სუბსიდიები, ამისთვის ბარათით ვისესხე ამავე წრე იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის სუბსიდიები ასი თუმანი ფული და წარვავე ამა შენობასა ზედა, რადგან ჩემის სიცოცხლეში ვერ გარდავიხადე ესე ვალი, ამისთვის ესე მოხსენიებული შენობა დავსტოვე ეკლესიასა, გარდა ასისა თუმანისა რაიც ნამეტურად წაგებულ არს იგი ჩემდა მოსახსენებლად ვითარცა ზემორედ პირველ მუხლში ითქვა.

განმგებელი სომეხთ კათოლიკეთს.

მესამედ, რაიც ჩემის სიკვდილის შემდგომ დაშტების, სახმარი ვერცხლეული ნივთიულობა და სახლის სპილენძიანი ავეჯეულება, ესე ყოველნი გაიყიდოს და მას გარდა რაიც ფულად დაშტების სრულიად მიეცეს ჩემის სულისათვის საწირავათ, ხოლო რაიც საეკლესიო ჩემდა კუთვნილი სახმარი ნივთიულობა არის, იგინიცა მიეცეს ამავე მოხსენიებული წრესა იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიასა სასულიეროთა კავებასს აქეთ მხარისა.

მეოთხედ, რაოდენიცა საკითხავი წიგნები მაქუს სხვა და სხვა ენათა სრულად დაშტეს განუშორებლად ამავე შენობისა სასწავლოისათვის სასარგებლოთ სასულიეროთა და ყრმათა, რომლის სია ამასთანავე შეკერილ არს და ჩემის მოადგილემან უფროსმან იქონიოს მათზედა ზრუნვაობა, რათა არცა ერთი მათგანი არ დაიკარგონ.

არხიმანდრიტი.

მეხუთედ, ახალციხის წრე ჯვარის ეკლესიის პირისპირ მდებარე განსვენებული იოანე ვარძელაძის ყანის გვერდით ხუთი სომარი ხორბლის სათესავი ყანა მიეცეს ლუკა იოსების ძე ჭილიმუზოვს, რათა მან იქონიოს ჩემდა მოსახსენებლად.

პაველე შაჰყულოვი.

ესე ჩემის სრულის მეხსიერების და ფიქრის ყამსა ვიანდერძე და მიმინდვია მე ჩემის კეთილის ნებითა სიკუდილის შემდგომ აღმასრულებლად ესე მტკიცე ანდერძისა ამათა, სახელდობრ მღვდელთა ტერ იოსებ ხუციევისა, ტერ სიმონ ასლანოვისა, და ახალციხის მოქალაქეთა სტეფანე მურვანოვისა და სტეფანე ყირსქესალოვისა, რათა შემდგომად სიკუდილისა ჩემისა ყოველივე ღონისძიება მოიხმარონ დანაშტი ნივთიულებათა ზედა გაჰყიდონ და მოახმარონ ჩემს სულსა. ესე არს ჩემი სრული ნება სიკუდილის უკანასკნელის ყამსაცა.

განმგებელი სომეხთ კათოლიკეთა სასულიეროთა კავშირის
აქეთ მხარისა იგივე არხიმანდრიტი შაჰყულოვი.

II იანვრის 1852-სა. ახალციხესა.

უფალი არხიმანდრიტის პირისპირ თხოვნითა სრულის გონების
ქამსა მოწამე ვარ ამ ანდერძისა ტერ იოვაკიმ მაზმანოვმან.

უფალი არხიმანდრიტის პირისპირ თხოვნითა სრულის გონების
ქანსა მოწამე ვარ ამ ანდერძისა ტერ პეტროს სადეგოზიანი.

ჩვენ ამით ქვემოთედ ზელის მომწერელნი ახალციხის ძველის
ქალაქის მცხოვრებნი მოწოდებითა უფლის არხიმანდრიტის შაჰ-
ყულოვის და პირისპირ თხოვნითა თავისი სრულის მიხსიერების
და გონების ქამსა სამოწმებლად ამა ანდერძისა ზელ ვაწერთ: ია-
კობ ხითაროვი, თომა ქურქჩიბაშოვი, კონო გალუსტოვი, სტეფან
გასპაროვი, დეპუტატი პეტრე ჯიმშეროვი.

იოანე ხუცესის დღიური წერილები

✓ 1763 წ. 2. იანვარს. თათრის ჯარი იმერეთიდან მობრუნდა სამშაბათსა.

28. აპლისა. ქ. სტამბოლს ქარავენი წავიდა. მაქანდრიანთ იოანე და გრიგოლი მათთან წავიდნენ¹. მღვდლად საკურთხავად. მაშინ წავიდა გრიგოლი რომსა.

24. ივნისისა. ახალციხეს კაკონათ² წინ მანღუნი იქმნა³.

✓ 18. ოქტემბერს. თათრის ჯარი დაბრუნდა იმერეთიდან სარი ფაშისა.

8.. ნოემბერს⁴ ჩვენი დავითა ტრაპიზონითგან მოვიდა.

27. ნოემბერს პეტრე ბიძა თავრიზითგან⁵ მოვიდა.

1764. წ. 27. თებ. მამა აზრუმს წავიდა. გრძელი პოლოს ბიძაც თან გაჰყვა.

10. აპრილს პოლოს ვარდაპეტს* და ტერ იოანეს საყდარში ლაპარაკი მოუხდათ.

21. ივლიტას მღი. ტერ ლაზარე მიიცივალა.

29. ბავთისტიანი დონ სტეფანე მიიცივალა ივლიტას და მისსავე ეკლესიაში დაეფლა. სომხურის წესით ჩივიანათ ივ. მოძღვრის განგებითა.

2. მაისსა. პატრი იაკობი აზრუმს წავიდა.

6. თიბათ. პოლოს ვარდაპეტი⁶ ქალაქს წაბრძანდა ბავთისტელი პატრებითა⁷.

7. პატრი ვქარი ართვინითგან ახალციხეს მოვიდა.

* პოლოს ვარდაპეტი პავლე ეპისკოპოსისა ასლანათი ახალციხელი. ეს ლიბანას იკურთხა ეპისკოპოსად. უნებურად თავის ეპისკოპოსის. ეს გეორგ ვარდაპეტი ახალციხეს გააცხადებს თავის კათოლიკობასა და აკუთხებს მღვდელელებსა. თამარათ ისტორიაში.

¹ თან იყვნენ წასულნი. ² კაკონათ. ³ იქნა. ⁴ ნოემბერი. ⁵ თავრეზითგან.

⁶ ვართაპეტი. ⁷ პეტრებითა.

12. გეორგ ვარდაპეტი მოვიდა ახალციხეს.
27. გორელი სტეფანე და გარსევანაშვილი იოანე მღვდელის იკურთხნენ გეორგ ვარდაპეტისაგან. ახალციხის ჯვარის ეკლესიაში.
13. ივლისისა. ტერ პოლოსი სოხუმს წავიდა.
8. მარიობისა. სომხების სალოცავი სახლი დააქციეს.
- ✓ 1765. წ. 21. იანვრის მანღუნი იყო შუალამესა. მეწვრიმლების დუქნებითგან.
18. თებ. აზრუმითგან მამას გამოგზავნილი ხარა დაიკარგა. არაბოლის ხელითა.
28. თებ. დინდარას შვილი სტამბოლს წავიდა
24. აპრილს პატრი უქარმან პაპის შენდობა მისცა მრევლსა ახალციხის წ—ა ნიშნის (ჯვრის) ეკლესიაში.
23. მაისს. პოლოს ვარდაპეტი და ბავთისტელი პატრები ქისტებისკენ წავიდნენ.
- ✓ 10. თიბათ. მესამედ წავიდა ჰასან ფაშა იმერეთზედ. სარასკირიც თვითან იყო.
18. აწყვერელი არუთენას გვრგვნი ვაკურთხეთ ფირალათ ვარდაპეტმან და მე.
10. ივლისს. პატრი უქარი და მამა აზრუმითგან მოვიდნენ.
14. პატრი იერონიმესთან აღსარება ვთქვი⁸.
24. პოლოს ვარდაპეტი* ქისტებისგან, მოვიდა.
- ✓ 8. ღვინობისა. ჰასან ფაშა და ჰაჯი ალი ბეგი იმერეთიდან მოვიდნენ.
29. ივლიტას⁹ აწყვერელი ტერ იოანე მიიცვალა.
6. გიორგ. მეორედ უდეს წაველ.
14. უდიდამ მოვედ.
6. ქრისტიშობ. სათლელი ტერ იაკობი მოვიდა ახალციხეს.
22. მესამედ უდეს წავედი.
1766. წ. იანვარს უდიდგან მოვედი.
21. უდეს წავედი¹⁰.
2. თებ. უდეს კონდაკის წაკითხვა განწესდა. ტერ ვოლორმები დაიჭირეს კერძო პირებმა კვირისა და სხ.
19. პარილს¹¹ ახალციხეს წავედი.

* შეცდომით მოხუცებული ლიბანის არქიეპისკოპოსისა და მისთვის კანონმან არლარ მისცა ნება. ეპისკოპოსობისა და ვარდაპეტად ხსენებულა. გეორგიც ვარდაპეტად არის, მაგრამ ეპისკოპოზი იყო.

⁸ ვსოქვ. ⁹ ივლიტელი. ¹⁰ წამოვედი. ¹¹ პირველად.

22. მერმე ახალციხითგან უდეს მოვედი.
9. მარტს არალს წავედი.
19. ტერ სარქისის სახლში მოვედი უდეს ტერ სარქისთან.
21. ახალციხეს წავედი.
23. პატრი უქარი ლენარდე სტამბოლს წავიდა.
28. მამაჩემი მიიცვალა. ღრნ შეიწყალოს.
4. აპრილს. ისევ უდეს ამოვედი.
8. მაისს ახალციხეს წავედი.
11. გორელ ტერ სტეფანესთან ვილაპარაკე. პატრი უმფროსს იერონიმესთან ვილაპარაკე. სტამბოლს დიდი მიწისძვრა იქნა²¹.
13. უდეს მოვედი.
20. ახალციხეს წამიყვანეს ჩვენმან ხუცებმან მრწამსის თარგმნობისათვის.
10. მკათათ. ჰასან ფაშა და ჰაჯი ალი ბეგი ვალის ჯალითგან მთაზედ ავიდნენ.
18. აზრუმს წავიდა ჩემი ძმა ლუკა.
29. უდელი ტერ სარქისითგან გამოვედი და პური აღარ ვჭამე მე იმასთან
4. მარიობ. კახარეთულს დაილაზედ წავედი უდელეზთან.
21. ოცხეს ვიყავ გოზალათ პეტრესთან.
4. ენენისა. უდის საყდრის იატაკი დავაგებინე ქვის ფიქლით.
7. უდის საყდარს ხელი მივწყვიტეთ გასათეთრებლად.
21. თოვლი მოვიდა კარგად.
27. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
15. ღვინობ. ირიცფოხნათ¹³ დავაყენე ბალახათ ანტონა და ყუთი მივეცი ყრღ წრ-ის ეკლესიის კარზედ უდეს.
23. გეორგ. არტანს წავედით სძლის მოსაყვანად იოანესთვის და მოვიყვანეთ.
25. ქრისტიმ. უდეს ხუცესთან ლაპარაკი მომიხდა ეკლესიაში. 1767. წ. 12. თებ. პავლე ეპისკოპოსი და დონ ანტონი უდეს მოვიდნენ და წავიდნენ ბათუმს. მე საჭეჭელამდის¹⁴ გავყევი.
16. თებ. ჰასან ფაშა გამოცვალეს.
24. წავიდა ახალციხითგან ჰასან ფაშა.
18. აპრილ. სტამბოლის ქარავანი მოვიდა, რომლებში იყვნენ დონ ანტონი და დონ კარლო ბავთისტანი და კრუხიჭამიათ გრი-

¹² იქმნა. ¹³ ირიცფოხნად (სინდიკად).

¹⁴ ჭეჭლა სოფლამდის გავწყევი.

გოლი. ბაღლაშაძე და უდელი¹⁵ მამასახლისის იაკობის შვილი
 ნე. ესენი რომას იყვნენ ფროფაგანდა ვდეში საკითხავად (ნა
 ხნი მღვდლად).

12. მაისს. უდე აიყარა, წავიდა ჩარნაგეთისაკენ.

15. ჰაჯი ალი ბეგი უდის ჭალაში მოვიდა იმერეთითგან. ჰასან
 ფაშის გამოცვლის უკან.

✓ 23. ახალციხითგან ქუთაისისკენ წამოვედი.

✓ 25. ქუთაისს მოვედი საღამოს უამსა.

1. თიბათ. სიმონა ირიზას წავიდა.

4. ნარიბეგასშვილები მოვიდნენ.

13. ტერ პოლოსი ახალციხეს წავიდა.

30. ქუთაისში პირველი სნეულის ნახვა ჩემი ეს არის.

13. მკათათ. ხალინაშვილი და თირისშვილი წავიდნენ ახალ-
 ციხეს¹⁶.

16. ჩვენი მელქონი ქუთაისს მოვიდა¹⁷.

✓ 25. თაფურბეგი ქუთაისს მოვიდა.

26. მეფისათ იოსები ახალციხითგან მოვიდა. ვახტანგასშვილი
 და თირიასშვილი ახალციხეს წავიდნენ ნარიბეგათ არუთუნას შვი-
 ლიც მათთან.

11. მარიობ. კრუხიჭამიათ ანტონა მოვიდა ახალციხითგან.

13. თერძი სიმონაშვილი იაკობი ახალციხეს წავიდა.

20. ქირისჯიანთ ლაზარა ქუთაისს მოვიდა.

23. მეფისად იოსები ქუთაისს მოვიდა.

5. ენკენ. მხატვარი სილიბისტრე და თადეოსი ქუთაისს მოვიდ-
 ნენ.

21. თებურ ბეგი ქუთაისითგან ახალციხეს წავიდა.

26. თეიმურაზ მეფე შეუტრიგდა სოლომონსა და კიდეც¹⁸ ქუ-
 თაისითგან წავიდა მის სანახავად.

22. ღვინობ. ქირიქჩიანი ლაზარე და სხვანი ახალციხეს წავიდ-
 ნენ.

22. გიორგ. ხონს მოვედით ქუთაისითგან მე და იოსებ ავთან-
 დილასშვილი.

8. ქრისტიშობ. ხონთგან მოვედი ქუთაისს.

1768. წ. 24. იანვარს საძლეო როსტომშვილის სტეფანეს მი-
 ცვლა შევიტყვე გორელი ტერ სტეფანესაგან.

¹⁵ უდის. ¹⁶ ჩვენი მელქონა ქუთაისს მოვიდა. ¹⁷ ჩვენი მელქონა ახალციხეს
 წავიდა. ¹⁸ კიდეც.

- 4. თებ. ოფუჩხეთს ქალქაშვილ პაპუნასთან წავედით.
- 10. მეორედ ხონს მოვედი პაატას ყმაწვილის მოსანათლად.
- 26. ხონითგან მოვედი.
- 8. მარტს. ჩვენი სიძე პოლოს ქუთაისს მოვიდა. ამას გარდა მრავალი მიწერია, მაგრამ აქ შემოკლებით¹⁹ ვწერ.
- ✓ 12. სულეიმან ფაშა, ქეჰა და გომრუგჩი მოვიდნენ ქუთაისს მეფე სოლომონის შესარიგებლად.
- 26. მკათათ. სულეიმან ფაშა ქეჰიანად²⁰ ახალციხეს წავიდა.
- 7. მარიობ. ახალციხეს ქამით სენი გახშირდა.
- 17. ჩხარს წავედი სიმონგულას შვილის დასაქორწინებლად.
- 19. ჩხართგან მოვედი.
- ✓ 31. ქუთაისს პირველად ქამით მოკვდა მუსტაფა.
- ✓ 3. ენკენის. ქუთაისითგან ხიზნად წავედით²¹ მამუკა მდივნის სასახლეში. სულ ქუთაისელნიც აიყარნენ.
- 6. მამუკა მდივნის ყმაწვილი დათუკა მქაში ჩავარდა.
- 7. მამუკა მდივნის სახლში ვსწირე.
- 11. ტერ სტეფანიანთ იაკობი ოცხეს წავიდა ვაკის უბანს გასახიზნავად (თოვლის ვაკე უნდა იყოს).
- ✓ 19. გიორიგ. ხონითგან ქუთაისს წამომიყვანეს ავად მყოფი. 1769 წ. 28. იანვარს მეფე სოლომონი რაჭას წავიდა.
- 22. თებ. XIII. კლემენტი²² პაპი გარდაცვლილა. აღამალიან ტერ სტეფანეს წერილით შევიტყე
- ✓ 4. მარტს. სოლომონ მეფესთან რაჭას რუსები მოვიდნენ.
- ✓ 23. რაჭას სოლომონ მეფესთან კიდევ რუსები მოვიდნენ.
- 28. ჩხარელ გოდერძას აღსარება ვათქმევინე და ვაზიარე.
- 4. აპრილს დადიანის დედოფალი²³ ერეკლის და ელისაბედა მიცვლილა.
- ✓ 22. ქუთაისს ქამი გამოჩნდა. მეორედ ყასაბ მაჰმუდის სახლითგან.
- 26. მენახირიანთ პოლოსას მეუღლე ქუთაისს მოვიდა.
- ✓ 4. მაისს. ქუთაისითგან გახიზვნა დაიწყეს.
- ✓ 10. მეფე სოლომონის ძმა იოსები გელათს კათალიკოსად აკურთხეს. თევდორეულში მამუკა მდივნის ეზოში მეორედ სახიზრად ჩამოვედით.

¹⁹ არა ვსწერ. ²⁰ ქეჰიან გომრუგაჩიანად. ²¹ წამოვედით.

²² კლემენტობა. ²³ მეფე ერეკლის დაჰ.

14. მეფე სოლომონი ქართლს წავიდა ირაკლი მეფის სანახვარად.

✓ 15. სულეიმან ფაშა, ქეპა, მეზვერე მემი ალა და სხვანაც ქუთაისითგან ბაღდადს წავიდნენ.

11. თიბათ. ხონს მოვედი მეოთხედ ვაკისუბნითგან პაპაშვილის გაბრიელის ძედის ავადმყოფობის გამო.

21. ხონითგან წამოვედი.

✓ 15. თიბათ. თათრებმან შადლული ჰქმნეს იმერეთის ყოველს ციხეებში და ხიზანშიცა.

30. ზარათს წავედი გიორგასთან და პოლოსასთან თევდორეულითგან და პირველად ნავით გავედი აქ.

11. მკათათ. ჩვენი ხუცეები დაიჭირა მამან (ლომან)* ფაშამ, პავლე²⁴ ეპისკოპოსი, იოანე ვარდაპეტი, გორელი ტერ სტეფანი, ტერ იაკობი, და ცხენებზედ ფეხებგაკრული²⁵ ეჩმიაწინს წაიყვანეს²⁶ სომხის მიმონ კათალიკოსთან. ეს პოლას ვართაპეტი ახალციხეს ვქარად იყო იოანე ნათლისმცემლის საყდარი მესამე დღეს პოებს მისცეს. ის ორი საყდრებიც დაგვიბეჭდეს²⁷. მეორე დღეს პატრი უმფროსი ალ უზი, პატრი იერონიმე, პატრი ვნჩენციე, ექსორიაში გაუძახეს თათრებმან მეორედ შადლული ჰქმნეს, სამხიარულოდ ზარბაზნები ისროლეს ახალციხეს ჩვენი კათოლიკეები დაიჭირა ფაშამ. ამის²⁸ ამბავი ზარათს შევიტყე.

14. ზარათს შემოსული ყურძენი ვჰსჯამე.

16. ზარათითგან კათალიკოსთან წავედი გიორგითურთ²⁹ და საიმედო წიგნი ავიღე.

19. გელათითგან ზარათს მოვედი.

20. დონ ანტონის მიცვლა შევიტყე. წა პაპის მიცვლასთან.

6. მარიობ. ხონს წავედი მეხუთედ თევდორეულითგან.

17. ზოგნი კუდიან ვარსკვლავის ამოჩენაზედ³⁰ ეჭვობდნენ.

21. დიაკვანი იოსელიანი ვნახე ხონს პაატას ხულაში.

28. კუდიანი ვარსკვლავი ვნახე ხონს სიგრძით სამი მხარის ოდენი.

✓ 29. გაიხოსრო წერეთლის სიკვდილის ამბავია.

✓ 8. ენკენისთ. როსტომ ერისთავს და მის შვილს უღალატა მეფე სოლომონმან ვარდის ციხეს. ხონს ვნახე მეორედ მოსხმული ნიგოზი.

* ფრჩხილებშია დამატება ჩემია ადვილად გასაგებლად. ვინმე მესხი.
²⁴ პოლოს. ²⁵ ფეხებგამოკრული. ²⁶ წაუყვანიათ სიმონ კათალიკოსთან.
²⁷ პოლოს ვართაპეტი ახალციხეს ვიქარად იყო. ²⁸ მისი. ²⁹ გელათს.
³⁰ აღმოჩენაზედ.

- 11. არჩილ ბატონისშვილი ლეკებთან ოდიშს გავიდა.
- 14. ხონითგან ქვიტირს მივედი.
- 15. ხონითგან სიმონგულაშვილთან მოვედი.
- ✓ 23. დავით მდივანი რუსეთითგან რაჭას მოვიდა მეფესთანა.
- ✓ 27. ლეკების შიშით ტყეში დავიხიზნეთ.
- 2. ლეინობ. დადიანისგან ვაჟქეციოთ ქვიტირს.
- ✓ 4. რუსის ჯარი იმერეთს მოვიდა შორაპნის ციხესთან.
- ✓ 5. ხონი და მის ახლო სოფლები დაათარეშა დადიანის ჯარმან.
- მეფე სოლომონი დადიანზედ მივიდა ნამაშენს.
- ✓ 6. არჩილმან მეგრელები დახოცა ივანდიდს და მრავალიც იშოვნეს.
- 10 ქვიტირითგან ზარათს მოვედი, ბერუკაჲ ჩხარს წავიდა.
- 14. ზარათითგან გელათს მოვედი პოლოსასთან და ცხენი ვიყიდე.
- ✓ 17. დადიანი გაიქცა მეფე სოლომონისაგან მათხოჯს, მრავალი აფხაზები დაიჭირეს და დახოცეს.
- 24. გელათითგან რაჭას წამოვედი გონგაძესთან.
- 4. გიორგ. კლავთაგან სისხლი ამართვა ფრა დიონისემ.
- 11. ტერ სარქისი მოვიდა ვნახე.
- 25. თამაზა მესხიშვილი ოდია პატრუქის სახლშიც მოვიდა.
- 1. გიორგობას. ონს ვსწირე პატრების სახლში.
- 8. პატრი იაკობთან აღსარება ვთქვი ონსა. ფრა დიონისე იმერეთს წავიდა.
- 24. ქრისტიშობ. მეორედ აღსარება ვთქვი პატრი იაკობთან.
- 1770. წ. მესამედ აღსარება ვთქვი რაჭას. იანვარსა³¹.
- 7. იანვარს ზარათს მოვედი.
- 12. მეფემ ლეკები გააქცია მოსულნი თათრების მოსახმარებლად შორაპნის ციხეზედ მათთან თათრებიც გაიქცნენ.
- 19. ამირანი და გიორგი ვნახე მამა წმინდას.
- 2. თებ. მამუკა მდივნის ბაზიერი და ცხენებიც მოიტაცეს. ქუთათელებმან. ზარათითგან ვაკის უბანს მოვედი.
- ✓ 16. ქუთაისის ციხეს ქრისტიანი ჯარი შემოადგა. ხონს აყვავებული ხე ვნახე.
- 12. აპრილი. ხონითგან ვაკემ მოვედი მამუკასთან.
- ✓ 17. ქრისტიანი ჯარი ქუთაისის ციხეს დაესხნენ³². მრავალი

³¹ იანვრის 1. ³² დაეხსნენ.

ცხენი ვირი, თუ ხვადაგი იშოვნეს და კაცებიც მოჰკლეს. ციხით.
გან ათიოდე ზარბაზნები და მრავალი ხელთოფები ესროლეს მათ.
რამ ვერაფერი აგნეს.

✓ 19. მეფე ქუთაისს შემოადგა.
24. აპრილს. ქვიტირს მურადამვილებისას სადილზედ ფრა დი-
ონისემ მითხრა XIV. კლემენტო პაპის დაჯდენა.

29. ერეკლე მეფის გამარჯვება და ახალციხითგან დაბრუნება
თქვეს რუსებთანად.

✓ 1. მაისს. რუსის ელჩის მოსვლის ამბავი მოუვიდა მეფესა
სოლომონსა, ქუთაისის ციხეს რომ ადგა.

5. ცურცხათის ციხე აიღო მეფე სოლომონმან.

12. ქუთაისის ხიდის კარი და სხვა ჯიხურები აიღო მეფე სოლო-
მონმან³³

19. ვაკითგან ზარათს მოვედი.

✓ 23. მგონია ქუთაისის ტყვილი შადლული ჰქმნეს თათრებმან.
12. თიბათ. ქუთაისს პატრების სადგომში მოვედი.

✓ 18. მეფე სოლომონმან უღალატა თათრებს და დაიჭირა ალი
ჩალაბი უსტა და სხვა ძველებიც წაართვეს თავიანთიც და თათ-
რებისაცა.

✓ 19. განთიადს თათრებმან გალავნის კარი და სხვაც დასწვეს და
შიგნითა ციხეში შევიდნენ. პატრი იაკობი ზარათს მოვიდა.

21. აღსარება ვთქვი.

✓ 22. კვალად ქუთაისს მოვედი, ფრასთან აბანოში წავედი. რუ-
სი იმერეთის მამულში მოვიდა.

✓ 2. მკათათ. რუსის ჯარი ბაღდადს მოვიდა. ციხეს შემოადგა.

300 თუ 400 ზარბაზანი ორ საათში ესროლა და იმავე დღეს აიღო
ციხე. მერმე რუსი ქუთაისის ბალახოვანში დაებარგა.

✓ 5. რუსების თამაშობა და სროლა ვნახე და³⁴ ბ. ჯენერალის
ჭამაშიც ვიყავით. მეფე სოლომონი, კათალიკოსი, და სხვა მიტრო-
პოლიტები და თავადებიც იყვნენ.

✓ 8. ქუთაისის ციხეს რუსებმან ზარბაზნების სროლა დაუწყეს
მწვანე ყვავილათგან ჩვენის საყდრითგან.

✓ 9. რუსები ზარბაზანს და ყუმბარას ესროდნენ ციხეს დღეში
ასზედ მეტსა.

³³ სოლომონ. ³⁴ და კვალადცა.

✓ 14. რუსებმა შულამისა³⁵ მრავალი ყუმბარა და ნებრეზ-
ნები ესროლეს ციხეს³⁶.

✓ 21. რუსის ჯარი სილაზედ დადგა, დაებარგა. პატრი იაკობი
რაქსს წავიდა ქუთაისითგან.

✓ 25. მეფის ჯარი, სოლომონი, კათალიკოსი და სხვა ქართველე-
ბიც რუსის ჯარს შემოსწყრნენ და ქუთაისითგან წავიდნენ. დადიან-
ი არ შეეყარა.

✓ 30. ქუთაისის აბანოში ესწირე. წირვანზედ მოვიდნენ კაპიტანი,
ოფიცრები და გუსარები.

✓ 5. მარიობ. პარასკევ სალამოს 4-საათს რუსები იერიშით ციხე-
ზე მივიდნენ ქუთაისისა და აიღეს ციხე. თათრები ზოგი დახოცეს,
ზოგი დაიჭირეს და ზოგნი გაიქცნენ.

✓ 8. ქუთაისის ციხე რუსებმან მეფეს მისცეს

✓ 13. სურამელ ტერ-გრიგორს აღსარება ვათქმევინე ქუთაისის
აბანოში.

✓ 25. რუსის ჯარი სილითგან აიყარა და ქუთაისის ციხეს ქცევა
დაუწყეს.

1. ენკენ. რუსის ჯარი სულ წავიდა ქუთაისითგან ბაღდადსა.

✓ 17. რუსის წინა ჯარი უკან მობრუნებული სილაზედ დაე-
ბარგა ისევე ქუთაისს.

19. ჯენერალი მობრძანდა სილაზედ.

✓ 21. რუსებმან თავიანთ ხელმწიფის დღესასწაულის ღზინი
ჰქმნეს და მრავალი ზარბაზნები ისროლეს.

22. რუსებმან ეკატერინას ღზინი ჰქმნეს სილაზედა.

17. ენკენ. ვაკეში მოვედი იაკობასთან, რომ ლაპარაკი მომიხდა

18. ვაკითგან ქუთაისს ამოვედ.

✓ 26. რუსის ჯარმან გამარჯვების შადლული ჰქმნა და სილით-
გან ზონისაკენ წავიდა.

✓ 29. ქუთაისს ქალაქობა დაიწყეს³⁷.

1. ლვინობ. მეფე და მისი ჯარი დადიანისკენ წავიდნენ.

6. ქუთაისითგან ვახანს წავედი და ჩხარს მოვედი.

8. ვახანს მოვედი ჰაქიმ არუთენას სახლში.

14. ვახანითგან ქუთაისისაკენ წამოვედი.

16. ჩხარს და ჩიხორს მოვედი ვახანითგან.

³⁵ დიხ მრავალი. ³⁶ ციხესა.

³⁷ დააწყეს.

14. ანაკლია³⁸ და რუხის ციხეების დადიანმან და რუსებმან აიღეს.

20. ჩხარითგან ჩიხორს მოვედი მენახირიანთ პოლოსას გამო.

✓ 21. მეფემ სომხები ხონითგან ქუთაისს დაასახლა.

26. ჩხარითგან ქუთაისს მოვედი.

1. გიორგ. სურამს რომ პოლკოვნიკი იყო, ქუთაისს მოვიდა სულ თავის ჯარითა.

✓ 4. ქუთაისის სილითგან პოლკოვნიკი ხონს წავიდა.

6. ახალი გარდმოსული რუსები 15-ოდე ქუთაისს მოვიდნენ.

10. ქუთაისს ჩემმა ერებმან ორი დღე უსადილოდ და უვანხმოდ დამტოვეს.

14. მეფე სოლომონს ჩემი სკვირი მივართვი ქუთაისს.

15. არჩილი ხანს წავიდა ჯარით. პირდაპირ დადიანს ზედა, მეფე ქუთაისითგან ლეჩხუმზედ წავიდა.

23. მეფემ ჯარი დაშალა ლეჩხუმისა.

25. ქუთაისს საყდარს ხელი მივპყავით გასაქეთებლად. ვაკეში ჩაველ ავადმყოფი ბადავ ვნახე.

9. ქრისტიწ. პატრი იაკობი რაჭითგან ქუთაისს მოვიდა.

13. ყანდინათ სტეფანე ქუთაისს მოვიდა და პატრი ალვზის სიკვდილის ამბავი მოიტანა. (ახალციხეს სომხის ვარდაპეტმან, რომ მოწამლა).

15. აბინათ ბაღდოფ მიიცვალა ვაკეში სინაურისძესთან.

18. საყდრის კეთებაში გავცოვდი და ავად გავხდი.

26. პატრი იაკობმა სწირა ჩვენს საყდარში მამუკას გამო. რუსებს ფოთს თხოვრებზედ გაუმარჯვიათ. 900-მოუკლიათ და 12 დაუჭრიათ ხელდახელ.

28. ქუთაისს მეორედ მოსხმული ტყემალი ვნახე სრული.

30. მეფე გურიას თათრის ჯარზედ წავიდა სანავარდოთგან.

1771. წ. 11. იანვარს. ქუთაისის ხიდი დაქცევინა ბერმან წულუკიძემ ასაშენებლად.

16. რიონი ისე აღიღდა რომ წისქვილს შემოსწვდა.

17. მეფე გურიითგან მობრუნდა და დიდი გურიელი მარტო გაარიგა.

23. ვაკეში ჩავედით მე და პატრი იაკობი სიმონ მდივნის შვილის სანახავად. გარსევანამ ხელი მისცა პატრი იაკობის საკოცნელად.

³⁸ ანაკლია.

26. სურამელი პოლკოვნიკი და პეტრე ჰაქიმი ფოთითგან ქუთაისს, კეჭერაძის სახლში მოვიდნენ.
31. პატრთან აღსარება ვთქვი.
1. თებ. ქუთაისითგან პატრი იაკობი რაჭას წავიდა.
3. მე გამოღმა გამოვედი.
7. ქუთაისის საყდარში დავედგე მარტოდ.
10. რუსის ჯარის ფოთის ციხითგან მობრუნების ამბავი მოვიდა.
15. მეფე ქუთაისს მობრძანდა.
17. აწყვრელი ირანე ჩემთან მოვიყვანე. იესეს თირისშვილს და სიმონას ქუთაისს ხულა გაუტეხეს და 200-ოქრომდის მოჰპარეს.
18. იაკობ ქართლს წავიდა.
19. ხიდი გაათავეს.
23. ქუთაისითგან რუსის ჯარი მაიორები წავიდნენ.
24. თიროშვილმან ქურდი. 80. ოქრო და 8. ვალაც იპოვნა.
11. მარტს, გრაფი ქუთაისს მოვიდა კეჭერაძის სახლში.
13. გრაფი სასახლეში გამოვიდა.
15. ირანე გელათს წავიდა.
20. ქარმან ქუთაისის საყდარის ყავარი ღამით გარდაგლიჯა.
26. ქუთაისს უკცად, ზურაბას ფაცხაში ერთი მთვრალი რუსი მეზარბაზნე მოკვდა, რომელიც ჰაქიმმან მუცლით გასჭრა და თავით.
30. ქუთაისს ბეგილას სახლი დაიწვა რუსებმისაგან.
7. აპრილს. ქუთაისს ქარისაგან გადახდილი საყდარი დავახურინე.
8. პატრის კაცი მოვიდა. კათალიკოსი გრაფს შეეყარა ქუთაისის ფოთის შემდგომად.
21. რუსებმან თავიანთ ხელმწიფის დღეობა ჰქმნეს³⁹, მრავლის თოფების და ზარბაზნების სროლითა.
27. ჩხარს წავედი.
28. პატრი იაკობი ჩხარითგან ქუთაისს მოვიდა.
29. ჩხარითგან მოვედი.
1. მაისს. დავით მდივანი რუსეთითგან⁴⁰ მოვიდა. მე და პატრი იაკობი გრაფმან დაგვპატიჟა ჭამაში ვიყავით.
2. ზარათს წავედი გიორგასთან.

³⁹ ჰქმნეს ქუთაისის მრავალი ⁴⁰ რუსეთითგან ონს.

4. ზარათიოვან მოვედი.
12. ზარათს წავედი.
13. რუსეთითგან ახალი მოსული ჯენერალი ქუთაისს მტკუნ და უწინდელ მოსულ გრაფთან და დავით ერისთავიცა, ერეკლე მეფის წამოტანებული ქართლითგან.
14. ზარათიოვან მოვედი.
15. დავით მდივანი ქუთაისს მოვიდა.
16. ამილახვარი და ერისთავი წავიდნენ ქუთაისითგან. გრაფი ტოტლებენი ქუთაისითგან რუსეთისკენ წავიდა.
19. ახალი ჯენერალი წავიდა ქუთაისითგან ქართლისკენ.
20. გუსარის ჯარი წავიდა.
21. პატრი იაკობი საყდრითგან თავის კაცებთან გავიდა. გელათს წავედი და ისევე მოვედი.
26. პატრი იაკობი⁴¹ ჩემ შეუტყობლად ქართლით წასულიყო.
27. იესე თავის ამხანაგებით, ყანდინათ სტეფანე და ბერომელათ პოლოსა ქუთაისითგან ქართლისკენ წავიდნენ.
25. ვახანი ლეკებმან მოაოხრეს. იანულიშვილი ავადმყოფი გელათითგან ქუთაისს ჩემთან მოიყვანეს.
30. ამ სალამოს 4-საათზე რუსები მიუხტნენ პატრის კაცებს ქალებისათვის. საფაფურითგან შეუვიდნენ.
6. ივნისს. ფრა დიონისი ქუთაისს მოვიდა.
8. ქუთათელის ბიჭ ფრა დაეთხოვა დედოფლის მაგიერ რომ თუს სახლში აღარ მივდეს. მეფე ქართლს წავიდა ჯარით ისევ რუსების მოსაყვანად⁴².
14. ალი ჩელები ჩემთან მოვიდა პატრი დიონისესთვის.
16. ქუთაისს შიში ჩამოვარდა თათრებისა⁴³.
18. ფრა დიონისი რაჭას წავიდა.
21. ვახანის გამარჯვება ვაჟგონე.
26. რუსის ჯარის ჯაბახანა მოვიდა პირველად და ცოტა ჯარიცა.
28. ფრა დიონისი გარდაცვლილ ბაჯიხევს, საყდართან დაუფლიათ⁴⁴. ონითგან 2 სქთის გზა არის.
1. ივლისს გუსარის ჯარი ქუთაისს მოვიდა.
6. იოსებ კათალიკოსი წავიდა მათხოჯს ქუთაისითგან დადიან

²¹ იაკობი ქუთაისითგან. ⁴² (თუ მართალი არის) დამატება— შ. ლ. ⁴³ თათრები საგან. ⁴⁴ დუფლავან.

მეფესთან გასარიგებლად. ჯენერალი ქართლითგან ქუთაისს
ვიდა სალდათის ჯარით.

12. მეფე ქუთაისს მოვიდა ჯენერალთან. კათოლიკოსი ქუთაისს
მოვიდა. დადიანს ვერ გარიგებოდა.

18. ჩხარს წავედი ყმაწვილის მოსანათლავად.

✓ 21. ჯენერალი და ჯარი სილაზედ დადგნენ.

22. იოსების ღალატით გავიგონე სიკვდილი ფრისა.

24. ლეკების და თათრების ჩხუბი ყოფილა ახალციხეს და
ლეკები წასულან.

25. ჯენერალი და მეფე ზონს და იმის იქითაც წავიდნენ დადი-
ანის შესაყარად და გასარიგებლად.

26. კრავი და ერთი რუბი გამოეგზავნა ბუჭუა მდივანს ბისტი-
აშვილი ქუთაისს მოვიდა ბერუკასთან.

27. იაკობი და ჩვენი ფაქეზი ქალაქითგან მოვიდნენ.

29. მეფე და ჯენერალი დადიანიოვან გამობრუნდნენ.

5. მარიობ. კაპიტან აბრაამ აბრამიჩს ცხენი გამოეგზავნა
ჩემთვის. დიდი ტერ სტეფანის სიკვდილი (ვარამათი) ახალციხეს
შევიტყე მე აქ ქუთაისს.

6. ზონის მთავარეპისკოპოსი მოვიდა ჩემთან საყდარში დასად-
გომელად.

✓ 9. მეფე სოლომონ წირვის სანახავად მოვიდა. რუსის ჯარი
ქუთაისითგან ფოთს წავიდა.

10. ზონის მთავარეპისკოპოსი ზონს წავიდა.

15. გუსარი იოვანე მოკვდა და დავფალი.

16. გიორგის მუღლუე ცხენიანათ კლდეზე გადავარდა.

22. ბისტიაშვილი არუთუნა გორს წავიდა. დადიანის ძმა ცაგ-
რელი და ყულარადასი ქუთაისს მოვიდნენ წინა დღეს და დღეს
ქალაქისკენ წავიდნენ.

24. ყულარ აღისა და ცაგერელის შეწყვდევა ითქვა მეფე
სოლომონისაგან.

25. ცაგერელი წავიდა ისევ ოდიშს.

1. ენკენისა. ჩვენი ვაქეზი მოქალაქეს გაუდგნენ პირობაზედ
დასაჰერად. დაიჭირეს და კიდევ გასძარცვეს ფოთის ციხის საფ-
რის აღება ითქვა. ქართლითგან რუსები წავიდნენ⁴⁵.

4. აბაშიძეს თათრული წერილი გავუგზავნე ვახანს.

⁴⁵ მოვიდნენ.

12. ფოთითგან რუსის გამობრუნება ითქვა.

18. ჩიხორს წავედი, მნაცაკანა მიიცვალა და იქვე საყდრითან დაეფალა.

დაეფალა.

✓ 19. ჩიხორითგან მოველ⁴⁶ ქუთაისს.

24. ჩიჩუასძე მაქსიმე ბერი ჩემთან ქუთაისს მოვიდა სანახავად. ქართლს რომ მიდიოდა.

✓ 26. ჯენერალი სუკატინა გუსარის ჯარიანად ფოთითგან ქუთაისს მოვიდა.

27. ნიკოლოზ აბაშიძის შვილი ჩემთან იყო ქუთაისს.

1. ლეონოზ. გიორგი აბაშიძე ნიკოლოზის შვილი ჩემგან ვახანს წავიდა.

2. ერეკლის მეორე თავადი გივ ციციშვილი მოვიდა. იაკობი ჩემთან მოვიყვანე.

4. გივი ციციშვილი წავიდა.

✓ 5. სალდათის ჯარი სილაზუდ მოვიდა.

10. ბერმა წულუციძემ ჩემთან სადილი ჭამა.

✓ 12. მალაქია თეთრის მომცრეფად დავაყენე ქუთაისის საყდრისათვის.

17. მეფე რაჭას წავიდა.

20. ასიოდე სალდათნი ქცხილვანს წავიდნენ.

23. გრაფის მოსვლა და ფოთის აღება თქვეს.

24. ბალასშვილს ჩემი ცხენი სანახევროდ მივეცი.

28. მოქალაქე ასლანა მოვიდა.

29. რუსეთითგან ტყვე თათარი მოიყვანეს.

30. ხერთვისის ციხის აღება სთქვეს ერეკლე მეფისაგან.

1. გიორგ გურიის ასკანის ციხის აღება თქვეს ლალატით მამია გურიელისაგან.

11. ასლან მოქალაქე წავიდა. მეფე ერეკლის კაცები წავიდნენ.

14. მეფე რაჭითგან მოვიდა.

18. ხერთვისის ციხის აღება თქვეს ისევ თათრებლისაგან.

✓ 20. სიმონ ბერძენი ეგვიპტის რუსებთან ერთად ვახშმად ბევრი ჭამა სმის შემდგომ შუა ღამის უკან მოარჩეს, თეთრი და სხვა წაიღეს.

8. ქრისტიშობ. მოქალაქე ასლანა და ანტონაა მოვიდნენ ქუთაისს ქალაქითგან და გრიგოლის ხატიც პატრებს ებოძა.

⁴⁶ მოვედი.

- 20. მოქალაქე ასლანა და ანტონა ქუთაისითგან წავიდნენ. ვარსკვლავი
- სევანა ვაკითგან ჩემთან მოვიდა.
- 25. შობათ. სამჯერ ვსწირე ქუთაისს.
- 28. ჯენერალმან საქმელ-სასმლის მაზანდა მისცა ქუთაისს.
- 1772. წ. 7. იანვარს. ცოცხალაშვილი პოლკოვნიკს წაჰყვა.
- 8. პაატამ ვაკეში ჩამიყვანა, თავის გოგოს ქორწილზედ.
- 13. კალმუხი გრიგოლაჲ დავფალი ქუთაისს.
- 15. კრუხიჭამათ ლუკაჲ და ასლანა ქალაქითგან ქუთაისს მოვიდნენ.
- 20. სადათიერად აგუსტინეს გაპარვა თქვეს თავის ძმა მალაქიას ხელით ქუთაისითგან.
- 25. ლუკა და სიმონა ახალქალაქს წავიდნენ.
- 29. ავთანდილ მიიცივალა და კიდევ დავფალ.
- 14. თებ. უძღლურად შევიქმენ.
- 15. სისხლი გამოუშვი.
- 16. ჯულაბი დავლიე.
- ✓ 17. ამ კვირაში მეფე სოლომონმან და ჯენერალმან სამჯერ ივეზირეს.
- 5. მარტს. მეფე ერეკლისაგან ცხენი მოუვიდა ჯენერალს ქუთაისში.
- 7. ლუკა წავიდა ქუთაისითგან.
- 8. ჰაქიმ არუთუნას ბადას დიბის ნაჭერი გამოეგზავნა და ფარნად ნარბეგას ხელითა. რუსის ჯარის მოსვლის ამბავი მოვიდა ქართლითგან.
- ✓ 10. ცოტა რუსის ჯარი ქართლს წავიდა.
- 11. იაკობი გავინდე და ვაზიარე ვაკეში.
- 16. ბეგათ იაკობი⁴⁷ და სხვანიც ქალაქს წავიდნენ.
- 17. სიმონი მოვიდა ქართლითგან.
- 20. გარსევანათ იაკობი ვაკითგან ქუთაისს მოვიდა.
- 6. აპრილს. მთვარე სულ დაბნელდა საათნახევარს. პეტრ-ბურგითგან⁴⁸ ჩაფარი მოვიდა ქუთაისს ჯენერალთან.
- 8. ქართლითგან ტანისამოსის მომტანი რუსები მოვიდნენ.
- 10. ყველა სალდათი გამოღმა გამოვიდა.
- 19. აბრაამ აბრამიჩმანდა ყორდანმან დამპატიყეს სადილად.
- ✓ 22. მალაქია რუსებმან ჯოხით სცემეს.

47 იოსები. 48 პეტრებუხითგან.

23. ვაკეში ვიყავი.
25. მეფე ჯენერელთან მოვიდა.
29. დავით მღებარაძემ წასვლის პირობა მისცა იაკობსძეს.
1. მისს. ჩვენი ვაჟების ცხენებით და სულ ქუთათურებსაც რუსის ჯაბახანა⁴⁹ შორაბანს წაიღეს.
- ✓ 5. რუსი ჯარი გენერალიანად სულ ყველაფრით ქუთაისითგან წავიდნენ.
10. კათალიკოსი ვნახე ქუთაისში.
13. თიროშვილი და ყანდიანთ სტეფანე წავიდნენ.
- ✓ 17. ქუთათელმან ზარა დაჰკიდა ციხეში ქუთაისს. ნარიბეგაი წავიდა.
18. რუსის ჯარი შორაბნითგან ამდგარა.
19. ფოთისკენ ხომალდების მოსვლა ითქვა.
22. გრაფის მოსვლის ამბავი მოვიდა, ლეკები, თათრები გორს მიხტომიან გორელი ქოსა მანუჩარა და მისი შვილი მოუკლიან.
23. გოდიაშვილი ბერი მოვიდა ჩემთან.
24. ვაკეში გოდიაშვილიანად პაატასთან ვიყავი.
25. გოდიაშვილი წავიდა.
- ✓ 27. მეფე რუსებითგან გამობრუნებული ქუთაისს მოვიდა. რუსის დაქ თათრის გარეგება ითქვა.
7. თიბათ. მეფე ჩემთან მობრძანდა საყდარში.
- ✓ 8 მეფე სოლომონმა მანათები ითხოვა ქუთათურთაგან.
10. დედოფალი ქუთაისს მოვიდა.
13. მეფე ქუთაისითგან წავიდა.
15. ბატონიშვილი ალექსანდრე და ზაქარია მოძღვარი ვნახე.
19. დავით მდივანი ჩემთან იყო.
25. სახლთ ხუცესი მოვიდა ჩემთან.
20. არჩილმან ცოლი-მეფე ერეკლეს ქალი მოიყვანა თავის ალავსა.
26. მეფე ქუთაისს მოვიდა.
4. მკათათვე. რუსის და ერეკლე მეფის ჯარის შეყრის ამბავია.
5. გაიხოსრო აბაშიძე ჩემთან მოვიდა.
9. დედოფალი წავიდა ქუთაისითგან.
10. რუსის დოქტორის რაჭას მოსვლა ითქვა.

⁴⁹ ჯებხანა.

11. ცხელიშვილის ქალი ჩხარს წაიყვანეს.
14. აღამელა ტერ სტეფანეს ფასი (თასი) პაატამ მოვიტანა იაკობასთან; რადგან იაკობას იმ ძველმარჩილად ეყიდა.
- ✓ 16. ჩვენი ვაჟები ბაირალ გამლილი მოვიდნენ აბანოთვან.
17. მეფის ბაღიშთან დოქიკისშვილთან სანახავად მომიყვანეს მიიცვალა.
19. ხონის შთავარებისკოპოსი ჩემთან მოვიდა.
26. კათალიკოსის გერასიმე ბერი ჩემთან იყო სადილად. საბა რომ აფიცებდა.
- ✓ 29. ქუთაისს შიში ჩამოვარდა თათრისა და ლეკებისაგან.
5. მარიობ რუსის და ხვანთქრის გარიგება ითქვა.
10. რუსის დოქტორი ქუთაისს მოვიდა დაღამეზასა.
14. რუსის დოქტორი ქუთაისითვან წყალტობას წავიდა.
21. კირი მოვატანიე საყდრისთვის.
23. პატრი უმფროსის დომინიკეს საწირავები მომივიდა.
25. ქუთაისს საყდარის შელესა დავიწყეთ კირით გარედგან.
30. აწყვერელი იოანე ავით გახდა, ცივებად გარდაექცა.
1. ენკენისა. უძღურად შევიქმენ.
- ✓ 5. სთათრის და ლეკის შიში იქმნა ქუთაისში.
8. თავით თვისით მრავალი ხაშმი ამომალებინა პირითვან.
20. პეტრე ბიძას წიგნი მომივიდა ქალაქითვან.
22. იესეს ხელით საათები გაუგზავნე პატრი უმფროსს ქალაქს და პეტრე ბიძას ორი და რაია გაუგზავნე.
29. კვარა ციხის დანერგვა თქვეს.
30. თეიმურაზ მეფის სიკვდილი გაცხადდა.
- ✓ 3. ღვინობ. ქუთაისს მეხიდური იოანე ხიდის მეზაჟეთ დააყენეს.
- ✓ 5. თეიმურაზ მეფე მკვდარი მიიტანეს გელათს დასაფლავად.
- 7 იაკობი კიდევ ჩემთან მოვიყვანე.
18. ჩვენი ვაჟების ქარაუანი მოვიდა.
19. პეტრე ბიძას წერილი მივიღე. ქალაქითვან. პატრი უმფროსისგან საწირავები მომივიდა.
20. ქალმან თავი დაირჩო⁵⁰ ხიდის კართან. გიორგი დადიანის ძმის ოჯახს ცოლმან რიონში. ციებამ გამიშვა.

⁵⁰ დაირჩო რიონში ჯოხის (ჯოხიძის — შ. ლ.) ცოლმან.

25. გიორგის ქალი ანნა და ალამყალამა ახალციხეს წავიდნენ
გურიაზედა.

1. გიორგობ. კბილად იაკობი კვალად გავიდა ჩემგან.
2. გრიგოლა ამოვიყვანე.
3. დანიშნული ნიკოლოზ აბაშიძის ქალი, ჭყონდიდელს რომ
ოდრის მიჰყავდა ქუთაისს მოიყვანეს.
5. ჩხარს წვედი ხოჯაშვილის გვირგვინის საკურთხებელად⁵¹.
7. ჩხარითგან მოვედი.
- ✓ 12. სილიბისტრე მხატვარი რუსეთითგან ქუთაისს ელჩად მო-
ვიდა მეფესთან.
20. ქრცხინვალის მოგლეჯა სთქვეს.
21. ბერუკაშვილი ბატონჯანა მოვიდა ბისტიაშვილის საქმე-
ზედ პატრი უმფროსს ქალაქს ძველი თეთრი გავუგზავნე.
24. სილიბისტრე მეფისაგან ჩემთან მოვიდა.
25. კათალიკოსი იოსებ ქართლს წავიდა.
- ✓ 27. ქუთაისში გომრუგი გამართეს.
3. ქრისტიზობ. სილიბისტრე ჩემგან ნიკოლოზ მხატვრის სად-
გომზედ წავიდა.
5. სურამის მოგლეჯა თქვეს.
6. კიკიანის ბუშის სახლი დაიწვა.
13. ტრაპეზის შიგნითა საყდარი გავალესინე.
- ✓ 14. ცხელიაშვილის სახლი გაქურდეს ღამის მერვე საათზედა.
- ✓ 17. იესე ქალაქითგან მოვიდა.
22. კათალიკოსი იოსებ ქართლითგან ჭალატყეს მოვიდა.
28. მესაკლავიანთ ჰოროველათ სტეფანეს ცილი სწამეს. ქუ-
თათურნი ჩემთან მოვიდნენ საჩივლელად ჰოროველას გამო. ზუ-
ბალათ გიორგასშვილი იოანე ქუთაისს მოვიდა.
29. აღდგომმა დავნიშნეთ.
30. ბეჯათ იოსებიც დავნიშნეთ
1773. წ. 1. იანვარს მეფე ლეკებზედ წავიდა ქუთაის ლეკის
ჯარი რომ შემოსულიყო იმერეთის მიწაში.
5. ალა ქუთაისს მოვიდა ჩხარითგან
6. ალა მისი ძმა და სხვანი დავპატიყე.
7. ფარსადანა ქართლითგან მოვიდა.
9. პატრი უფროსთან წიგნი და ძველი თეთრი გავატანე ზუ-
ბალათ გიორგას შვილსა.

⁵¹ საკურთხავად.

- 11. მოზდოკითგან მამუკა მოვიდა.
- 14. დედოფალმან ქუთაისის დანგრეული საყდრების დააწყებინა ხუროებსა.
- 18. გვარდიის კაპიტნის და დავით ერისთავიშვილის მოსვლა თქვეს ერეკლე მეფისაგან კვასშირის მეფეს სოლომონთან.
- 22. ჩხარელი გოდერძისშვილი დავითა და ზეჩინაშვილი ჩემთან მოვიდნენ.
- 23. არჩილ ბატონისშვილი ქუთაისს მოვიდა.
- 25. თუთულაშვილი რაჭითგან ქუთაისს მოვიდა.
- 27. მალაქას ძმა სიმონა ახალციხითგან ქუთაისს მოვიდა.
- 28. მალაქა და გარსევანაჲ ამხანაკთა უნდა შეყრილიყვნენ არიქნა.
- 4. თებ. სილიბისტრე მხატვარი ქუთაისითგან მოზდოკს წავიდა.
- 5. გოდერძისშვილი დავითა ჩემგან წავიდა. დიდი თოვლი მოვიდა.
- 6. კათალიკოსმან ქართველებს საყდარი დაბეჭდა.
- 7. პაატაშვილი გრიგოლი მიიცვალა ღამის საათის სამ ნახევარზედა.
- 9. ცხელიშვილის ქურდმან მთხრობელი დაჰკოდა ნაზაძის⁵² სასახლეში.
- 12. ახალქალაქელი მეჩითე გოგიას სიკვდილის ამბავი მოვიდა ქუთაისს. ბანძას მომკვდარიყო ეს ცაგარელმან გააქართველა სომხობითგან ცოლშვილითა.
- 15. ქართველებს საყდარი გააღეს კათალიკოსის ბეჭდითგან.
- 16. მეფე მობრძანდა ქუთაისს.
- ✓ 21. ქუთათურებს მეფემ თითო საპალნე ღვინო სთხოვა, ჩვენს ვაყებსაც.
- 24. მეფე მობრძანდა ქუთაისს და არჩილიცა.
- 26. ქუთაისის საყდრის ყალღურმა (ქვაფენილი) დავიწყე და შევასრულე.
- 27. მეფემ წყალწითელას ხიდი აკეთებინა.
- 4. მარტს. ფარსადანა და ჰაქიმის შვილი წავიდნენ ქალაქს.
- 6. გიორგი ბატონისშვილი მოვიდა.
- 7. იაკობი უძღურად გახდა. ყანდინათ მოსე მიიცვალა ქუთაისს.

⁵² ნამაშევს.

11. მალაქიას გოგომ ფანჩუას ქალმან იჩივლა.
13. რუსის ჯარის ამბავი მოვიდა მიდიანო.
22. სასახლეში მეფემ სახლები დაადგმევინა.
- ✓ 25. საყდართან ქუთაისს ვენახი და ხილნარი ჩავაყრევინე.
28. ხონის მთავარეპისკოპოსს 131 — მარჩილი 'ვასესხე ქვე-
ლის ხელით.
29. წა გ—რგის კრავ რომ ჰმარტებიათ მოჰგვარეს მდივნებმან.
30. ქუთათელმან საყდრის შენება დაიწყო.
4. აპრილს ქორქათ ზურაბაი მიიცივალა და დაეფლა.
5. მეფე ქუთაისს მობძანდა.
8. კათალიკოსი მოვიდა წამაშევეითვან.
10. დედოფალი მოვიდა.
13. ბატონიშვილი დაჭიკა, ჩვენს საყდარზედ მოვიდა სანახა-
ვად. გოდიამშვილი ბერი მოვიდა.
- ✓ 14. მეფემ ჯარი შეიყარა და დადინაზედ ოდიშს წავიდა.
17. მეფე დიდის წამოვრით გამოვიდა ხონს.
18. მეფე ქუთაისს მობრძანდა. ჰექიმი არუთუნა ჩემთან მო-
ვიდა.
26. ცხენი ვიყიდე ჰოროველასავან.
27. გიორგი ბატონიშვილი მოვიდა.
28. ალექსანდრე ბატონიშვილი საყდარზედ მოვიდა სანახავად.
კათალიკოსი ვნახე და ვიბაასე (ბჭობა).
28. კათალიკოსი იოსებთან ვიბაასე ქუთაისს.
7. მასის. სომხის ხუცესი ტერ დავითის მამა ჩემთან მოვიდა.
8. მეფე ჯარით წავიდა საჩქაროდ. ამ დილას თქვეს დადიანის
ჯარით მოსვლა ცხენის წყალზედა.
9. ტყვილი იყო დადიანის გამოხტომა.
10. მეფე ქუთაისს მოვიდა არჩილით და სხვა ჯარითაც.
12. მეფე წირვაზედ მობრძანდა თავის შვილით და თავადე-
ბით. ლეკის მოსვლა თქვეს საჩხერეს გიორგი ბატონიშვილი წა-
ვიდა აქეთვან.
13. ლეკის გაბრუნება თქვეს.
- ✓ 14. ლეკების თავები მოიტანეს ქუთაისს. გ. ერეკლე მეფის კა-
ცები და წიგნი მოვიდა მეფესთან რუსის მოსვლა თქვეს.
19. დადიანის მოსვლა თქვეს და მეფეც ზედ წავიდა. ტყვილი
გამოდგა დადიანის მოსვლა.
22. ირაკლი მეფისგან ლეკის და თათრების დახოცვა ითქვა

და გამარჯვება და აბაშიძეების დახოცვა.

23. დადიანის რაჭას წასვლა და მიხტომა სოქვეს.

26. ახალქალაქის აღება თქვეს მეფე ერეკლესაგან.

4. თიბათ. ჰაქიმი არუთენა ქუთაისითგან ჩხარს წავიდა.

7. ერეკლე მეფის ჯარის დახოცვა თქვეს.

11. მეფემ ჯარი დაშალა.

17. დეკანოზი და ხოსიელას ცოლი წავიდნენ

20. ხონის მთავარეპისკოპოსმან, დაბადება წააღებინა და თერთრი მომცა. უძლურად შევიქენ.

22.¹ ქუთაისითგან ავიყარეთ ყველანი თათრის და ლეკის შიშით.

29. ბერომელათ პოლოსას საშაბათო თეთრის კრება დავაწყებინე.

30. ერეკლე მეფის გამარჯვების ამბავი მოვიდა.

2. ენკენის. ქუთათურ სომხებს ქართველ ცოლებს აშვებინებენ.

4. კათალიკოსი ხონს წავიდა დადიანის გასარიგებლად.

5. კათალიკოსი ქუთაისს მოვიდა დადიანის გაურიგებლად.

8. ფარსადანა მოვიდა.

11. ქუთათურები ქალაქს წავიდნენ.

მეფე სოლომონი ქართლს წავიდა ირაკლთან.

12. აბელაი მოკვდა.

19. სიმონა და აგვისტინე ქალაქითგან მოვიდნენ.

23. ბალახის ჯულაბი დავლიე და ძლიერ მასაქმა.

24. დადიანის შიშისაგან სულ აიყარა ქუთაისი.

25. ამ საღამოზედ გავიქეცი⁵⁴ და მამუკა მდივნის ეზოში ჩავედით.

26. ახალციხისგან ლეკის წასვლა თქვეს. ვაკითგან ქუთაისს ამოვედი.

27. მალაქიას აღაბი ჰქმნეს.

30. მეფე ქართლითგან მუხურს მოვიდა

31. მეფე ქართლითგან მობრძანდა. უვცად მოქალაქე მოკვდა.

4. მარიობ. გოდიაშვილი და სიმონა ჩხარითგან მოვიდნენ.

6. როსტომა ახალციხეს წავიდა. ქუთათურები ქართლითგან მოვიდნენ.

⁵³ სადათიერთ მალაქია მიიცივალა ქუთაისს და დავფალ.

⁵⁴ გავიქეცი დადიანისგან.

7. გიორგის ჯალაბმან (მეულღემ) ხმა ველარ ამოიღო, მი
იცვალა და დაეფალათ.

17. გოდიაშვილი მოვიდა ჩხარითგან ჰაქიმ არუთენას ბიჭი
მამუცა მოვიდა.

19. მეფემ თეთრი სოსხოვა ქუთათურ-ახალციხელთა. ჭის ამო-
თხრა დავაწყებინე. კლდიანი გამოდგა ადგილი და გავაშვებინე.

22. გიორგი სომეხს მეფისაგან ბოქაული დავით მდივნისშვი-
ლ იმოუვიდა, სახლი აუწერეს და შვილი გრიგოლიც ძველად წაარ-
თვეს.

24. კათალიკოსს მეფე გაუწერა.

26. ყოვლად წმიდის ღვთისმშობლის ხატი ვიშოვნე. სიმონ
და ფარსადანა ქალაქს წავიდნენ.

27. ელიავა ბერმან ჭიქის ხატი გამომიგზავნა ბერძენი იოანეს
ხელით და მომივიდა. ერეკლე მეფის კაცი მოვიდა მეფესთან და
დადიანთან გასარიგებლად.

30. ფილიჭამია ბეჟანა მოყვდა. ქუთათელმან ხატი მიბოძა.

31. მაკლიათ ქალი მოკვდა. 28. დედოფალს ქალი შეეძინა.

2. ენკენის. ხონის მთავარეპიზკოპოსი ჩემთან მოვიდა.

4. ერეკლეს მეფის კაცმან გამოიარა დადიანისგან

7. ალა მოვიდა ქუთაისს.

16. დურდლლაბა და სხვანი გაიქცნენ.

23. მეფემ ჯარი იხმო ვარდის ციხეს.

27. როსტომი მოვიდა ახალციხითგან.

30. ქუთათურები წავიდნენ ლაშკრად.

✓ 2. ენკენის. მეფე სოლომონი ახალციხისაკენ წავიდა ჯარით.
ერეკლე მეფეც ახალციხეზედ წავიდა.

3. მეფე ქართლს, სურამს გარდავიდა.

4. მეფის შეყრა თქვეს სურამს.

7. ქართლში 1600 რუსის ყაზალი მოვიდა.

9. რუსის მოსვლის ამბავი მოვიდა იმერეთში.

10. ირაკლე მეფე და სოლომონ მეფე ჯავახეთს მივიდნენ.

13. ჩიჩუას კაცები რუსეთითგან ქუთაისს მოვიდნენ.

18. ჯავახეთს გარიგება თქვეს⁵⁵.

21. თუთულაშვილი მოვიდა რუსეთითგან.

22. ჯულაბი დავლიე.

⁵⁵ თქვეს ირაკლი მეფესთან.

23. ოცხელი იოანე მოვიდა.

26. კათალიკოსი ქუთაისს მოვიდა მწვანეყვავილაზედა. მობრუნება თქვეს ახალციხითგან.

✓ 27. მოწამეთას წავედი.

✓ 30. ქუთათურები მოვიდნენ ჯართიგან. მეფეც მოვიდა ახალციხითგან.

3. გიორგობ. მეფე და დედოფალი ქუთაისს მოვიდნენ.

7. საყდრის სახურავი ქარმან მოგლიჯა სრულად.

19. პაატა წულუკიძე ქვიტირს მოკვდა.

23. პაატა დაჰფლეს. საყდარი დავხურეთ სრულად.

25. რიონის ზურაბასთან მივედი.

28. პაპუაშვილი იოანე მიიცვალა.

5. ქრისტიმ. მურადაშვილი გრიგოლი უნდა შემეჩვენებინა შავის კელეპტრითა.

9. ამირეჯიბი ახალციხითგან მოვიდა გამოპარვით.

12. დავით მესხი მოკვდა. სიმონა ქალაქითგან მოვიდა.

13. ატისაშვილი კოსტა მღვდლად კურთხვილა სალმასტსა.

15. ბესარიონ კათალიკოსის სიკვდილი თქვეს.

20. გარსევანა ჩემთან ამოვიყვანე ფესონით⁵⁶.

23. პაპუას უღალატეს ჯარის ხელებმან ჯვარისის გზაში.

1774 წ. 1-იანვარს გოგია ახალციხეს წავიდა.

✓ 9. ქუთაისი აიყარა თათრის და ლეკის შიშისაგან. კიკნაძეები დასწვეს და დაათარეშეს.

✓ 18. დადიანისგანაც შიში შეიქმნა.

23. ქუთაისს შიში გაძლიერდა

25. ვახნის ციხის აღება და დაწვა ითქვა.

1. თებერ. მეფე სოლომონმა თათრის და ლეკის ჯარი დახოცა და გააფუჭა სრულად.

4. ელავა გერმანეს ასალი გაუგზავნე, საჩა მთავარეპისკოპოსს.

5. ფარსადანა მოვიდა. ჰეჭიში მოვიდა.

7. რაჯაბ ლეკი მეფემ ერეკლე მეფეს გაუგზავნა. გარსევანა წავიდა ჩემგან მეთოდე ერისთავისშვილი დაიჭირეს და თვალები დასწვეს.

12. ფარსადანა ისევ ქალაქს წავიდა.

20. დავით მდივანი ქალაქს წავიდა.

22. გაბუნები მოთხარეს წულუკიძეებმან.

⁵⁶ მეფსონეთ.

3. მარტს. ყმაწვილებს საყდარში საქრისტიანო მოძღვრების
თქმა დავაწყებინე.

- 12. მეფე გიორგის გაურიგდა და გრიგოლიც აუშვეს.
- 13. თათულაშვილი ანტონა მოვიდა.
- ✓ 17. ხიდი აპყარეს.
- 24. ფრა ანტონი ვარდის ციხეს მოვიდა ქალაქითგან მეფეს-

თან.

- 28. ბოსტანი დაეთესე.
- 29. თათულაშვილი ანტონა წავიდა ქუთაისითგან რაჭას.
- 9. აპრილს ხევანთქრის სიკვდილი თქვეს.
- 17. ფრა ანტონა ჩემთან მოვიდა. ანტონ თუთულიშვილი რაჭი-

თგან მოვიდა.

- 22. ფრა ანტონი ისევ ვარდისციხეს წავიდა.
- 26. გოდიაშვილი ბერი მოვიდა.
- 27. ქუთათური ტერ-მინასას შესამოსი ვიყიდე, ლ. მარჩილად

მღებრიშვილის იოანესაგან.

- 3. მაისს. საბა ორბელიანის მიმოსვლის წერა ვიწყე.
- 6. სალამოზედ მეფე ჯარით მოვიდა.
- 12. პოლოსას საყდარის თეთრი გამოვართვი, დ. მარჩილ, კ⁵⁷

ფარა ნაკლებ.

- ✓ 17. აპარლის ოლქის შეყრა ითქვა და დახოცვა.
- 19. ოლქითგან ფაშის გაქცევა და ჯარის დახოცვა ითქვა.
- 25. ქაიხოსრო აბულაძე ცხენმან ჩამოაგდო და მოკვდა.
- 26. პატრი ანტონი და ფრა კვალად ქუთაისს მოვიდნენ.
- 27. გერმანე პირველი კათალიკოსი ქუთაისს ჩემთან მოვიდა.
- 28. ჩერქეზის თავკაცი ჩემთან მოვიდა. ჭყონდიდელი მოვიდა.
- 29. კუნძახის ბატონის თავის მოჭრა თქვეს.

2. თიბათ. კათალიკოსი იოსებ წავიდა დადიანთან.

- 4. ლეკებისაგან ახალქალაქის მოგლეჯა თქვეს.
- 7. მეფე ქუთაისით ხონს წავიდა დადიანის გასარიგ-შესაყრე-

ლად⁵⁸.

- 10. ბეჟანაჲ ცალკე დაჯდა პეტროსას ხულაში.
- ✓ 14. ქუთათელი და სხვანი შეაჩვენა კათალიკოსმან.
- 21. ახსნა ქუთათელი.

⁵⁷ დ. მარჩილი დ. ფარა ნაკლებ.

⁵⁸ შესაყარად.

23. გოგია ახალციხეს წავიდა.
24. ქუთათურები ქალაქს წავიდნენ.
1. მკათათვეს. ზრონოლრაფის წერვა დავიწყე.
8. გიორგასშვილი გრიგოლაი შავირდობიდან გაუშვი.
19. პატრი გიორგის მიცვლა შევიტყე. გელათს წავედიო მე და პაატაი, ხატი ენახეთ.
3. მარიობ. სოლომონ მეფესთან წავედი თავაზას.
8. თავაზითგან მოვედი.
22. ტერ სტეფანის შვილი პეტრე ქუთაისს მოვიდა.
25. თავწვრილი ბერი სილიბისტრე ყაზაღმან მოჰკლა რაქას.
2. მარიობ. ქალაქს რომ კაპიტანი იყო რუსეთს წასულა. კრუხიჭამიათ ლუკა ქუთაისს მოვიდა.
7. მეფესთან თავაზას წავედიო.
10. ფრა და მე თავაზითგან მოვედიო.
11. ფრა თავაზას წავიდა ბეგილასშვილიო.
17. ფრა ანტონა თავაზითგან ქალაქისკენ წასულა. ბეგილაშვილი მოვიდა.
- ✓20. მეფეს გაუმასპინძლდნენ იაკობი და იესე თავის სასახლეში.
26. ბერუკა და ხოჯაშვილი გავაბჰეთ.
29. ტერ ფილიპე და ალა ქუთაისს მოვიდნენ.
30. პაპუაჲ ქუთაისს მოვიდა ტყვეობითგან.
4. ღვინობ. შაჰანაშვილი იოსები ახალციხითგან მოვიდა გურიანხედ. ტერ ფილიპე ცაგარელთან წავიდა.
6. შაჰანაშვილი ქუთაისითგან წავიდა.
7. პატრი ანტონა ოდიშს მოსულა.
11. ბატონიშვილი ალექსანდრე ჩემთან მოვიდა.
18. მე პატრის მოსულა შევიტყე ოდიშს.
20. ზრონოლრაფის წერა გავათავე.
21. ჩემი ძმის ლუკას ვახანს მოსვლა შევიტყე.
24. ერეკლის გოგია ბინბაში ქუთაისს მოვიდა მეფესთან. ჩვენი ითანე გააცივა.
28. გოგია ბინბაში წავიდა. ჩემი ძმა ლუკაჲ ქუთაისს მოვიდა.
- ✓ 4. გიორგობ. ქრისტესია და სხვა ლეკნი ქუთაისს მოვიდნენ.
14. ჩემი ძმა ლუკა და გოგინათი ახალციხეს წავიდნენ.
- ✓ 18. დავით მდივანი რუსეთს წავიდა.
20. ბერი წულუკიძე და ლეკებიც ქალაქს წავიდნენ. კრუხათ

ლუკა სიმონა და მნაცაკანაშვილი ქალაქს წავიდნენ. თულაშვილი ანტონა ქუთაისს მოვიდა.

28. საყდარში ფიცრის ოდა გავაკეთებინე.

✓ 2. ქრისტიანობ. რუსები ქუთაისს მოვიდნენ.

4. მურადაშვილმან გრიგოლამ თავის ცოლის საბანი მოწამეთელ კაცს გააყიდვინა ძველი არისო და ისევ თავის სიმამრმან იყიდა.

11. ზუბალათ იოსები მოვიდა.

15. ბერი წულუკიძე მოვიდა ქალაქითგან.

16. ზუბალათ იოსები წავიდა.

24. ნიკოლოზ აბაშიძე ქუთაისს მოვიდა.

27. ნიკოლოზ აბაშიძე წავიდა.

1775. წ. 2. იანვარს რაჯაბას ისევ ახალციხეს წასვლა თქვეს.

7. თამარა მიიცვალა.

21. ჩილაშვილის მოსვლა თქვეს.

23. პაპუას ფოგო გააგდეს.

23. რაჯაბ ლეკის ახალციხეს წასვლა თქვეს კვალად.

24. ჩილაშვილი ვარდისციხეს მოვიდა.

30. ჩილათ მუსტაფა ალა ქუთაისს მოვიდა.

1. ⁵⁹ ქუთაისითგან წავიდა მუსტაფა ალა.

10. თუთულაშვილი ანტონ წავიდა.

✓ 16. ქუთაისის ციხეს კვალად ნგრევა დაუწყეს.

✓ 24. ჯოხია და სხვა ქუთათურნი ლეკებმან გაცარცვეს ქალაქის გზის აღმასის წყალზედ.

1. მარტს აღის ძმა იოანე რუსეთითგან ქუთაისს მოვიდა.

13. საბა მიიცვალა.

15. ლეკის მოსვლა თქვეს. — მეფე და დადიანი რიგდებოდნენ

19. პატრი იაკობის ახალციხეს წასვლა შევიტყვე.

23. მეფე და დადიანი ხონს შეიყარნენ.

✓ 3. აპრილს. მეფემ ჯარი შეიყარა ლეკიანი და გურიანზედ წავიდა.

5. თირიშვილი პოლოსა ქუთაისს მოვიდა რუსეთითგან.

19. კათალიკოსთა ვილაპარაკეთ მე და გიორგმან.

✓ 21. ლეკები ქუთაისს მოვიდნენ.

⁵⁹ თებერვალს.

- ✓ 23. სასახლეში დიდ ჭადარს თავით თვისით ცეცხლი მოეკიდა და ქვის ტახტიც აიღეს.
- ✓ 25. სასახლეში ჭადარი მოსჭრეს
- 26. მეფე დედოფალი ქუთაისს მოვიდნენ.
- 30. ფარსადანამ წავიდა.
- 11. მაისს. იმერლებმან ახალციხეზედ ყაზახობა დაიწყეს მეფის ბრძანებითა.
- 14. გიორგი ბატონიშვილი მოკვდა.
- 15. ეჩმიაწინის კათალიკოსის სიკვდილი გავიგონე ქუთაისს.
- 24. ვახელი გოგიად მოვიდა ახალციხითგან.
- 27. დარეჯან ბატონიშვილს ქალი ეყოლა. ფარსადანამ მოვიდა ქრცხინვალით.
- 1. თიბათე. ხეჩინაშვილი ბუილა ანტონამ მიიცივალა ქუთაისს.
- 5. გაიარაშვილის არუთენას ხიზანი ქუთაისს მოიყვანა მეფემ მიქელაძეს რომ გამოართვა.
- ✓ 9. მეფემ დიდი ჯარი შეყარა.
- 12. მეფე ჯარით წაბრძანდა ოსებზედა.
- 13. ზუბალაშვილი იოსები მოვიდა.
- ✓ 16. ჩვენი ვაჟები იედავით წყალტუბოს აბანოზედ წავიდნენ.
- 21. მეფე გამარჯვებული ოსეთითგან მობრუნდა. სრულიად დაიმორჩილა.
- 25. თბილისს კათოლიკეებზედ დევნულობა იყო.
- 30. ავთანდილამ იოსების ქალი მიიცივალა.
- 4. მკათათ⁶⁰. გიორგი ერისთავის მოსვლა სქქვენს ბათუმს.
- 11⁶¹. არჩილი ჯარით წავიდა აწყვერზედა.
- 13. თუთულაშვილი წავიდა რაჭას.
- 14. მოკლიაშვილის გოგო მოკვდა.
- 28. იოანე ბერძენი რუსეთს წავიდა.
- 13. მაროობ. ბერი თავის შვილით და თირისშვილი პოლოსა რუსეთს წავიდნენ.
- 19. ჩემი ძმის რაჭას მოსვლა შევიტყე.
- 20. ჩემი ძმა ლუკა ქუთაისს მოვიდა.
- 30. ჩიხორს წავედი და მოვედი მეორე დღეს.
- 3. ენკენ. ლუკა ხონს და ყულაშში მოვიდა⁶².

⁶⁰ იელისს. ⁶¹ 9. მკათათ. ზუბალათ იოსები წავიდა.
⁶² ყულაშში წავიდა.

7. ლუკა ყულაშითგან მოვიდა.
12. ალექსანდრე ბატონისშვილი თავის მამას მეფეს და ლეჩხუმში წავიდა.
23. ალექსანდრე ოდიშითგან დადიანს გამოეპარა და ქუთაისს თავის მამასთან მოვიდა.
6. ღვინობ. არჩილ ბატონისშვილი იმერეთს კარცხს მოკვდა.
8. არჩილ გელათს მოიტანეს დასაფლავად, მაგრამ არ დაფლეს, შეჩვენებული იყო.
11. ჩემი ძმა ლუკაა წავიდა.
- ✓ 12. ქუთაისის ხულები მედიდანიში სხვა ადგილას გამოდგეს საქალაქოდ.
13. პატრი უმფროსის ქალაქითგან ახალციხეს წასვლა შევიტყე.
- ✓ 6. გიორგ. ახალ ხულებთან ქალაქობა დაიწყეს პირველად.
11. გაიხოსრო ქართლს ბეჟანას წაპყვა, მისი ქალის დასანიშნავად.
24. მეფე და დადიანი უნდა შეყრილიყვნენ, მაგრამ არ იქმნა.
- ✓ 25. ჩვენი იოანე ხულაზედ დაჯდა, სიმონგულაშვილის ბატონჯანას ამხანაგობითა.
2. ქრისტიზობ. ორ ღღეს თოვდა შუადღის და თან იბდგვინა.
5. გაიხოსრო მოვიდა ქართლითგან.
10. ოცხელი იოანე ჩემთან მოვიდა.
23. ახალციხის ლეკების გამოყრა თქვეს, რომ მეფემ მოიყვანა.
24. მეფემ გურიას ლეკი და ჯარი გაგზავნა. იაკობამ წითელი შესამოსი შემწირა⁶³.
28. მეფემაც ჯარი შეიყარა.
29. გურიას ბევრი ტყვე უშოვიათ მეფის ჯარის და ლეკების კომკეზიკ აულიათ.
1776. წ. 6. იანვარს ოცხელმან სამღებრო გააღო.
9. ზურაბას დედა მიიცივალა და დაეფალ.
13. გოდერძაჲ მომკვდარა ჩიხორს.
16. გოდერძასშვილი დავითა ჩემთან მოვიდა.
18. თუთულაშვილი ანტონაჲ მოვიდა ქუთაისს. VI პიო პაპის დაჯდომა შევიტყე.

⁶³ შესწირა.

- 1 ✓ 21. სომხის მხატვარი ტერ გაბრიელი ქუთაისს მოვიდა, ლუკიძის ხულაში გავიდნენ ბატონჯანა და იოანეა.
24. გურიის ჯარიც მეფესთან მოვიდა ხონსა.
28. მეფე გაღმა დადიანის მამულში გავიდა და გორდის ციხეს შემოადგა.
- ✓ 2. თებერ. მღებარი პეტრესწვილი მოკვდა.
3. გორეტს⁶⁴ ციხე გაარიგა მეფემ.
5. მეფემ ფალავების ციხე თან მამეული აიღო დიდის ნაშოვრითა.
12. კრუხათ ლუკა და სიმონი მოვიდნენ ქუთაისს. ქალაქის მოურავი დავირ ციციწვილი ქუთაისს მოკვდა⁶⁵.
16. მეფე ბანძას დაებარა.
21. ოცხელი არუთენა ახალციხეს წავიდა. სომხის მხატვარიც წავიდა. ქუთაისში შიში ჩამოვარდა ლეჩხუმელებსაგან და ავიყარნით.
24. მეფე ნამაშევს მოვიდა ოდიშითგან ჯარით და ჯარიც დაშალა და დადიანსაც გაურიგდა.
27. მეფე ქუთაისითგან კვახჩირს წავიდა.
1. მარტს. პოროველაწვილი სტეფანეა კისერზედ თოყმობძული მეფესთან ვარდის ციხეს წაიყვანეს.
5. კრუხათ ლუკაა და ქაიხოსრო მეფე ერეკლის სიძეს ციციწვილს გაჰყვნენ ქართლს.
10. მდივანი მეფესთან მოვიდა. ბერი სიმონგულაწვილის სიკვდილი თქვეს მოზღოქს.
12. ბატონჯანას და სიმონას მამა გაუმჟღავნე.
18. თუთულაწვილი იოსებ ქუთაისს მოვიდა.
21. ჭილიმუზაწვილი ქუთაისს მოვიდა.
7. აპრილს. ოცხელი დავითა, სადათერათ სიმონაა მოვიდნენ.
19. მეფე მოზრძანდა ჩემთან.
21. ალექსანდრე ბატონიწვილი მოვიდა ჩემთან.
4. მაისს. კათალიკოსი გურიითგან მოსული ავათ გახდა და სანავარდოს დაწვა. გურიელი გიორგი მეფეს გაურიგდა და შვილები მძევლად მისცა.
11. კათალიკოსი ქუთაისს მიიყვანეს ავადმყოფი სანავარდოთგან.

⁶⁴ გორდის. ⁶⁵ მოვიდა.

✓ 13. კათალიკოსი იოსები მოკვდა ქუთაისს მწვანე ყვავილაში.
 17. კათალიკოს იოსების გვამი გელათს წაიღეს დასაფლავად.

ვად.

✓ 18. კათალიკოსი იოსები გელათს მიწაში მიიღეს. სახლთუ-
 ხუცესი დავით აბაშიძე მეფე სოლომონისაგან წავიდა ახალციხეს
 ფაშასთან გასარჩევბლად. ევთიმე გენათელად აკურთხეს. ჯულაბი
 დავლიე, 12 დრამი ზიარ ბაშაშობისა⁶⁶. ალექსანდრე ბატონიშვილი
 მდივან დავითით წირვაზედ მოვიდა ქადაკების სასმენელად.

- 19. იესე ბერძენს მეფე გაუწყრა.
- 30. ლეკები კახიანურითგან ერთიან წავიდნენ ვახნისკენ.
- 31. ალექსი მოვიდა ჩემთან.
- 3. თიბათ. მეფე ქუთაისითგან წაბძანდა.
- 4. კვალად მობრძანდა მეფე.

7. მეფე მობრძანდა პატრის მოყვანისათვის.

✓ 12. ქუთათელი მაქსიმე კათალიკოსად აკურთხეს ქუთაისს
 ყოვლად წმინდის ეკლესიაში რომ მეც სიან დავესწარ.

14. მეფე წაბრძანდა არგვეთისკენ თავის ძითურთ. მერაბ
 ნიჟარაძეც ქალაქს წავიდა. გიორგი ბატონიშვილის ქალის დასა-
 ნიშნავად, ალექსანდრე ბატონიშვილისათვის.

19 ახალი. კათალიკოსი ქუთათელი⁶⁷ ვნახე ალერსობად.

✓ 22. ორი დიდი ქვა ჩავატანინე ზიდისთვის და დავაწყებინე
 ქვის დიდი ზიდი ბიძინას ბაზარში.

26. სასახლის საყდარს გულაბანდის შეკვრა და შენება და-
 უწყეს. მერაბ ნიჟარაძე ქართლითგან იმერეთს მოვიდა.

11. მკათათ. ოცხელი დავითა და ბრუციანი დავითა ახალციხეს
 წავიდნენ.

12. თუთულაშვილი იოსები ჩემთან მოვიდა. ქუთაისის საყდ-
 რის ოთპახს შენება დავაწყებინე.

20. სახლთუხუცესი და ჩილაშვილი ბაღდადს მოვიდნენ. ფრა
 გერასიმე ძე თადეოზაც ბაღდადს მოვიდნენ. ჩხარელი გაბრიელაც
 მოვიდა ქუთაისს ჩვენი სარქის პაპათ იოანე, გძელი პოლოს ბიძათ
 სტეფანე მოვიდნენ.

27. გაბრიელა სიმონგულაშვილი რაქას წავიდნენ მეფესთან.

7. მარიობ. ბიძათ სტეფანე ჩემთან მოვიყვანე.

8. დღეს მოუკლამსთ ქურდებს უდელი იოანე და მისი შვი-

ლი.

⁶⁷ ქუთათელი მაქსიმე.

13. ჩილაშვილი მუსტაფა ალა და ჩვენი იოანე ქუთაისს მოვიდნენ.

15. ჩილაშვილი ჩემთან მოვიდა საყდარში.

18. მეფეს თბილისის სომხების არაჩნობის წიგნები ებოძა ჩემთან სათარგმნელად.

✓ 24. რუსის ექიმი ქუთაისს მოვიდა.

3. ენკენ. ცხელიშვილი და გიორგი ლეცებს მოუკლიან ცხრა მუხლაზედა.

4. ესენი ორივე მკვდრები მოიტანეს ქუთაისს.

14. დედაჩემის მიცვლა გამიმჟღავნეს წირვის მერე. 1. ენკენისა მიცვლილა.

✓ 16. ბიძათ სტეფანე ჩემგან გასული ხულებში ჩავიდა.

17. პაპაშვილმან წამგლევი ზროხა გაყიდა და ქამა.

23. ტერ-სტეფანასშვილი პეტრე მოვიდა ოდიშითგან ქუთაისს.

28. კათალიკოზი რაჭითგან მობრძანდა.

3. ლენოზის. მეფე ქუთაისს მობრძანდა.

4. ტერ სტეფანიშვილი მოვიდა.

✓ 5. სულეიმან ფაშის ხაზინადარი ქუთაისს მოვიდა ხვანთქრის ფარენითა და ფაშის საჩუქრით.

6. ჩვენს ელისაბედს დედა გაუმჟღავნე. 14. ენკენისა მიცვლილა.

10. მეფე ენახე.

16. ფრა გერასიმე მოვიდა ქუთაისს.

28. ფრა მეფემ გაგზავნა ოდიშს დადიანთან.

3. გიორგობ. ფრა ოდიშითგან მოვიდა. სულეიმან ფაშის ხაზინადარი ქუთაისითგან წავიდა.

5. გაბრიელაჲ მოვიდა.

15. ჰოროველაშვილი ახალციხითგან მოვიდა.

23. მეფე დადიანის შესაყარად წავიდა.

✓ 29. მეფე მობრძანდა. პოლოს ბიძანთ სტეფანე ახალციხეს წავიდა, ფრა ნიჟარაძემ წაიყვანა.

4. ქრისტიშობ. სადათურათ მელქონას ცოლი ქუთაისს მოვიდა შვილებით. ჩემი და ელენე დავნიშნეთ აწყვერელ სააკაშვილ იოანესთან.

პაატაჲ მოვიდა პატრის სადგომი ფრა იერონიმესი ქარმან მოგლიჯა.

24. გრძელი პოლოს ბიძაი ქუთაისის მოვიდა ჩემთან.
 29. გოდიაშვილი წავიდა ახალციხეს.
 31. ფრას ჭამითგან გავეყარე.
1777 წ. 3. იანვარს დავითას ბიჭი მოვიყვანე.
 8. ბატონიშვილის ალექსანდრეს ქორწილის ქმნა თქვეს.
 10. პაატა მეფისთვის ახალციხეს წავიდა.
 11. მალაქას დედა ახალციხესა წავიდა.
 18. პოლოს ბიძასთან მოვრიგდი
 19. ალექსანდრე დაქორწინებული მოვიდა ქუთაისს.
 24. თუთულაშვილი ანტონი რუსეთითგან მოვიდა.
 4. თებ. ჩემი მამიდაშვილი ოცხელი არუთენა მოვიდა.
 12. კრუხიჭამიათ სტეფანე მოვიდა.
 15. ცაგარელი ვნახე და ველაპარაკე
 17. პოლოს ბიძამ კვირაში ერთი წირვა დამაბარა ქუთაისის
 პაპასთვის და ბებერაჩემისათვის.
 18. კვალად ცაგარელთან ვილაპარაკე.
 21. პოლოს ბიძა და ჩვენი იოანე წავიდნენ ქუთაისიდან ახალ-
 ციხეს.
 1. მარტს. ფრა და მე გავიყარეთ ჭამისგან.
 3. გოდიაშვილი მოვიდა.
 3. ოცხელი ტერ-დავითა მოვიდა.
 19. ბერომელაათ პოლოსა მოვიდა.
 22. სომხის მარტიროზ ვარდაპეტე ორის ტერტერით ქუთაისის
 მოვიდა ჩემთან სადავოთ.
 25. მეფემ გორელ ტერ სააკასთან მალაპარაკა და მადავა.
 3. აპრილს, მარტიროს ვარდაპეტთან ვილაპარაკე მე ჩემის
 ერთ მეფის წინაშე.
 4. მეფემ მოციქულობა დამიწყო ქუთაისს, საყდარისა და ერის-
 ათვის.
 ✓ 5. მეფემ საყდარი დამაცლევინა და მიბრძანა წადი ნუ დად-
 გებოი.
 6. თათარ ალა აბულაძე წამოვიდა და მეც თან წამოვეყვ ახალ-
 ციხისაკენ.
 7. ბაღდადს მოვედით. იქიდან სალაშქროს.
 8. წახანს მოვედით. მეფემ სომხის ვარდაპეტის ქრთამისთვის

✓ მგონია ქუთათურ კათოლიკეთ უბრძანა გაქართველება ან ფასობ
ზება. ყველამ უარი უთხრეს.

9. ახალციხეს მოვედით.
19. გიორგი სომეხმან აღდათის ქალზედ გვირგვინი ისკვნა?.
21. იოანე ვარდაპეტი ვნახე, პატრი ალექსისტან ვილაპარაკეთ
გიორგი სომეხის საქმეზედა.
1. მაისს, ახალციხელნი სტამბოლს წავიდნენ.
2. ჩვენი იოანეს ქალი მიიცივალა.
3. არზრუმს წავიდნენ.
6. ქაჩხუათ პეტრეს შვილი ან ტერაც პოლოსას ძმის წული
ჩემთან მოვიდნენ მოწაფედ.
8. იოანე ვარდაპეტთან ვიყავ ივლიტას.
16. აბულაძე ახალციხითგან მეფესთან წავიდა.
19. იოანე⁶⁸ ვარდაპეტი ჩვენსა იყო სადილათ ორი ტერ გრი-
ქორებით.
20. ტერ სტეფანი არტაანის ველს წავიდა.
31. ზენაური ვსწირე.
30. სარქის პაპი მიიცივალა და დავფალით.
7. თიბათ. კრუხათ იოსები და პარუნლაზარე არზრუმს წავიდ-
ნენ.
8. ფაშამ ტყვედ ჩამაგდო ზანჯირხანაში თათოსაშვილის და-
ბეზღებით ტყვილ უბრალოთ.
10. ზანჯირხანითგან გამოვედი და წამივიდა, უკე, ყურუში,
ღმერთმან აღლეგრძელოს ყველანი, მრავალს გაისარჯნენ, უმეტე-
სად ქურქჩი ბაში პარუნ იოანე, მისი ძმა სტეფანე და იანლუიანთ
ანტონი.
19. დარეჯოს შვილი სტამბოლითგან მოვედა.
24. ქვემო საყდარს წაიწეს დღესასწაულს ვსწიე პირველი
ზენაური.
3. მკათათ. ქვემო საყდარს ვსწირე.
6. ფაშამ აჭარის ჯოგი მოიყვანა.
12. გძელი პოლოს ბიძა თავის შვილით არზრუმს წავიდა.
13. ტერაც პოლოსა და ფრა თადეოსაც წავიდნენ.
16. ჩვენი საჩახი გავაკეთებინე. — ყოვლადწმიდის თოვის
დღეობაა.

⁶⁸ ოპანნეს.

23. ჩვენი ჩათმის კარი გამოვიღე. პარმალულები და დარბიც გავაკეთებინე.
29. სომხის მარტიროზ ვარდაპეტი ქუთაისს მეორედ მისულა მეფესთან.
14. მარიობ. ხიზანათ პეტრე ქალაქს წავიდა.
19. იაკობი მოვიდა ქუთაისითგან ახალციხეს.
21. ჩემ ძმა ლუკასთვის დასანიშნად ჩემი და კატერინე მოციქულად გავგზავნე ქურქჩიბაშის დასთან.
27. ჩემი ძმის ბეჰე მოვიტანეთ.
29. პოლოს ბიძა, მამა ჩემის ძმა მოვიდა სტამბოლითგან.
30. პატრი ფრანჩისკო აზრუმს წავიდა.
31. პატრი უფროსი დომინიკე ქალაქითგან მოვიდა.
1. ენკენ. ტერ კოტა მოვიდა.
18. პატრი უმფროსი ჩვენთან მოვიდა. მე ქვემო საყდარს წაიწეს ეკლესიაში ჩავედი. სულეიმან ფაშა დიდის ჯარით წავიდა აჭარაზედ.
21. ქვემო საყდარში ზენაური ვსწორე პირველი და ვიქადაგე.
25. ჩვენი მათუზა მიიცივალა და დავემარხეთ.
28. ტერ-სტეფანიანთ იაკობამ ქორწილი ჰქმნა ამაღამ.
6. ლვინობ. ელენეს ქორწილი ვქენით, ღმერთმან კეთილად მოუხდინოს.
8. გ'რგი ალადათის ცოლის გაშვების ამბავი მოვიდა სტამბოლითგან.
9. პატრებიანცა პატრები დაეპატიე იწე ვარდაპეტთანად.
13. ვარსამათ პეტრემ ქორწილი ჰქმნა.
25. ჩვენი მზახალი იოანეს დედა ჩვენსა მოვიყვანე. ჩემი სიძე და ელენე, ლუკას სიმამრის შვილიც მათან ერთად.
19. ქვემო საყდარს საქრიასტიანო წურთნა დავიწყე.
21. პატრი ფრანჩისკე მოვიდა.
30. ავად გავხდი და დავწექ. სისხლი მომდინდა.
2. ქრისტიმ. გავენდე ტერ იოსებასა პატრი ფრანჩისკემ ჯულაბი მომიცა.
6. ფაშა მოვიდა.
12. ლოგინითგან ავდეგ და თავი მოიპარსე.
17. ჩემს ძმას გვირგვინი უკურობე თ ქურქჩიბაში იოანეს ქალს თერეზინასთან.

20. ყაფუჯი მოვიდა. ბ.⁶⁹ პატრი ანდრიასგან ჩემი სულ მოვიდა.
27. პეტროს ბიძაჲ მოვიდა.
1778. წ. 18-იანვარს მოპურდარი სტამბოლს წავიდა.
4. თებ. პეტროს ბიძას ქალის ელენეს ქორწილი იქმნა.
8. ხიზაბავრას წავედი ტერ ფრანჩისკესთან პატრი უმფროსიანად და ტერ ვრიქორებითა.
12. ხიზაბავრითგან მოვედი.
24. რუაშვილის სიდედრი მიიცვალა.
8. მარტს. პატრი უმფროსი ქალაქს წავიდა*.
- 9.⁷⁰ აპრილს პატრებიანცა ვსწირე.
- ✓ 27. ბატონიშვილი მეფეს გაადგა სახლთხუცით და თამაზა მესხით.
30. ბატონისშვილმან ალექსანდრემ აწყვერის პირუტყვი და სხვა წაიყვანა.
1. მაისს ფაშა ჯარით აწყვერს წავიდა.
8. ფაშასთან შემიყვანეს სანახავათ. წიგნისთვის, ბაშ ჩაუშიც დღეს მოვიდა.
9. ახალი ხუცები მოვიდნენ. სტამბოლის ქარავანი წავიდა.
17. ჭოჭუათ ტერ იოსებმან სწირა. მოპურდარი და მირზა გურგენა მოვიდნენ სტამბოლითგან.
6. მკათათ. მამას ძმა პოლოს ბიძა მიიცვალა შუადღის უკან.
16. გიორგი ბატონისშვილის დავით ბატონიშვილი დაკოდეს და დაიჭირეს ალექსანდრე ბატონისშვილიმან და მის კაცებმან.
29. თუთულათ ანტონა პატრებთან დადგა.
3. მარიობ. პატრებიანთ საყდარში მეორედ ვიქადაგე.
12. ისკანდარათ⁷¹ ტერ პოლოსი მობრძანდა.
20. ახალციხითგან ველს წამოვედ 22—ველს მოვედი.
23. ბორგვს მოვედი.
25. ველს წავედი.
1. ენკენის. არტაან ბეგი ველს მოვიდა და ვნახე.
17. არტაანს მოვედი ველითგან ჩვენს იოანესთან⁷².

⁶⁹ ბატონი პატრი.

⁷⁰ 20 პოლოს სომხის ვარდაპეტ და პეტროს ვარდაპეტ მოვიდნენ. * 26. პატრი ალექსი თბილისს წავიდა.

⁷⁸ სკანდარათ. ⁷² ოპანესასთან.

20. ქურჭჩიანთ პარუნ ყაზარაჲ არტაანს მოვიდა არზრუშით-
გან.

22. მაქანდარანთ ანტონი და მეფისათი არტაანს მოვიდნენ,
აზრუმს რომ მიდოდნენ. ქურთისტანელი⁷³ ტერ-პეტროს ველს მო-
სულიყო.

24. არტანიოგან ველს მოვედი.

27. ნაქალაქევს წავედი და ვსწირე.

28. ნაქალაქევიდან ველს მოვედი.

9. ღვინობის. ქურთისტანელი ტერ ტერ პეტროსი ველითგან
წავიდა ბერდიკს. იმედას დის წირვები ავიღე.

16. ღვითთ ველითგან წამოვედი.

18. ახალციხეს მოვედი.

24. ფალომათ პოლოსაჲ მიიცვალა.

3. გიორგ. იოანე ვარდაპეტთან ვილაპარაკე.

14. იოანე⁷⁴ ვარდაპეტთან ცხარად ვილაპარაკე.

28. ეფრიკათ ჰაჯი ბაბა მოვიდა.

30. არაბი სალახორი მოვიდა.

7. ქრისტიშობ. ყარსლიანთ საჰაკამ დამაბარა⁷⁵.

9. მირზას ძმა მოვიდა.

10. უვიცად მოკვდა.

20. ხოტაჯურელი დიაკვანი დავიჭირე.

23. ველს წავედი დიაკვნითა.

1779. წ. 1 ღამის 2 და 3 ჩარეჭხედ მიწა იძრა, ოთხშაბათი რომ
თენდებოდა.

13. ჩვენი იოანე⁷⁶ ველს მოვიდა.

23. ნაქალაქევს წავედი ჰამბარცუმასთვის

25. მოვედი

28. საქოს ქალი ჰურიი⁷⁷ დავფალით.

3. მარტს. თერძი სიმონასშვილი იოანესათვის სულეიმან ფა-
შას 5 ქისა ჯარიმა წაურთმეგია.

5. თათოზაჲ ახალციხეს წავიდა.

18. არტაანს მოვედი ველითგან.

21. არტანიოგან ნაქალაქევს წავედი.

23. ნაქალაქევითგან ველს მოვედი⁷⁸.

5. აპრილს. გუგუზოს წავედი ავადმყოფ ლალიხანასთან. ჩვე-

⁷³ ქურთისტანელი ხუცესი. ⁷⁴ ოჰანეს. ⁷⁵ ..(11) ..5(9).

⁷⁶ ოჰანესაჲ. ⁷⁷ ჰუროჲ. ⁷⁸ წავედი. ⁷⁵ ... (11).. 5(9).

ნი ტრაცო ახალციხეს გავგზავნე, კირილესგან ვირი ვიყიდე.

10. ველს სკიები ვიყიდე და ფურცია.
 11. გუგუბოს ლალი ხანა მიიცვალა.
 13. ბორგველი ქეშელაჲ მიიცვალა. წაველ და დავფალით.
 23. ზაქარა კიდეც ახალციხეს გავგზავნე.
 11. მაისს. ზაქარა ველითგან გაუშვი, თუ კიდეც აღარ მოვიდა.
 17. ნაქალაქეც წავედ მესროფასთან რომ ავად იყო და მივედი.
 25. ველს მოლა მოვიდა ფაშისა. საყდარი ნახა ქავეშისათვის.
 11. თიბათ. ველითგან ახალციხეს წამოვედი.
 12. ახალციხეს მოვედი.
 25. პატრი ფრანჩისკესთან ღრელისკენ წავედი.
 29. ურთელი ხუცესი ტერ-სტეფანა მოვიდა.
 16. მკათათ. ჩვენი პროვიკარი იოანე ვარდაპეტი მიიცვალა.
 17. მიწად მივიღეთ ივლიტას.
 2. მარიობ. მეფე ირაკლის ელჩი თარხნისშვილი მოვიდა ფაშასთან. ბუჭუა მდივანიც თან ახლდა.
 11. ენკენის. ბაქარის შვილის ალექსანდრეს მოსვლა თქვეს იმერეთს პარსეთიდან რომ გამოიპარა.
 17. არტან წამოვედი. თელაველი ტერ-ფილიპესშვილი ტერ სამუელიანად.
 18. არტანს მოვედი.
 23. არტანიტგან ველს მოვედი
 15. ღვინობ. ველითგან წამოვედი
 16. ახალციხეს მოვედი. კრუხიჭამათ ტერ გრიქორას პროვიკარობა მოუვიდა. უმფროსად გახდა.
 23. მაქანდარიანთ ტერ იოანე არტანს წავიდა ჩვენს იოანესთან.
 26. პატრი ჩელერინო წავიდა
 2. გიორგობას მიიცვალა ჩვენი იოანე¹⁹ არტანისა.
 7. პატრი ვენდელინო ქუთაისს წავიდა.
 27. პატრი ფრანჩისკე არზუმითგან მოვიდა.
 24. ქრისტიშობ. პატრი პეტრე სტამბოლითგან მოვიდა.
1780. წ. 3. იანვარს ახალციხითგან ველს წამოვედი.
13. ტერ პეტროსი მოვიდა სხვებით.
 16. ტერ პეტროსი წავიდა.
 17. შაქარ ფაშა აჭარელი ახალციხეს მოსულა.

¹⁹ ოპანესა.

7. თებერ. ნაქალაქევს ჩაველი. 8. მოვედი.
 26. ფუფულათ სტეფანე მიიცვლა და დავფალით.
 6. აპრილს არტანს მოვედი. 9. ნაქალაქევს წავედი.
 10 ნაქალაქევითგან ბორგს⁸⁰ მოვედი
 14. კვირელაჲ ველითგან ახალციხეს წავიდა.
 27. ნაქალაქევს წავედი და მოვედი.
 9. თიბათ. ველითგან ახალციხეს წამოვედი
 12 ახალციხეს მოვედი.
 7. მკათათ. ფხიკიურელი ტრაცოები პოლოსა და იაკობი ჩემ-
 თან მოვიდნენ.
 9. ველს წამოვედი. 11. ველს მოვედი
 13. ნაკაშაჲ⁸¹ მიიცვალა.
 18. ენცენ. ველითგან არტანს მოვედი. 20. ველს მოვედი.
 14. ღვინობ. ველითგან წამოვედი 15-ახალციხეს მოვედი.
 24. პოისშვილი ტერ გრიჭორი რომითგან მოვიდა. პატრი
 იოანე ბენედიქტი მოვიდა.
 13. გიორგ. ახალ მოსული პატრი იოანე ბენედიქტე მიიცვა-
 ლა.
 14. პატრი უმფროსი ანდრიაჲ ახალციხეს მოვიდა.
 27. ქრისტიშ. პატრი უმფროსი ანდრია გორს წავიდა.
 1781. წ. 13. იანვარს. ნარუკათ აივაზა მიიცვალა.
 24. ზემო საყდარს მოუხტნენ. თათრის ქალი რომ გაქრის-
 ტანებული იყო საღმამ გამოიყვანა.
 26. ამ ქალის გულისთვის პროვიკარი მაქანდარიანთ ტერ გრი-
 ქორი, მოქალაქე ტერ სტეფანი და სკანდარათ ტერ პოლოსი ციხე-
 ში შეიყვანეს ქეჰა ბეგთან, ყადთან და მუვითან.
 11. თებ. პროვიქართან, მამასახლისთან და პატრებთან აბა-
 ნოში ვახშმათ ვიყავით.
 17. ზემო საყდარს ავედი.
 20. პატრი ფრანჩისკე ანტონი, ართენისკენ გავლით სტამ-
 ბოლს მანზილით წავიდა.
 25. ფირალათ იოსები უვიცად მიიცვალა და დავფალით.
 17. მარტს პატრი ფრანჩისკო ფაშამ ახალციხეში მოაბრუნა
 და ისევ მოიყვანა.
 23. პატრი დომინიკე მოვიდა ლოთრანი ჰექიმიანად.

⁸⁰ ბორგეს. ⁸¹ ნაკაშაჲ.

5. მაისს პატრი დომინიკე წავიდა სტამბოლს.
 27. პატრი ფრანჩისკე მეორედ წავიდა ხოფას.
 11. თიბათ. ქუთაისს მეფე კვალად გაწყრა და პატრებს რომ საყდარი წაართვა, თავიანთთვის აკურთხვინა.
 16. სანოსათ პეტრე, კაბა ელისბარი მიიცივალენ.
 23. ჩვენი ბიძათ სტეფანეა სტამბოლითგან მოვიდა.
 17. მკათათ. ირიცფონხის მაქანდარიანთ ბატონჯანას ანგარი-
 21. მეფე სოლომონის აჭარაზედ წასვლის ამბავი მოვიდა.
- ში ვნახეთ და ყაზარაი დავაყენეთ.
29. მეფის უკან გაბრუნების ამბავი მოვიდა.
 30. პატრი ვენდელინო ქუთაისითგან მოვიდა.
 19. მარიობ. პატრი დომინიკეს სიკვდილის წიგნი მოვიდა.
 25. პატრი ვენდელინოს ახალციხის პატრის უმფროსობა მო-
უვიდა.
 4. ენკენისა. იესეს შვილი იოანე მოვნათლე. სვინა მაქანდარანთ ტერ იოანე იყო.
 17. მაქანდარიანთ ტერ იოანე ხიზაბავრას წავიდა.
 13. ქრისტიშ. ქვემო საყდარის კრება იყო ერის გაყოფისათვის.
- 1782 წ. 29. იანვ. ბალინათ იოანეს შვილი სიმონა მიიცივალა.
6. თებ. ხუციათ ლუკასას შვილს პოდოსას ცოლს დილას სამი შვილი ჰყოლია. ორი ვაჟი და ერთი ქალი ერთად.
11. ქვემო საყდარს ჩავედი. 13 ზენაური ვსწირე.
 23. მაქანდარიანთ ვარსეფანაა მიიცივალა.
 8. მარტს. პატრი მოვიდა ქუთაისითგან.
 14. პაატა წავიდა.
 10. აპრილს მესროფაშვილი ტერ გრიგოლი სტამბოლს წავიდა
 14. პეტროს ბიძა ანტონიანად სტამბოლს წავიდა.
 9. მაისს. მახარობლიანთ პეტრეს სიდედრი მიიცივალა და დაეფლა.
 10. თიბათთ. პატრი მავრო მანხილით ფაშასავით თბილისითგან ახალციხეს მოვიდა.
 12. ახალციხის გარემო მთებზედ ცოტა თოვლი მოვიდა. ახალციხეს კარგად ციოდა.
 18. ფრა მოვიდა.
 26. ტერ კოტა სარქისაა მოვიდა.
 27. ფრა ანტონი სტამბოლითგან მოვიდა.

- 2. მკათათ. პატრი მავრო და ფრა ანტონი წავიდნენ ქართლით.
- 12. ჩემი ძმა ლუკა აზრუმს წავიდა.
- 10. მარიობ. გედიათ აივაზას დაი მიიცივალა და დავფალით.
- 19. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
- 11. ღვინობ. სულეიმან ფაშა ახალციხითგან არტანისაკენ წა-

ვიდა.
15. სულეიმან ფაშას მერლიმ უღალატა ციხე წაართვეს და ოლქობა შეიქმნა.

- 21. სელიმ ალა მოიშალა ფაშის ჯარისაგან.
- 29. ახალციხეს აჭარლების მოსვლის შინლუგი ქმნეს.

1. გიორგ. ყარსელი ორი ოჯახლი მოვიდა ფაშისაგან შესარი-
გებლად.

7. ფაშა ციხეში შემოვიდა. სულეიმან ფაშას ოჯახლებს თავები დასკრეს. კიკინ მენიჩარალას, ფაჰლეგან ალას და ყოჩალი ტა-
ტაშ ალას სხვილისსა.

- 13. ნახევარ სულეიმანის შვილის სახლი ბასმიშათ ჰქმნეს.
- 16. სალას ბეგი მოკვდა.
- 20. ოთხი პატრები მოვიდნენ.

18. დეკემბ. ჩვენი სიძე ტერ-იოანე კრებისშვილი აზრუმით-
გან მოვიდნენ.

21. მაქადარიანთ ტერ იოანე და ტერ გრიგოლი ტყვედ ჩაყა-
რეს.

1783. წ. 14 იანვარს პატრები ველს წავიდნენ თადეოზის საქმე-
ზედა.

- 16. ეპისკოპოსის დედა მიიცივალა (პავლე ეპისკოპოსისა)
- 27. კრუხათ პროვიკაროს უარი ვუთხარით. პატრები ველითგან
მოვიდნენ.

- 30. კრუხათ ტერ გრიგოლთან ქვემო საყდარში ვილაპარაკეთ.
- 31. აპრილს გოგორასშვილს დასცემოდნენ მაჭიხელლები.
- 28. ფაშამ დელიბაშები მოიყვანა.

30. მაისისა ხანიათ იოსების დაჲ კუსი ანნა გარდაიცვალა.

პატრი პეტრე წავიდა სტამბოლს გაგდებული უყამოდ.

15. თიბათ. სამ თულიან ბათუმის ხალელ ფაშას მიეგება ჩვე-
ნი ფაშა.

- 16. კრუხიჭამიათ პროვიქარ ტერ გრიგოლთან გავრიგდით.
- ✓ 28. რუსის მოსვლის შიში ჩამოაგდეს.

2. მკათათ. ჩვენი სიძე პოლოსა აზრუმს წავიდა. სტეფანეც თან წაიყვანა.
5. მაქანდარიანთ ტერ გრიგოლის დედა მიიცვალა.
13. მარიობ. ჩილაშვილი მუსტაფა ალაფ მოკვდა.
17. ქეპა შავშეთს წავიდა ჯარით შოლღამეზედა.
17. მისირითგან მოსულებს და იერუსალიმის ვარდაპეტას უღალატეს და მოჰკლეს არტაანის გზაზედა.
22. ქეპა შავშეთიდან მოვიდა დიდის ნაშოვრითა.
31. მოჰურდარი მოკვდა.
7. ენკენ. თათულათ გრიგოლ მიიცვალა.
12. ფაშობა დაუახლდა.
20. ჩვენი ლუკაა აზრუმს წავიდა.
13. ლვინობ. ერთი ციდა თოვლი მოვიდა. მეორე დღეს ყინვა იყო და თოვლი არ აღება.
21. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
9. ქრისტიშ. მეფისაშვილს პეტრეს ტამლა დაეცა. 12. მიიცვალა.
12. ჩვენ ფაშას სარასკირობა მოუვიდა.
1784. წ. 3. იანვარს ტინტიკაშვილი პეტრე მიიცვალა.
- 7⁸². ტინტიკაშვილისათვის 8. საწირავი ფხიკიურ ტერ იაკობას და ტერ პოლოსას გაეუგზაენე.
31. ბალახათ უდელს ანტონაშვილს პეტრეს გვირგვინი ვუკურთხე.
4. მარტს. მეფე სოლომონა აჭარაზედ წასულა.
- 6 ყრმა ვანქის ვარდაპეტი ჩვენი არაჩნორდი ვარდაპეტ ხუციტა და დიაკენითა მოვიდა.
17. აპრილს ტერ სტეფანის შვილი იოანე მიიცვალა და დაეფლა.
25. ელიოზაშვილი⁸³ მიიცვალა.
27. მეფე სოლომონის სიკვდილის ამბავი მოვიდა. იმერლებიც დაიჭირეს.
2. მაისს. მეფედ დაუჯდენიათ თავით გიორგი ბატონისშვილი.
22. თბილი ქალაქიდან რუსის ელჩი მოვიდა სულეიმან ფაშასთან. ფაშა ჯარით მიეგება. ციხეში დააყენეს.
26. ეს ელჩი კვალად ქალაქს⁸⁴ წავიდა.

⁸² შვიდის ნაცვლად რიცხვი 19. შ. ლ. ⁸³ ელიოზას ცოლი მიიცვალა. ⁸⁴ ქალაქსგე.

13. თიბ. ერევნის ხანის შვილების დახოცვა და ციხის
სთქვეს.

18. სულეიმან ფაშა ტყვის მომპარავეებს გამოუდგა დაიჭირა
და ქართველნი ტყვენი ამოიხსნა.

22. სულეიმან ფაშა ახალქალაქს წავიდა ოჯახლითა და ჯარითა.

8. მკათათ პატრი და პატრი დიაკვნები მაქანადანა ტერ გრი-
გოლი და ტერ ფრანჩისკე ღრელს ზეით სასმელად წავიდნენ.

14. ეზინგას ძვრა ქმნილა. აზრუმის ფაშა მრავლის ჯარით და-
ლუპულა. აზრუმსაც 5. დღეს ძვრა ქმნილა. მაგრამ უზიანოდ.

16. მარაშის ჯარი 700. კაცი ახალქალაქს ფაშასთან მისულა.

19. მარიობა. ტერ არაქელა მიიცვალა 6. საათზედა.

24. სტამბოლის ქარაევანში აწყვერელი სკანდარასშვილი იოანე
მოვიდა.

26. მთებზედა ცოტა თოვლი მოვიდა. ბათუმს ჰაჯი ფაშის ჯა-
რის გამოსვლა თქვეს.

30. ახალქალაქითგან ფაშა ახალციხეს მოვიდა.

2. ენკენისა. ტყვეებმა ცოლქმარი მოჰკლეს და გაიქცენენ.

11. ლეკები და თათრები დავლაზედ წავიდნენ.

13. ეს მედავლენი რაიმე მიზეზით უკანვე მობრუნდნენ.

23. გომრუგჩის შვილი სალაპალა ყაპვაში უვიცად მოკვდა.

4. ღვინობ. ჩვენს ფაშას მუყარლამა მოუვიდა საზინა ქათი-
ბითა

18. რუსის ელჩი მოვიდა თბილისითგან.

19. რუსის ელჩი წავიდა.

25. კრუხიჭამიათ ბატონჯანად მიიცვალა.

29. ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.

30. მეფე დავითის წასვლა თქვეს გურიით ბათუმს ზედა.

20. გიორგ. ფაშა კიდეც წავიდა ახალქალაქისაკენ ლეკებითა.

23. ფაშა ლეკებინად ახალციხეს მოვიდა.

26. კუნბად ბატონი დიდი ლეკი მოვიდა ხალილ ბეგიანსთა

დადგა.

✓ 10. ქრისტიმ. ლეკის კარი სულ და სხვანიც დავლაზედ წავიდ-
ნენ.

13. ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.

29. იანლუნი იქმნა მუმჯიანთკენ და ხანები დაიწვა.

31. ქართლელი ბიჭები და შოშიად გაიპარნენ

1785. წ. 2. იანვარს ხიდირ ბეგი შვილმან დასჭრა და დაკოდა.

3. ხიდირბეგი მოკვდა.
 8. მესამედ რუსის ელჩი მოვიდა.
 24. მარტს სკანდარაშვილის და მამულას ქალის დავა იქმნა პირველ ქეპისაგან. ზანტიანთ მოლის სახლი ვიციდეთ საპათებთანად.
 140. ყურუშათ.
 7. აპრილს. ყაზნოი რომ მოდიოდა საყდარის წირვაზედა უვიცად ახალ ბაზართან⁸⁵ მოკვდა.
 10. ქართლში ლეკის და თათრის ჯარი მოიშალა მეტად დღეს ამბავი მოვიდა
 25. ჯავახეთის სოფლები აიყარა ქართველის შიშითა.
 28. სტამბოლის ქარავენთან ქაჩხუთ სიმონაც წავიდა.
 10. მაისს. სკანდარაშვილის გამო ფაშასთან და ქეპასთან წავიყვანეს.
 11. ლეკებმა ნაშოვარიას ხასები მოიყვანეს (ტყვე ქალები).
 12. ქართლითგან შიში ჩამოაგდეს ახალქალაქისკენ.
 26. ლეკები კიდევ მაიმალნენ რუსისაგან.
 11. თიბათთ. გეღიათ აივასას ვაჟი დაირჩო.
 13. მეიხანაჯი ზურაბამ ქვაში და ზარფოში საწირავებზედ მომცა.
 19. ლუკაი აზრუმს წავიდა.
 18. მკათათ. შამნდულად მიიცივალა.
 7. ენკენისა. გოზალათ იოსება მოვიდა სტამბოლითგან
 3. გიორგ. ვახნის ციხის აღება თქვეს.
 7. ლეკი ომარზან ხიზაბაგერისაყენ მოვიდა.
 19. ტყვე მარიამ ვიციდეთ. უფალმან კეთილი ჰყოს ჩვენთვის და მისთვისაც.
 3. გიორგ. ვახნის ციხის აღება თქვეს.
 4. ჩემი დისწული სტეფანე არზრუმითგან მოვიდა.
 14. აჰმად ხანი ლეკისა სტამბოლითგან მოვიდა.
 3. ქრისტოშ. ყუბა ხანი ახალციხეს შემოიყვანეს.
 21. გორგიჯანად მიიცივალა.
 25. მეფისათ იოსებად მიიცივალა.
 26. გიგიტად მიიცივალა.
- 1786 წ. 20. იანვარს ხაზინა ქათიბი მოვიდა.

⁸⁵ ბაზასტანთან.

29. მარტს დატყვევებული ყაფუჯლარ ქეპა იმერეთიდან მოვიდა.

9. მისის. ნარუათ აივაზაშვილი ტერ გრიგოლი მოვიდა.
17. ქაჩხუათ ტერ ანტონი მოვიდა.

4. თიბათე კრუხიქამაშვილი⁸⁶ ტერ გრიგოლი მიიცვალა.

19. ველს წაგედით მე და პატრი იოანე.

21. პატრი ავად გახდა ველსა.

21. მკათათ. ბარბაროანთ დიდი ტერ იოანე მიიცვალა აივაზიანი. ველითგან მოველ ახალციხეს.

27. ზემოსაყდარს აველი.

3. მარიობ. სარი ქეპა წავიდა მეფე ირაკლის შვილის სანახავად და შესარიგებლად თუ იქმნა.

19. ენკენის. როსტომ ერისთავისშვილი გიორგი ერისთავი ცალთვალა ახალციხითგან გაიპარა.

21. სარი ქეპა ქალაქითგან მოვიდა, მეფე ერეკლესთან რომ იყო.

3. ღვინობ. კრუხათ მამაჯანად გაუმელავნეს. სტამბოლს მიცვლილა.

12. ჩვენი ლუკად აზრუმს წავიდა.

1787. წ. 7. აპრილს ხეგში დედაბერი იოანეს დედა მიიცვალა.

9. მაქანდარიანთ სახლის შენება დაიწყო აჰმად ბეგმან.

29. მისის. ჟუდის საყდარს შენება დაუწყეს.

3. თიბათ. ბატონჯან ბიძათ დიდედამ მაქანდარიანთსა მიცვლილა.

20. კანდელაკი მოვიდა უდითგან.

27. დოღარელათ იაკობას გვირგვინი ვუკუროთხე.

8 მკათათ. ბეგილათ ანნამ მიიცვალა.

27. ფაშას მუყარლამა მუვიდა. თურქი ბაში და მისი შვილი ტყვილა ჩაყარა ფაშამ.

29. მარიობ. უმფროსი წაბრძანდა არტაანის ველს და იქითგან ართვინისკენ უნდა წაბრძანდეს.

27. ენკენ. ვალეს წავედი და მოვედი.

28. ღვინობ. პატრა იოანე იმერეთს წავიდა ქაიხოსრო აბაშიძესთან. იქ მიიცვალა.

28. გიორგ. გოგორასშვილი თავის კაცმან მოჰკლა.

⁸⁶ კრუხიქამაშვილი პროვიქარი.

15. ქრისტიმ. უმბროსი მობრძანდა.
1788. წ. 20 იანვარს მიქელა ხოტაჯურს წავიდა.

1. თებერ. უმფროსი და ანტონი აშლილ იყვნენ სიტყვითა მამყურებად დარში.

21. ყიზილბაშის და ლეკების ელჩები მოვიდნენ ჩვენს ფაშასთან.

23. მარტს ფაშამ დივანი ჰქმნა ოჯახლთან. ქართლზედ გამარჯება⁸⁷ თქვეს.

4. აპრილს. მაჰმადბეგიანთ ქორწილი ჰქმნეს თავიანთ ქალისა.

5. გოციელიშვილის ამბავი მართალი მოვიდა.

15. ფაშა ახალციხითგან წავიდა ჯავახეთს

26. ცოტა თოვლი მოვიდა. ყალაიჯისშვილი აზრუმს წავიდა.

7. მაისს. მიქელა ხოტაჯურითგან მოვიდა.

8 სარქისა.ე წავიდა ხოტაჯურს.

10. ხუნძახ ფაშა დავლითგან ცალიერი მობრუნდა.

11. მთები მოთოვლა.

14. ჯულაბი დავლიე პატრი ფრანჩისკესაგან.

24. მზე დაბნელდა ნახევარზედ მეტი შუა იღლის წინა ერთს

საათსა.

24. თიბათ. ქვემო ვსწირე ზენაური.

5. მკათათ. ველს წავედი ღვთით.

15. მარიობ. ველითგან წამოვედი. 17. ახალციხეს მოვედი.

27. ენკენისა მეფე ერეკლე და ფაშა გარიგდნენ.

3. ღვინობ. ხაზინადარი მეფე ერეკლესთან წავიდა.

4. ფაშამ ჯარი დაშალა.

10. ხაზინადარი მოვიდა.

25. ფაშა ახალქალაქითგან მოვიდა.

28. ლალფირუხაი მიიცვალა.

2. გიორგ. ხარისჭირათ ბებერი თინაჲ დავფალით.

9. დეკემბერს. ჰაირ მინასის წიგნები მოვიდა ჩემთან.

12. მეფისაშვილები და იაკობა ქალაქს წავიდნენ კოჭუაშვილის ბარობაზე. ძლიერი ქარი ამოვარდა საჩახები და დარაბები მრავალი დაშალა და დაამტვრია.

1789. წ. 17. იანვარს ხოჯევანათ ტერ იოანე ტყვედ ჩააგდეს და ჯარიმის წიგნი გამოიტანეს.

⁸⁷ გალაშქრება.

9. თებერ. ლუკა აზრუმს წავიდა.
 3. მარტს უმფროსი ტერ გრიგოლი თათარმან გალახა ლეების საქმეზედა.
 14. ოზის აღება თქვეს ფრანგთაგან.
 21. აპრილს. ალექსანდრე ფაშამ ტყვედ ჩააგდო.
 23. სულთან ჰემიდის სიკვდილი და სულთან სელიმის დაჯდო-
მა თქვეს.
 - 26 თიბათ. კვირაში თვითო სალიანი წავიდა.
 4. მკათათ. ზემო საყდრის ირიცფოხანმან ზემო საყდრის თე-
თრის მიცემა გვითხრა.
 9. ყალაიჯიშვილი სტუფანეჲ იმერთისკენ წავიდა.
 14. დავით მეფის გაქცევის და არჩილ მეფის შვილის გამეფე-
ობს ამბავი მოვიდა.
 15. ენკენის. ახალციხის სოფლები ახალქალაქისაკენ ქართვე-
ლებმან მოჰგლიჯეს.
 18. აზრუმის ისპაები კვალად მოვიდნენ.
 28. ლეკებმან მრავალი ნაშოვარი მოიტანეს.
 3. ღვინობ. ჩვენმა ფაშამ ჯარის შეყრა დაიწყო.
 15. აზრუმითგან ფარად⁸⁸ ოლლი მოვიდა.
 17. ყარსის სოფლების წაღება თქვეს ქართველთაგან.
 5. გიორგ. მეთე ერეკლის მოსვლა ითქვა.
 8. იელიტას ლეკები დაჯგნენ.
 29. ქართველმან ორჯუა დაათარეშა.
 30. პატრი მოვიდა.
 11. ქრისტეშ. შაჰნაზარაჲ მიიცვალა.
 24. ჩვენი ლუკაც აზრუმს წავიდა.
- 1790.წ. 7. იანვარს დესპოტი ტყვედ ჩააგდეს და ყაიხ ბეგის ჩილ
დემეტრეცა. დესპოტი პეტრე მღვდლიანად ტყვედ ზანჯირში ჩა-
აგდეს.
14. სომხებიც ტყვედ ჩაყარეს.
 8. თებერ. ხვანთქარმან ფაშისაგან ვეცხლი ითხოვა და საყდ-
რებითგანაც.
 24. თამარა მიიცვალა. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
 9. მარტს. ლეკის ჯარი ქვეითი გურიისკენ წავიდა.
 23. გიორგი ციციშვილი დაჰკოდეს და მის დამკოდს თავი
მოსჭრეს.

⁸⁸ ფაიად ოლლი.

6. აბრილს. ლექები რომ წასვლაზედ დადგენ ჩვენი აიკლეს.
8. უდელი მამასახლისის შვილები და სხვანიც ლექებზე დაიჭირეს.
11. პირველი ქარავეანი სტამბოლს წავიდა.
18. მეორე ქარავეანი სტამბოლს წავიდა.
22. ვალის წისქვილში მე და პატრი წავედით.
25. დავით მეფე ახალციხისკენ მოვიდა.
18. მაისს. დავით მეფის მოსვლა თქვეს.
19. აქ ქამის გამოჩენა თქვეს.
24. ელჩები და ფრა მანსვეთიო ქალაქს წავიდნენ ფაშების ბრძანებით. რომ გაუშვეს.
30. მეფე დავითი აქ ახალციხეს მოვიდა.
6. თიბათ. პატრი იოანე ქამისგან იმერეთს წავიდა
10. უმფროსი არალს წავიდა.
22. ქამით ბრმა თევდორეს ცოლი მიიცვალა.
5. ქამით საძლელიანთ მეფეთურნის ბიჭი მოკვდა.
16. პოია ასლანასი. დიფირასი, ყაზარსი, ქართველი მოსეს ქალები და გძელისშვილი ანტონაცა ქამით დაიხოცნენ.
21. ფარ ფრანჩისკე წყარუთას დაიხიზნა
11. მარიობ. ორი ვსწორე დღეს, რადგან ივლიტას ვიყავი.
21. მელეშიანთ პეტრეა მიიცვალა.
22. პოლოს ბიძა სტამბოლითგან მოვიდა ახალციხეს.
24. ველს წავედი და მოვედი.
3. ენკენი ქაჩხოათ ტერ ანტონი არლითგან ივლიტას მოვიდა ახსნა.
8. დავით მეფე ლექებით გურიისაკენ წავიდა, რომ იმერეთს ჩავიდეს. დაჯდეს მეფთო. თუ ღმერთსაც უნდა.
13. საძლელი იოანესა მიიცვალა.
16. ჩვენი ელისაბედა მიიცვალა.
13. დავით მეფე იმერეთს ჩავიდა.
21. უდეს მკვდარი უწესო დაუფლავან.
24. უდეს წავედი ქამიანის ხუცის დასაყენებლად.
26. უდიდგან მოვედი.
28. გუნოს ქალი რიფსიმა მიიცვალა.
2. ღვინობ. ტერ იოსები ვალეს წავიდა.
5. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.

7. დიდი თოვლი მოვიდა. ჩვენი სიმონი და ქურქჩიბაშვიანი ხიზნითგან მოვიდნენ.

- 9. უამბან მოკლება დაიწყო.
- 26. პატრი იოანე ქუთაისითგან მოვიდა.
- 27. არალს წავედ ფაფაზოლოლის ქალთან.
- 28. არლითგან მოვიდო.
- 11. გიორგი ვალეს წავედი და მოვედი.
- 15. წყრუთს ვიყავი.
- 14. ქრისტიმ. ფირალათ გასპარას ანნას დუქანი ვიყიდე.
- 22. ბიძათ ოანჯანა იმერეთითგან მოვიდა

1791. წ. 5. იანვარს ნურალიანთ იოანე იმერეთითგან მოვიდა.

- 7. თებ. ჩვენი ფაშა სულეიმანი მოკვდა.
- 18. მუფთი და ყაფუჯი სტამბოლს წავიდნენ.
- 8. მარტს. სულეიმან ფაშის შვილს მუსალიმოზა მოუვიდა.
- 26. ლუკაჲ ყარსს წავიდა.
- 4. აპრილს ყარსითგან მოვიდა.
- 13. კრუხათ იოსებას და მე ლაპარაკი მოგვიხდა.
- 16. ჩვენი ლუკაჲ შავშეთისკენ წავიდა თურძ სტეფანჯანასთან.
- 22. ჰასან ფაშის შვილს ფაშობა მოსვლია.
- 23. ლუკა მოვიდა შავშეთითგან.
- 5. მაისს მუსალიმი ფოცხოვ ბეგი მოვიდა.
- 13. ვალეს წავედი და მოვედი.
- 31. ქართლით ლეკებს ცხენები და ლეკებიც წაართვეს.
- 13. თიბათ. ახალი ფაშის წამოსვლა თქვეს ოლთისითგან.
- 18. ფაშის მოსვლა თქვეს არტანსა.
- 25. ჰასან ფაშას შვილი ახალი ფაშა მობძანდა ახალციხეს.

მადათ ბეგისგან არტანუჯის დაჭერა და დაწვა თქვეს, პატარა ფაშის გამო ჩილაშვილის გაპარვა თქვეს ამ საღამოზედ აჭარას.

- 27. ახალი ქეჰა წავიდა ჯარით პატარა ფაშაზედ არტანუჯისკენ.
- 30. ახალმა ფაშამ თაბდილაჲ იარა.
- 4. მკათათ. პატარა ფაშის ჯარის მოშლა თქვეს არტანუჯს.
- 10. ანაფას აღება თქვეს⁸⁹.
- 13. აჭარელი სელიმ ალა ხიმშიაშვილი მოვიდა ახალციხეს 300 კაცით.
- 21. ოჯახლი მოვიდა ჯარით.
- 22. ახალი ქეჰა ჯარით რომ წავიდა ჯარი მობრუნდა.

⁸⁹ პატრი იოანე აზრუმითგან მოვიდა.

24. ქეპა მობრძანდა.
30. ტერ ანტონი იმერეთს წავიდა.
9. მარიობ. ბეროფ მიიცივალა.
10. ჩვენი ლუკაჲ აზრუმს წავიდა.
19. პატრებიანთ საყდარს მოდგმული გაუკეთეს.
22. წელს ხუცეების ჯარიმა წაართვეს.
25. ღვთით ვალეს წაველი.
26. თრესტელი უცხო ხუცესი მოვიდა.
29. ტერ სააკ ტყვედ ჩააგდეს (კათალიკოსებისაჲთვის).
30. ტერ სააკის ბარობაზედ ჩხუბი⁷⁰ იქმნა და არეულობა ამ საღამოზედ პოიებს ჩვენებმან საყდარი წაართვეს (წმ. სტეფანესი).
9. ენკენისა. ჩვენი სიმონა ხიზნად წავიდა.
14. სომხებმან თავიანთ საყდარი ისევ დაიჭირეს.
15. ჩვენი საყდრები დაგვიყარეს 8-ღღეს
21. უმფროსი ფოცხოვ ბეგთან წავიდა.
23. აზრუმს ქარავანი წავიდა.
27. ფაშის ხანუმი მოიყვანა ქამილ ბეგმან.
15. ღვინ. ჩვენი ლუკად აზრუმითგან მოვიდა.
24. ბაბუნაშვილი პოლოსად მიიცივალა.
27. ჩვენი სიმონაჲ ხიზნითგან მოვიდა
30. ვალეს წაველ და მოველ.
1. გიორგ. ჯინო მამასახლისი გამოცვალეს და ქურთოი დადგა.
12. ეფტრიკას შვილი მოვიდა.
24. ჩამაშურ აღას და სხ. თავები დასჭრეს.
28. დანიელ ვარდაპეტი ხუციანად მოვიდა ეჩმიაწინითგან.
1. ქრისტიმ. ჩიტათ ქალი წაიყვანეს.
2. ფოცხოვ ბეგი ვაიქცა.
4. ჩახმახი მუსტაფ დაარჩვეს.
8. მე და პატრი ზანჯირში მიგვცეს. მე ეფტრიკაშვილით გამოვედი ჩვენი საყდრები დაბეჭდეს
12. პატრი და პეტრე მღვდელი გამოუშვეს ზანჯირითგან.
13. ჩვენის სახლის ოდაში ვსწირე. ხუცებს ერის კაცებმან 10 ქესა თეთრი შეაიეს. შუბამ ხანაში ტყვედ ჩაყრისა. საყდრების კარების გაღებაში 16. ქისა თეთრი წავიდა.
17. სახლებში თეთრის კრება დავძწყეთ
1792. წ. 7 იანვარს. საფარად დაიჭირეს.

⁷⁰ ჩხუბი. ვადვავლახი და არეულობა.

17. ხოზინა პაპაე ოპანესა მიიცვალა.
30. ბაღდადელის გვირგვინი ვაკურთხე ჯინოს-ქალზედა.
6. თებერ. ძველი ხაზინადარი მოკვდა. აჭარის ჯარი წაქცედა.
7. ჩვენ მეზობელს ოსმან აფენდს ლაპარაკი მოუვიდა ჯინოს ქალისათვის.

15. შერიგების ამბავი მოვიდა მეფეებისა და შენლიგი ქმნეს.
20. პატრი იოანე ქუთაისის წავიდა.
23. ეპისკოპოზის წიგნი მოვიდა სტამბოლითგან
24. ლეკი მურაჲ⁹¹ დაარჩეს.
1. მარტს ეფრეცაშვილი ჩვენსა მოვიდა.
14. მინდორაჲ თოლით მოჰკლეს.
25. ზაბით ბეგი სტამბოლითგან მოვიდა.
26. ერეც ფოხანზედ ჯრება ვქენით ზემო საყდარსა.
8. აპრილს სელიმ ალა სტამბოლითგან მოვიდა.
14. სტამბოლის ქარავანი წავიდა.
მაისს. იოსების შემდგომის კეისრის სიკვდილი თქვეს.
3. ისახ ფაშის სარი ქეჰა, ისევ ქეჰათ შეიქმნა.
20. იახულიშვილი და ქურჭჩიბაშვილი აზრუშითგან მოვიდ-
ნენ. ტერ პოლოსი ავად გახდა.
23. პოეზი ტყვედ ჩაყარეს, ტყვის გაპარვის მიზეზით.
26. სელიმ ალა ქალაქს წავიდა.
28. პატარა ფაშის გამოსვლა თქვეს და არტანუჯის აღება.
ჯარი ზედ წავიდა.
3. თიბათ პატრა ფაშა გამოვიდა არტანუჯით. ხაზინადარი გა-
მოცვალეს.

7. მეფე ერეკლეს თარაქმის ჯარი მოვიდა მოსახმარებლად
ისახ ფაშისა.
12. ნაშალი ჯარი მოვიდა ქამილ ბეგის ჯარიანად. ამბავი მო-
ვიდა გამოქვეყულან არტანუჯით პატარა ფაშისგან.
15. პატრი მოვიდა და ჰოროველას შეილიცა.
19. სარი ქეჰა ჯარში წავიდა. ისახ ფაშის ფაშობის მუჯდა მო-
ვიდა.
22. პატარა ფაშამ გაიმარჯვა არსიანს ზედა.
23. პატარა ფაშის ყავაზბაში და სხვა მრავალი თვანგჩები მო-
ვიდნენ.
26. ჰაჯი შაჰანაშვილი სხვილისს მოვიდა პატარა ფაშისთან.
10⁹². ლეკები მოშლილან ქართლში.

⁹¹ მუსაჲ.

⁹² 10— მკათათვე.

12. ოლთისს გაიმარჯვა პატარა ფაშამ. შაჰანაშვილის აპარაზედ წავიდა.
18. სტამბოლის ქარავანი მოვიდა.
20. პატარა ფაშა უვიცად მოვიდა აქა.
27. ქურქჩიზაშვიანთა უამი თქვეს.
30. პატრა ფაშა, ხიმშიაშვილი, და შაჰანაშვილი აპარითგან მოვიდნენ.
1. მარიობ. პაჯი შაჰანაშვილი სხვილისითგან წავიდა თავის ქვეყანას.
5. პატარა ფაშის მუჯღა მოვიდა.
9. კრუხათ იოსებას ბაზასტანში დუქანი გაუტეხეს.
11. ნებიერათ ვაჟი მიიცივალა.
- 15.⁹³ პოლოს ბიძაჲ სტამბოლითგან მოვიდა.
26. პატარა ფაშა თულღებით და სანჯალით მოვიდა ციხეში.
5. ენკენ. ლუკა აზრუმითგან მოვიდა. ოჰანას შვილი ტერ ანტონიც მოვიდა.
19. დალაქი ბიჭი მოჰკლეს.
23. ყაფუჯი მოვიდა.
9. ღვინობ. ნარიბეგაშვილს ჯარიმა წაართვეს.
29. კრუხათ იოსები წავიდა ახალციხითგან იმერეთს.
7. გიორგ. მეკურტენე ზურაბასშვილს ანტონს გვირგვინი ვუკურთხე.
28. მელიქ მინასასთან მოვედი ქაჩხოთ სახლში რომ იდგა.
14. ქრისტიმ. ფაშა წავიდა ფოცხოვ ბეგის ქორწილში.
15. პატრი იოანე და პატრი ფრანჩისკე სტამბოლს წავიდნენ ქარავანთან.
30. მელიქ მინასაჲ ქალაქს წავიდა.
1723. წ. 8. იანვარს შალიახი დააჭერინა უდელიანთ ნიკომ.
9. თებერ. ოთარას მეუღლე მიიცივალა.
25. ჯინო გრიგოლს ყრილობა უყვეს და გამოცვალეს. აბინათ ესაი დააყენეს.
4. მარტს ჯვარი გამოვასვენეთ და ზენაურიც ვსწირეთ, რადგან ხსნილში მოვიდა, მარტო ქვემო საყდარს არ ჰქმნეს.
10. სილასტარი და ფაშის ყავთანი მოვიდა.
16. აზრუმის ქარავანი წავიდა. მეფისა ბატაც წავიდა.

⁹³ 13. პატარა ფაშისთვის ზარბაზნები ისროლეს.

19. ტერ სარქისი მოვიდა.
29. აბულაძე მოკვდა აქა.
4. აპრილს. საყდარში ვილაპარაკეთ ერსზედა უმფროსთან და ყალაიჯის შვილთან.
8. ოთარამვილმან მეორედ ქორწილი ჰქმნა.
13. გიორგი სომეხი გაუმყლანეს.
25. სარა ქეჰა შარიფ-ფამის ქეჰად იქმნა.
27. კონსტანთი იოსებაშვილის გვირგვინი ეაკურთხე.
28. წყლის მომტანი მიქელამვილის გვირგვინიცა.
3. მაისს. კრუხათ ქუთონს გამოჩენა თქვეს.
29. ხერთვისელი პოლოსა სტამბოლითგან მოვიდა.
7. თიბ. ხიზანათ პეტრეს დედა მიიცვალა და დაეფალით.
8. ტერ იოსები წავიდა
11. ღალვითგან გურული ქართველების ტყვეები წაიყვანეს.
17. პატრი და კუსი აიშალნენ
19. კრუხათ ელენამ ქმარი⁹⁴ დაჰკარგა სახლში.
24. პატრი ბონავენტურზედ ლაპარაკი მოხდა.
- 19⁹⁵. ყალაიჯება ტყვეთ ჩაყარეს ღრელისთვის.
20. ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.
25. შაჰანაშვილი მოვიდა.
4. მარიობ. მთებზედ თოვლი მოვიდა. პეტრე მღვდელი მიიცვალა, ჰაჯი შაჰანაშვილი წავიდა. ჯიჯავაძე ტყვეებით ფაშასთან მოვიდა.
6. უმფროსთან ავიშალეთ.
10. ხაზინადარი წავიდა.
25. ჯიჯავაძე ვახუშტი ეხანე, ჩვენი კატარინეს სიძე გულას-პათ ქალისათვის.
28. ქვენო საყდარის კარზედ ჩხუბი იქმნა. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.
29. სხვილისის ბაღაში წავედი.
21. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
26. ზალიანთ იაკობა სტამბოლს წავიდა.
5. ლუინობ. მეკურტნე ზურაბას გერი ანტონაჲ სტამბოლითგან მოვიდა.
10. პატრები მოვიდნენ.

⁹⁴ ქმარი. ⁹⁵ მკათათვე.

16. თბილისითგან ელჩი მღვივანი მოვიდა, რომ სტამბოლსა აპირებს წასვლასა.
3. გიორგი ტერ იოსები მოვიდა ართვინითგან.
4. ოპანათ ტერ ანტონი მოვიდა სათლელითგან.
6. ვეზინდარისშვილი მოვიდა.
14. ისახ ფაშის ძალით მოსვლა თქვეს.
16. სარი ქეკა ზედ წავიდა.
20. ისახ ფაშის დაკერა თქვეს. ისახ ფაშის ძმეებოთ გაქცევა გამტყუნდა.
26. ნარიმანის ალი⁹⁶ ბეგის თავი მოიტანეს.
5. ქრისტიმ. პატრი ახალქალაქს წავიდა
19. საფარაი მიიცვალა — ბაშ ალა უვიცად მოკვდა. მღებრიანთ იოანე ქალაქს წავიდა
1794. წ. 5. იანფარს ჩემი ფრი უდელ ტერ პოლოსას და ტერ ხაჩატურას მივე.
16. კბილათ კუსამან რამ სეფოსკვერის ცხოზა დასტოვა. ტიპარი გზირიანთ კუისს მივეცით.
24. დესპოტი ჩვენსა მობრძანდა.
24. ხაზინადარი მოვიდა.
25. დესპოტი ქალაქს წავიდა.
29. მეგან ალა ბაშჩაუშათ შეიქმნა.
2. თებ. ყაფუჯი მოვიდა. სარი ქეჰის. მოყვარე, მანუკ აღის მოყვარეც მოვიდა.
6. მამანელისელი ტრაცო ოპანესა ჩემთან მოვიდა.
15. მამანელისელი ოვანესა წავიდა.
20. ტიტანათ ოპანესა მიიცვალა.
26. ჩხარელ გაბრიელამ დაგვპატიჟა.
1. მარტს. მეფე ერეკლეს ელჩი გაბრიელთან⁹⁷, პოლოსასთან და ჩილაშვილთან სტამბოლს წავიდა. კორხის არაჩნორდი მოვიდა.
4. ირიცფოხნებად დადგნენ ტეტია და ლუკა
21. არაჩნარდეს თეთრი მისცეს.
31. შაჰანაშვილის დაკოდვის ამბავი მოვიდა.
6. აპრილს ქურანისტნელი ხუცესი ტერ პტროსი მოვიდა.
22. ტინტიკანთ მამაჯანა წავიდა ქუთაისსა.
24. ყალაიჯი პოლოსას ქალი თერეზინა გათათრდა.

⁹⁶ ალაი.

⁹⁷ გაბრიელთან იესესთან.

- 3.* მკათათ. ტერ გაბრიელმან ზემოს სწირა. მთებზედ თოვლი
მოვიდა.
12. ფაშა, ქეპა და სხვანიც ჯარით ლეკზე წავიდნენ აწყვერი-
სკენ.
14. ფრანსუსის ყალიონების მოსვლა თქვეს ზღვით სტამბოლს..
19. ფაშა აწყვერითგან მოვიდა.
22. ლეკებმან მოსვლა დაიწყეს.
23. ვალეს წავედი.
24. ვალითგან მოვედი. ამ წელს⁹⁸ აქა იქ მთებზედ თოვლი
იყო რომ მეორე თოვლმან მოუსწრო, ზედა ასე ვნახეთ.
28. საპათჯი მოვიდა ერევნითგან.
1. მარიობ. 500. ლეკი მოვიდა.
7. ჩემი ძმა აზრუმს წავიდა.
10. ფაშა აქარას შეურიგდა.
15. ლეკებმა ტყვეები მოიყვანეს ვახნითგან.
18. ყალ-ფახი მოსესას ჩხუბი ექმნა და ტყვედ ჩააგდეს.
14. ენკენ. ეჩმიაწინითგან არაჩნორდი ოპანეს ვარდაპეტი მო-
ვიდა.
24. ჩვენი ლუკაი მოვიდა.
27. აბაშიძე ლეკებით იმერეთზედ წავიდა მეფისათვის.
28. ნიკოლოსას სახლში დაეპატიყე ვარდაპეტი.
29. უმფროსი ტყვედ ჩააგდეს ზანჯირში პატრის მიზეზით (პა-
ტრი ალვიზის მოწამვლის თაობაზედ)
3. ლვინობ შუბაშთან ტყვედ ვიყავით.
5. უმფროსი გამოუშვეს — ყალფახჩი მოსე მიიცივალა.
11. ფაშა ოცხეს წავიდა.
30. დავით მეფის და მისთანათა მოშლა ითქვა.
1. გიორგ. ტაძარში დავიწყებთ ხმიანი და ჩუმი წირვები გან-
საწმენდელის სულებისათვის.

* 7 მაისს პოლოს ბიძას ველაპარაკე თათრებთან ჩვენსა
14. ფაშას ფაშობის მუჟდა (მახარობელი) მოუვიდა
15. იესას შვილი, მღებარის შვილი და სხვანიც წავიდნენ სტამბოლს.
3. თიბათ. ყაფუჯმან ფაშობა მოუტანა.
8. ბარბარ. ავთანდილა მიიცივალა.
²⁸ ტერ გაბრიელი მობრძანდა.
²⁹ ჩემთან მოვიდა სანახავად.
⁹⁸ ამ წელს აქარის მთებზედ.

- 5. ტერ სარქისი მიიცვალა
- 9. ჯიჯავაძე წარვიდა.
- 11. სელიმ ალა და სხვანი იმერეთითგან მოვიდნენ.
- 22. ფაშა სუნნათზედ მივიდნან წავიდა.
- 23. ლუკა აზრუმს წავიდა. ივლიტელი თერძი სარი სტეფანე მოჰკლეს.

- 27. ხარისჭირათ პეტრე ერევანს წავიდა.
- 2. ქრისტიმ. ტასნაკი იოანეს შვილი მელქონა მოვიდა.
- 11. დავით მეფე აქ მოვიდა ჩვენს გვერდით.
- 12. ჩვენი სიძე ანტონა სტამბოლს წავიდა. პატრი უმფროსთან შერიგდნენ ქვემო საყდარს.

- 21. ტეტიანის საქონელს ლეკები დაუხვდნენ სვირის ტყეში.

- 22. ლეკები იპონა ფაშამ.
- 25. ფაშა ფოცხოვ ბეგთან წავიდა.
- 26. ველითგან პატრი მოვიდა.
- 28. პატრი ქალაქს წავიდა.

1795. წ. 11. იანვარს დავით მეფე აქ ყვავილით მოკვდა, ახალციხეს ქრისტესიას სახლში.

- 25. მეფისათ, მექოს სახელზედ დავა უყო დადა აღამ, რომ უნდა ეყიდა გოდერძათ სახლები.

- 29. ტერ გაბრიელი შავშეთს წავიდა ახალციხითგან.
- 2. თებერ. ტერ იოანე და მარიამა მიიცვალნენ.
- 10. ჩვენმა ლუკამ ვარაქური⁹⁹ წამოსწია- 60 სანთლათა.
- 17. ფხიკურული ტერ პოლოსი მოვიდა ჩვენსა.
- 21. მეფისათ მექო წავიდა.
- 24. მაქანდარიანთ სტეფანე მოვიდა.

- 27. აქცეცათ პეტრე მიიცვალა.
- 1. მარტს მოჰურდრიათ დიდი ქორწილია.
- 8. შავშელი ტერაცო მოვიდა.

- 26. ფაშას ვაჟიშვილი ყვავილით მოუკვდა.
- 31. სურმანიძე აჭარელი გაიქცა.
- 9. აპრილს დელეები და თვანქჩები მოვიდნენ.
- 13. ახალი ლეკები მოვიდნენ.
- 15. ბიძათ ხანუშაჲ და სტეფანე სტამბოლს წავიდნენ.
- 21. იგუჯიანთ ტერ სტეფანი და ტერ გაბრიელი მოვიდნენ.

⁹⁹ ვარაქური (კრეტ საბმელი).

25. მაქანდრიანთ გრიგოლის უმფროსობა ტერ გაბრიელს მი-

ეცა.

1. ტერ გაბრიელს უმფროსობა ქვემო საყდარს.
3. მისს დადიანი მოვიდა. — აზრუმელი ტერ იოსები მოვიდა. მანქანდარიანთ ტერ გრიგოლი სტამბოლს წავიდა. საყდარში ყუფით მოყრეფა განვაწესეთ, ფულის თაბაღს მაგიერ.
8. მიწა იძრა 3¹/₂ ზედ დღისა ყველგან გაფიქეციოთ.
14. პატრი მარიოზი ქალაქს წავიდა ელჩთან და კორხ აღასთან.

25. ფაშობა მოუვიდა მუყარლამა ერთი ბარათლის ხელით. ტერ გაბრიელი და ტერ სტეფანი შავშეთს წავიდნენ. ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა. ჩხარელებიანათ ბატონჯანა ტყვედ ჩააგდეს.

30. სამასიოდე უცხო ლეკი მოვიდა.
10. თიბათ. ქამკოჩი შვიშალა.
14. ახალი ქამკოჩი დავაყენეთ.
23. ქეპა მოვიდა ახალქალაქითგან.
24. ქვემო საყდარს ვსწირე ხმიანი.
1. მკათათ. ფაშა ახალქალაქისკენ წავიდა ჯარითა.
5. არჩი მაჰმადი დაჰკოდეს.
6. დიდღიჩ ხანის ელჩი მოვიდა.
9. ტერ იოსები ართვინისკენ წავიდა.
19. ფაშა ქეპა და ჯარი ყველანი ჯავახეთითგან მოვიდნენ.
26. პატრი ბონავენთურამ თავიანთი სახლის შენება დაიწყო.
27. არჩი მაჰმადას ოდა დაბეჭდეს.
11. მარიობ. ართვინითგან ტერ იოსები მოვიდა.
17. აბასტუმნელი ტერ იოანე მოვიდა ახალციხეს.
18. წადირათ ხანუმამ მიიცვალა.
23. მთებზედ თოვლი მოვიდა და სიციფე იქმნა
12. ფსკენ. მეფე ერეკლეს მოშლა თქვეს და შვილების დახო-

ცვა.

13. თბილის ქალაქის აღება თქვეს.
21. ტერ იოსები აზრუმს წავიდა.
22. ვალეს წავედი და მოვედი.
28. მელიქ მინასა წავიდა ერევნისკენ ცოლშვილისთვის და მოვიდა.

3. ღვინობას. მეფე ერეკლეს დამოჩენა და გორს მოსვლა თქვეს დიდის ჯარითა.

- 8. ჩოხადარი და შაქარაძე გააგზავნა ფაშამ მეფე ერეკლესთან
- 12. ბადაი მოკვდა.
- 15. ვალეს წავედი და მოვედი.
- 17. ესასშვილი და მღებრისშვილი სტამბოლითგან მოვიდნენ

მღვდლებად.

- 20. მღებარიშვილი ტერ სტეფანა ზემოდ ამოიყვანეს.
- 21. ალექსანდრესშვილი ტერ პოდოსი მოვიდა. ქვემოლ ჩაიყვანეს.
- 30. ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.
- 10. გიორგ. ფაშას სულ ბეგებით აწყვერს წავიდა ახალ ლეკებთან.
- 27. ივლიტას ჩხუბი იქმნა ოვაკიმასგან. — პატრი ყარსს წავიდა.
- 23. ერეკლის ელჩი მოვიდა ფაშასთან.
- 3. ქრისტიშ. რუსის ჯარის მოსვლა თქვეს ქართლში და დარუბანდასაც.
- 12. კორხ ალა მოვიდა იეგდიჯ ხანისგან.
- 23. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.

1796 წ. 2. იანვარს მადათ ბეგი მოკვდა.

- 18. რუსის და ერეკლე მეფის ელჩები მოვიდნენ. რუსმა ფაშა ნახა.
- 31. რუსის ელჩი წავიდა.
- 6. თებ. ქართლის ელჩი აზრუმს წავიდა შაქარაძე.
- 8. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.
- 10. ჩვენი ბიძათ სტეფანე და სიმონი ქუთაისს წავიდნენ.
- 11. სამი რუსი დაეჭირათ და მოიყვანეს ლეკებმან.
- 14. დიდი ბუჭი იყო.
- 20. ჩვენი სტეფანე მეორედ იმერეთს წავიდა.
- 21. დოგუში ქვემო უბნელი ბიჭი მოჰკლეს.
- 24. ოპანჯინა აზრუმითგან მოვიდა, კრუხათ სტეფანე მიიცივალა.
- 9. მარტს ჩვენი სიძე და სტეფანა მოვიდნენ ქუთაისითგან.
- 17. ჩვენი სტეფანე ქუთაისს წავიდა.
- 20. ქუთაისს წამსვლელნი და ჩვენი სტეფანე უკან დაბრუნდნენ ავდრის მიზეზითა. ქაჩხუათ ქეთევანაჲ მიიცივალა.
- 24. დარბანდის აღება თქვეს რუსისაგან.
- 26. ჩვენი სტეფანე ისევ ქუთაისს წავიდა.
- 11. აპრილს. განჯის აღება თქვეს ქართველისაგან. ლეკების გაყრისათვის ქეპა და სილისტრი აწყვერს წავიდნენ.

12. ჩვენი სტეფანე და სიმონი ქუთაისითგან მოვიდნენ. ქეპა და სილისტარი მოვიდნენ აწყვერითგან.
22. ბამბისთვის ზანჯირაში ჩაყარეს, ვინც სხვაგან გზავნიდნენ. ილოს შვილი ტყვედ ჩააგდეს და სახლიც დაუბეჭდეს.
23. გამოუშვეს ილოს შვილი.
29. ვალეს წავედი და მოვედი.
1. მაისს. ჩვენს მეზობელს დურსოთ სახლის საჩახი დაუნგრის ფაშის ბრძანებით.
7. ეფრიკაშვილი მოვიდა. 11 — ჩვენსა მოვიდა.
13. ჩვენი მზახალი მეფისაშვილი მოვიდა აზრუმითგან.
16. ფაშა ოცხეს წავიდა-ჭულაბის ჰაბუბი ჩაველაპე.
22. პატრი ნიკოლა ქალაქითგან მოვიდა.
26. ჩვენი ლუკა და სიმონი აზრუმს წავიდნენ.
31. ფაშა ქეპა და სხვანიც აწყვერს წავიდნენ.
5. თიბათ. პატრი ბონავენტურა კისკიმს წავიდა.
8. ჩვენი სტეფანე იბერეთითგან მოვიდა.
18. განჯის აღება და ციხის დაქცევა თქვეს.
19. ფაშა და ქეპა აწყვერითგან მოვიდნენ.
30. ეფრიკაშვილი და მე პატრთან მოვედით.
6. მკათათ. ვიტოლას გიორგიშვილს აწყვერს თავს თოფი გავარდნია და მხარში მოხვდენია.
10. შაქარა ელჩი და სხვა მოვიდნენ.
14. პატრი ბონავენტურა მოვიდა გოლითგან.
21. ჩვენი ლუკა და სიმონი აზრუმითგან მოვიდნენ.
23. აზრუმის ტერ ანტონის წირვები დავიწყე.
26. ჩვენი ტარიელი მოვიდა. ჩვენი სიძე ანტონი ისევ აზრუმს წავიდა.
31. ქართველი ელჩის დახვდომა თქვეს.
3. მარიობა. აჭარის ჯარი წავიდა¹⁰⁰.
5. ჩვენმა ფაშამ ჯარის შეყრა დაიწყო. ჩვენი ფაშის გამოცვლა თქვეს.
8. ჩვენს ფაშასთან აზრუმის ფაშის სალამ ალა მოვიდა.
10. ჩვენი ფაშის ჯარი დაიშალა. ფაშა ციხითგან სხვილისს წავიდა.
- 12 კუსი ხორი შანა მიიცვალა. ქეპა ფაშისკენ გაიქცა და სხვანიც აქეთ-იქით.
13. ამასლამ ტყვილი შიში ჩამოვარდა.

¹⁰⁰ მოვიდა.

19. ახალი ფაშის სილამ ალა მოვიდა.

21. ჩვენი ფაშის სილასტარი მოვიდა სტამბოლითგან დეკანოზის ანის ფაშობის ფარვანი მოიტანა.

23. ახალი ფაშა უსუფ ვეზირი შემობრძანდა ციხეში დიდის ჯარით ღმერთმან კეთილად ჰქმნას. რომ დიდის მშვიდობიანობით შემობრძანდა ვიდრე კინალამ არავენ არ ვალახულა.

25. შერიფ ფაშა სხვილისითგან საჩუქრით წავიდა და მივიდა ფაშასთან.

26. ახალი ფაშა მოვიდა სხვილისს შარიფ ფაშის სანახავად და მოვიდა.

28. დღეს შარიფ ფაშამ ახალი ფაშა დაჰპატიჟა სხვილისს.

5. ენკენ. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.

8. შარიფ ფაშა სხვილისითგან თავის მანსუფზედ წავიდა. ტორაცო ანტონაც ქურჭიბაბიშვილიანად წავიდა ფაშასთან.

12. სარი ქეჰა რომ გაქცეულ იყო, მოვიდა ფაშასთან შეურიგდა.

20. ბონავენთურა პატრი ქამალ ბეგს ოლთისს წაჰყვა. დათიათ იოანეს ვაჟი¹⁰¹ მიიცვალა. ფაშის დელიბაშმა და წინა ჯარმა იწყო წასვლა ახალციხითგან ახალქალაქისკენ. ღმერთმან ხელი მოუშარათოს უსუფ ფაშა წაბრძანდა ახალქალაქისკენ. არტაან ბეგი მუსალიმად დააჯდინა.

24. პატრი ნიკოლა ველითგან მოვიდა.

16. ღვინობა. ხიზაბავრელი ხუცესი მოვიდა. ტერ გაბრიელი მოვიდა. არალს წავედი და მოვედი.

5. ნოემბერს ჩვენი მზახალი მეფისათ მელქონაჲ აზრუმს წავიდა.

11. დათიათ იოანე მოვიდა.

13. ამ საღამოზედ ძვრა იქნა საათნახევარზედა.

14. პატრი ბონავენთურა მოვიდა ოლთისითგან.

18. ბაღდადელი ჯინოჲ გრიგოლას სიძე მოვიდა.

20. ჩვენი სიმონა ქუთაისითგან მოვიდა.

8 ქრისტიშ. ფადარათ ბებერი მიიცვალა.

10. ტინტიკათ გარანას ვაჟი და ნარიბეგასშვილიც მოვიდნენ.

11. ბიძათ ანტონაჲ ცოლშვილით და ძმა მამაჯანაჲ სტამბოლითგან მოვიდნენ.

14. კრუხათ ბატონჯანამ ქორწილი ჰქმნა ტერ-სააკის ქალთან.

¹⁰¹ ვაჟი ყაზარაჲ.

20. ანტონ ნალდაძის დედა ანნა მდიცვალა და დავფალით.
1797. წ. 8. იანვარს ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.
9. პუწათ ოპანესა მდიცვალა უვიცად
13. მებამბე ანტონასშვილი იოანე გაუმქლავნეთ.
15. რუს ხელმწიფის ეკატერინეს სიკვდილი ითქვა.
19. ჩვენი სტეფანა აზრუმს წავიდა.
2. თებერ მაქანდარიანთ ტერ იოანე მოწამლული ლობიოს ჭამით ავად გახდა .შეძნელდა.
4. ტერ იოანე მდიცვალა. 5. დავფალით.
9. აინაჯი სეროფა უვიცად მდიცვალა.
12. სუჯიანცა იანლუნი იქმნა.
23. ტერ სტეფანიანთ პარუნ იაკობის შვილი ჩემთან შავირ-დად მოვიდა
27. გოპარათ არუთენა მდიცვალა.
1. მარტს მეფისათ ტირაც მელქონა მოკვდა¹⁰².
2. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
11. ლევონდ ვარდაპეტი არაჩნორდი მოვიდა.
18. კრუხათ ბატონჯანა იმერეთს წავიდა.
21. სარი ქეპა ზაბით ფაშასთან წავიდა.
26. წისქვილი გაეპყიდე ვალისა.
10. აპრილს რუსის ზობას მოსვლა თქვეს ქართლისკენ მეორედ. სარი ქეპა შეიქმნა ზაბით ფაშისა. ხეველი ბებერი კუსთან რომ იყო მდიცვალა.
13. სტამბოლის ქარავანი წავიდა. ქამკოჩი სტეფანეცა.
18. არტან ბეგი ციხითგან გამოვიდა აჰმად ბეგის ყონალში.
20. ზაბით ფაშა შემობრძანდა ახალციხეში.
22. აჭარელი სელიმ ალა მოვიდა.
23. ზაბით ფაშამ ფარავანი წაიკითხა და დივანი ჰქმნა.
25. ამ სალამოს ლოცვაზედ საყდარში ტერ ანტონს ნავროზა-შვილი სტეფანე გაულახავს ბურვლის დატარების მიზეზითა.
28. აბდალ ჰაფსი მოლა ზაბით ფაშამ აწყვერს მოაკვლევინა.
5. მაისს. ზაბით ფაშას მუყარლამა მოუვიდა პლი მასთალით. ამ სალამოს შარიფ ფაშის თვანქჩი ბაში დაარჩვეს. ზარბაზანი ისროლეს ზაბით ფაშისა.

¹⁰² მოვიდა.

18. ისმაილ ეფენდი ზაბით ფაშამ სურგული ჰქმნა¹⁰⁴.
ნი სიმონა იმერეთს წავიდა.

23. მოქალაქე შაქარა ალექსანდრეთი ღამე გამოუწლიათ. შისი
ცხენი და ყველა იმის ბიჰს წაეღო. სიკვდილსაც მას აბრალევენ.

25. ქართლითგან ელჩი მოვიდა ზაბით ფაშასთან.

1. თიბათ. კიდევ ქართლითგან ელჩი მოვიდა ყაფლანაშვილი.

13. გუჯუაშვილს ჯარიმა წაართვეს.

17. დიდგიჯ ხანის მოკვლა თქვეს.

2. მკათათ. ქამალ ბეგი და გოლა ფაშა წავიდნენ.

6 ტერ გაბრიელი გამოგვესალმა.

11. ტერ გაბრიელი შავშეთს წავიდა.

25. მაქანდრიანს¹⁰⁵ ტერ გრიქორისგან მირონის გამოგზავნის
წიგნი მოვიდა.

31. ჩვენი ოპანჯანა მოვიდა რუსეთითგან.

6. მარიობ. წალდაძე ანტონაჲ მოვიდა სტამბოლითგან.

10. ბუღდანლი დაარჩობინა ზიბით ფაშამ. ქალაქითგან რუსის
წასვლა თქვეს. ტყვეების თეთრის კრება დაეწყო.

16. ლიბანის ბერი აბაგარაჲ მოვიდა.

19. მეღეშთან ხუცესი მოვიდა.

25. ფაშის დედა აქ მოვიდა სელიმ აღის სახლში.

26. გელაზარათ ანტონას ვაჟი პოლოსა მიიცვალა.

28. ჩვენი სიმონა მოვიდა ქუთაისითგან

29. ქეჰა მოვიდა ლეკებითგან.

30. ჩვენი ლუკა ოცხეს წავიდა სიძე ძიანად.

1. ენკენ. პატრი ნიკოლაჲ მოვიდა.

3. ფაშა ბეჟან ოღლი ფაშასთან წავიდა მეიდანს მისაგებებ-
ლად.

8. ელჩი მოვიდა ქართლითგან. გურიელი, ერისთავიც მო-
ვიდა. გადმოვარდნილი.

14. ჩვენი სიძე ჰერიქათ პეტრეჲ მოვიდა სტამბოლითგან.

17. მამიდა მარიამაჲ სტამბოლითგან მოვიდა თავის სიძე ქა-
ლიშვილებითა. ჩვენს ციხეს მარჰამათი და გლესა დაიწყეს. სარი
ქეჰა მოჰკლა. ზაბით ფაშამ თავის ჰარიბაჯის ხელით

2. ლეინობ. ზაბით ფაშის ხანუმი მოვიდა.

7. ჩვენი ლუკაჲ სიმონაჲ და მექო აზრუმს წავიდნენ.

¹⁰³ 8. დღეს საათის 11 და ჩარეჟი იყო ორჯერი ცოტა იძრა მიწა. ¹⁰¹. ისმაელ
ეფენდი სურგული ჰქმნეს ზაბიდ ფაშით. ¹⁰⁵ ბიძათ სტეფანაც.

21. პატრი ბონავენტურა გოლას წაბრძანდა.
6. გიორგ. ქამალ ბეგის სიკვდილი თქვეს.
4. სელიმ ალა ქართლს წავიდა.
7. პატრი ნიკოლაჲ ველითგან მოვიდა.
11. ფაშას თული მოუვიდა.
20. მღებრისწვილი იოანე და ჟამკოჩის შვილიც მოვიდნენ.
24. დაულჯიშვილი მოვიდა.
25. ჰოროველაშვილი მოვიდა.
26. პატრი ბონავენტურა მობრძანდა.
6. ქრისტიშ. თვითან არტაან ბეგი მოვიდა.
7. გორითგან თამაზაჲ მოვიდა.
9. მღებრისწვილი იოანე წავიდა.
18. ჩვენი ლუკაჲ იოანე და მექო აზრუმითგან მოვიდნენ.
22. მუთაველი ვნახე, რომ დამიძახა ივლიტელი ქალის გამო.
1798. წ. 5 იანვარს. ივლიტელი ტერ სტეფანა მობრძანდა ბეთანათ ქალის საქმეზედ და ქვემო საყდართან ვილაპარაკეთ მღვდლებთან და იშხანებთან რადგან ყადისაგან ილამიც აელო და ბატონის ფაშის ბეირურთიც.
17. ნარიბეგათ პარუნ თოლოსაჲ მოვიდა.
24. გოლა ფაშა ქეჰათ შეიქმნა. მეფე ერეკლის სიკვდილი თქვეს.
9. თებ. ხარისჰირათ პეტრე მიიცვალა. ძალაბელ¹⁰⁶ იუსუფამ დანიშნა ჭოჭუათ ქალი.
11. წალდაძის დისწული წავიდა ხმელეთით სტამბოლს.
19. პატრი ბონავერთურა თბილისითგან მობძანდა ფრიანად.
27. ჩვენ ოპანლანათ იმერეთს წავიდა.
5. მარტს მელეშიანთ ტერ გრიგოლი და ფრა სტამბოლს წავიდნენ.
9. ჩვენი მეზობელი ღურსო მოვიდა
- 12* იაკობი და ურიები ტყვედ ჩაყარეს¹⁰⁷.
17. დიენგიჩარ ალამ ქალების ბარობაზედ შეგვეკრიბა.
6. აპრილს. ელჩი მოვიდა უსუფ ფაშასთან აზრუმს წასასვლელად.
14. ლეკებმან ქართლის ნაშოვარი ტყვენი¹⁰⁸ მოიყვანეს.

¹⁰⁶ ძალაბელ. ¹⁰⁷ ჩაადგეს. * 16. აკოფა და ურიები გამოუშვეს.

¹⁰⁸ ტყვეები.

15. საპათჯი განჯას წავიდა.
 16. ზაბით ფაშა აწყვერს წავიდა ლეკებზედა.
 21. ჩვენი ბიძათ ოპანჯანა აზრუმს წავიდა.
 29. სტამბოლის ქარავენი წავიდა. მათ თან კატარინა ქმარ-
 შვილით და ჩვენი სიძე პეტრე.
 9. მაისს ჯიჯავაძე მოვიდა.
 12 ჩვენს ფაშას ფარშის და ბათუმის ფაშობაც მოუვიდა
 ხენანქრისგან¹⁰⁹.
 15. ჩახალათ ქალი და შაქარათ ქალი ავის საქმისათვის ფა-
 შამ ლაზებს მისცა.
 ✓ 18. ახალი ლეკები მოვიდნენ დ ტყვეებიც მოიყვანეს.
 19. ბათუმს მუსალიმი გაუგზავნა ფაშამ.
 ✓ 25. ჩვენი მელქონაჲ ქუთაისს წავიდა. ბამბა წაიღო.
 26. სელიმ ალა მეორედ ქალაქს წავიდა.
 30. ფაშა ოცხეს წავიდა.
 6. თიბათ. ფაშა ოცხითგან მოვიდა¹¹⁰.
 10. პატრი მობრძანდა გოლითგან.
 11 კორხ ალა დაარჩობინა ფაშამ.
 17. კიკნაძეებმა მეტყვეურები დაიჭირეს. რომის ქალაქის
 აღება თქვეს ფრანსელეებისაგან. პაპი გაქცეულა ნემასის სენის ქა-
 ლაქში.
 23. ჩვენი სიმონაჲ და სხვანიც ქალაქს წავიდნენ.
 27. ჩვენი მექო და სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდნენ.
 30. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა.
 1. მკათათ. ფაშანის ანტონ ვარდაპეტი მოვიდა გამომძიებლად.
 19. ზემო საყდარის მღვდლებმან გამომძიებელთან ჩემზედ
 იჩივლეს და ჩვენს იშხნებთან ვილაპარაკეთ. საყდარის ოქრო ვერ-
 ცხლი და შესამოსიც ყველა მივაბარე.
 23. უმფროსს ხელის წიგნი მივეცი.
 27. საერისფოხო ანგარიშები მივაბარე ანტონ ვარდაპეტსა.
 ყალაიჯიშვილი და ჩვენი ლუკა ერეცფოხნად დადგნენ.
 5. მარიობ. ლეკებმან ქართლითგან ტყვეები მოიყვანეს. გო-
 ლა ფაშა აწყვერს წავიდა ჯარით.
 18. ფაშა აწყვერს¹¹¹ წაბრძანდა.
 19. ჩვენი სტეფანე და სიმონი აზრუმითგან მოვიდნენ.

¹⁰⁹ ხელმწიფისაგან. ¹¹⁰ მობრძანდა.

¹⁰¹ აწყვერისკენ.

25. ნარუათ ტერ გრიგოლი მიიცვალა დღის 2. საათს ჩარეკხედ.

26. ქვემო საყდარის ტაძარში დავფალით. მაქანდარიანთ ანტონი ბათუმს მიცვლილიყო გაუმქლავენთ თავის სახლობასა.

- 1. ენკენ. ფაშა მობრძანდა.
- 5. უსუფ ფაშის ვეზრობა თქვეს.
- 3. ყაფლანოლი მოვიდა.

15. მისირის ისკანდარის აღება თქვეს ფრანსებისაგან. გოლა ფაშა წავიდა სტამბოლისკენ

- 23. პატრი გოლას წავიდა.
- 25. უმფროსი ვალეს და უდეს წავიდა.
- 6. ღვინობ. უმფროსი სოფლებითგან მოვიდა¹¹².
- 7. ოსილო ტყვედ ჩააგდებინეს.
- 10. გამოუშვეს ოსილოა.

14. ნარიბეგათ პარუნ პოლოსა არაქინითგან წავიდა სტამბოლს.

- 17. გიგიტას მეულლე მიიცვალა
- 19. პატრი მობრძანდა გოლითგან.

26. გამომძიებელი და პარუნ ანტონა წალაპარაკდნენ ქვემო საყდრის კარზედა.

8. გიორგ. ნურიჯანიან ანტონ ვარდაპეტმან წირვაზედ გარდმოდახებით დამაყენა წირვითგან.

10. პატრმან თავის სადგომში შემარიგა ანტონ ვარდაპეტს, რომ მარტო ჭილიმუზათ პეტრე იყო ჩვენთანა.

- 13. მარინე მიიცვალა.
- 14. ყარსის სოფლების წახდენა თქვეს ქართველისაგან.
- 15. ხუცებს სალიანი წაგვართვეს.
- 16. ხუცებმან არა სწირეს.
- 18. მარინეს შვიდი ჰქმნეს (აღაპი)
- 26. შადლული ქმნეს კვალად მისირის აღებისათვის.
- 28. ივლიტას დაგვპატიყა მეფისაშვილმან.

2. ქრისტიმ. პოროველათ იოანემ თავის პაპის სახლი იყიდა სიმონ მღვდლისაგან 400. ყურუშათ. შუმჯიანთ იოანეს განთიადისა სახლში თეთრის დოლაბი გაუტეხეს და 300. ყურუშამდის მოჰპარეს.

¹¹² მობრძანდა.

- 6. ყალაიჯი ტყვედ ჩააგდეს.
- 9. იანულანთ¹¹³ იოანე რუსეთითგან მოვიდა.

- 10. ტერ იოსებას ფილონი მოხადა გამომძიებელმან ლებისთვის.
- 20. უმფროსი ანტონ ვარდაპეტი ნურიჯანიანი აზრუმს წავიდა. ჩვენი ლუკა და მელქონა აზრუმს წავიდნენ
- 27. ანდრიესას ქალი სარროდ დაენიშნეთ.

1799. 2. იანვარს ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.

- 11. დღეს ახშამ ნამაზისა სელიმ აღის ბრძანებით კრუხათ ლუკას ქალის ნიშანი აკურთხეს ალექსანდრედ და მოქალაქე ხუცეებმან.
- 12. ამ დიღას ბარილუსათ სტეფანეს სახლს ცეცხლი მოეკიდა.

- 15. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა.

- 16. ტერ ხაჩატური გაიპარა.

- 20. პარუნ იაკობას დას ძუძუნას იქინდის დროს ხელში ტყვია მოხვდა და დაიკოდა.

- 22. ტერ ხაჩატური მოვიდა.

- 25. მოცასშვილის ქურდობა გამოჩნდა.

- 26. ჩვენი სიძის პეტრეს გემის წახდენა თქვეს.

- 2. თებ. ტერ სტეფანიანთ იაკობას და ძუძუნა მიიცვალა.

- 5. ალაშკერტელი ტერ ვრიქორი მოვიდა წყალობისთვის.

- 7. ალაშკერტელი¹¹⁴ ტერ გრიქორი წავიდა. ჩვენი ლუკა და მექოც აზრუმითგან მოვიდნენ.

- 22. კრუხათ ლუკას ქალი იმერეთს წაიყვანეს.

- 27. ჩვენი სტეფანა აზრუმითგან მოვიდა.

- 28. ამსალამოს საათის 2-ის ნახევარზედ მიწის ძვრა იქნა.

- 7. მარტს. ერთი ვინცალა ბრმა ვარდაპეტ მისირითგან მოსული თათრებმან ტყვედ ჩააგდეს.

- 8. ჩვენი სიმონი და სტეფანე ქუთაისს წავიდნენ.

- 29. ქაჩხოათ ტერ ანტონის უმფროსობის წიგნი მოვიდა გულელმოსაგან სტამბოლით. წავიკითხეთ ზემო საყდრის ხუცეებმან.

- 2. აპრილს. მუგაჯი ოჰანესა გაუმელავნეს ერევნითგან მომავალი ღამე ქარავანს გარჯთ დარჩენილიყო და სიცივისგან ერთ

¹¹³ იანულანთ.

¹¹⁴ ალაშკერტელი ხუცესი.

ტბის რალაც ბორცვზედ მომკვდარიყო და ცხენიც წყალში სი-
ცივისგან გაშეშებულიყო.

19. ტერ სტეფანანთ იაკობის სახლი დუქანი დაუბეჭდეს თვი-
თან უნდა დაეჭირათ გულასპათ ქალის მიზეზს ზედა.

- 2. იაკობი გამოუშვეს.
- 28. ახალციხის ჯარი ახალქალაქისკენ წავიდა.
- 2. მაისს. კიდევ აჭარის ჯარი წავიდა.
- 3. დარეჯოს შვილის შვილი ანტონა მიიცვალა.
- 12. ზამკოჩათ კიდევ პეტრისა დავაყენეთ.

16. ავად გავხდი და ვიწეე. ძლიერი სიცხე მქონდა. ქაჩხუათ
ტერ ანტონი უმფროსი წაბრძანდა არტანუჯისკენ.

31. სტამბოლის ბატრიარქ ზაქარია მიცვლილა და მის მაგიერ
დანიელ ვარდაპეტი დაუჯდენიათ.

- 1. თიბათ. აჭარლებთან ლაზები მოიყვანეს.
- 5. წყრუთ წავედი.
- 6. ვსწირე მოვედი.
- 15 ჩვენი სელიმ ალა აჭარითგან ჯარით მოვიდა.
- 16. გოლა ფაშა სტამბოლითგან მოვიდა.
- 18. გოგინათ მელქონა მიიცვალა.
- 24. ქვემო საყდარს ხმიანი ვსწირე.

25. ტერ ხაჩატურის მამა ავად გამხდარიყო წურწყავს. ტერ
ანტონი წავიდა.

28. ტერ ხაჩატური მოვიდა ხიზაბავრითგან.

12. მკათათ. უმფროსი ქაჩხუათ ტერ ანტონი მობრძანდა შავ-
შეთითგან.

- 16. კრუხათ პარუნ იაკობი მოვიდა
- 26. გოკიელი ტირაცო ბატონჯანა მიიცვალა.
- 15 მარიობა. ლეკის ჯარის მოშლა თქვეს ქართლში.
- 27. ბალინათ ანტონა მოვიდა.

- 1. ენკენ. ესეს დედა სოლომანათ ქალი მიიცვალა.
- 4. ურია აბრამა ტყვედ ჩააგდეს.
- 5. კალაიჯისშვილი ოცხითგან მოიყვანეს.
- 10. ჩვენი სტეფანე იმერეთითგან მოვიდა.

18. ქურქჩიბაში და იმის შვილი გრიქორა შამს მომკვდარან.

გაუმეღავნეს.

- 20. ჩვენი ლუკა და სტეფანა აზრუმს წავიდნენ.
- 24. უმფროსი ოცხეს წაბრძანდა.

25. კრუხათ იოსები ერეცფოხად დავაყენეთ.
14. ღვინობ. მელიქიანთ დალაქი პოლოსა მიიცვალა.
23. პატრი მოვიდა გოლითგან.
28. მელქონა ქუთაისითგან მოვიდა.
4. რიოგგ. ქაჩხუათ ტერ ანტონი უმფროსი წავიდა ართვინს.
9. ჩვენი ლუკა და სტეფანე აზრუმითგან მოვიდნენ.
- 13 რუსის მოსვლა ითქვა.
24. აზრუმის ფაშის სიკვდილი თქვეს.
8. ქრისტიმ. ოპანჯანა ქუთაისს წავიდა.
10. ამალამ შეათათი რომ თენდებოდა ძლიერ დიდი წვიმა მოვიდა.
19. აბასტუმნელი ტერ ანტონი აბასთუმანს მოვიდა (თუმანათი)¹¹⁵ 1800. წ. 1 იანვარს ამ სამ ოთხ დღეს ერთმანეთზედ კარგა ითოვლა.
3. მამლის ყივილისა დიდი ღიანღუნე იქმნა ციხეში ხათიბას შვილის სახელზედ.
15. ქაჩხათ ტერ ანტონი უმფროსი მიიცვალა სათლელს რომ ჩვენ გაუმქლავნეთ.
16. აბასტუმნელი ტერ ანტონი მობრძანდა
23. რუსის ელჩი მოვიდა. 18. კაცით თბილისითგან.
19. ხანუმანთ სტეფანები მოვიდნენ ქალაქიდან.
19. მისირის აღება თქვეს და ზარბაზნები ისროლეს.
17. ფხიკიურელი ტერ იაკობის მიცვლა თქვეს
25. ველელი ტერ ოპანესი მოვიდა.
4. მარტს. წითელა გიცხარდა. მრავალი ვაჟები მოკვდნენ
25. ხორაშნელი ტერ სიმონი მოვიდა¹¹⁶.
7. აპრილს ფაშა ოცხეს წავიდა. მელქონა აზრუმითგან მოვიდა.
8. ყაფუჯი მოვიდა.
10. ფაშა ოცხეთგან მოვიდა.
15. კრუხაჲ ამეშალა საყდრის კარზედ.
18. კრუხას შეურვიღი.
27. ჩვენი სტეფანა და სელიმ ალაც მოვიდნენ ქუთაისითგან.
3. მაისს ქორქაშვილი ნიკოლოზი მოვიდა ქუთაისითგან ფაშასთან.

¹¹⁵ თუმანაშვილი.

¹¹⁶ ბაღდადელი მერდინითგან მოვიდა.

5. ქორქასშვილი ნიკოლოზ წავიდა. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა.

- 12. თვანქჩიბაში ახალქალაქს წავიდა
- 13. ჰამათ ფაშის ამბავი მოვიდა
- 16. სელიმ ალა აწყვერს წავიდა.
- 17. სტამბოლის ქარავანი წავიდა.
- 20. საპათჯი განჯითგან მოვიდა.
- 22. ყაფლანისშვილიც აწყვერს წავიდა.

4 თიბათ. ფაშას მუყარლამა მოუვიდა.

7. პატრმან ანგელოზები შეკაზმა და ერთსა ხმალი მისცა ხელთა.

12. პატრებიანთ საყდარი დაუყარეს, დაბეჭდეს და მათ დიაკნები ტყვეთ ჩაყარეს.

13. ფილო ქამკოჩათ დავაყენეთ.

18. პატრებიანთ საყდარი გააღეს და ვაჟებიც გამოუშვეს. ჯარიმა 1200. ყურუში გარდაახდევინეს.

26. პატრი უმფროსი ფრანჩისკო და მელეშიშვილი ტერ გრიგოლი სტამბოლითგან მოვიდნენ. გუჯუაშვილი სტეფან ვარდაპეტიც სათლელითგან მოვიდა.

27. ჩვენი სტეფანე აზრუმითგან მოვიდა.

30. ქამი გაჩნდა.

1. მკათათ. ხიზნად წავიდნენ სოფლებში.

2. ჩვენი სტეფანე იმერეთს წავიდა.

3. ჭუჭუაშვილი სტეფანე ვარდაპეტი წავიდა.

20. პატრი ბანავენთურა ავად გახდა.

21. პატრი მიიცვალა. ასე მრავალნი იხოცებოდნენ ქამითა.

20. მარიობ. მთავარეპისკოპოსისგან წიგნი მოვიდა სტამბოლითგან საიქი (თითქმის) უმფროსობა. რომლის ღირსი არა ვარ მართლად.

28. შარიფ ფაშის მოსვლის ამბავი მოვიდა.

3. ენკენ. ჩვენი ლუკა ოლთისითგან დაბრუნდა მოვიდა ახალციხეს.

9. ივლიტას წაველ ყალაიჯიანთ ყმაწვილი დავფალ.

13. ტერ სტეფანის მეუღლე მიიცვალა ქამით ასე მრავალნი¹¹⁷ იქლიტებოდა.

15. ტერ სტეფანიც მიიცვალა ქამით.

¹¹⁷ ქალი და კაცი.

- 20. შარიფ ფაშას არტანუჯს წასვლა თქვეს.
- 22. აჭარელი სელიმ ალა წავიდა.
- 27. მეღეშანთ ტერ გრიგოლი ავად გახდა უამით.
- 29. ნებეირათ ვაჟი სტეფანე ფიშტოთი მოჰკლეს.
- 30. შარიფ ფაშის სხვილისს მოსვლა თქვეს¹¹⁸.

- 1. ლეინობ. შარიფ ფაშას კაცებით ყალა ალა ციხეში ავიდა.
- 8. შარიფ ფაშის ხანუმი მხლებლებით დაარჩეს სხვილისს. შარიფ ფაშა წავიდა ზაბიდ ფაშაზედ.
- 12. გიორგ. აჭარელი სელიმ აღის მოსვლა თქვეს.
- 14. ციხეში დიდი ყალაპალული ჩამოვარდა. აქ არეულობა იქმნა შარიფ ფაშის გამო¹¹⁹.
- 23. ზაბიდ ფაშა ოლთისს ციხითგან გაუშვეს.
- 25. სელიმ აღის წასვლა თქვეს აჭარას
- 14. ქრისტიმ. ოცხელი ტერ იოანე ჩამობრძანდა.
- 18. აჭარელი სელიმ ალა კიდევ გადმოვიდა.
- 20. ვალეს მოვიდა სელიმ ალა.
- 23. ვალითგან წავიდა სელიმ ალა. ვალეს წავიდა ოპანაშვილი ტერ ანტონი.

24. ვალეს წავიდა ტერ ხაჩატური.

1801. წ. 1 იანვარს ახალციხის ჯარი წავიდა აჭარელს სელიმ ალაზედ, რომ ფოცხოვს იყო.

- 7. აჭარელი სელიმ ალა დიღვირითგან აჭარას წავიდა.
- 8. ვალეს ხუცესი წავედი და მოვედი.
- 25. ვალეს წავედი გოზალათ ყაზარას ქალი კატერინაჲ მოვნათლე და მოვედი.
- 30. ყალა ალა მოვიდა ქვეითის ჯარითა.
- 31. ვალეს წავედი და მოვედი.
- 2. თებ. ჩვენი სტეფანე იმერეთითგან მოვიდა.
- 3. ვალეს წავედი და მოვედი.
- 12. ჩვენი სტეფანე იმერეთს წავიდა
- 13. ივლიტს წავედი და მოვედი.
- 18. შარიფ ფაშის გამარჯვების შადლუხი ჰქმნეს.
- 24. ზაბით ფაშის გაქცევა თქვეს.
- 1. მარტს გუჯარასშვილის¹²⁰ წიგნი მომივიდა.
- 15. ოსეფ არდაპეტის მიცვლის ამბავი მოვიდა.

¹¹⁸ და მისი ძმისა ახალციხის მუსალიმათ.

¹¹⁹ შფოთი მოხდა. ¹²⁰ გუჯარასშვილის.

25. უდელიანთ ბატონჯანა მოვიდა.
26. სტამბოლითგან წიგნი მოვიდა.
1. აპრილს აბასტუმნელი ტერ ანტონი მობრძანდა.
12. ხუცები ერთიან¹²¹ ტყვედ წაგვიყვანეს.
22. რუს ხელმწიფის პავლე პეტროვიჩის სიკვდილის ამბავი მოვიდა. საპათჯი ერევნითგან მოვიდა ჯარითა.
25. ხანიათ პოლოსას წირვები დავიწყე.
3. მაისს აჭარელის გადმოსვლა თქვეს. შერიფ ფაშას ფაშობისა ახალციხეს მახარობელი მოვიდა.
4. აჭარელი სელიმ აღა ჯარით ახალციხეში შემოვიდა, მაგრამ ციხე არ მისცეს.
5. აჭარელმან და მეციხოვნეებმან ბრძოლა დაიწყეს. დღე და დამე ციხითგან მრავალი ზარბაზნები ისროლეს.
6. შარიფ ფაშის ცხენოსანი ჯარი მოვიდა ხანდრისს წვერზედ მომშველი ციხის და სხვილისს დადგნენ.
7. ამ დილას აჭარლები სხვილის დაესხნენ¹²² თავს შარიფ ფაშას ჯარს და მოშალეს.
9. ამ დილას აჭარელი სელიმ აღის გაპარვა თქვეს სულ თავისი ჯარით ღამის 5. საათზედ.
18. ბაბუნათ დედუნა. ანნაჲ მიიცვალა და დაეფლა.
22. ანნასთვის შუბაშმან დავა ჰქმნა, სახლი დაბეჭდა და ჯარიმა აიღო.
28. ფაშამ ხუცები ტყვედ ჩაგვყარა.
3. თიბთ. ზაბით ფაშის¹²³ რუსთან წასვლა თქვეს.
4. შარიფ ფაშას მუყარლამა მოუვიდა.
13. ჩვენი ქამკოჩი პეტროსა გავიდა და ქვემოთ საყდარს დადგა ქამკოჩათ. ფილო ქამკოჩად დავაყენეთ თუ შეიძლო.
15. ეფრიკათ ჰაჯი ბაბა მოვიდა.
18. მადათ ბეგიც მობრძანდა.
21. არტან ბეგი და ფოცხავ ბეგი ახალციხეს მოვიდნენ.
25. რუსის ელჩი მოვიდა ფაშასთან ეფრიკაშვილთან დადგა.
26. ჩვენი სტეფანა და ქაჩხუათ პეტრე მემი აღის შეიღს წაჰყენენ.
1. მკათათ. რუსის ელჩი წავიდა და ქეჰა გაჰყვა.
12. შილაგი არუთენას ძე სტეფანე გაუმჟღავნათ დედასა. სტავრაპოლს მიცვლილიყო 30. მაისს 1801 წელს.

¹²¹ სულ. ¹²² დაეცნენ. ¹²³ ქალაქს.

17. ჩხარელი ბერუკათ კუსა ჟამით მიიცვალა.

20. ყარსის ფაშა წავიდა. — ეჩმიაწინითგან ვარდაპეტი მო-
ნიგალონი

ვიდა.

23. ეჩმიაწინითგან მოსული ყაზარ ვარდაპეტი ვნახეთ.

26. ჰოროველათ იოანეს მეულლე ჟამით მიიცვალა.

3. მარიობ ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.

6. ეჩმიაწინის ვართაპეტი ჩვენსა მოვიდა.

8 . დელეებისთანი (ულუფა) მაჰლებითგან აიღეს.

19. ჩვენი სტეფანე აზრუმს ჩავიდა.

30 . უმფროსი ტერ პოლოსი ხიზაბავრას წავიდა.

2. ენკენ. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.

8. შარიფ ფაშის შვილი მოკვდა.

12. შარიფ ფაშა ოცხეს წავიდა.

13. მისირის აღების შადლუხე ჰქმნეს. ზამბილჩი ხალილ ბრა-
ხმანი დაარჩეს.

18 ღვინობ. ველი ფაშა აზრუმის ფაშას მოუკვლევინებია.
ეფრიკაშვილმან დაგვიძახა ფაშის გამო.

26. გიორგ. მისირის აღების შადლუხე დაიწყეს.

27. ჯინო გამოცვალეს და ალექსანა დააყენეს მამასახლისათ.

2. ქრისტიშ. ამ დილას ქორწილი ქმნა, ეფრიკაშვილმან და-
თათ ქალს მარიამსთან (მარიამსზედა).

26. ფაშა ზემო საყდარს საღამო ლოცვაზედ შემობრძანდა.

31. ქუთაისითგან მოვიდნენ და ბატას სიკვდილი გავიგონე.

1802. წ. 5. იანვარს. ზაბით ფაშის თავის მოტანა ითქვა.

28. ჩვენი სიმონი და სტეფანა მოვიდნენ იმერეთითგან

4. თებ. ჩვენი სტეფანე იმერეთს წავიდა.

14. მაჰიხელზედ ჯარის წასვლა თქვეს ჰამით ბეგითა.

3. მარტ. ჩვენი სტეფანა და სიმონი აზრუმს წავიდნენ.

22. ტყვედ ვიყავით ხუცები შუბაშთან.

30. ალექსანდრე ბატონისშვილის მოსვლა თქვეს იმერეთით-

გან.

6. მაისს ღვთით აჭარელი გარიგდა ფაშასთან.

7. ჩვენი სტეფანა და სიმონი აზრუმითგან მოვიდნენ.

12. ჩვენი სტეფანა ქუთაისს წავიდა.

13. ეფრიკათ სძალი დათათ ქალი და ჰოროველათ ქალი მა-
თივე სძალი წაიყვანეს ახალციხითგან.

25. ჩვენი სიმონა და სიძე ქუთაისს წავიდნენ.

28. აჭარელი მოვიდა აჰმად ბეგთან.
2. თიბათ. აღზი ბეუგი ბაიაზეთს წავიდა.
5. ქამკოჩი ფილო გამოვიდა. უმფროსი ტერ პოლოსი ჩუმად
ველისკენ წავიდა.
13. ერემია ქამკოჩათ დადგა.
20. რუსის ელჩი მოვიდა ქალაქითგან.
7. მკათათ. ბაღდადელი რუსის ელჩს წაჰყვა ქალაქს.
20. დაჭერილი რუსი გაიქცა. ჩვენ გვაძებნინეს.
25. ბიძათ პაატა და მისი ძმა პეტრე აზრუმს წავიდნენ.
29. საყდრის ანგარიში გავსწმინდეთ პატრებიანთ სახლში
მრავალ მღვდლებთან ერთად.
9. მარიობ. ჩვენი სიძე ანტონაჲ მოვიდა. ხომამვილი იოსებო
და არუთენა ერეცფოხათ დადგნენ ზემო საყდარს.
10. ნარიბეგათ პოლოსა ქუთაისითგან მოვიდა.
15. ნარიბეგათ პოლოსა აზრუმს წავიდა.
30. რუსის ელჩი მოვიდა.
10. ენკენ. აზნაურისშვილის ნიშანი წავიღეთ ტეტიაცა.
14. რუსის ელჩი მოვიდა. ჯარიც ახალ ქალაქს ამოსული იყო.
5. ლეინობის. ჩვენი სიმონი მოვიდა ქუთაისიდან.
9. ჰამით ბეგი არტაან ბეგი და სხვანი აჭარას წავიდნენ.
12. ხანუმათ სტეფანეჲ ქალაქითგან მოვიდა.
16. დღეს ღალატი ითქვა აჭარლებისა ჰამით ბეგსა, არტაანის
ბეგსა და სხვებს ზედა.
17. შარიფ ფაშა ამასლამ საათის სამს წიხითგან წავიდა-ციხი-
ებს ზედა.
19. ყიფიანი სელიმალა აჭარის ჯარით ციხეში მოვიდა, საათ-
ჯისა, ქილიძეშაშვილისა, ხიზახიშვილისა, და მეფისათ შელქო-
ნას სახლები დაბეჭდეს. მეფისათ ბატონი ტერ სტეფანი ქუთაისი-
თგან მოვიდა.
22 აჭარელი სელიმ ალა მოვიდა ახალციხეს.
23. ფოცხოვ ბეგი, ჩოლად ხალილაჲ და ჰამით ბეგი მოვიდ-
ნენ.
24. დადა ალა მოვიდა სელიმ აღის შვილი ქართლითგან.
29. სელიმა ალა აჭარელი შარიფ ფაშაზედ წავიდა ჯარით.
10. ზარბაზნები ისროლეს შარიფ ფაშის გაქცევისა.
15. შარიფ ფაშის მოსვლისათვის თოფები ისროლეს.
20. მელაზარათ ანტონი ქართლითგან მოვიდა.

21. ოლთისის ციხე აჭარლებთან რომ აიღეს ზარბაზნები
როლეს.

29. აჭარელი სელიმ ალა მოვიდა.

3. ქრისტიმ. ზონთქრითვან¹²⁴ ახალციხის მუსალიმოზა მოუ-
ვიდა სალიმ ალას ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.

8. აჭარელი სელიმ ალა ახალციხითვან აჭარას წავიდა.

15. ბაღდადელი ქეჰაბაში¹²⁵ ტფილი ქალაქითვან მოვიდა.

1803. წ. უქაწ. 1. იანვარს ნარიბევა და სხვანი აჭარას წავიდ-
ნენ.

7. ნარიბევი და მასთან მყოფნი აჭარითვან მოვიდნენ.

10. თაყინათ იოსები მიიცვალა.

24. მელაზარათ ანტონი ქართლითვან მოვიდა.

31. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითვან მოვიდა.

2. თებ. კილიმუზაშვილი თავის შვილიანად დაიჭირეს.

13. აჭარელს სელიმ ალას ყაფუჯი ბაშობა მოუვიდა.

18. ჩახმახისშვილი ჰაფსი აზრუმს წავიდა.

22. ყანდინათ მოსეს ცოლი მიიცვალა.

25. აჭარელი სელიმ ალა მობძანდა.

5. მარტს. აჭარელი სელიმ ალა აჭარას წავიდა.

11. ჰამათ ბეგის და არტან ბეგის თავების მოჭრა და მოტანა
თქვეს.

14. ჩვენ სტეფანე მანზილით აზრუმს წავიდა.

21. ჩვენი ლუკა აზრუმითვან მოვიდა.

6. პარილს ჩვენი სტეფანე ქუთაისს წავიდა.

18. პატრი ბერნარდინე და ფრა გორითვან მოვიდნენ.

19. აჭარელი სელიმ ალა დიდის ჯარით წავიდა ახალციხითვან.

25. ქაჩხოათ პეტრე და ჩვენი ხანუმათ სტეფანე ქალაქითვან
მოვიდნენ.

9. მაისს. ლეკებთან რუსები მოიყვანეს დავლასთან ერთად.

16. პატრი ბერნარდინე სტამბოლს წაბრძანდა.

24. ქაჩხუათ პ. პეტრე და ჩვენი ოპანჯანა აზრუმს წავიდნენ.

25. რაჯაბ ფაშა თავის ათბაპით და ჯარით ციხეში შემობრ-
ძანდა.

27. ლეკები დაარჩვეს ახალ რაჯაბ ფაშის ბრძანებით.

28. რაჯაბ ფაშამ ფარვანი წაუკითხა ოჯახლის.

¹²⁴ ხელმწიფისავან.

¹²⁵ ჰეჰიმბაში.

31. ფაშის დელი, თვანგჩი და ჯარი ლეკზედ წავიდნენ.

5. თიბათ. სელიმ აღის შვილის მუსტაფას მოკვლა თქვეს ახალქალაქს.

ქალაქს.

8. ჩვენი სიმონაჲ ქუთაისს წავიდა

19. ახალ ფაშამ ჩვენი ვაჟები ტყვედ ჩაყარა საყდარის დავაზედა

24. ფაშას ტყვეები გაექცნენ.

26. ფაშას ქალი და ტყვეები გაექცნენ კიდევ.

1. მკაათათ. რუსის ჯარი გადმოვიდა კოთელიას.

2. ფაშის ტყვეები იპოვნეს.

✓ 4. რუსის ჯარის მოსვლა თქვეს ასპინძას. თათრის ელჩები წავიდნენ რუსთან ასპინძას.

11. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.

16. აჭარელი სელამ ალა კლდეს მობრძანდა ჯარით, რუსს ელაპარაკა და ლეკები გაისტუმრა თავიანთ ადგილსა.

26. აჭარელი სელიმ აღამ კლდითგან ახალციხეს გამოიარა, მეიდანს წავიდა და იქითგან აჭარას.

1. მარიობ. ჩვენი სიმონი იმერეთითგან მოვიდა. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა.

6. შარიფ ფაშას ერევნითგან წამოსვლა თქვეს.

8 მეორედ კიდევ შარიფ ფაშის მოსვლის შიში ჩამოვარდა.

12. მესამედ კიდევ შიშობენ.

13. კიდევ თქვეს მოსვლა, ახალქალაქის ციხის შემოხვევა.

17. აჭარელი სელიმ აღისათვის ყიფიანისა თქვეს ფაშობის და ზალასობის მოსვლა.

19. ყიფიანს მოუვიდა მუსალიმობა აჭარელი ფაშისგან.

28. რაჯაბ ფაშის ერთი თული და ხაზინადარი წავიდა და რაჯაბ ფაშაც წაბრძანდა.

1. ენკენ. შარიფ ფაშის მოშლა თქვეს¹²⁶.

2. სელიმ ფაშის გამარჯვება ყველისკენ თქვეს ქურთებზედ. 14 ქურთი თოფით და სატევრით დახოცეს. შარიფ ფაშის გაქცევა თქვეს თავის ადგილითგან.

7. სელიმ ფაშა მობრძანდა.

14 აპრილს. ნახირის წაყვანა თქვეს. თულუმბა ქეჰა ჯარით გაეკიდა. ქაჩხუათ იოანე ფაშის ბრძანებით მანზილით¹²⁷ წავიდა.

21. სელიმ ფაშას თულები და მუყარლამა მოუვიდა.

¹²⁶ არტანის ციხეზედ. ¹²⁷ მანზილით.

28. ჩვენი სტეფანე აზრუმითგან მოვიდა ოპანჯანა, ბატრა
პეტრეცა

- 4. ღვინოობ. ფაშის ხაზინადარი მუსტაფე ალა მოვიდა.
- 9. ჩვენი სტეფანე ქუთაისს წავიდა.
- 14. ჰაჯი შაჰანაშვილი მოვიდა.
- 15. გურჯი ოლლი ოსმან ფაშის მოსვლა თქვეს აზრუმს.
- 21. ჩვენი ხანუმათ სტეფანე აზრუმითგან¹²⁸ მოვიდა.
- 27. აზრუმს შაპარქეჰა და ყბზი (ყალბაზანი) მთელი სომხები

არტაანითგან მოიყვანეს.
29. შირინ ალა და სარვან ოლლი აზრუმისკენ წავიდნენ.
4. გიორგ. ჩვენი ლუკა ფაშის ბრძანებით ოლთისს წავიდა სა-
ვალზედ.

- 12. სტამბოლს ქარავანი წავიდა.
- 22. ბატონი ტერ ხაჩატურის 25 — საწირავეები ავიღე.
- 28. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.
- 5. ქრისტიშ. გათენებიდან სალამომდის ბევრი იწვიმა, ლელმა

იქმნა
8. შენდობილი პატასშვილი ტერაცი გაბრიელი ფირალათ
ნიკოლა, მამაჯანა ქუთაისითგან მოვიდნენ.

9. ჰაჯი სული ბეგი ტყვეებით სტამბოლს წავიდა. ჩვენი სტე-
ფანეც თან წაჰყვა.

- 17. ჩვენმან სიმონამ პატასშვილი გაბრიელად კაცებით თა-
ვიანთსა და მე ვეცხლის ჯვარი ვაჩუქე.
- 20. პატასშვილი გაბრიელ ქუთაისს წავიდა.
- 23. პატრმან სადილად დამპატიეა. ალექსანდრეს შვილი ქუ-
თაისისკენ გაიპარა და ისევ დაბრუნდა. ოთხ დღეზედ მოვიდა ქა-
ჩხუათ იოანეს ქალის საქმეზედა.
- 25. პატრებიანთ საყდარში სანთური დაუკრეს.

1804. წ. 12. იანვარს ფაშა აჭარას წამობრძანდა. ჩვენი სიმო-
ნა და სტეფანეც წავიდნენ აჭარას.

- 18. ბიძათ ბატიაჲ მანძილით¹²⁹ წავიდა აწრუმს.
- 24. სელიმ ფაშას ფაშობის მუჯდა მოუვიდა.
- 1. თებ. ჩვენი სტეფანა აჭარითგან ქუთაისს წავიდა.
- 16. ჯაშიტაი მიიცვალა.
- 27. პატარა ფოცხოვ ბეგი მოკვდა.

¹²⁸ სტამბოლითგან.
¹²⁹ მანზილით.

5. მარტს ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.
7. თათარ ალაც მოვიდა.
9. ჩვენი ლუკა აზრუმითგან მოვიდა.
14. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა. მეღეშაშვილი ბატონი ტერ გრიგოლი სტამბოლს წავიდა.
25. ჩვენი ლუკას სახლითგან დაკარგული ლილა, სამალაჯეები ოცხელ ტერ სტეფანის დას მოეპარა.
28. აჭარითგან ფაშა მობრძანდა. ჩვენი სიმონა და სხვანიც აჭარითგან მოვიდნენ.
2. მაისს. ჩვენი მელქონა სტამბოლს წავიდა.
9. აღზი ბეუგის აჰმად ბეგიანთ ხანუმი, ყველანი აზრუმს წავიდნენ.
13. ტარაღჩიშვილს დიეხგიჩარ აღობა მოუვიდა. გლახაშვილის ანტონას სიკვდილი თქვეს. შაჰის ჯარის რუსზედ მოსვლა თქვეს.
17. რუსის წასვლა ითქვა¹³⁰.
25. ფოთს რუსების ყალიონების მოსვლა თქვეს.
26. ხანდაკისთვის ხალხი შეჰყარეს.
30. ხანდაკის გათხრა დაიწყეს ქალაქის გარშემო. ქრისტიანებზედ 190 მხარი (სიგძისა) ყალფახჩი მოსესას შვილი იჰანესას მიცვლის ამბავი მოვიდა ქ. აშტრახანს.
13. თიბათ. ყირხქესალი გაუმელავენეს. ფაფაზ ოლი მამაჯანაც გაუმელავენეს.
15. რუსის გამარჯვება თქვეს. ერევანს ზედა ყიზილბაშთან.
17. სული ბეგი სტამბოლითგან მოვიდა.
22. კარაპეტ ვარდაპეტი მოვიდა.
24. ქვემო საყდარს ზენაური ვსწირე.
25. ჩვენი სტეფანე აზრუმითგან მოვიდა.
29. ჯაყისმან აღის თავი მოუჭრევენებია ფაშას.
7. მკათათ. რუსის გამარჯვება თქვეს ყიზილბაშზედა. ჩვენი სტეფანე საჩქაროდ ქუთაისს წავიდა.
10. მკათათ. ფაშამ დესპოტი, გრიგოლი და ბასილ მღვდლები მოაკვლევინა დათიათ ივანეს ეზოში (ქვემო საყდარის ახლო დასავლეთით).
18. უმფროსს თავის ძმა გაუმელავენეთ.
19. კარაპეტ ვარდაპეტი წავიდა შავშუთისკენ.

¹³⁰ ერევანზედა.

4. მარიობა. ჩვენი სტეფანე ქუთაისითგან მოვიდა.

5. აჭარის ჯარი წავიდა ყარსისკენ.

9. მოშლის ამბავი მოვიდა აჭარის ჯარისა და სელიმ აღზის და

ჭერა.

19. ჩვენი სტეფანე კიდეც წავიდა ქუთაისს.

22. აღზი ბეუგი მოვიდა.

26. აღზი ბეუგი წავიდა.

27. ყარსზედ კიდეც ჯარი წავიდა.

4. ენკენ. ფაშის ჯარის გამარჯვების ამბავი მოვიდა ყარსის ფაშის ჯარს ზედა შამღან აღისგან.

6. აზრუმს ქარავეანი წავიდა¹³¹.

8. ჩვენი ფაშის ჯარის მოშლა ითქვა ყარსითგან.

25. მეფისათ პოლოსაჲ გაუმელავენეთ სტამბოლს მიცვლილი.

28. მესაათე იოსების მიცვლის ამბავი მოვიდა ქალაქითგან.

13. ღვინ. ჩვენი სიძე ბალღამათ პარუნ ანტონი ახალციხეს მოვიდა.

16. ოცხელი ტერ იოანეს ძმა ანტონი გაუმელავენეთ, რომელიც მიცვლილიყო კოდორს.

6. გიორგ. სანახორი მოვიდა.

9. ჩვენი მეზობელი აღზი ბეუგის ხანუმი მოვიდა.

17. ჩვენი სტეფანე იმერეთითგან მოვიდა.

23. ქაჩხოათ პარუნ პეტრე ქუთაისითგან მოვიდა

25. ნარიბეგათ პოლოსაჲ შავშეთითგან მოვიდა.

15. ქრისტიშ. მოცას ძმისწული პოლოსაჲ მიიცვალა.

6. გიორგ. სალახორი მოვიდა.

1805. წ. უყვ. 1. იანვარს. ფარშას დაჭერილი 14 რუსი მოყვანეს.

16. სელიმ ფაშის ფაშობის მახარობელი მოვიდა.

18. შილაჯებიანთ იოსები მღვდლად და საკურთხევად წავიდა.

4. თებ. მამუანთ სარქისა და ერთიც სხვა მოვიდნენ ჩემთან და ქალაქითგან ტერტრას გამოცანის წიგნი მომიტანეს.

17. სელიმ ალა ყიფიანი ფაშამ მოაკვლევინა თვანგჩებს. გულო ალა მოიყვანეს და დადა ალა იმერეთს გაიქცა.

3. მარტს. შილაჯი¹³² არუთენა გორითგან მოვიდა.

16. მესარკიანთ ატაჲ წავიდა. ნარიბეგა ჩვენი სიმონაჲ და სხვანი წავიდნენ აზრუმისკენ.

¹³¹ ჩვენი იპანჯანაც.

¹³² შილაჯი.

- 24. თოვლი, ქარი, ბუჭი, სიცივე და ყინვა იქმნა 4-ოდე დღეს.
- 10. აპრილს თოვლიშვილი ხახამი მოკვდა.
- 14. ფაშამ ტერ სტეფანიანთ იაკობისათვის¹³³ ტყვედ ჩაგვყარა.
- 19. 3. ქესა ჯარიმით გამოვედით. შუბაშ ხანაში ვიყავით იაკობას სახლი, დუქნები დაუბეჭდეს იმერეთს გაქცევისათვის და მეორე დღეს გააღეს.
- 10. ქესა ჯარიმა წაუვიდა.
- 22. სტამბოლს ქარაევანი წავიდა. ხერთვისელი პოლოსა და სხვა-ნი.
- 6. მაისს. ჩვენი სიმონაი ქუთაისს წავიდა.
- 28. ვეზირი უსუფ ფაშის გამოცვლის მერმე. აზრუმში მანსუფათ თქვეს. პატრი ნიკოლაი ცხენზედ ფეხებ გამოკრული რუსები-სგან წაყვანა თქვეს.
- 21. თიბათ. მთეები დათოვლა.
- 22. ჩვენი სიმონა ქუთაისითგან მოვიდა. 29 უმფროსი ტერ პოლოსა ველს წაბრძანდა.
- 13. მკათათ. ჩვენი სტეფანე აზრუმს წავიდა.
- 17. უმფროსი ველითგან მოვიდა.
- 19. ტერ სააკის ქალი გოგინაშვილთან დაქორწინდა.
- 22. ხერთვისელი პოლოსაა გაუმეღავნეთ. სხვილისის ხიდის კეთება დაიწყეს. რაბათის კაცებით და თათრებითაცა.
- 3. მარიობა. ჩვენი სტეფანე ბაინდურაშვილი დაჰიკა და ტერ სტეფანიანთ იაკობი ქუთაისითგან მოვიდნენ.
- 6. ჩვენი სტეფანე და დათაა აზრუმს წავიდნენ.
- 16. შაჰის მოშლის ამბავი მოვიდა.
- 19. ჩვენი სიძის ძმა ქაჩხოვათ სტეფანე მოვიდა.
- 17 ენკენ. შილაჯიანთ ახლად ნაკურთხი ტერ იოსებიმ მოვიდა. ჩვენი ოპანჯანაც აზრუმს წავიდა.
- 22. ჩვენი სიძე პეტრეა სტამბოლითგან მოვიდა.
- 26. ძალლი პარიაა გორს წავიდა.
- 28. ჩვენი სიძე სიმონა შავშეთითგან მოვიდა. ჩვენი სიძე პეტრე ქუთაისს წავიდა. ჩვენი სტეფანე და დათიკაი აზრუმითგან მოვიდნენ.
- 30. აზრუმის არეულობა თქვეს.
- 10. ღვინობ. ჩვენი სტეფანე და დათიკაი ქუთაისს წავიდნენ.
- 20. აზრუმს ქეჰა ძალით შევიდა.

¹³³ ხუცესი სულ შუბაშ ხანაში.

22 საათჯი სერობი სტამბოლითგან მოვიდა.

28. აზრუმის კაცები დაუხოციათ.

23. ქრისტიშ. ტერ პოლოსი არლითგან ავადმყოფი ძალით ჩა-

მოიყვანეს.

31. ტერ პოლოსი მიიცივალა (ისკანდარათი).

1806. წ. უჟდ. ტერ პოლოსი საყდარში დავფალით 1 ინავარს.

10. ოქრობაგეთელი ტირაც ყაზარა და პეტრე ჩემთან მოვიდ-
ნენ.

4. თებ. თუთათ ბებია მიიცივალა.

8. გოლა ფაშა მოკედა.

26. ფაშა აჰარას წავიდა.

12. მარტს გოგიტაწვილი პეტრე მიიცივალა.

13. კლდელი ყვინჩი იოანე მიიცივალა.

21. აპრილს. სელიმ ფაშა აჰართგან მოვიდა და თულუმბა-
ეც თან მოიყვანა.

23. ფაშამ აჰარელი (თულუმბა) დაარჩობინა.

6. თიბათთ. ოქრობაგეთელი ყაზარა და პეტრე წავიდნენ.

7. გუჯუანთ სტეფან ვარდაპეტი და ტერ იაკობი სათლელით-
გან მოვიდნენ. ქაჩხუათ პეტრე მოვიდა აშტანხანითგან.

23. ჩვენი ოპანჯანაჲ თავის ძმებით აზრუმითგან მოვიდა.

27. რუსებისგან ყიზილბაშის, ლეკის და ალექსანდრის ჯარის
ძლიერ მოშლა თქვეს განჯას იქით.

28. გუჯუათ სტეფანე ვარდაპეტი. და ტერ იაკობი წავიდნენ.

5. მკათათ. ტერ პეტროსი უდეს მოზრძანდა სტამბოლითგან
და ალოშათ ტირაცო სტეფანე ახალციხეს.

8. ჩვენი სიძე პეტრე ქუთაისს წავიდა. ტერ პეტროსი აქ მო-
ვიდა.

17. სამი რუსი მოვიდა და ერთიც ყაზახი თბილისითგან ფა-
შასთან .

19. ჩვენი სიძე პეტრეჲ ქუთაისითგან მოვიდა.

25. ტერ იოსები ქუთაისს წავიდა.

26. ვიტალას ძმის გრიგოლის სიკვდილი თქვეს.

27. მარიობ. უსუფ ფაშის ჩოხადარი მოვიდა.

4. ენკენისა. ქართლითგან ელჩები მოვიდნენ.

10. შუბაშმან ჩვენი საყდრები და ქართველებისა დაუყარა.

13. საყდრის კარები ფაშამან ბეღიავად გააღებინა. ღმერთმან
დიდი ღლე და სიკეთე მისცეს.

23. უდელმან ტერ პეტროსმან წირვა იწყო სულ ზემო დარს.
25. ქუჩუგ ალიანთ პეტრეა ტყვედ ჩააგდო შუბაშმან.
29. ღვინობ. ჩვენი სტეფანე მოვიდა ქუთაისითგან.
12. მეფისათ პარუნ მელქონა და აბიძათ პარუნ სტეფანე მოვიდნენ აზრუმითგან.
- 17.¹³⁴ ჩვენი სტეფანე და ნესტორიანი ხუცესი აზრუმს წავიდნენ.
17. გიორგ. მეც ავად გავხდი.
27. ჩვენი ლუკა აზრუმს წავიდა.
14. ქრისტიშ. სელიმ ფაშის მუჯდა მოვიდა ფაშობისა.
17. ფაშა მეიდანს სტუმრად წავიდა. ოსი ლომ ურიგო სიტყვით გალახა ტერ ხაჩატური.
19. ზემო საყდრის ერი გაუშვა ტერ ხაჩატურმან.
28. ქაჩხოათ პეტრე წავიდა ქალაქს.
- 1807 წ. უყე. 4. იანვ. ჩვენი სტეფანეა და დათიკა აზრუმითგან მოვიდნენ.
11. დათიკოს საქონელი გომრუგში დაუჭირეს.
10. რუსის აშლის ამბავი მოვიდა.
11. ფარვანიც წაიკითხეს და სალაშქროთაც დაემზადნენ.
13. ამ სალამოს ქეპა წავიდა ახალციხის ჯარით აწყვერს რომ ქართლს დავლა უნდა ჰქმნან.
14. ქრისტიანებზედ ბრძანება გამოვიდა სილაპის წართმევისა.
15. უკან დაბრუნდა ჯარი ცარიელი¹³⁵.
18. ფაშას მუყარლამა მოუვიდა.
2. თებ. ყაფუჯი ჩახმახის შვილი ჰაფისი და სხვანი სტამბოლს წავიდნენ.
6. ხეჩინათ სიმონი მოვიდა რუსებისაგან ფაშასთან ელჩათ.
9. სელიმ ფაშა უქეიფოდ შეიქმნა. რუსის ელჩი და ხეჩინა-შვილი გაბრუნდნენ.
16. მთელ¹³⁶ იმერლებს დასტური მისცეს და გაუშვეს. კემხელითგან ჯარის დაშლით მობრუნება თქვეს.
28. ამ სალამოს დათიკაი საპანლებით ქუთაისს წავიდა.
1. მარტს. ჩვენი სტეფანეც ქუთაისს წავიდა. რუსის ელჩი მოვიდა.

¹³⁴ დათიკაი. ¹³⁵ რადგან შეეტყოთ. ¹³⁶ სრულ.

2. რუსის ელჩი წავიდა. რუსის აღჯაყალას მუჰჯ ყალას
ლა თქვეს.

- 8. კიდევ რუსისგან ელჩი მოვიდა.
- 20. ჩვენი ოპანჯანაჲ მანზილით აზრუმს წავიდა.
- 21. რუსისგან ომი და ყარსის სოფლების აღება თქვეს.
- 30. რუსის მოსვლა თქვეს ახალქალაქისკენ.
- 2. აპრილს. ჯიხურების კეთება დაიწყეს ქალაქში.
- 3. ხიზაბავრელი ტირიცო ანტონი საკურთხავად ჩავიდა.
- 4. ბაღდადეგი ჰეჟიმი მოვიდა ართვინითგან. ფაშა სელიმი

ბინიშხედა გამოვიდა.

- 5. ბაირალები გააღეს თათრებმან.
- 15. რუსების თავები მოიტანეს.
- 26. ჩვენი სიმონი არტანუჯითგან მოვიდა.
- 27. ფაშა ჯარით ახალქალაქს წაბრძანდა.

1. მაისს ჩინიგიანთ ტირაცუ იოანე მიიცივალა ართვინითგან მომავალი გზაზედა.

4. შუბაშუმან ყველა საყდრები დასჩხრიკა. ათ-ათი ყურუში და მეტიც აიღო.

✓ 6. თათრებმან ახალქალაქს გამარჯვებისათვის ზარბაზნები ისროლეს. რუსის ქუთაისითგან წასვლა თქვეს.

- 9. რუსებზედ გამარჯვების ამბავი მოვიდა ახალქალაქითგან.
- 10. ოცსზედ მეტი ზარბაზნები ისროლეს შადლუხად.
- 11. რუსების გამარჯვების ამბავი მოვიდა თათრებზედ გან-

ძას.

- 14. ჩვენი ოპანჯანა მანზილით მოვიდა აზრუმითგან.
- 16. რუსების სამი ზარბაზანი და სამიცი ჯაბა ყუთი¹³⁷ მოიტანეს.

ზარბაზნის და ხელთოდების სროლით შადლულად იქინდის დროს ფაშაც მოვიდა ხერთვისითგან.

- 26. დურგალი ბერაოი მიიცივალა.
- 30. ზარბაზნები და ჩადრები გაგზავნა ფაშამ ახალქალაქის-

კენ.

31. სულთან სელიმის გარდაგდება და სულთან მუსტაფას და-
ჯღომა თქვეს.

- 1. თიბათ. სელიმ ფაშა კიდევ წაბრძანდა ახალქალაქისკენ.
- 6. კემხელს ყალიონ ხომალდებით მოსვლა თქვეს რუსებისა.
- 14. რუსების ყალიონების მოსვლა თქვეს კიდევ კემხელს.
- 19. უსუფ ფაშის მოშლა თქვეს ყარსისკენ რუსისგან.

¹³⁷ ყუთით.

- 20. ტერ ხაჩატურის დედა მიიცვალა.
- 21. ბათუმისკენ რუსების ტანანმას გამოსვლა თქვეს ზოგადი
- 8. მკათათ. ამ დილას აღრიან ფაშა არტანითგან მოვიდა ცო-

ტა კაციო.

20. ჯუხრუკათ მუთაველი მოვიდა სტამბოლითგან. შალაზ-
ბერთს ყარსის ციხის აღება თქვეს რუსებისაგან.

სელიმ ფაშა წაბრძანდა არტანისკენ. ჩვენი სიძე პარუნ პეტ-
რე სტამბოლითგან მოვიდა ართვინზედა.

6. მარიობ. ხიზაბავერელი ტერ ანტონი მოვიდა მღვდლად
ლექები და თათრები დავლაზედ რომ იყვნენ, ქართველები დახვ-
დომოდნენ. ჩვენი ფაშის არტანითგან ყარსის ფაშასთან წასვლა
თქვეს.

16. ახალციხითგან ახალციხის ჯარი ყარსისკენ ფაშასთან წა-
ვიდნენ.

23. ამ საღამოს ჩვენი ლუკა მუსალიმმან მუბაშირით მოი-
ყვანა არტანუჯისგან ჰაჯი უსუფ ბეგის სიტყვითა.

29. ჩვენი ლუკა და სული ბეგი მაჰჰამაში წავიდნენ. რუსის
და თათრის ხელმწიფის შერიგების ამბავი მოვიდა ყარსითგან.

30 სელიმ ფაშა უარსითგან ახალციხეს მობრძანდა.

4. ენკენის. ფაშამ ფარვანი წაიკითხა და შადლული აქმნე-
ვინა.

7. ჩვენი ლუკა ფაშასთან მურაფა შეიქმნა სული ბეგთან.

17. ჩვენი ლუკა არტანუჯს წავიდა.

27. ზოზოს ქალი ეამით მიიცვალა 6. წლის¹³⁸.

30. ქუჩუქ აღის სიძე პარუნ სტეფანე წავიდა აზრუმს.

11. ღვინობ. ჩვენი ლუკა არტანუჯითგან მოვიდა.

12. ხანუმათ სტეფანე მოვიდა იმერეთზედ.

22. გოკიელის ცოლი მოვიდა ქუთაისითგან

11. გიორგ. უფროსმან შილიაჯანთ ტერ იოანეს ხელით ერ-
თი საორმოცე გამომიგზავნა.

30. ჩვენი ფაშის ფაშობის მუჯდაჯის მოსვლა თქვეს.

1. ქრისტიშ. სელიმ აღის მოსვლა თქვეს აჭარას.

2. ფაშა აჭარას წავიდა.

12. რუსის ჯარის მოსვლა თქვეს ახალქალაქით.

25. ფაშა აჭარითგან მოვიდა.

1808. წ. უყვ. 12. იანვარ. ფაშამ 6. ქესა თეთრი მოკრიბა.

21. ფაშა ჯარით ართვინზედ წავიდა.

¹³⁸ (მაჰმადჩემი).

6. თებ. ქართველი ანტონა მიიცვალა.

10. მღებრიანთ სახლში ჩემი რამების წაღება დავიწყებ

13. დურგლიშვილი გრიგოლი აზრუმითგან მოვიდა.

17. მღებრიანთ ზემო სახლში ამოვედი.

23. სელიმ ფაშას მოშლის ამბავი მოვიდა.

27. სელიმ ფაშის არტაანს მოსვლა თქვეს.

13. მარტს. ჩვენი სელიმ ფაშა ფოცხოვს მოვიდა.

14. ხანუმები წავიდნენ ახალციხითგან. ნიკოლოზისგან ქუთაისით ერთი საპალნე ღვინო მომიტანეს.

16. ახალციხის ოჯახლის ჯარი ფაშასთან ფოცხოვს წავიდა.

4. აპრილს. სელიმ ფაშა შავშეთითგან ახალციხეს მოვიდა.

10. არტაანითგან ქეპაც თავის ჯარით მოვიდა.

12. სელიმ ფაშამ თავის ქეპა ციხეში ააწვეინა და კიდევ დაახრჩობინა.

4. მაისს სელიმ ფაშა აჭარას წავიდა.

6. აზრუმის ქარავანი წავიდა ხანუმათ სტეფანეცა.

12. რუსის წამოსვლა თქვეს ახალციხისკენ¹³⁹.

20.¹⁴⁰ მეფის დაჭერა თქვეს რუსებისგან. სტამბოლითგან მოსული ზარბაზნები წაიღეს ახალქალაქს.

მოსული საპალნე პაქსი მათი გავზავნეს ახალციხითგან ახალქალაქსა.

11. თიბათ. შუბამშან რაბათის კაცები ტყვედ ჩაყარა. ათას ყურუმს სთხოვდა.

14. რაბათის კაცები აჭარის ფაშასთან საჩივლელად წავიდნენ და გამოაშვებინეს.

19. დათიკას სიკვდილის ამბავი მოვიდა.

10. მკათათ. სელიმ ფაშა აჭარითგან მოვიდა ჯარით.

12. შუბაშს აბდურახმანას შუბაშობის ანგარიში სთხოვეს.

16. ყიზილბაშის ელჩი მოვიდა ალექსანდრე მეფის¹⁴¹ შვილისგან.

26. ჩვენი ლუკა, სიძე პეტრე და სხვანიც აზრუმს წავიდნენ.

6. მარიობ. სულთან მუსტაფა გამოუცვლიათ და სულთან მაჰმუდი დაუჭდენიათ.

14. ოცხეს წავედ და აბასტუმანსაც ვსწირე¹⁴².

15. ოცხითგან მოვედი.

¹³⁹ ახალქალაქისკენ. ¹⁴⁰ 17. რუსის წამოსვლა თქვეს ქალაქითგან ახალციხისკენ. ¹⁴¹ მეფე ერეკლეს. ¹⁴² ჭკვირას.

20. ახალქალაქისკენ რუსის შიში ჩამოვარდა და ახალციხიდან ღამე ქეჰა ჯარით წავიდა და სხვანიც.

4. ენკენ. ჩვენი ლუკა და ჩვენი ანტონაც აზრუმითგან მოვიდა.

15. ტერ ოსები ქუთაისს წავიდა. ჩვენი ოჰანჯანა აზრუმს წავიდა.

4. ღვინობ. ჩვენი სტეფანას დისწული ბაღამათ ოსო იმერეთს წავიდა.

23. პატრი იოსები, ბარილუსა და ხანუმათ სტეფანე სტამბოლითგან მოვიდნენ.

2. გიორგ. ბაღამათ ოსო, ხოშათ იოსები, იმერეთიდან მოვიდნენ.

6. ბაღამათ ოსოი კიდევ იმერეთს წავიდა.

7. ერევნის აღება თქვეს რუსისგან.

13. ტერ იოსები ქუთაისითგან მოვიდა. ჩვენი ოჰანჯანა და სიძე ნიკო აზრუმითგან მოვიდნენ.

16. ერეც ფოხნობის ანგარიში მივაბარე და ერეცფოხნად დადგნენ ოსილო, ფაფაზოლი სტეფანე და არუთენა.

23. ერეც ფოხნობა გაუშვი. ანგარიში ვქენით და წიგნები მივაბარე.

13. ქრისტიმ. მე ერეცფოხნობიდან გამომიყვანეს.

25. კენჭიანთ ანტონი სტამბოლითგან მოვიდა.

28. ნავროზაშვილი და ართვინელი ტერ სტეფნები¹⁴⁸ ნაკურთხნი მოვიდნენ.

1809. წ. უკზ. 7. თებ. ტერ იოსები დაიჭირეს ტყვედ წაიყვანეს ბურის და ქერის გაყიდვისათვის.

12. აპრილს ქარაევანი წავიდა და მაქანდარიანთ თომაც. სელიმ ფაშა აჭარას წაბრძანდა.

12. ივლიტელები ქალაქისგან აჰყარეს და ივლიტას გაგზავნეს.

15. თულუმბა ქეჰას ოჯახლი ზორბათ აუდგნენ.

16. თულუმბა ქეჰა ჯარით წავიდა ახალქალაქისკენ.

24. ქუჩუგ აღიანთ პეტრე და სხვანიც სტამბოლს წავიდნენ.

5 მაისს. შაჰზადას ტანანმა ჰქმნეს, მარტო ზარბაზნების სროლითა.

¹⁴⁸ მღვდლობითგან.

13. თიბათ. გარდაიცვალა ხოჯევანთ ტერ იოანე ამ დღი...
ბის დამწერი. ღმერთმან აცხონოს.

სტეფანე ნავროზაშვილის ძრონიკა

- ჩემი თარიხი არის თარიხი 1767—(ჩემი დიდი ძმა სტეფანე)¹.
- 1770 სტეფანაი დაიბადა მარტის 25.
 - 1773 პეტრეი დაიბადა 2 თებერვალს.
 - 1786 სურფ ოვანესი აშენდა.
 - 1789 მე ტერ ანტონთან მივედი.
 - 1790 სულეიმან ფაშა მოკვდა.
 - 1791 ისახ ფაშა მოვიდა.
 - 1791 ტერ საპაკ გაგზავნეს ეჩმი...
 - 1791 პავლეი მიიცვალა ღვინობისთვის 10.
 - 1791 სალდრები დაიყარა ქრისტიანობისთვის 15 ვიდრ 8 დღე.
 - 1791 ოვანეზასშვილი აზრუმს წავიდა ქრისტიანობისთვის 17.
 - 1792 პეტრეი დავასახლეთ აპრილის 1.
 - 1792 მე ჭარტასანუთუნი გავათავე მკათათვის 6.
 - 1792 ბიძაი სტამბოლს წავიდა აპილის 14.
 - 1792 მე ბარიაკინი დავიჭირე მარიობისთვის 16.
 - 1792 პატარა ფაშა ვითამც სულეიმან ფაშის შვილი მოვიდა, ისახ ფაშა გაიქცა აქედამ.
 - 1792 ივანასშვილი მოვიდა ვითამც ტერანტონი მარიამობისთვის 30.
 - 1792 ბიძაი მოვიდა სტამბოლიდამ ენკენისთვის 15.
 - 1792 შარიფ ფაშას ყაფუჩი მოვიდა პირველი ენკენისთვის 18.
 - 1792 იანულიანთ მამაჯანაი დაიბადა პირველი ვაყი ენკენისთვის 22 და მე მოვნათლე ენკენისთვის 26.
 - 1793 კატერინას ქორწილი იქმნა ბიძათი.
ამავე თვის 12 — ჩემი ძმის პეტრეს ქორწილი იქმნა.
18. თებერვალს მამა მამასახლისი იქნა პირველი.
ტერ ანტონის მამა მოკვდა 20-ს.

¹ საუბარი უნდა იყოს წირვების დავთრის შემდგენლის ძმაზე, რომელიც 1767 წ. დაბადებულა და, როგორც ჩანს, ჩქარავე გარდაცვლილა, რადგან 3 წლის შემდეგ დაბადებული ამ ქრონიკების ავტორსათვის მისი უფროსი ძმის სახელი სტეფანე და ურქმევიათ.

- არტანუჯელი პოლოსა წავიდა სტამბოლს მარტის 28.
- მარტს იშხანებს მოუვიდა წიგნი რომ უმფროსს შეეწინააღმდეგებინა
- 1 აპრილს მამაჯანა წავიდა სტამბოლს.
- 3 მაისს სტამბოლის ქარავანი წავიდა.
- 14-ში ქარავანი მოვიდა სტამბოლისა.
- 18-ში ფიქრის ლოცვა ვსთარგმნე.
- თიბათვე — პატრი იოანეს მოკვლა გაცხადდა.
- 15-ში თერეზინას გოგო ითხუა ტერ ანტონმა თავის ძმის-
თვის.
- 18 — სტამბოლის ქარავანი მოვიდა.
- 23 — არაქელასშვილის წიგნი მომივიდა.
- პატრი უკან დარჩა იოვანე.
- შფოთი მოხდა ჩვენი და მძახლეების.
- მკათათვე — პატრი იოანეს, სიკვდილი შევიტყევით 30-ს.
- მიცვალილიყო 21-ს.
- მარიამობისთვე — ტერ იოანე ხოჯათ დააყენა უფროსმა.
- 15-ში უმფროსის წიგნი წაიკითხეს მწვალებლებზე.
- 7-ში საკირეს ვიყავით.
- 18-ში მამაჯანაი მოვიდა სტამბოლიდამ.
- 19-ში წიგნები მოვიდა სტამბოლიდამ.
- ენკენისთვის 7 — სისხლმა დააპირა იოანე ველე(ლი).
- ჯვინობისთვე — ყმაწვილი (მოვნათლე ლევ. ტერ გაბრიელის
მოსვლა შევიტყეთ.
- 20 — დუქანი აშენდა. საღდრის — 2.
- 14 — ველელი ოჰანესი წავიდა მერდინს.
- 17 — ორი პატრი მოვიდა მარიო და კილობერდი. პატრი
ანდრია იმერეთიდან მოვიდა.
- გიორგობისთვე — 1-ში იოანეს მღვდელი მოვიდა სათლელიდამ.
- 17-ში ჩემთის წიგნი ბიძამ სარგის სრმქემის (?) წიგნი დავ-
წერე.
- ტერ გაბრიელი სათლელს მოვიდა.
- ქრისტიშობისთვე — 14-ში სარგისის წიგნი მოვიდა ტერ გაბრი-
ელის გამო.
- 19-ში საფარა მოკვდა.
- 1794. წ. 7 იანვარს — პოლოსას წიგნი მომივიდა არტანუჯიდან.
- 8 — ჩვენი პეტრეი ქართლში წავიდა.
- 2 მარტი — წიგნი მომივიდა სტამბოლიდამ.

15. მაისს — ახალციხილამ წავედით.
 19 — ართვინს ჩამოვედით.
 15 — ოპანაი არტანუჯს წავიდა ბაროხათ.
 1 თიბათვე — წიგნი შინ...
 15 — ართვინიდან ჩხალას მოვედი
 25 — ჩხალილამ ხოფას წავედი შიშით.
- მარიობის 6 — ხოფილამ წავედი სტამბოლს.
 14 — გავედით და დავრჩით ფარნას 3 — დღე.
 23 — გავედით გერძას 1 — დღე.
 24. — დიდი ფურტანაიედრე — 28.
- ენკენისთვე — 2 — თიქას გავედით.
 7 — ქიარფას გავედით.
 14 — ყამზედ წავედით.
 15 — იზმითს მოვედით.
 10 — უიმედო ფურტონა აქილას (?).
 18 — გავედით სტამბოლს.
 25 — ფრა ფურტონას ოლა დავიჭირეთ.
 21 — მომივიდა წიგნი ოსტატისაგან.
 ... — გავგზავნე წიგნები ოსტატთან, შინა.
- 10 — ღვინობისთვე — ტერ ანტონთან წიგნი 1 — შინ, 1 ანტონ იანულ, 1 — მამაჯან. 2 — წერილი ძახლის გამო.
 17 — ჩემ ოსტატთან 1 — უფროსთან წიგნი.
 20 — ჩვენი წიგნი 1 — ბიძაცა. იმათაც მომივიდა.
 29 — ბიძაი სერეს წაბრძანდა.
- 12 — გიორგობისთვეში — გოგიტასთან 1, ოსტატთან 1, შინ, 1, ანტონთან 1, მამაჯანასთან 1, ალა მამაჯანას ძმას ბატონად...
- 8 — ქრისტიშობისთვე — დედას წიგნი მომივიდა.
 20 ბიძას წიგნი მომივიდა სერესიდან.
- 1795 წ. 1 იანვარს — ბიძასთან ოვანესასთან სელენიკს წიგნი გავგზავნე.
 17 — ოსტატთან წიგნი წავიდა აზრუმზე.
 2 — ავათ გავხდი ვიდრე 12 — დღე
 27 — აზრუმითგან წიგნი მომივიდა.
 2 — თებერვალი — შინითგან წიგნი მომივიდა პეტრესი, მათესი, ბატასი. 4 — ოსტატის წიგნი მომივიდა, 1, — მამასი, 1 — პეტრესი.

17 — 2 ოსტატთან მოწმობისათვის, 1 — შინ, 1 — ბიჭაყა
 წავიდა მანზ.

ეკლევშინ ფაოცის გამო ჰამ გამოცვლის.

28 — მომივიდა წი 1 — ოსტ. ბატ. ატ. ბარ. მამაჯან.

3 — მარტს — 1 — ოსტ., 1 — შინ, 1 — ბატ., 1 — მამაჯან, აღმ
 წავიდა მანზ.

8 — შინ წიგნი წავიდა ქარავანით ყარსზე.

27 — პეტრესი წიგნი მომივიდა მარკოზას ხელით.

2 — წყვილი თივთიკის წინდა. .

28 — მომივიდა წიგნი 1 — ოსტატ, 1 — ბატასი, 1 — ალოშ,
 1 — აფრ, შობას. ძახალ. გამო.

30 — პეტრეს წიგნი მომივიდა.

17 — აპრილს წავიდა მანზილით: 1 — ოსტატს, 1 — შინ, 1 — ბატ,
 1 — ალოშ, 1 — სტეფ. ვალელის ნავროზის გამო.

18 — მოვიდა 1 — წიგნი პეტრესი.

19 — ო-ვთან დავრჩი სახლში ვიდრე...

19 მაისს — ბიძაი მობძანდა სერეზილამ სტამბოლს.

22 — წავიდა წიგნები 1 — შინ, 1 — ოსტატთან.

5 — თიბათვე — აღექსანდრე ხუცესი მოვიდა.

6 — ოსტატის წიგნი მომივიდა. 5 კათათვე — ჩემი პეტრეს
 წიგნი მოვიდა ერთი შარი ლუსარი გემით.

7 — ფიცი ვქენით.

8 — ალოშათ წიგნი მოვიდა.

10. მცირე აღსავალი ავიღე სოფელში.

11 — მთავარი აღსავალი ავიღე.

12 — მღვდლობა მივიღე.

15 — პირველი ვსწირე ჩემი ძმის ნიათზედ. მამას წიგნი მო-
 მივიდა.

17 — შინ ოსტატთან წავიდა აზრუმზე.

7 — ენკენისთვის — წაველ სტამბოლს.

10 — დღეს ადგა გემი.

11 — დღეს ერეკლეს მოვიდა.

12 — დღეს მასრას მოვიდა.

— დღეს მასათს მოვიდა

14. დღეს ალიმნთან მოვიდა და დარჩა.

18 — დღეს ვანას გავედით.

19 — ისევ ავდეგით.

- 21 — დღეს მოვედით ათინას რუნით.
 22 — მოვედით ხოფას, დავრჩით რუნაზე.
 24 — გამოვედით ყარაზედ.
 30 — წამოვედით ჭოროხით.
- 5 — ღვინობისთვის — მოვედით ართვინს.
 13 — წამოვედით ართვინიდამ.
 17 — მოვედით ახალციხეს.
- 1796.
- 23 — მარიობას — უსუფ ფაშა მოვიდა.
 6 — ენკენისთვის — შარიფ. ფაშა...
 18 — ენკენისთვის — უსუფ ფაშა წავიდა. მუსალიმთ არტან ბეგი.
 10 — ქრისტიანობისთვის — მოვიდა გემით ყამკოცი ანტონი.
 16 — ბიძა მოვიდა იმერეთითგან.
- 1796 წ. 16 — ქრისტიანობისთვის. — მამიდასი მაქვს 100 — ყურუში მობარებული სახლის თეთრი თავისი.

ყურუში	აქედამ მივე
10	ნარიბეგათ რძალს.
10	ხოჯავახათ ტერ იოანეს.
12	ბეჭირას წირელ ცოლს.
2	ფქვილისთვის.
6	კიდევ კვერცხის მიზეზით წაიღო და დარჩა.
2	კიდევ შესისათვის მივე.
2	კიდევ საკლავისათვის წაიღო.
5	კიდევ ერბოსათვის.
20 ფ. ²	კიდევ ხახვისათვის.

დარჩა 50 ყურუში რომ სარგებლით თავის ქალსავე მივე.

1796 17 — ქრისტიანობისთვის. — ბიძასი ჩემზე არის დასტა ქალღმერთი.

ერთი საათი დამეკარგა საათისშვილის მოცემული, რომ ღირდა 6 — ყურუშით ძლივ.

მათოზას გავატანე 70-ყურუში შეის მოსატანათ თიბათვის 1 — აზრუმს. დარჩა 2-ყურუში.

სირიქიანთ ყაზარას ქალს ელენას მივე 15-ყურუში, 20 ფარა ნეშელიანთ ტერ ანტონზე საჯუბისაგან დარჩა.

ჩემ ოსტატმა ქვემო თათრისაგან მომცა 10-ყ(ურუში) და
ჩა 6 ყ(ურუში)...

სამი წიგნი გაეყიდა ევლელ. გამოუგზავნე წიგნები. პესაბი
კქენი და დარჩა 18-ყურუში.

1797. 11 — იანვარს — გავატანე ბიძას ერევანსა 100-ყურუში,
რომ იყო 2 — მამასი, 10 — დედასი, 10 — პეტრესი სხვა.
ჩემი 100 — ფარა არაქელის ქალს ვასესხე მარტის 24, 1 —
აპრილს, 13 — ყურუში ტერ გაბრიელს მართებს საწირავისა.
აზრუმის ტერ გაბრიელზედ არის წინდისა 18-ყურუში ნა-
ხევარი 1797 წ. ავიღე.

ასაღები: ძიძაზედ ⊕ არის, ⊙ კიდეც ⊕ , კიდეც ⊙ ,

სეროფაზედ ფარა ⊙ , ოპანათ ტერ ანტონ ფ. ⊙ ,

ტერანტ ⊕⊕ . ხიზაბავრელ ბიჭზედ ფ. V ,

არტანუჯელ პოლოსაზე ⊙ ,

საათჩის შვილზე ჩემი კუკუს საათის ფასი არის ⊕ , ერ-

თი ძველი დაშლილი საათი არის იმასთან ფასი 3 ⊕ , ერ-

თი ქიშა ღვინო ფ. ⊕ ველელ ოვანეს-ზე 2. 00, მარი დედას

⊕ ქაჩხუთ სტეფანას გავატანე 10-ყურუში აზრუმასა კათა-
თვეს. ყურუშის ჩითი გავატანე გოგიტასშვილს ჩემ ოსტატზე
მარჩი. ქურთოს შვილს გავატანე 15—ძველი ყურუში ამა-
ნათი.

1797. 13 აპრილს. სტამბოლს ქარავინ წავიდა. ჩვენ სიძეს სტე-

² ფარა.

ფანეს გავატანე 28 წყვ. წინდა. 1 — ოსვ, 2 — ტერალ, 50
 დრამი ბურნოტი. 13 — აპრილს გავატანე სიძეს 28 წყვ. წინდა.
 ლი წინდა. იმან გამომიგზავნა 2 — ოყას 40 — დრამ ნაკლები,
 საპონი 74 — ფარათ. 4 — ჰალაბი ჩიხა ხარჯით ბოხჩით.
 20 — აპრილს — ჰასან ფაშის შვილი საბით ფაშა მოვიდა
 ორი თულით.

18 — მაისს ფარგეთს პეტრომა წავიდა.

23 — შაქარაი მოკლეს მოცოცა აღუქსანათი.

7 — ღვინობისთვეს — ძმა პეტრესი რომელი წავიდა თავ-
 რეზს.

1797 წ. 7 — ღვინობისთვეს — წავიდა პეტრეი ხოის და გავატანე
 6 — ბაჯახლის ოქრო, 7 — მისირისა, 4 — სტამბოლისა, 1 —
 რიალი რომ იქნა 100 — ყურუში ამანათით.

21 — თიბათვე — ოჰანეზას გავატანე ძმა პეტრეს 200 ყუ-
 რუში.

მაროს სიძეს პეტრეს ვასესხე ყურუში.

ენკენისთვეში — ველისა 10 ყურუში. სარი ქვა მოკლა სა-
 ბით ფაშამ ლალატით.

7. ღვინობისთვე — ძმა პეტრესი, რომელი წავიდა თავრიზს.

1. გიორგობისთვე — პეტრე წავიდა. მოვიდა ხოიდან...

11 — მესამე თული მოუვიდა ფაშას.

8 — ქრისტიშობისთვე — ძმა პეტრე მოვიდა თავრიზიდან.

1798 5 — მარტი — მეღიშანთი წავიდა ფრა ბერნარდისთან
 სტამბოლს. — მოვიდა წიგნი სტამბოლიდან.

11 — აკოფაი ტყვეთ ჩაადდეს ტერ სტეფანიანთი.

13 — შილაჯიანთ ქალმა ელენემ მოკუდებო, აკოფაი გა-
 მოუშვეს.

11 — ღვინობისთვეს — იანლუნი იქნა. ყლხჩი ასლანათ
 სახლიდან.

17 — თიბათვეს — იანულანთ რისიმას მივე ყურუში სესხი.

1799 28 იანვარს — გავატანე 41 — ყურუში.

1 — მაისს შილაჯიანთ მარიმსაც ვასესხე ყურუში.

26 — გიორგობისა — ამავე თვეში ამისივე დას ელენეს მივე-
 3 ყურუში.

15 — მარიობა — პეტრეი მოვიდა იმერეთით.

7 — კლდეს ვიყავი.

- 6 — ენკენისთვეს მამაი წავიდა ართვინს.
23 — პეტრეი ქუთაისს წავიდა აბასთუმანს.
- 1800 13 — იანვარი — ძმა პეტრეს 200 მანათათ გავატანე.
17 — მაისს — ერევანს ბერუკათ მარიამას ერთი ვასესხე.
- 1801 4 — მაისი — დღეს აჭარელი მოვიდა და ციხეს შარიფის ძმა დაემწყვდა.
6 — მაისს — დღეს შარიფ ფაშა ქალაქს შემოადგა.
8 — მაისს — აჭარელი გაიქცა. შარიფაშა მოვიდა.
4 — ღვინობისთვე — მღებარმა ლილა წაიღო 1 — ბათმანი
105 — ყურუში. აქედამ მომბარდა 45 კიდევ 20, კდ 20, 15 კიდევ.
- 1800-იანი წლების ახლოს (მინაწერი)
ა) ბიძასი დუქნიდან მამიტანია 1 — დურბინი, ორმოცი ყაბა-
სა ლურსმანი, 1 — ჩაქმაჯალი სარკე, 1 — პატარა ხისტარი-
ანი დანა, 1 — საყ. ზის ნახმარი სარტყელი, საკუთარი თა-
ვისია, 1 — საპათის შუშა.
ჩემი იმასთან არის ინგლისის დანა 5. 4 — ბურნოთის ყუთი
2 — ვსწირე მათთვის საშუალოთ რომ დამაბარეს.
ბ) ბიძას ფარიდამ დავხარჯე 4 საწირავში.
მამამ დახარჯა შეშაში თუ ქირაში თუ ჯარიმაში მამიდას
ფარიდამ 15 — ერთი ჯარიმისა, 15 — ერთი ღვინის ქირისა,
- 45 — ერთი შეშისა.
ბიძამ მამცა ბატონ დედასათვის საწირავები 25 — ყურუში.
აქედან დაურიგე 16 — ყურუში მღვდლებს თუ სოფლისა
თუ აქაურისა 30 — ფარა. ეამჩოკს მივე, 2 — ოცხელსა.
ელენამ ჩემი შაქარი წაიღო 112 — დრამი. ხიზაბავრელ ტი-
რაცომ ქალაღდისა 14.
- 1802 16 — ღვინობისთვე დღეს აჭარლის შიში დიდი იქნა.
18 — შარიფაშა წავიდა.
22 — აჭარელი მოვიდა.
29 — ჯარი შარიფ ფაშაზე წავიდა წინ.
- 1803 21 — აპრილი — აჭარელი სელიმ წავიდა ლივანზე.
16 — მაისს — პატრი ბერნარდა წავიდა სტამბოლს ქარავ-
ნით.
25 — რაჯაფ ფაშა მოვიდა დღეს.
27 — ივნისი — სტამბოლისა ტყვეობით გამოუშვეს (?).

- 11 — მარიობისთვე — შარიფ ფაშა ახალქალაქს მოვიდა.
- 14 — არტაანს დადგა.
- 29 — რაჯაფ ფაშა წავიდა.
- 1 — ენკენისთვეს — შარიფ არტაანიდამ გაიქცა ყარსსა — ვერა ქნა.
- 7 — სელიმ ფაშა წემოვიდა ხიმშიაშვილი.
- 1804 11 — იანვარს — სელიმ ფაშა წავიდა აჭარას.
- 28 — მარტს — ფაშა მოვიდა აჭარიდამ
- 10 — კათათვე — დესპოტი და ორი ხუცესი მოვიდა.
- 12 — სელიმ ფაშამ ქართველისა...
- 8 — ღვინობისთვე — სარი კინოს მარტებს თავის ბიძაშვილის ძეთა ნასი 100 ყრ-ში პალარიშვილისაგან კლდეში.
- 1806 აპრილი — სელიმ ფაშა მოვიდა აჭარიდამ. ქეპაც მოიყვანა. გოჯუათ ფერცხლი სავაცსე (?) მივე მამაჯანას 23 — ყურუში სულთან მუსტაფასი.
- ...რაქურა (ჩაქურა?) ქართველის დრამი (160) დრამი 6 — ფართა გარიგდა.
- 1807 27 აპრილს — სელიმ ფაშა რუსზე წავიდა ხერთვისის ჯარით.
- 1807 8 — მაისი — რუსი ახალქალაქს მოიშალა. 700 გაწყდა ან 300...
- 16 — ფაშა მოვიდა სელიმი.
- 1 — თიბათვეს — ფაშა წავიდა სელიმი ახალქალაქს.
- 22 — ფაშა არტაანს მოვიდა სელიმი
- 12 — მკათათვე — ფაშა წავიდა.
- 30 — ფაშა არტაანიდან ყარსს წავიდა.
- 1808 15 — იანვარს — სელიმ ფაშა წავიდა ლივანზე საომრათ.
- 12 — აპრილი — წუხელის ქეპა მოკლა ფაშამ.
- 13 — სელიმი აჭარელი რიყე...დე(?)
- 16 — თულუბაი ქეპა გახადეს.
- 4 — მაისი — გოოსა აჭარას წავიდა vavi omadpa ქუთაის წავიდა გუშინ.
- 14 — თიბათვე — რაბათი მემედ შუბაშმა ჩაყარა.
- 23 — რაბათი ფაშამ გამოუშვა უზიანო.
- 30 — გიორგობისთვე — სარი ქეპას სახლი დაიწვა.
- 1809 14 — აპრილი — აქ მყოფი სოფელნი ოლქად იდგა

20 — ვანის ფაშა მანჭულით მოვიდა აქ ჩამოვარდა.

26 აპრილს ხარისჭირათ პოლოსა წავიდა მღვდლად თხებლად³.

18 — მაისი ფაშა მოვიდა აჭარიდამ.

8 მარიობას მოვიდა მღვდლად ნაკურთხი ხარისჭირად პავლე⁴.

3 — გიორგობას პოვიქარი წავიდა ართვინს.

14 — გიორგობისთვე — სელიმის მუსალიმი გააგდო ოჯახლიმა. ზორბათ გაუდგა

16. პოვიქარი მოვიდა⁵ Selimas musalimi გადააგდეს ოჯახლიმა. ზორბათ გაუდგა. 28 გიორგობისთვე—იანულნი იქნა ჰინომინოს ძმა დაიწვა შივა. არტან ბეგს შვილი მუსალიმით მოვიდა შარიფი. antyindir ნიშანლი წავიდა ოცხეს ჩვენ ხიზანთან.

1810 5 იანვარი — ჩემი ძმა მოვიდა არტაანითგან.

30 — დღეს შარიფ ფაშა მოვიდა დადგა მისვლაზე (?).

22 — თებერვალი — იპოვიქარი მოვიდა ართვინითგან⁶

2 — მარტს — სელიმ ფაშა სხვილის შემოადგა.

5 — აჭარელი მოშალეს დღეს გაიქცა მეტად დამარცხებული და შერცხვენილი.

4 — აპრილს აჰმად ბეგი, სული ბეგი წავიდნენ.⁷

4 — მაისს აჰმად ბეგი მოვიდა⁸.

6 — ქამისთვის ტერ იოსები დავიჭირე ასე ფრა მივეცი⁹.

19 — მეფე სოლომონი მოვიდა აქა.

28 დღეს 11 საათზედ დღისა მეხი ჩამოვარდა წმინდა იოანეს ეკლესიის ტაძრის ფანჯრითგან სალამოს ლოცვისა. ტერ ხაჩატური მოჰკლა და ბიჭები დაჰზნა¹⁰.

30 — ტერ ხაჩატური დავმარზე წმიდა გიორგის ტრაპეზის წინ¹¹.

19 — იენის — თათრის ჯარით მეფე სოლომონი წავიდა იმერეთს რუსზე.

11 — მკათათვეს — შარიფ ფაშას ფარვანი მოუვიდა

³ A, გვ. 89. ⁴ A, გვ. 89. ⁵ A, გვ. 89.

⁶ A, გვ. 89. ⁷ იქვე. ⁸ იქვე. ⁹ იქვე. ¹⁰ იქვე. ¹¹ იქვე.

- 15 — სიძე წავიდა ფაშის წიგნით პეტრეს გამოსახსნელად, რომელი ვარციხეს იმერლებს დაქირათ.
- 28 — სიძე ოპანჯანა მოვიდა ცარიელა. პეტრე იქ დარჩა¹².
- 25 — მარიობისთვე — შარიფ ფაშა ახალქალაქს გავიდა ყიზილბაშთან¹³.
- 31 — სული ბეგი მოვიდა.
- 5 — ენკენისთვე — გუშინ შარიფი მოვიდა ახალქალაქითგან.
- 6 — შარიფი წავიდა ისევ.
- 7 — მოშალა ყიზილბაშის ორდი რუსმან ახალქალაქს.
- 8 — მამაი წავიდა ართვინს.
- 12 — თათრის ჯარი წავიდა იმერეთისკენ.
- 25 — თათრის ჯარი ცარიელი მოვიდა იმერეთიდან.
- 29 — მეფე მოვიდა სვირსა...¹⁴ აჰმად ბეგი მოვიდა.
- 11 — ლვინობისთვე — მამაი მოვიდა ართვინიდან.
- 13 — ტრაკათ გიქორამ სიდედრი დაჰკოდა და თვითონ აჰმად ბეგთან გაათარდა¹⁵

(ტრაკათ გრიქორამ Sidedri daḥcoda და tviton აჰმად bectan gatatrd)

- 1 — გიორგობა. მეფე სოლომონი იმერეთიდან გამოქცეული მოვიდა 150 კაცით არტაანს და იქითგან ერევანს.
 - 6 — გიორგობისთვე — დღეს სურგუნში წავედით მთელი ხალხი.
- ექსორიათ წავედით მე და ორი ოცხელი ხუცესი 200-ოდ ერის კაცით თათრებისგან¹⁶. ამავ კვირაში რუსებმა დაიჭირეს კოთელია, ხიზაბავრა, ასპინძა და უფრო ქვეითიც.
- 11 — კლდის გზაზე კარვები დადგეს რუსთა და თათრის ჯარი მოშალეს, გააშიშვლეს.
 - 13 — იმერეთის ჯარმა აბასთუმნიდან ჩამოიწია თურბისაკენ და წყრუთისაკენ.
 - 15 — ქალაქ შემოერტყა მთლივ ჰალაია ქნეს.

¹² A, გვ. 90. ¹³ A, 24-მარიობას.

¹⁴ იგულისხმება ახალციხის რ-ს სოფ. სვირი. ¹⁵ A, მოვიდა და გაათარდა. ¹⁶ A, ვალეს იაყისმანს, შურწყაბს, წვრიმალს, ფიქლოფს, არტაანს. ითოვლა-შადევანს მამანელის და სათლელს ვიყავით.

16 — პირველად ღამეს შეიბნენ ცოტა ხანს, მარა უსარგებლოთ.

17 — დარბაზნების სროლა იქნა ციხილამ. მათარისი იდგნს.

18 — დილას საპათის 10-ზე დაიწყეს დიდი სროლა, ასრე რომ ცა ჩამოხნულდა. შუადღემდი დიდი ყვირილი იყო ყიბაშ ზედ. 1 — 1 მათარისი აილო რუსმან უსარგებლოდ. უფრო ბევრი რუსი გაწყდა თათრისაგან. 9 — საათამდი იბრძოლეს.

19 — თათარმა 2-დარბაზანი დაიჭირა, რუსმა თურბზე გაიწია.

20 და 21 — არა რაი.

22 — დიდი სროლა რუსმა დაიწყო. თათრები ვეღარ აქარლის მოლოდინითა.

23 — კლ სროლა იქნა ორივეკერძო. აჭარელი არ მოვიდა.

24 და 25 — სროლა იყო.

26 — რუსები ადგნენ ყლ კერძო, ჩაიწიეს ტავშანთაფისკენ. გაუდგა თათრის ჯარი და მობრუნდნენ ესენი მოშლილნი და რუსისად წავიდნენ. სათლელებმან მიმიწვიეს.

5 — ქრისტიშობისთვე — დღეს წამოვედი სათლელიდამ. მოვედი სახლობანს.

6 — წამოვედი, მოვედი ყველს.

7 — მოვედი შინ.

1811 16 — იანვარს — მეფე სოლომონ, მოვიდა ერევნიდამ.

5 — მარტი — სომხთ საღდარი დაანგრის, ახალი ააშენეს.

12 — აპრილს — ქერი დღეს ჩემ ყანაში დავთესე 17-კოდი.

18 — მაისს — ტყვე ქალი იმერეთს გაიპარა.

18 — მაისი — ტყვედ ვიყავით, ქალი რომ იმერეთს გაიპარა¹⁷.

5 — მკათათვე — ჟამი გაჩნდა ჩვენებშიც.

13 — ჩვენი ხიზანი წავიდა წყრუთსა.

19 — დღეს ხიზაბავრას წავედი — ხიზაბავრას 60 წვრილი.

19 — ხაზაბავრას წავედი მღვდლად, ჟამით იხოცებოდნენ¹⁸.

¹⁷ A, გვ. 91.

- 3 — მარიობა — ხიზაბაერიდან წამოვედი. მოვედი ახალციხეს.
- 10 — პატრი ნიკოლა ჟამით მოკუდა.
- 12 — ჩვენი პავლეი ავით გახდა ჟამით წყრუთს. 2-საპათზე მიიცვალა.
- 16 — დიდი ჯარით აჰმად ბეგი წავიდა აჭარელზე¹⁹.
- 9 — ქრისტიშობა — ახალქალაქისა ციხე აიღო რუსმან გუშინ.
- 1812 12 — თებერვალს — ოჯახლის ჯარი წავიდა ახალქალაქზე.
- 14 — დღეს შერიფ ფაშა წავიდა ხერთვისის რუსზე.
- 22 — ამ თვის 20 — თათრის ჯარი მოშალა ქართველის ჯარმა. ახალქალაქს მოვიდა 300...
- 29 — მაისი შარიფ ფაშა გაიქცა შავშეთსა.
- 27 — აღზი აჩული მუსალიმათ გახდა.
- 7 — თიბათვე — დღეს აზრუმელი ქეჰა და სელიმ ფაშა შემოვიდნენ ახალციხეს²⁰.
- 19 — კათათვე — ჟამი გაჩნდა.
- 17 — მარიობისთვე — ტყვეთ ჩაგვყარეს ყაზაზი პეტრეს ქალის საბაბით. 3 — შემდეგ გამოვე.
- 22 — მარიობის ოცხეს ვიყავი და მოვედი²¹.
- 29 — დღეს პაითები გაცარცვეს ლეკებმა ქვაბლიანში.
- 4 — ენკენისთვე — ქვაბლიანის ჯარი მოიშალა უდეს და უდე ძალმაში წავიდა²².
- 12 — დღეს ქეჰა აზრუმისა წავიდა.
- 29 — ჩიტოთ სტეფანაი მოკლეს ყამითა.
- 14 — ქრისტიშობა — ფაშა წავიდა შავშეთს.
- 1813 — 17 — თებერვალი — სელიმ ფაშა მოვიდა შავშეთიდან.
- 19 — აწყვერის ალა მოკლა ფაშამ²³.
- 23 — მარტს ჩემი ძმა პეტრე წავიდა ერევანს²⁴.
- 10 — აპრილი — სელიმა ფაშა აჭარას წავიდა. აჭარელ ოლქბაშს ვალეს აჰყვა და მოაკვლევინა ვალეს ორი ძმა და ბაირახტარი²⁵.
- 20 — აზრუმელი ოსეფა მოკლა ფაშამ.

¹⁸ A, გვ. 91. ¹⁹ იქვე, 17 მარიობა. ²⁰ იქვე, 9 თიბათვე. ²¹ იქვე. ²² იქვე, 3 ენკენისთვე.
²³ A, გვ. 91 10 მარიობა. ²⁴ იქვე. ²⁵ იქვე, გვ. 92.

- 11 — აპრილი — ჰრელათ ტრანტა მაჰმედაც — სელიმ
 შა აჟარას წავიდა. ჩახლოლლი ვალეს მოჰყვა (?) —
 ვილა (:).
- 30 — სიმინდი დავთესე ყანაში.
- 4 — მაისი — ხანუმისგან მამამ ფური მოიყვანა.
- 6 — ბეთანათ ტერ იოანე ქუთაისს წავიდა დღეს.
- 17 — მაისი — ოცხეს წავედი და მოვედი²⁶.
- 19 — სელიმ ფაშა აჟარიდამ მოვიდა.
- 23 — მაისი — მთეები დათოვლა²⁷.
- 29 — იმერეთიდგან უმფროსი მოვიდა²⁸.
- 7 — თიბათვე ფრა და ტერ ანტონი მოვიდნენ გურიითგან²⁹.
- 11 — მთეები დათოვლა³⁰
- 13 — თიბათვე — შაქარათ ფოცოი დაარჩეს.
- 24 — შმა პეტრესი მოვიდა თავრიზიდან.
- 6 — მარიამობისთვე — ფაშა სელიმი წავიდა შავშეთს შა-
 რიფ ფაშაზედ³¹.
- 6 — ენკენისთვე — ოცხეს წავედი³².
- 9 — ღვინობისთვე — შავშეთითგან სელიმ ფაშა მოვიდა
 სხვილისს.
- 10 — ღვინობისთვე — სელიმ ფაშა მოვიდა ოლოთიდა³³.
- 6 — ქრისტიმობისთვე — უმფროსი ტყვეთ იყო აბასთუ-
 მანს პატრი ფილიპე.
- 9 — გუმინ უმფროსი გაუშვეს.
- 1814 18 — თებერვალი — ქართველმა შუბაშხანაში თავი დაირ-
 ჩო.
- 21 — თებერვალს — მანანა მოსულიყო ტავშანთაფაზედ და
 მოკრიფეს³⁴.
- 11 — აპრილს — ვალეს საყდარი აკურთხეს.
- 16 — სელიმის ჯარი წავიდა ლივანაზედა.
- 18 — აპრილს — ჰრელათ ტერ ანტონი ყოვლადწმიდაში გა-
 გზავენეს³⁵.
- 26 — ბიძაი წავიდა ბათუმზე სტამბოლს.
- 1 — მაისი — სელიმის ჯარი მოიშალა ლივანს.
- 8 — მაისს — პეტრეს წიგნი მოვიდა ერევნიდგან³⁶.

²⁶ იქვე. ²⁷ იქვე. ²⁸ იქვე. ²⁹ იქვე. ³⁰ იქვე. ³¹ იქვე. 10 მარიობა. ³² იქვე.
³³ A, გვ. 92. ³⁴ იქვე. ³⁵ იქვე. ³⁶ იქვე.

- 24 — მარდას ორი ყანა ვიყიდე 180-ყურუმად.
 15 — კათათვე — სელიმ ფაშა წავიდა იმერეთისკენ.
 30 — სელიმ ფაშა მოვიდა.
 3 — მარიობას — საკირეს ვიყავი³⁷.
 5 — გიორგობისთვე — სელიმ ფაშა აჭარას წავიდა.
 19 — სელიმ ფაშასთან ახალციხის ლაშქარი წავიდა.
 21 — ქრისტიშობისთვე — სელიმ ფაშა მოვიდა.
 1815 8 — ნარტს სელიმ ფაშა წავიდა და აჭარას ჩავიდა.
 9 — დღეს აღზი აჩული მოვიდა ხერთვისიდან.
 15 — ყოჩაკანი მუსალიმი გახდა.
 19 — ბაბა ფაშამ გამოგზავნა მუსალიმათ არტან ბეგი.
 29 — მუსალიმი მოვიდა.
 7 — აპრილს მუსალიმმან ოთხი ჰაიათა დაახრჩო³⁸.
 16 — აპრილს — ორი დიდი თხა ვიყიდე 16 — ყურუმათ
 18 — მაჰმუდ თურანი სერასკირი მოვიდა აქა.
 30 — დღეს ერთმა სომეხმა ჰაითამ ყვიმჩებში ქართველი
 შაგირდი ტყვიით მოკლა და მკვლეელი მოკლეს ყვიმჩებში.
 3 — მაისს ბიძათ ოჰანჯანა წავიდა აზრუმს³⁹.
 24 — მაისი — მაჰმუდის ჯარი წავიდა აჭარელზედ სელი-
 მაზედ.
 31 — სელიმ ფაშა დაიჭირეს.
 3 — თიბათვე — სელიმ ფაშას თავი მოსჭრეს.
 10 — ბაბა ფაშა შემოვიდა დიდი ჯარით.
 28 — ყარაბეგი მოიყვანეს. ყანა გაიჭრა.
 30 — ყარა ბეგი მოკლეს ივლიტას.
 3 — მკათათვე — ჯამბაზი ათამაშეს.
 10 — ბაბა ფაშა ყარსს წავიდა.
 17 — მარიობა — ყვიმჩიბაში საფარას გარდიჩეხა⁴⁰.
 24 — ოცხეს წავედით, იქვე ვსწირე⁴¹.
 1 — ენკენისთვე — უმფროსი წავიდა შავშეთს⁴².
 13 — ღრელს წავედი⁴³.
 11 — ღვინობისთვე — ოცხეს წავედი, იქვე ვსწირამდი⁴⁴.
 11 — ქრისტეშობა მთვარე დაბნელდა⁴⁵.
 27 — უმფროსი მოვიდა⁴⁶.
 1816 13 — მაისი — დღეს აქაურები აუდგნენ იეგან ფაშას. დაი-

³⁷ იქვე.

³⁸ A, გვ. 93. ³⁹ იქვე. ⁴⁰ იქვე. ⁴¹ იქვე. ⁴² იქვე. ⁴³ იქვე, გვ. 97. ⁴⁴ იქვე, გვ. 93. ⁴⁵ იქვე, ⁴⁶ იქვე.

ჭირეს, ციხეს მიადგნენ და აიკლეს ფაშა თუ ათფაი — თუ
ჰაითები.

ქართული
ენების
მეცნიერება

- 16 — ალახი აჩული მოვიდა ხერთვისიდან.
21 — თოფალ სულია მოიყვანეს 400 — ჰაიათით ქვაბლია-
ნიდან მოშლილი.
23 — აითები სურგუნი ქნეს.
9 — თიბათვე — ხალი ოღლი მოვიდა ენგიჩარათ.
13 — მაჰმუდ თურანი გაუშვეს აჭარიდან და მისი იევანი.
28 — ბიძაი სტამბოლს წავიდა⁴⁷.
3 — მკათათვე — ახალქალაქს წავიდნენ აქაურები.
14 — ახალქალაქიდან მოვიდნენ აქაურები.
27 — ფაშაზედ აქაურები წავიდნენ ბაბ...
1 — მარიობას — ბაბაფაშას ჯარი წურწყყავს მოვიდა, ამ-
ათი დიდვირს ავიდა.
13 — ალზი აჩული წავიდა ჯარში.
15 — ამანათი ქალაქიდან.
16 — ამათი ჯარი მოიშალა.
18 — იმათი ჯარი ვალეს მოვიდა.
25 — იომეს, წავიდნენ, შემოეხვა ქალაქს.
27 — დღესა მთელი მოქალაქე აუდგა.
4 — ენკენისთვეს ბაბას ჯარი გაიქცა.
24 — ლვინობისთვე — ალზი აჩული წავიდა, ხერთვისს.
26 — ისპაჰან აღის კაცი ვალახეს აქაურებმა.
1817 8 — აპრილი — დღეს ქალების ჩარდახი ჩამოწვა წირვაზე,
ბევრი დაიტანა, მარა არავინ დაზიანებულა.
24 — მაისი — ლუთურა ფაშა მოვიდა მანსუფით.
4 — თიბათვეს — ალზი აჩული მოვიდა.
6 — თიბათვე — მოვიდა იენგიჩარ ალა, ავათ იყო.
1818 18 მაისი — დღეს ლუთურა ფაშა წავიდა ყაისარს მანსუ-
ფზედ დიდებით.
15 — თიბათვე — დღეს აჰმად ბეგი მუსალიმთ მოვიდა აქა.
2 — მკათათვე — ღრელს ვიყავი⁴⁸.
8 — საფარას წავედი⁴⁹.
11 — არტანუჯელი ტერპოლოსი ჩემთან მოვიდა⁵⁰.

⁴⁷ A, გვ. 93.

⁴⁸ A, გვ. 94. ⁴⁹ იქვე. ⁵⁰ იქვე. ⁵¹ იქვე. ⁵² იქვე. ⁵³ იქვე. ⁵⁴ იქვე. ⁵⁵ იქვე.
⁵⁶ იქვე. ⁵⁷ იქვე. ⁵⁸ იქვე. ⁵⁹ იქვე, 7 მარტი. ⁶⁰ იქვე, 19 მარტი.

- 12 — მარიობას ვიყავით საფარას და ღრელს⁵¹.
- 15 — ჰაფიზ ალიფაშის ქება, არამი, თული მოვიდნენ⁵².
- 19 — ვიყავი ოცხეს და ვსწირე⁵³.
- 22 — ენკენისთვე — ჰაფიზ ალიფაშა ამნსუფით მოვიდა⁵⁴.
- 26 — თუმანათ ტერანტონი მოვიდა და ცხენი მომიყვანა⁵⁵.
- 14 — ლეინობისთვე — ვიყავ არლითგან ოცხეს და არალს, ვპსწირე⁵⁵.
- 7 — ქრისტეშობა — დღეს სტამბოლის ახალი ვიჩენცი ებისკოპოსის ამბავი შევიტყე⁵⁷.
- 17 — დღეს მეშვიდე პიო პაპის შენდობის წიგნები მომეცა კვირაში ორი წირვისა და თუ 3000 კრიალოსნის კურთხევისა⁵⁸.
- 1819 8 — მარტი — ფაშას აზრუმის მანსუფი მოუვიდა⁵⁹.
- 20 — აჯი ალი ფაშა წავიდა აზრუმს, მანსუფით ბეგი თან წაჰყვა⁶⁰.
- 16 — მაისი — დღეს აჰმად ბეგი მუსალიმთ მოვიდა შაჰან ფაშისა.
- 24 — ქალების ჩარდახი გააკეთეს.
- 7 — მარიამობას — შაჰან ალიფაშა მოვიდა⁶¹.
- 11 — ტყვეთ ვიყავით წესებისათვის მღვდლები⁶².
- 22 — თუმანათ ტერ ანტონი წავიდა იმერეთს⁶³.
- 24 — იაღზი აჩუღი მოვიდა.
- 10 — ენკენისთვე — დღეს აჰმად ბეგი მოკლა ალი ფაშამ⁶⁴.
- 25 — ერიფ ალა მოჰკლეს ფანჩოშვილი⁶⁵.
- 3 — ლეინობისთვე — ალზი აჩუღი ყაფუჯი გახდა.
- 15 — ქრისტეშობა — ორთავიანთ დიდი ტერ იოსები მიიკვალა⁶⁶.
- 1820 20 — კათათვე — სომხებს ერთობის წიგნი მოუვიდათ⁶⁷.
- 1821 21 — იანვარი — შაჰან ალი ფაშა წავიდა ადრანას⁶⁸;
ბანდარლი შაჰან ალი ფაშა წავიდა ახალციხიდან ადრანას თავის მანსუფსედ და მუსალიმად აჭარელი სელიმ ფაშის შვილი აბდიბეგი დააჯდინა⁶⁹.
- 10 — მაისი — დღეს იჩელო აჰმად ფაშა მოვიდა.

⁶¹ Al გვ. 95. . . ალიფაშა მოვიდა ბანდარლი. ⁶² იქვე. ⁶³ იქვე. ⁶⁴ იქვე, A, გვ. 95 9 ენკენისთვე. . . მოკლა ალი ფაშამ თავის მუსალიმი. ⁶⁵ იქვე. ⁶⁶ იქვე. ⁶⁷ იქვე, 11 მკათათვე. ⁶⁸ იქვე, 31 იანვარი. ⁶⁹ იქვე.

- 1822 17 — ლეონობისთვე — დღეს აღზი აჩული (ბაშ ალა) აპმად ალა და მისი სიძე აპმადი მეიდანბეგი მოჰკლეს ხერხედილს ციხეში ქამალოლი თარაქმამ და სელიმ ფაშის შვილმა აპმად ბეგმან იჩელო აპმად ფაშის დროს ახალციხისა⁷⁰.
- 1824 8 — მარტი — იჩელო აპმად ფაშა წავიდა შამსა.
 11 — აპრილი — ამ თვეს 5 — ჰაჯი სალაპ ფაშა მოვიდა აქ მანსუფით.
 18 — ენკენისთვე — დღეს უდეს წავედი და იქ ვნახე ჰაჯი სალაპ ფაშა და ვილაპარაკეთ. იქ იყო ახლად მოსული პატრი თომა და ფრა ანტონიკა⁷¹.
- 1825 24 — მაისი — ჰაჯი ყადიროლი ოსმან ფაშა მოვიდა აზრუმეიდან⁷².
 28 — მაისი — დღეს აზრუმელი ჰაჯი ყადიროლი ოსმან ფაშა მოვიდა ახალციხეს მანსუფზედა⁷³.
- 1826 ჰაჯი ყადიროლი ოსმან ფაშა წავიდა ფაშათ. აზრუმელი დღეს წავიდა ყარსს, ამავე დღეს მოვიდა ფაშად რაყიბ ფაშა.
 1 — თიბათვეს — ეპისკოპოსმა დააყენა შაჰყულიანი⁷⁴.
 1 — მკათათვეს — ვანელი რაყიბ ფაშა შემოვიდა იმავ დღეს, იმავ საათსა.
 11 — დღეს ალექსანას შვილმა აჩივლინა ფაშასთან და ტყვეთ ჩაჰყარეს და 9-ქესა ჯარიმა წავიდა.
 20 — ტყვეები გამოვიდნენ.
 12 — მარიობა ალექსანას შვილი წაიყვანეს ტყვედ⁷⁵.
 14 — გამოუშვეს ალექსანას შვილი⁷⁶.
 15 — ენკენისთვე — შაჰყულიანი ჩამოვიდა და დადგა (დასში).
 18 — შაჰყულიანმა სწირა და თავის მიმდევრთ მადლიერობა უყო⁷⁷.
 30 — გიორგობა — ეპისკოპოზის წიგნი და კრების წიგნები მოვიდა შაჰყულიანის დაყენებისა⁷⁸.
 6 — ქრისტეშობა — შაჰყულიანი დადგა⁷⁹.
 — გუშინ სწირა გლისპობით შაჰყულიანმან⁸⁰.

⁷⁰ იქვე.

⁷¹ A, გვ. 95. ⁷² იქვე. ⁷³ იქვე. ⁷⁴ იქვე. ⁷⁵, იქვე. ⁷⁶ იქვე. ⁷⁷ იქვე. ⁷⁸ იქვე, გვ. 96. ⁷⁹ იქვე, ⁸⁰ იქვე.

- 1827 18 — თებერვალი — არა ვარო შეჩვენებული, წურთნა ჭქმნა
შაჰყულიანმა⁸¹. ქართული
ენების
მეცნიერება
- 7 — თიბათვე — შაჰყულიანს მოუვიდა წიგნები კრებისა⁸².
- 21 — ენკენისთვე — წერილები მივეციოთ კრებისა შაჰყუ-
ლიანსა⁸³.
- 25 — ამ თვეს ბრძანება მოუვიდა შაჰყულიანს ქალაქს წასვ-
ლისა, მაგრამ ფაშას ჩაუვარდა, მისცა თეთრი და არ წა-
ვიდა⁸⁴.
- 30 — გიორგობისთვე — შაჰყულიანმა შფოთი მოახდინა
ხარისკირაზედ, სახარება მრუდეთ რათ, გოჭირამსო⁸⁵.
- 1828 11 — თებერვალი — აჰმად ფაშა მოვიდა 2 — თულით.
- 24 — დღეს მუბაშირმა ჩამომიყვანა ტყვეთ ევანჯიბაშის
ყონახშიდ.
- 13 — აპრილს — დღეს ჩვენთვის თათარი წავიდა.
- 18 — თათარი მოვიდა ჩვენთვის. მანსუფი მოუვიდა, რიგი
ექნა.
- 28 — პატრს წასვლა უთხრა ფაშამ.
- 29 — ჩვენი წასვლა თქვეს.
- 1 — მაისი — თათარი წავიდა ჩვენთვის.
- 6 — შუალამეს წაგვაყვანეს.
- 7 — საფარას მოგვიყვანეს.
- 8 — თიკებების საცხარას მოვედი.
- 9 — არტაჰანს მოვედით.
- 10 — ყორავანგსა კოლისა.
- 11 — ოთურადი ვქენით.
- 12 — ფარავოს სოფელში ფანჯორელს ..
- 13 — გოთიქს მოვედით.
- 14 — ოლთას წ. წ. ძმანთან...
- 15 — იდს მოვედით.
- 16 — ყზილ ქილისას მოვედით.
- 17 — ინამქს მოვედით.
- 17 — აზრუმს ზანჯილხანაში მოვედით.

⁸¹ A გვ. 96. ⁸² იქვე. ⁸³ იქვე. ⁸⁴ იქვე. ⁸⁵ ამ ცილისწამებისა და შფოთის შემდეგ შაჰყულიანსა და ხარისკირაშვილს შორის სამდღურავე აღარ შეწყვეტილა. ახალ ციხეში ისინი კარგახანს უმძრახად იყვნენ. შემდეგ მამა პ. ხარისკირაშვილი მოსცილდა ახალციხეს — ჯერ ქუთაისში წავიდა, ხოლო შემდეგ კონსტანტინეპოლსა და ევროპაში.

- 18 — ერთი თვე გახდა.
 19 — თათარი მოვიდა არზით წ. წ. ძმას.
 22 — წ. წ. ძმასთან ასპინძევს.
 23 — გვიშახარობლეს წასვლა.
 27 — მისს — პატრი თომაც ჩამოიყვანეს.
 28 — წრმ ბ. საძლისა.
 2 — თიბათვეს — ქოსა ფაშა მოვიდა სივაზის.
 13 — თემობის წ. მ. და ძმის ტერ იოანე მაიყვანეს.
 16 — ქოსა ფაშა ყარსს წავიდა ჯარით.
 17 — გამოგვიყვანეს სატყვეოდან და წამოგვიყვანეს ჰინ-

გძსა.

- 20 — ბარას მოვედი.
 21 — იდს მოვედით.
 22 — ოლთისში მოვედით.
 23 — ფანჯაროსს მოვედით.
 24 — ტარალაჯის ობებში...
 25 — ფიქლობს მოვედით.
 26 — ვალეს მოვედით ახალციხისა.
 27 — ვალეს მოვედით ახალციხისა.

1828 წ. 24. მარტ. აღდგომის შაფათს ამ დილას ლოგინშიდავე ვი-
 ყავ მწოლიარე, რომ სომეხთ მწვალებელთაგან დევნუ-
 ლობისათვის იასაული გინა ჩოხადარი მოვიდა არლის სო-
 ფელსა შინა და შინ შემოვიდა. მაშინვე სარეცელიდამ
 აღმაყენა და მითხრა: ბატონი ფაშა გიძახისთ. მაშინვე სა-
 ხლი აღმიბეჭდა და ახლის საყდარიცა და უდიდამ მღვდე-
 ლი მათი აღოშათ უი. ტერსტეფანი იქ გარდმოიყვანეს თა-
 ვისმან იასაულმან. ჩვენ ურთიერთთან მსწრაფლ აღსარება
 ვთქვით და ასრე წამოგვიყვანეს ახალციხეს დიდშაბათს
 ყუშლუღისა და ტყვედ შევარდით ციხეში. თვანგჩიბაშის
 ყონაღშია ახალციხის მღვდლებიც დიდ პარასკევს შეეყა-
 რათ, მათთან ერთად ხიზაბავრის მღვდელი ტერ ანტონი;
 ვალიდამაც მღვდელი ტერ პოლოსი ამავე დღეს ჩამოიყვა-
 ნეს ჩვენთან. აღდგომას უფლისას სატყვეოში ვიყავით. მერ-
 მე და მერმედ სხვა ადგილებიდამ ანუ სანჯალებიდამ სხვა
 მღვდლებიც მოიყვანეს ახალციხისა. ვგონებ ათ დღემდინ
 აღდგომის შემდგომად ყველა მოასხეს და ურთიერთას
 ვიყავით. გავლილ აპრილს დიდ ხუთშაბათს საღამოს სა-

ჩქაროთ მოვიდა აზრუმის თათოს ვარდაპეტი სულთან
მაჰმუდის ფარვნითა განგებისად მანსუს, რომ თვით ეთქვა
ორი ცხენი დამიდგაო, ამიტომ რომ ჩვენი აღდგომის
დღესასწაული არ გვექმნა და კიდევც აღსრულა და ჩვენს
იმ დროს ვეზირს გირითლი სეიდ აჰმად ფაშას დაგვაპე-
რინა. ამფერად დაეპყავით საპყრობილეს შინა 43 — დღე
და ამ ორმოცდა სამ დღეში ჩვენი ფაშა არ ნდომობდა
ჩვენს ექსორიასა შინა წასვლასა. ორგზის მანზილი მოავ-
ლინა სარასკარ ყალიბ ფაშასთან რიჯის საქმელად, რომ
არ წავსულიყავით სურგუნსა შინა. მაგრამ რიჯა არ გავი-
და, რადგან ხვანთქარის ბრძანება იყო და მწვალებლები-
საგან დაგრთამებული 500 ქერამდისინ. აქ ამ სატყვეოსა
შინა მრავალი შიში და ჭირი ნაკლებ არ გვექონდა, რად-
გან შეწუხებისა და დარდისაგან მუცელა შეგვეყარა. დი-
დი პატივი კი გვექონდა ჭამა-სმითა ყოველ დღე-ღამ ჩვე-
ნი ახალციხის კათოლიკეთაგან მუდამ. უფალმან ათასეუ-
ლად აღმატოთ და გააძლიეროს. და როდესაც ასრულდა
43-დღე ღამე, კვირა საღამოს საათის შვიდსა ცხენები მო-
გვიყვანეს შევჯექით და დიდის უპატიურობით წავვიყვა-
ნეს, 20 იასაული გამოგვატანეს აზრუმამდისინ. ახალციხე
დიდზარზარსა და შეწუხებას შინა ჩავარდა, რომ მეტად
ტიროდნენ კათოლიკენი. იმ დღეს საღორეს აგვიყვანეს
და იმ ღამეს იქ დავეყავით. მეორე დღეს ავდეგით და სა-
ცხარას დავდეგით იმ ღამესა, აქეთგან ავდეგით, წარვე-
დით და არტაანს მივედით და იმ ღამეს იქ დავდეგით. ია-
საულით მთავარმან ახორში შეგვინახა კლიტის ქვეშ. იქიდ-
გან ავდეგით და ხორავანქს მოვედით და ერთი დღე იქ
ოთურადი გვაქმნევიან, ავდეგით და წარვედით, ფანჯოთს
დავდეგით. იქითგან ავდეგით, წარვედით, ქოთიგს დავდე-
გით და იქიღამ წარვედით ოლთისს, ოლთისიღამ იდი და
მეერვე დღეს ყიზილ ქილისა, მეეცხრე ყონალი ინძქი,
ინძქიღამ აზრუმი. ინძქს რომ მოვედით, დიდი ტირილი და-
უდგათ კათოლიკეთა, რადგან მათი ორი მღვდელი წაე-
ყვანათ ექსორიასა შინა. გაუახლდათ (მწუხარება) ჩვენის
ხილვითა. ქრთამის მიცემით ჩვენის იასაულისა დიდის
პატივისცემით თავიანთ სახლებში შეგვიწყნარეს იმ ღა-
მეს მრთელი მღვდლები. თან ყოველთა აღსარება ჰქვეს

მათ და სხვა სოფლებითგან მოსულთა არწითილამ, თო-
ანჩილამ და სხ. მეორე დღეს ესოდენ ხნის უწირავთა ვსწი-
რედ და ის ხალხნიც ეზიარნენ დიდის გოდებით და სი-
ყვარულით და მხურვალებითა. იმ დღეს შევედით აზრუმ-
ში. იქაურნი ზოგიერთნი მწვალებელნი აზრუმის მღვდე-
ლნი გვისეირებდნენ და ჩვენც სიყვარულით ვუსალამებ-
დით და მსწრაფლ შევედით სატყვეოსა შუა დღისა, მა-
შინვე გვიჩვენეს სატანჯველების იარაღნი და ტომრულნი
და დაგვიწყეს ფეხთა შეყოფა მასშინა, და მერმე ფარასა-
ზედა გარდაიწყვიტა. მივეციტ 704 ყურუმში უფრო მე-
ტიცა. ჩვენი ახალციხის ბეგების ალა ბაირახტარის და
ულამების არძა მუჰასარ ჩვენის დახსნისა მოუვიდა სა-
რასკართ, შეიწყნარა ეს სარასკირმან, ამაზედ მახარობელი
ქეჰრამ აზრუმის თვანგჩიბაშის ოდაბაში ჩვენზედ ზემ-
დგომი მოვიდა და გვითხრა, რომ ბატონმან სარასკირმან
აფი გიყოთ, გინა აზატი და უნდა წახვიდეთ თქვენსავ ად-
გილს ახალციხეს. და იმ დღემდე გვაჩქარებდნენ, რომ
მალე ცხენები იყიდეთ, რათა არ წახვიდეთ თარსის სურ-
გუნსა. და ამ დღეს რომ გვიმახარობლა იმ ოდაბაშმან, ქე-
ჰამ დაგვიძახა, წარვედით. კიბესთან რომ მოვედით, მას
ჟამს რაღაც იეშმაკეს მწვალებელთა, დაგვაბრუნეს და
ისევ სატყვეოში შეგვაგდეს და ეს ფერ გვაცოცხლეს კლი-
ტესა შინა ზანჯირხანისა. დღეში სამჯერ გამოვდიოდით
ყოველ დღევ თითო ყურუმს ვაძლევდით. ხანდისხან ორ-
ჯერათ. სატყვეოს შინა სიცხისაგან ვიხარებოდით. —
გარეთ გამოვდიოდით სატყვეოსაგან სიცივისაგან კვანკა-
ლებდით. სხვანაირს გაჭირვებასაც ვსწევდით. ამ ფერ გა-
ვატარეთ კვალად ოცდაექვსი დღე, აზრუმს კათოლიკე
ერნი დაგხედმდნენ ხოლმე, ზოგჯერ პატივს გვაყრიდნენ.
ნამეტნავად ახალციხელი ოვანჯანა ლალათ იოსებას შვი-
ლი, რომელიც თითქმის ყოველ დღევ დაგვხედმდა და
ნუგეშისცემას გვაძლევდა და გვეწეოდა ყოვლითურთ.
ჩვენც ვპყიდულობდით საზრდელსა და ვხარჯვედით ფა-
რასა — ვიდრემდისინ ივნისის ათშვიდმეტი გახდა. კვირა
სალამოს მოვიდა ოდაბაში და გვიმახარობლა, ამას ღამეს
უნდა წახვიდეთ თქვენს ადგილს ახალციხეს. იასის დროს
გამოვედით და თვით ოდაბაში სინანოლლის ხანში წა-

მოგვეყვა. იმ ხანის კარს ზედა მივედით. ცხენები ჰაზირს
ჰყავდა აზრუმელს კათოლიკეთა. იქ გეტხოვეს კათოლიკე
კეთ ორი მღვდელი (რადგან აზრუმის მხრის მღვდლების
თარსის განქობათ) მივეციტ ახალციხის უმფროსი ტერ
იოანე ლაზარიანი, რომ ოთხი დღის წინად დასნეულებულ
იყო იგი ქეჰის ბრძანებით გაყვანილიყო გარეთ ყონაღსა
შინა ართვინელ მათოზას სახლში. იგი უკეთ გამხდარიყო.
ერთი ის დარჩა აზრუმს, ერთიც არტანუჯელი ყაზანჯიან
ტერ პოლოსი. ეს ორი მღვდელი იქ დარჩნენ და ჩვენ
ხანიდამ კურტნიანი ცხენები გამოგვიყვანეს. შევსხედით
საათის სამნახევარსა გამოვედით აზრუმიდამ. გვეშინოდა
კი ძალვან კვალად სომეხთაგან რომ არაფერი გვიეშმაკონ
დები. უკან დასაბრუნებლად მოვედით ერთს ჭალას შინა.
იყო მთვარიანი ღამე. იქ ჩამოვჯვით ცხენთ საძოვართა-
თვის და ერთი საათი უფრო მეტი იქ დავიყოვნეთ. და
შემდგომად ამისა შევჯვით ცხენთა ზედა და ვიარეთ გა-
თენებამდის ვიდრე მზის ამოსვლისა ინძქს მოვედით და
აქომამდე ჩვენი ზანჯირჯი ჰასან ალა მოგვეყვა ოდაბაშის
ბრძანებითა. იენისის 18 ინძქს დავსყავით და იმავ დილას-
ვე იქ ვსწირეთ აკოფას სახლში. შაჰყულიან პოლოს ვარ-
დაპეტმან, ხიზაბავრელ ტერ ანტონმან, და მე უღირსმან
და აქ შეყოვნებით იმავ დღეს ორ შაფათს დიდი სიხარუ-
ლი დაუდგათ. თუ აზრუმელთა აქნობამდე გამოყოლილთ
და თუ ინძქელთა და დიდი პატივიც მოგვეცეს 20—
მღვდელთ. ღმერთმან აღაშენოს იგინი და დაიცვას იგინი
სულიერი და ხორციელი საცთურთაგან. იმავ დღეს შემ-
დგომად შუა დღისა გასანდოთ დავჯვით ვიდრე შუალამემ-
დისინ და გავინდეთ აზრუმელნი, ინძქელები და სხვაც სოფ-
ლებისანი.

ვითარცა წარსვლისა ვთქვით და აღვწერეთ. 19 აპრილს,
დილაზედა ვწირეთ ინძქელთ ფიქრზედ და დიდის სურვი-
ლით და ნატვრით სიწმიდე მიიღეს (ვითარცა ცხვარი მარილ-
ზედა) და მეც თან ვიტირე მათ სიწმიდის მიღებაზედა. ამ
დღეს მოვიდა სარასკირის ბრძანება ქეჰის ყავაზნი ახალ-
ციხემდის უნდა წამოგვეყოლოდნენ. სამ შაფათს ავდეგით
ოცივე მღვდლები ინძქიდამ ჩვენის მამულისაკენ წამო-
სასვლელად. ღვთის განუზომელი მოწყალებითა ამ დღეს

ბარას მოვედით და ღამე ვიდევით. დილას ავდეგით იდს მოვედით. ღამის დგომითა და დილას ავდეგით ბანჯროთს მოვედით და ღამე დავდეგით. დილას ავდეგით ფიქლობს მოვედით. ღამე იქ გავატარეთ, დილას ავდეგით ვალეს მოვედით ერთ ღამეც იქ გავათიეთ და დილას ავდეგით ახალციხეს ჩვენს მამულს შინა მოვედით ღვთის უხვი მოწყალებით. თვით მე სნეულ ვიქმენ ოლთისვე. მოვედი თუ არა მსწრაფლ სარეცელსა შინა ჩავწევი ათ თხუთმეტ დღემდე. ძნელი სნეულება ვსწიე და მერე უფალმან მომანიჭა სიმრთელე, რომლის დიდი მადლიერი ვარ. რუსისაგან ყარსის აღება არტაანს შევიტყუე და ჩვენი ახალციხის დიდი არეულობა, ვითარცა შევიტყუეთ იმფერით ვიხილეთ ახალციხე. აწ ვინც მღვდელნი ექსორიაში წავედით მათი სახელების აღწერა ჯერ არს: 1. უმფროსი ოცხელი ტერ იოანე ლაზარიანი, 2. შაპყულიან პოლოს ვარდაპეტი, 3. მეფისა (გრძელ წვერა) ტერ სტეფანი, 4. აბინიან ტერ სტეფანი, 5. მღებარიანთ ტერ სტეფანი, 6. ოპანათ (ჭრელოთ) ტერ ანტონი, 7. შილაგანთ ტერ იოანე, ხუციანთ ხიზაბაერელი ტერ ანტონი, 9. მაზმანიან ტერ სტეფანი ივლიტისა, 10. ხარისჭირათ ტერ პოლოსი ვანისა, 11. ალოშიან ტერ სტეფანი უდისა, 12. ზაქარიანი ტერ იოანე არტაანის ველისა იერლი, 13. ყულახსიზიან ტერ პეტროსი ველისა იერლი, 14. გათენიან ტერ იაკობი შავშეთისა სათლელი იერლი, 15. ფხიკიურელი ტერ პეტროსი, 16. ყაზანჯიან ტერ პოლოსი არტანუჯისა იერლი, 17. ბეთანიან ტერ იოანე ამას შინა მყოფი, 18. ტერ თომა კორბულისა ხოტაჯურისა, 19. ტერ პოლოსი იესეშვილი ართვინისა იერლი, 20. ყალფახჩიან ტერ გრიგორი ართვინისა იერლი, 21. მეფისიან ტერ გრიგოლი ივლიტელი, 22. მე უღირსი ტერ სტეფან ნავროზიანი იერლი ახალციხისა არლის მღვდელი (თუმანათ ტერ ანტონი იმერეთს გადარჩა დევნულებას) როგორც ცხადია, 27. თიბათ ახალციხეს მოსულან საყდრებში. ისევ დაბეჭდილი ყოფილა და მღვდლებს სახლებში უწირიათ და ულოციათ. ახალციხეში დიდი უსიამოვნება ყოფილა მაჰმადიანების არეულობის გამო. მათ. 20. მარიობ. ძლივ გაღებულა დაბეჭდილ დახშული ეკლესიები და მაშინ ღირსებით მხოლოდ

მღვდლებს ეკლესიებში წირვა ლოცვა.

- 17 — მკათათვე — ჯარი წავიდა რუსზე.
 22 — მოშლილი მოვიდა.
 3 — მარიობისთვე — ლაშქარი წავიდა რუსზე.
 4 — დღეს ქოსა ფაშა და 2-სხვა ფაშები მოვიდნენ ჯარითა
 6 — რუსის ჯარი ამოვიდა ტაეშანთათაზე და ბიბაურიდამ და
 კლდის ახსავალზედ ნახირის ჩამოსავალზე ისროლა მრავალი. ამათაც ბევრი ისროლეს. კლდეს დიდი ომი იქნა და
 ამათგან ბევრი დაიკოდა. 6-საათი იბრძოლეს.
 6 — ამათ ბევრი ისროლეს, იმათ ცოტა.
 7 — დღეს ორსავე ბევრი სროლა იყო.
 8 — ორგანვე სროლა იქნა.
 9 — მარიობას — საპათის 10-ილამ დაიწყეს ომი 2-გნივ დარბაზნებით და საპათის 12-ილამ ამათმა ჯარმა დაიწყო ტალუღი⁸⁶. წყრუთის ხიდიდამ მოჰყენენ ხანჯრის წვერამდი ომით საპათის 11-ამდი და რუსმა აიღო ორდი, 30-ჩადრი, 4-დარბაზანი და მარდაც დაიჭრა.
 10 — დღეს დიდი სროლა მარტო რუსთაგან სეტყვასავით ყუმბარა 3-გნივ სეტყვასავით დარბაზნის გულა ცვიოდა.
 11 — ახლო ორ ალაკას ხიდის ყურთან და ასასის ყანასთან სანგარი ჩამოიტანეს და ისროლეს.
 12 — მარიობა სროლა იყო, მაგრამ არა ბევრი და მუთი ალა ჩამოგზავნეს რუსებმა⁸⁷.
 13 — ამ დღეს ცოტა სროლა, მა(რა) ამალამ ბევრი.
 14 — კემ ხელის თაბია აიღო.
 15 — გაიმართა დიდი სროლა დილიდამ შუალამემდისინ.
 16 — ველარ ვსწიე ◀ შემოესიენენ ქალაქს, იანლუნი მისცეს იალმა ჰქმნეს და მარტო ჩემი ერისაგან 8 მოჰკლეს.
 20 — იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიაში ვსწირე⁸⁸.
 17 — ენკენისთვე — პასკევიჩი წავიდა არტანანსა⁸⁹.
 24 — დღეს პასკევიჩი ვნახეთ და ხუთ-ხუთი ბაჯახლო მოგვცათითო მღვდელს, შვიდი ვიყავით⁹⁰.
 19 — ღვინობისთვეს — წურწყყას რუსის თარაქამა მოშალა აჭარელის ჯადიხაჯმა (?) შაჰყული წავიდა თბილის ქალაქს.

⁸⁶ ტალუღი. წინასწარ შედგენილი გეგმით მოძრაობა. გვ. 103, ტალყალიღი.

⁸⁷ A, გვ. 103.

⁸⁸ A, გვ. 103. ⁸⁹ იქვე. ⁹⁰ იქვე.

- 1 — ქრისტეშობისთვე — ნეფისად ტერ სტეფანი მიიცვალა⁹¹.
- 19 — ქრისტეშობისთვე — დღეს პეტრემ და გოგინათ ატომისა ღვთისა ლეზი იყიდეს: ანდრიაწმინდა, საფარა, ნახევარი ღრელი და ლაშიხევი.
- 1829 26 — იანვარი — 1 სოლდათს თავი მოსჭრეს თათრებმა სხვილისს.
- 27 — წყალთბილას დაჰკრა რუსმა.
- 28 — გოგო ვიშოვეთ.
- 16 — თებერვალი — დღეს აქარლის ჯარი მოვიდა უდეს ომარაცა⁹².
- 17 — დღეს ქოდა ომარაცა ჩავედით ციხეში.
- 18 — ჩვენთვის ციხეში შევედით.
- 19 — ამასლამ ბაზასტანაში შევედით და გამთიადისა აქარელი სელიმ ფაშისშვილი აჰმად ბეგი მოვიდა ახალციხეზედ, უნდა აელო ციხე. ჩვენ მრავალი ხალხი ბაზასტანში დავემწყვდით. ამ დღეს და შუადღისა ქურჭჩების ბაზასტანის ჩარსი კარისკენ მოგვადგნენ ოსმალოს ჯარი და მრავალი შიში გავსწიეთ, რომ ფანჯრებში თოფს გვესროდნენ. მრავალი შიშის მერე მე და მღებრიანთ ტერ სტეფანმან ერთი სავარდო ვთქვით სიხარულისა. იქითა კარზე მრავალი ხალხი იყო შეგროვილი. სავარდოს თქმის შემდეგ ციხის პირდაპირ ის კარი გავაღეთ და გავიქეციით დიდით სისწრაფითა და გარდაველით ციხის წინა ზედანში. ხშირ დაბინდებამდის მრავალი მწუხარება გამოვიარეთ, რომ ჩვენს თვალწინ ორი სამი კაცი მოგვიკლეს თუ ქართველისა თუ ჩვენი. დაბინდებისა ციხეში გადავედით ზოგი კიბით და ზოგი თოკით. 20 თებერვლისა 500 სულზე მეტი. იქ დავჰყავით ათ-თორმეტი დღე და ამდენს ხანს ციხეს ადგა ოსმალოს ჯარი და მრთელი ეს დღეები მრავალი შიში, შიმშილი, და შეწუხება გამოვიარეთ. თუმც ქბილს გვაძლევდნენ სახელმწიფოს, მაგრამ ვერ ვხმარობდით რიგზედა. გარეთ ქალაქი ერთიან აგვიოხრეს მთელი სახლის ყოფა-საცხოვრებელი ტანისამოსი, საგებელი, ავეჯეულობა, საქონელი ერთიან მტერმან წაიღო. 80-მდის

⁹¹ იქვე.

⁹² იქვე, ... მათთან ომარაცა.

ტყვე ქალ-ვაჟი და ციხე კი ვერ აილო⁹³.

20 — მასარაში შევედით.

6 — მარტს გავედით სახლში.

25 — დღეს წამოვედით, ბორჯომს დავრჩით.

29 — დღეს აჭარლისა მოსვლა ითქვა სამტროდ. შიშისაგან გავიქეცით მე და მღებრიანთ ტერ სტეფანი. ჩემი და მის დიანთანაც ხიზაბავრისაკენ წავედით. ამ ღამეს წითელ კლდეს დავრჩით⁹⁴.

1 — აპრილი — დღეს კარახტინში მოვედი.

5 — კარახტინი გავვაწვეინეს 15 დღე⁹⁵.

21 — კარახტინითგან გამოვედი⁹⁶.

22 — ოთხი დღე ხაშურს ვიყავით⁹⁷.

26 — მუხას⁹⁸.

27 — მოველით გორს⁹⁹.

15 — მაისი — ხიზაბავრიდან აწყვერს წავედი მენახირიანთ ანტონასათვის მოყვარე, ღამე დავდექ და მეორე დღეს წამოვედი¹⁰⁰.

1 — ივლისი — წამოვედით მე და იქაური ტერ ანტონი ხიზაბავრიდან 5 დღე არ მიწირია. დამიბარა უფროსმან ტერ იოანემ¹⁰¹.

21 — ქამიანობაში შევედი. დავსაფლავე მრავალნი მიცვალებულნი უდეს, არალს და ვალეს სოფლებში¹⁰².

1830 28 — მკათათვე დღეს მოვედი გორიდან ახალციხეს¹⁰³.

9 — ღვინობისთვე გუბერნატორი მოვიდა¹⁰⁴.

26 — ხელმწიფე მოვიხსენიეთ¹⁰⁵.

27 — გუბერნატორი წავიდა¹⁰⁶.

29 — ჩილოი ტყვეთ ჩააგდეს, 6 — გიორგობას გამოუშვეს¹⁰⁷.

1834 5 — ქრისტიშობისთვე — პატრი ფილიპე მოვიდა¹⁰⁸.

1835 ... მკათათვე — პატრი ფილიპე მოვიდა უმფროსი¹⁰⁹.

6 — მარიობა — პატრი ფილიპე წავიდა¹¹⁰.

13 — მარიობა — პატრი ფილიპე მიიცვალა.

1836 9 — ღვინობისთვე — მთავარმართებელი როზენი მოვიდა.

⁹³ A, გვ. 104.

⁹⁴ A, გვ. 105. ⁹⁵ იქვე. ⁹⁶ იქვე. ⁹⁷ იქვე. ⁹⁸ იქვე. ⁹⁹ იქვე. ¹⁰⁰ იქვე. ¹⁰¹ იქვე, ¹⁰² იქვე. ¹⁰³ A, იგვ. 106. ¹⁰⁴ იქვე. ¹⁰⁵ იქვე.

¹⁰⁶ A, გვ. 106. ¹⁰⁷ იქვე. ¹⁰⁸ იქვე. ¹⁰⁹ იქვე. ¹¹⁰ იქვე.

11 — მთავარმართებელი წავიდა როზენი ასპინძისკენ.
 13 — ქრისტიანობას უვიცად უმფროსი ტერ იოანე ხელი გარდაიცვალა.

- 1837 ... უმფროსობდა ჰაირ ეფრემ სეთიანი მხიტარისტი¹¹².
 15 — მაისი ამანათი გავატანე სარიკონთ თომასა 11 წყვილი წინდა, 1 წყვილი პაიჭი ეთეთოსი, 3 წყვილი წინდა, 2 წყვილი წინდაც საჩუქრად ნურაკანასთან. ამას გარდა გავატანე 10 ურუბი ია და 10 მანათიც თითონ მართებდა ამათში უნდა მიყიდოს ერთი ბინიში, 1 გიარ მასუდის საკაბე, 1 მელისე და ცოტა ბალახინი. ნახმარი ტოლამაც ეგების შეხვდეს.
 1 — ღვინობისთვე — ამაღამ საჰათის 12-ზე ნიკოლა პავლოვიჩი, ხელმწიფე რუსთა მოვიდა და დღის საჰათის სამზედ წავიდა ახალქალაქისკენ.
- 1838 20 — აპრილს ვიტოლათ ლუკას გავატანე 10 წყვილი წინდა სარი კონოს თომასთან.
 3 — მაის — გარდაიცვალა ჰაირ ეფრემ კარგი კაცი¹¹³.
 11 — მიიცვალა პატრი თომა ქამითა, უმფროსობდა შემდგომ მეფისათ ტერ გრიგოლი¹¹⁴.
 9 — მკათათვე — გუშინღამ შაჰყულიანი მოვიდა და წიგნი წაგვიკითხა¹¹⁵.
 19 — მარიობისთვეს გუბერნატორი და კრებული მოვიდნენ აქა და დღეს წავიდნენ.
 25 — გიორგობას, ორი გოგო მოვიდნენ ხიზნათ.
- 1838 3 — იანვარს შაჰყულიანმა ერთი გაჰყო ექვს ნაწილად¹¹⁶.
 2 მაის — პალიათ პეტროსას და სარი თომას გავატანე 20 წყვილი წინდა სარი კონოს თომასთან.
 7 — მაისს პატრი უმფროსმან სწირა წმინდა იოანე ნათლიმცემლის ეკლესიაში და იქადაგა¹¹⁷.
 9 — კათათვე სალდარში ერს მოსვლა დაუშალეს ჰირის გამო.
 10 — 42 ყურუში სელიმას ვასესხე.
 16 — შაჰყულიანი გაიყვანეს.
 26 — შაჰყულიანმა სალდარში სწირა

¹¹² იქვე. ¹¹³ იქვე.

¹¹⁴ A, გვ. 106. ¹¹⁵ იქვე. ¹¹⁶ იქვე. ¹¹⁷ იქვე.

- 1839 4 ღვინობისთვე ნავროზათ ტერ სტეფანე მიიცვალა¹.
 18 — ამაღამ თოკი აიხსნა, შაჰყული მოვიდა.
 27 — ბებუთოვი წავიდა.
 6 — მარიობა — ნეფისათ ტერ გრიგოლი დაბნდა წირვა-
 ზედ და ბენზიდან გადმოვარდა შესამოსით².
 26 — ქრისტიშობა — პლანის სალდარი აკურთხეს დიდ-
 ბით.
- 1840 ... ამაღამ თავი აიხსნა, შაჰყულიანი მოვიდა წმინდა³ იოანე-
 სში.
 25 — მარტი — შაჰყულიანი ჩუმაღ წავიდა ქალაქს.
 26 — შაჰყულიანი მობრუნდა.
 28 — პატრი დამიანემ დამაყენა უბრადთ (?).
 29 — მაის — სალდრისა ილული მომცეს.
 26 — თიბათვე — პატრე დამიანე წაბრძანდა.
 15 — კათათვე — სარი კონოს თომასთან 12 წყვილი სა-
 რი ოსოს შვილმა გატანა ურიას.
 18 — მარიობა — შაჰყულიანი პლანში გავიდა საწირა-
 ვად⁴.
 30 — პატრი ფრანჩისკემ ქვემო სალდარში სწირა ხმოვა-
 ნი და შაჰყულიანი ცხადად შეაჩვენა. დღეს რძალი ასპინ-
 ძას წავიდა.
 8 — ენკენისთვე — შაჰყულიანი აიხსნა.
 9 — დღეს პატრები წავიდნენ ფრანჩისკე უფროსი და
 დამიანე.
 16 — გიორგობას — ამაღამ ელისაფეთის კრიალოსანი გა-
 იცვალა ბეთანათ სოლომონასთან.
 27 — გიორგობას სარი ოსოსძე აკოს გავატანე 14 წყვი-
 ლი წინდა თომასთან.
 22 — ქრისტიშობა — შაჰყულიანი მოვიდა⁵.
- 1841 21 — თებერვალს — სეროფათ სტეფანას გავატანე 10
 წყვილი წინდა.

¹ A, გვ. 106. ² იქვე. ³ იქვე. ⁴ A, გვ. 107.

⁵ A, გვ. 107.

17 — თიბათვე — შაჰყულიანი გაღმა გაიყვანეს⁶.

28 -- ენკენისთვე — შაჰყულიანს უმფროსობა კრებისგან და ეპისკოპოსისგან⁷.

1842 12 — თებერვალი — გარდაიცვალა აბინათ ტერ სტეფანი დღიურების დამწერი.

* * *

XVII ს. გადაწერილი „ფსალმუნის“ (სჯმხფ. საქ № 187) ბოლო ფურცელზე მინაწერი — „ეს წიგნი ტირაკუ მურადასია“; მე-13 გვერდზე — „შენ ქრისტიანი ხარ, ჰე მეც ქრისტიანი“.

თომმა კემფელის ცხოვრების თარგმანის მოსახსენებელი ტულუკანთ დავითის მიერ (სჯმხფ, საქ № 160, ვგ. 254—255);

„დავასრულე ესე მხურვალე და სულიერი წიგნი თომა კემფელისა სახელდებულად იესო მარტვილობისათვის და სასარგებლოთ ძმათა და დათა სულიერთა სულთათვის წა პრომის ქალაქსა შინა მთავრობასა კლემენტეოს მეთორმეტე პრომის პაპისასა სასწავლოს შინა უცხოთასა რლსა ლატინურად ეწოდების ფროფაგანდა ძიდე.

აწ ძმანო და დანო სულიერნო, რაც ამ წიგნის წაკითხვით გემონახოთ და სულიერთა ინაყოფიეროთ ღს შეავედრეთ და იყოს მისივე სადიდებლად და თუ რომ სიტყუათა ლულარქნილობა ანუ უშვერობა იხილოთ, მე დამაბრალეთ, ამისათვის რომელ მრავალნი სიტყვანი და სახელნი ქართულნი თავათ პელ არ ვიცოდი და თუ რამე ვიცოდი, ისიც დამავიწყდა. ამისათვის მრავალი შრომითა, რუდუნებითა, ზრახვითა და სარჯლითა ძლივს გადმოვსთარგმნე ლატინურის ენისაგან მისთვის, რომ ეს წიგნი მრავალთ სხუა და სხუა ენათა ზედა გადმოთარგმნებული არის და მე ვიზრახე, რომ არამც და არამც ჩვენი გვარი ამ სიკეთის ნატრული დარჩეს. ამისთვის გადმოვათარგმნინე და ჩემი უმცოდინარობისათვის და ნაკლებობისათვის შენდობას ვითხოვ მე.

ყრდ მზა და ყრდ მხურვალე მონა საქართველოს გორელი ტულუკანთ პაპაშვილი დავით“

(წარწერა 1784 წლის ჯვარის ამალღების ქადაგებათა წიგნზე, სჯმხფ. საქ № 194):

⁶ იქვე. ⁷ იქვე.

„მე მონა მონათა მსახურმა პავლე ართანუჯელმა დიაკონმა დავწერ ეს უმცირესი ნაწერი“.

XVIII ს-ის ბოლო (სჯმზფ. № 188): შემოწირულებათა კონდაკი

„ტალავარების მეორე დღენი, მერე ლოცვები დიდი ჯვარის მეორე დღე და მარიობის მეორე დღე და ფერის ცვალების მეორე დღე და ახალკვირის იმავ ეკლესიის კეთილმოყოფელთა და შემწირველთათვის იწირვის და საწირავი ეკლესიითგან მიეცემის.

ქ. ამ ოთხ დღეთა 1. წნების დღესასწაულსა 2. დიდი ჯვარისა, 3. წყალკურთხევისა მეორე დღესა 4. აღდგომის მეორე დღესა. ერში მოიკრიფება საწირავი, მიეცემა მწირველსა და დანარჩენსაც მღვდელნი გაიყოფენ. წითელ პარასკევს და ქატრანის 9—დღისა და მარტის პარასკევების და შობის 9—დღესა ხაჩამბერი გლახაკებისა არის, და სხვა ჯვრიების ხაჩამბერი დიაკვნებისა არის და 9—დღისა შობის უწინ გლახაკებისა არის“.

„ხოჯა ... ერთი ქაში გირქი და ერთი გაურქი შესწირა, ღთან შეიწყალოს ტერ მარკოზის დედა ეზდი ხათუნი რომ შესწირა სურბ ნიშანს ერთი სახრის შურჯარი და ერთი ვაკასი.

ღთან შეიწყალოს ტერ მარკოზი, რომ შესწირა სურბ ნიშანს ერთი ჯვარი, რომელშიდ სურბ ნიშანი ზის ნაწილად და ერთი პატარა ჯვარი თანვე ერთი პატარა ჯვარიც ტერ დავითამ დაჰკიდა ზედა“.

1800-იანი წლები (სჯმზფ. № 158). ანტონ კათალიკოზის — „არისტოტელის ნაღვაწი კატელორია“ ყდაზე — 1) მინაწერი: „ნურალიანთი მართებს საპონი ცხრა ნუქს ნახევარ თუხტნ, ხუთი ყურუში ხემანდილებისა“ 2) „აკოფაი მიმიცია ძიძისათვის, კათათვის პირველს მივეცი. ა. ამჯერათ ჩვიდმეტი ყურუში. მაისის ჩვიდმეტ დღე გასულს ხუთი ყურუში მიმიცია ძიძისთვის. თიბათვეს 2 — ყურუშის ყველი მიყიდა კათათვის ორ კვირა გასულს, ორი ყურუში მიმიცია. მარიობისთვის პირველს ორი ყურუში მიმიცია. კიდევ მიმიცია თხუთმეტი ყურუშის ხემანდილები. სამი ყურუშის სამარხო თუ კორკოტი წამირთმევია, სხვა საძუძურში გამიბარებია. გადაუხდია ამისი ვალი თებერვლის დამღევ, რომ ჩემი იმაზე არა არის. სოფლიდამ რომ ჩამოვიდა, ოცი ფარა კვრისთვის მიმიცემია, ოცი ფარაც საძუძურში მიმიცია. გარდუხდია“. იქვე 3. ბოლო. ფურცლის მინაწერი — „შეიწყალე უფალო გიორგი ტაშანაშვილი მღვდელი“⁸.

⁸ გიორგი ტაშანაშვილი უნდა იყოს აღნიშნულ კატელორიათა გადამწერი.

1812 წ. თიბათვე — წარწერა საფლავის ქვაზე — „დიდებანი ანტონას საყნოსელ ვარდი, პეტრე ყვავილის სენით დაეარტნა მსწრაფლ მის მეოხედ უფალს მივბარდი“.

სჯმხვ. საქმე № 210 — მინაწერები

„ქილიმუზაშვილ პეტრეს გადაწერილ ერთ სახარებას, რომელიც ინახებოდა პატრებიანთ ეკლესიაში, ასეთი მინაწერი აქვს თავფურცელზე: ქ. ჩემი ლუკაი დაიბადა იესოს წყალობითა ღვინობისთვის 14, 1816 მოინათლა იმავე თვის 4 — დღევასულს დაბადებიდან და აპაპაი იყო თავისი ბიძა ინოი. ჩემი მეორე შვილი სტეფანაი დაიბადა გიორგობისთვის 4 და მოინათლა იმავე თვის შვიდსა და აპაპაი იყო თავისი ბიძა ინოი.“

ჩემი და რისიმა დავაქორწინეთ 1819 წ. იმავე წლის იანვრის 16 რომ ღმერთმა ერთმანეთს შეაბეროს პუწათ ქეროფასთან მეუღლეთ“.

„ქ. ჩემი დისწული რისიმას პირველი შვილი ივანჯანაი დაიბადა 1819 წ. იმავე წლის ღვინობისთვის გასულსა, რომ ზემო საღდარს მოინათლა და მირონი იცხო შილაჯებიანთ ტერ ოვანუზისაგანა და იმანვე შესწირა სურბნიშანში 22 დღისა და სურფ ნიშნის მადლმა და ძალმა თავის მადლში და ფორველობაში დაიფაროს ყოველი საცთურებისაგან და უცოდველათ გაზარდოს ამინ და პაპაპაი იყო ქვიათ ანტონი“.

„წელსა 1801⁹ დაიბადა ასული ქეროფასი და მისი სჯულიერი მეუღლე რისიმაი ამავე წლს იპნორის 9 და მოინათლა იმავე თვის 13, რომლის სვინა იყო პეტრე ქვიანთი და სახელი ეწოდა ელისაბეთ“.

„1841-სა წელსა კათათვის 24-სა დღესა უფლის შეწევნით დავქორწინდით¹⁰ შენდობილი ჯინოთ სტეფანას ასულს სოფიოს-თანა, რომ უფალმან კეთილათ შეგვაბეროს ერთმანეთთანა თავის მადლშიდა. ამინ“.

სჯმხვ, № 3231 სასწაულნი ყრდ წრა მარიამისა შესავალი.

1. „ვეცადეთ ადვილად შესატყობელი თხზულებითა დაბიურად დაწერა ამისა, რომლითაცა ისარგებლონ ნაყოფიერების გამოღებითა და კეთილი სიცოცხლითა ამას სოფელსა ზედა“.

2. ბოლოს — „თქმული წიგნაკის ამის მოთარგმანისა:

⁹ შეცდომაა, უნდა იყოს 1821 წელი. ¹⁰ საუბარი უნდა იყოს მეორე ქორწინებაზე.

ამის მკითხველო, აქ დამიკვირდი,
თუ ხარ მოწაფე ქრისტეს შაგირდი,
მათს შეყვარებას ეხლავ დამპირდი,
ცოდვილი თუ ხარ, ღმერთს აუტირდი“¹¹.

სჯმხფ, საქმე № 210, გვ. 3 XVIII ს-ის ბოლო XIX ს-ის დასაწყისი. მინაწერი ლოცვანის ხელნაწერ წიგნზე „პეტათ ჰასანასაგან ავილე ლუკას წილათა კასაპანტან რომ ყანა იყო 5 კოდი პური თავედი, ბეგის ყანისა 18 კოდი ასანას კოდით. იმის ზეილამ პატარა ყანა რომ არის იმისი დიკა 16 კოდი ისრევა ჰასანასთან არის მიბარებული თავნიცა შიგ არის არ გამოუყვია. კიდეც 26 კოდი არის ასანასთანა შოშასიც და ლუკასიც ახსახალის ძმის წულისაგან საკუთარი ლუკას ერგო 8 ასლი (?) ესრევა იმასთან არის პეტათ ჰასანასაგან ერგო 8 ასლი პური დიდი ყანისა.

კიდევაც ერგო პეტოთ ჰასანასაგან დიდი ყანისა 8 სომარი კოდი პური.

ჩემი მოლისა მართებს ორი ოზდაშვიდიანი ოქრო, სამიც ურუბია.

სჯმხფ, საქ № 210: XIX ს. დასაწყისი — ქრისტეს შობის ხელნაწერი წიგნის ბოლო ფურცელზე მინაწერი: „კოლაპატური კოდი ოზდა თექვსმეტი კვანჩხი კოდი **IV** — თორმეტი

ჭიორატი (ჭორიტი) კოდი **IV** — თორმეტი

გვტრდეთული კოდი **I** — ათი

წითელი გვერდი კოდი **II** — რვა.

ჩვენი ყანების სახელიც ეს არის და თესლიც ყველაში სამოცდათვრამეტი კოდი ჩადის.

ანბონ ხუციანოის (ხუციოზვილის) წერილი კონსტანტინოპოლელი ეპისკოპოსისაჲში

„მათს ყოვლად მაღალს და უწმინდეს საყდრობას და ბრწყინვალე პატოხნებას უფალსა ჩუენსა ვანჩენციო მთავარ ეპისკოპოზსა! პირველად რომ აგერ თერთმეტი წელი არს რომ მე მლუდლად ვკურთხევდი. ვარ ჩვენის უფროსის მორჩილების ქვეშ

¹¹ ეს სახარება თარგმნილი და გადაწერილი არის მამულაშვილისა.

¹ იგულისხმება სტამბოლის კათოლიკეთა მთავარეპისკოპოსი.

და ამ თერამეტ წელიწადში სადაც მას უბრძანებია მისის ბრძანებით ყველგან ბაროხოზა მიქნია; თუ არაღს და თუ ვალესა და თუ ხიზაბავრას. და ეს ხიზაბავრა ყველას მოეხსენება თუ როგორ სამტრო ალაგი არის და ანუ თუ მტრის ხელით და ერის და ბატონის ხელით რაც გამიწევია ყველამ კარგად იციან და მეც კ'დ თქვენის საყდრობის წინაშე განგიცხადებ შემოკლებით თითო თითოდ.

მეორედ, რომ ეს არის ჩემს მღვდლობაში პირველი ჩემი გარდასავალი, რომ როდესაც რუსი ახალციხეს შემოადგა და ჩვენ მათს უფლებას ქვეშ მომწყვდელ შევრჩით (რადგან გზამათი იყო ხიზაბავრაზედ) ამისათვის ბოლოს როდესაც დამარცხებულნი უკან გაბრუნდნენ და ჩვენ ხელმეორედ აგარიანთა ხელში შევრჩით და აგერ მაშინ გარდამახდევინეს შარი შილთახით. სამასი ყ'ში ფარა და მთელს სოფელს თორმეტი ქისა თეთრი.

მესამედ ამ მიზეზზედ ერთი კაცის ცოლშვილი გაყიდეს აგარიანთა და ესენი დაეხსენით, ვითამც ზოგნი ამათგანნი და მერმედ ბატონი უმფროსის და იშხანების ნებით და წერილით ლივანას წაველი, რათა წყალობა მომეკრიფა და გარდამეხადა ვალი და იქაც გამიდიდდა კიდევ და როდესაც ლივანიდან შინითკენ გამოვბრუნდი დამიხუდნენ მაქახელნი და სიკუდილის საცთურს გარდა, რომ წყალობა მომეკრიფა დასრულ წამივიდა. და ექვსასი ყურუშის რამეც ჩემი წავიდა და ცხენი თუ საბათი თუ სამოსი და სხვაც ბევრი რამე და თან მსახურიც ტყვედ წამივიდა და ფხიკიურელი დავახსნევიან.

მეოთხედ კვალად როდესაც რუსმა ახალქალაქი აიღო და რადგან ჩვენ ახალქალაქზეც ახლოს ვართ, ამისათვის აგარიანთ მთელი სოფელი იაღმა ჰქმნეს და მეც მათთანა და მაშინ მეზიანა თუ სახლიდამ და კარიდამ თუ საქონლიდამ და თუ პურიდამ სამიათას ყურუშამდისინ და ერთს წელიწადს უდისკენ და ვალისკენ ექსორიად ვიყავით მეც და სოფელიცა დიდ შიმშილობაშიდ და სიმწუხარეშიდ.

მეხუთედ როდესაც ექსორიიდამ ისევ ჩვენს სოფელში გაგვგზავნეს, მაშინ მოვეცა ერთი უსამართლო ბატონი; რომ ცალკე მისმან ზულუმმან და ცალკე დიდმან შიმშილობამან მიწა-მტვრად გაგვხადა და ამასაც არ გვაჯერებდა უსამართლო ბატონი და მრავალი სოფლიდამ ტყვეების ყიდვა დაიწყო. სადაც ქვრივნი და ობლები იყვნენ აღარ გაუშვა და ჩვენის ხიზაბავრიდამაც მრავალჯერ

მოიწადინა რომ ქვივ ობოლი გაეყვანა და გაეყიდნა, მაგრამ ღმერთის შეწევნით ჩემი თავის სიკვდილის საცთურში ჩაგდებით გაუმაგრდი და ვერასოდეს ვერც ერთი ობოლი გაიყვანა, ამ მიზეზით მე კი დიდად ჩამომეყიდა, რომ სასიკვდილოდ მდევნიდა, ბოლოს მისგან დევნილი ალი ფაშას ჩაუვარდი და მის დროს რაც შიში და ნალველი გარდვიხადე პ'ლ ღ'მან იცის და მერმედ თემობამან და ამისთვის მრავალჯერ გზიები შემიკრა, რათა დავეჭირე და მოვეკალი და ამ მიზეზისაგან რათა რომ ტყუე არ მაყიდვინაო სხვა მიზეზის დაბრალებით ხუთასი ყურუში ჯარიმა გამაწვეინა, რომ ათას ყ'მდინ დამიჯდა წლის სარგებლითა.

მეექვსედ რომ შთავარდი გლახს ერში, რომელთაც თავიანთ სარჩო არა აქუსთ და მე რას მამცემენ და ამფერად უსარჩოდ ვარ და ვალით ვსუამ და ვსჰამ და ათას ორასი ყ'ში ვალი დამედვა, მაგრამ მაინც იმ შეწუხებულს ერს უვლი. მამ ახლა გავსინჯოთ თუ რა მიზეზი არის ჩემი ესოდენი შრომისა და ესე იგი.... რომ რათა ჩემი ვალი აღვასრულო და ღ'ის წ'ე მოვალე არ დავრჩე. მეორედ ღ'სისა და წ'ა ეკლესიის პატივისათვის და მესამედ რომ ვუყურებ რომ ჩვენს პატივდებულს უმფროსს იმოდნათ არ დაუჯერებენ და არ დაემორჩილებიან და თან ვხედავ რომ რაოდენიმე სოფელნიც უმღვდლოდ ჰყავს და ამ მიზეზებისათვის ამდენს დაჭირებებს ამფრად ჭირიანმან კაცმან შეუარე არლისას, ვალესას და აგერ თორმეტი წელიწადია ხიზაბავრას ამდენის საცთურით, რომ რაოდენ გზის ქალაქმა და სოფელმან აგონეს რომ მე ხიზაბავრის ბატონი აღარც მაცოცხლებდა და ამფრად საცთურებისაგან დაზიანებისა და სხუა სახორციელო ნაკლებულობათაგან შემწვარი ორმოცდაათი წლის კაცი ოთხმოცი წლისზედ უფრო მოუძღურებული გავხდი. რომ მეც აღარ შემიძლია და უყურებ სხვებს, რომ მათი მღუდლად დაკურთხვა არც მახსომს რომ ჩემზედ კარგათ და მხნედ არიან. მაგრამ ახლა მეც უყურებ რომ ყველანი, რომელთაც არც ერთი შეწუხება გაუწვევიათ იგინი ცდილობენ თავიანთი ვალისაგან და სოფლების შევლისაგან განთავისუფლებას ეძებენ (ეა ვ'დცა ჰპოეს). რომ ოცხელი ტერ ანტონი ერთის სოხუმს წარსვლითა განთავისუფლდა რომელიცა თავისი სარგებლისათვის იყო მისი იქ წასვლა და თუ იქ შემთხვევითად ეკლესიას შესძინა მცირე რამ სული აგერ მეც ხიზაბავრაშიდ ეკლესიისათვის შემიძენია ექვსი სული მწვალებლებისაგანნი და რაც ავარიანთაგან კათოლიკენი გამომიხსნია და არ გამიყიდვინებია და ანუ გაყიდულ-

ნი არა მხრდ საცხოვრებელის ზიანით არ იმავ სიკვდილის მიშინ
საცთურით გამომიხსნია მათი რიცხვი ვინღა მოგახსნოს ^{სიკვდილი}
ბრწყინვალე მამაო. და თუ იმას უმიზეზოთ განთავისუფლება ერ-
გება მაშ მე რატომ უფრო სამართლით არ უნდა მერგოს?

ამას გარდა კრდ ვწერ თქვენს მაღალს და ბრწყინვალე ნა-
თელმოსვლას მყუდრობასა რომ მე თუ სხვა სოფლების ბაროხებ-
მან ამფერნი ტვირთნი ამისთვის თავს ვისხით რათა არა დაქვეჩნილ-
დაქელილ იყო კანონი და რიგი ამ ახალციხის თემისა (ესე იგი არს)
რომ აქ ამ თემში კანონი და ჩვეულება იყო, რომ როდესაც ახალ-
ციხის ერში რომელიმე წილი უმღვდლოდ გვა ცარიელა დარ-
ჩებოდა თუ მღვდლის მოხუცებულობის გამო და მღვდლის სიკვე-
დილითა, მაშინ ამ თემის უმფროსი რომელიც იქნებოდა რიგისა-
ებრ მღვდელსა მას რომელსაც უწინარეს უფროს სხვათა შეევლო
სოფლისათვის. აგერ იმას ქალაქში შთამოიყვანდა და იმ დაცარიე-
ლებულს ერსა ზრა მწყემსად დაადგენდა და იმ სოფელს, რომე-
ლიც ახლად კურთხეული მღვდელი იქნებოდა მას ჩააბარებდა
რა მას ეზრუნვა ერსა მისთვის. და თუ სხუა ახალი მღვდელი
არავინ იყო, მაინც უფროსი სხვაფრივ იზრუნებდა, ვიდრე აქა-
მომდე ამფერად გვენახა რიგი და კანონი ამ ჩვენი თემისა. და
ახლა კი უყურებ, რომ რიგი ამბობს — მე დიდი კაცის შვილი ვარ
და სოფლად არ წავალ. რიგი ამბობს, რომ — მე ჭირის პატრონი
ვარ და ჩემს დღეში სოფლად ფეხს არ ჩავდგამ. მაშ აბა ჰგავს
რომ ჩვენ ვყოფილვართ პატიყისა და საცთურისათვის გამეტებულ-
ნი და უპატრონონი და ამფერათ ვიწვათ-ვიდაგნეთ მიძიმეს ტვირ-
თვის ქუეშე და მათ კი თითითაც არა ინებონ შემპურა და უარესი
უფროს სხუათა რამეო ეს არის რომ სოფლის მღვდლებსა არა
თუ მღვდელად არ ლიტან ციცათაც არ გვთვლიან აქ ზოგნი
ქალაქის ბაროხნი, თვარემ რა უნდა იყოს ის ამფერი უსამართლო-
ბა ჩვენს თავზედ. რა რომ იტყვიან რომ დიდი ციცისშვილნი ვართ,
მე ვგონებ რომ როდესაც მღვდლობა მივიღეთ ყრლნი ძმანი და
ერთი დედა ეკლესიის შვილნი და მორჩილნი გავხდით. და მწამს
რომ ღმერთი თავის ეკლესიაში ზენგინს და გლახას არ არჩევს და
ეძებს თავის მორჩილსა და ამისათვის მეც თავიანთ მქონიერებას
არაფრად შევრაცხამ ამიტომ, რომ თავიანთი მქონებლობით იმათ
არაოდეს ჩემთვის პური არ უჭმევიათ. თუ არ რომ მევე თავს
ქვაზე ხლითა და ვალითა ვრჩები ერთს მტრისგან გაფუჭებულს
სოფელშიდა. და უფრო რიგაც არის, რომ თავიანთის მქონებლო-

ბით მათ შეუარონ იმისთანა გლახაკთა, რომ უფრო არაფერს ნაკლოვანებას არ შეიჩნევს, და თუ იტყვის ჭირიანი ვარ ამ ტყევიდან ტყევიდან სიცრუესა, რადგან იმის ჭირი ეს არის რომ თქვენთან თავი იმართლოს, რომ ჭირი მჭირს და სოფლად ვერ წავალო. თვარემ ჩემი ჭირი და სატყევიარი ყლა მლუდლებმაც იციან და ვერმაცა. და თუ ამ ჩემს შემჭირვებას ბატონს პატივდებულს უფროსს შევჩვილებ, ისიც მეტყვის თუ რა ექნა რა გიყო, მეც კარგად ვიცი რომ მალა გადგია, მაგრამ ჩარა არა მაქუს და კიდევ შენ ყაირათი გამიწიეო და მეც პლ ღის ხათრისთვის და მჭირვე..., რადგან უყურებ ამ პატივდებული უმფროსის კეთილის შურისძიებასა, დამორჩილებული ვიწვი ამ ცეცხლშიდა, რადგან უყურებ, რომ უმფროსსაც სხვა ჩარა არა აქვს, თვარემ მეც თუ შემეძლოს და ვისმეს სტამბოლში ვართაპეტებს პატივს მივსცემდე, ჩემკენ მოვიყენებდე, ეგების მეც მეშველოს. მე არ შემეძლია და არც არავინ მოსარჩლე მყავს. თუ არ თქვენს უწმინდეს მზურვანობას შემოგუარდები, რომ თქვენ ჭრტი სამართალი მოიხმართ და ჩვენზედაც სიმართლის წყალობა მიიღოთ და ვა შეილად სცნოთ თქნ მიერ განთავისუფლებულთა მათ ესრედვე ჩვენცა ვა უძლები შვილი შემოვარდნილი თქვენს ცათა მსრბოლი ფერხის ქუსლს ქუეშე შეგვიბრალოთ.

ბოლოს ეს არის, რომ ნეფისას შვილები ცდილობენ, რომ ოღონც ჩვენი ძმა ტერ გრიქორი სოფლად ნუ წავა, ჩვენი ნება და ინადი წინ წავიყვანოთ და თუ უმფროსი გალახულა (ვა აგინებენ დედ-მამასა და სხვა უპატიური სიტყვებით იხსენიებენ) და თუ სოფლის ხუცებს შეღონება და დაჭირება ჰქონიათ, სრულ არაფრად ენაღვლებათ, რადგან ამბობენ, რომ ჩვენ ეპისკოპოსთან მიჩნეული ვართ და საქმეს როგორც არის დავატრიალებთო. მაშ ეგენი ყოფილან ეკლესიის შვილნი და ჩვენ კი არა. და თუ ამგვარად არის, არც ჩვენ ჩავგივარდება ეკლესიის ცხოვარნი ძონად, რადგან სასყიდლით დადგინებულის მსგავსად მტაცებელნი მგელნი წარიტაცებენ სამწყოსაგან ეკლესიისა ს. დაბოლოება აზრისა ამის ეს არის, რომ თუ ნებვისა შვილიც რიგისაებრ შეგვეწევა ამ სოფლის მლუდლებსა, რა კარგი და თუ არა, რელიც უმფროსი იქნება, იმან იზრუნვოს ამოდენი სულებისათვის. ჩვენ ჩვენი ვალი გარდაგვიხდია. თუ იმათ არა აქუსთ უმფროსის მორჩილების ვალი, აღარც ჩვენ გვექნება, რადგან ესოდენი შფოთი, რომელიც არ იყო ამ ოცდაექვს წელწადში, ახლა ამ ორი მლუდელის საშუ-

ალით ჩავარდა და რომელნიმე მღვდელნი უსამართლოდ მი-
იმხრეს, რა თავიანთ ნატრას მისწოდნენ (ვრა მიეწივნენცა) მან-
თი ბრწყინვალეობის წინაშე.

უღირსი ტერ ანტონ ხუციანოი ბაროხი ხიზაბავრის სურფ-
ნიშნისა.

ქ. მე ოჰანათ ტერ ანტონი ბაროხი წა იოანეს ეკლესიისა
ვამტკიცებ ამ ზემო ნაწერსა.

მე მღებრიანთ ტერ სტეფანი ბაროხი წა ჯვარის ეკლესიისა
ვამტკიცებ ამ ზემო წერილსა.

მე ტერ იოანე შილაჯიანთ ბაროხი ჯვრის ეკლესიისა ვამტკი-
ცებ ამ ზემოდ წერილს.

1839 წ. მინაწერი ხელნაწერი წიგნზე „საქმენი სატანჯველ-
თა...“ თავფურცელზე: (სჯმზფ, № 1847). „ეს წიგნი არის ქრისტესა
გვარამაძესი“.

ბოლო ფურცელზე: „ეს წიგნი გვარამაძიანთ პოლოსას მეულ-
ლისა არის. ვინც იპოვნოს და არ გამოგზავნოს, ღთის წინაშე
მოვალე იყოს. ამინ“

მღებრივი წიგნების ძრონიკა

ჩვენი გვაროვნობის თუ გარეშე მეგობრების დაბადება,

ქორწინება და გარდაცვალების დავთარი

1792 წ. მარიობის თვის 9 ტერ იოვან ლაზაროვისაგან მონათლულ
იქმნა იოვანე მღებროვი. ნათლია იყო არუთინ თუმანოვი.
გარდაიცვალა 1803 წელს მკათათვის 18 სეროფ-ქეროფ თუმანი-
ანთი.

1810 წელს გიორგობისთვის 10 რუსი მოვიდა ახალციხეს. მეფი-
სათ გოქორა მიიცვალა.

1814 წელს 18 სექტემბერს დაიბადა კარლო მღებრიშვილი.

1828 წელს 15 მარიობისთვის უმალ რუსი აეშალა თათარს, ახალ-
ციხე აიღო და შემოვიდა.

1811 წელს 8. ქრისტიშობისთვის რუსი მოვიდა ახალქალაქს.

1833 წელს თებერვლის 20 ჩემი და სარაი დავაქორწინეთ.

1815 წელს მკათათვის 13 გარდაიცვალა ბიძაჩემი შვილი სიმონი.

1835 წელს მკათათვის 13 გარდაიცვალა ნეფისათ გიქორას მეულ-
ლე ხანუმათ თომას ქალი.

1836 წ. თებერვლის 4 — პირველად წავედი გუმრს.

- 1837 წ. გიორგობისთვის 1-ს ელენე დავნიშნეთ და ჯვარი დაიწერა 1838 წ. თიბათვის 5-ს.
- 1837 წ. თიბათვის 25-ს გარდაიცვალა ფანერუზ მარუსასი.
- 1839 წ. გიორგობისთვის 4-ს კიდევ წავედი ართვინს.
- 1839 წ. გიორგობისთვის 1-ს დავინიშნე ბარილუსას ქალზე, ჯვარი დავიწერე 1840 წ. კათათვის 26-ს.
- 1839 წ. გიორგობისთვის 26 პირველად წაველი ართვინში.
- 1839 წ. გარდაიცვალა ბეთანათ კონოს ქალი ელისაბედი, ღმერთმა ყველას აშოროს ამისთანა სიკვდილი.
- 1839 წ. იანვრის 5-ს ჩემი და სარა დალოგინდა, შვა ვაჟი. სახელი უწოდეს იოსები.
- 1841 წ. ღვინობისთვის 24-ს ჩემმა დამ სარამ შვა ვაჟი სახელად... უფალმა გაზარდოს.
- 1842 წ. მარიობისთვის 28-ს წაველი მე კარლო მღებრიშვილი და ივანე ვიტალოვი სტამბოლს.
- 1842 წ. გიორგობისთვის 9-ს გარდაიცვალა ბიძა ჩემი ყაფუჯოვი.
- 1843 წ. მარტის 24. მთვარის 4, ღამის 8 — საათზე შემეძინა ვაჟი-შვილი გრიგოლ-აგვისტინე.
- 1843 წ. ღვინობისთვის 21-ს ანუშკა ვიტალოვის ქალი დაიბადა.
- 1843 წ. თებერვლის 1 სიმონ მღებრიშვილმა ჯვარი დაიწერა სტეფან ეზეკოვის ქალზე სოფიოზე.
- 1844 წ. ენკენისთვის 17 სარიკონოთ თომას შვილი ალექსანდრე დაიბადა.
- 1844 წ. იანვრის 19 ჩემმა დამ სარამ შვა ქალიშვილი, სახელი უწოდეს სალომე.
- 1846 წ. აპრილის 15 კიდევ სარა დალოგინდა და შვა ქალი და უწოდეს ნატალია.
- 1846 წ. ქრისტიანობის 15 ტრაპიზონს წავედი.
- 1846 წ. მარტის 9-ს მკვდარი ქალი დამეზადა.
- 1847 წ. შემეძინა ვაჟიშვილი სტეფან-გაბრიელი ღმერთმა გაზარდოს.
- 1847 წ. გარდაიცვალა გოგინაშვილი პეტრე, ღმერთმა ყველას აშოროს ამისთანა სიკვდილი.
- 1847 წ. მაისის 21-ს გარდაიცვალა შენდობილი ივანე ვარძელოვი.
- 1848 წ. მაისის 14-ს შემეძინა ... სახელი უწოდეს ანიკო.
- 1849 წ. მარტის 28-ს სარას შეეძინა ქალი, სახელი უწოდეს ანიკო.
- 1849 წ. მაისის 1-ს ერევანში კალია გაჩნდა და ქინახული გააფუჭა.

- 1850 წ. 19 — ნოემბერს გარდაიცვალა ივანე ალოშოვი.
- 1851 წ. 16 — მკათათვეს მზე დაბნელდა 2 მინუტს გადაფარა ღამდა.
- 1828 წ. ივლისის 15-ს სიმონ მღებრიშვილს შეეძინა შვილი კონსტანტინე.
- 1849 წ. ნოემბრის 26 დაიბადა სიმონას შვილი ნიკო.
- 1855 წ. თებერვლის 16 შეეძინა სიმონ მღებროვს ვაჟი ლევანი.
- 1856 წ. მარტობის თვის 25-ს სიმონ მღებროვი ცოლ-შვილით გადასახლდა თფილისში.
- 1857 წ. იანვრის 23-ს ტერ პეტროს ხარისჩაროვი იერუსალიმს წავიდა.
- 1857 წ. ქრისტიშობისთვის 5-ს ჩემა დამ სარამ დააქორწილა ქალი სალომე შავი მელაზე.
- 1857 წ. ღვინობისთვის 1-ს მოვიდნენ ახალციხეში სამი ხელმწიფის მართებლები. სინორები. დაათვალიერეს და ოზურგეთში წავიდნენ.
- 1857 წ. თებერვლის 20-ს გარდაიცვალა ონო ვიტოლოვი.
- 1858 წ. მარტობის თვის 5-ს კუდიანი ვარსკულავი გამოჩნდა ერთი, თვენახევარი იყო. ღამე ამოდიოდა.
- 1858 წ. ქრისტიშობის თვის 12-ს გარდაიცვალა გოდო.
- 1859 წ. ენკენის თვის 21-ს მამა წავიდა სტამბოლს.
- 1861 წ. მაისის 28-ს მთვარის 2-ს 6 — მინუტზე გარდაიცვალა ალექსანდრე ეზუკოვი.
- 1862 წ. იანვრის 1-ს გარდაიცვალა ჩვენი ადამი.
- 1862 წ. დეკემბრის 4-ს ბიძა ჩემი სახლი წაიყვანა მამამ ქალაქს 5 შვილით.
- 1867 წ. თებერვლის 2-ს ჯვარი დაიწერა გრიგოლ მღებროვმა პეტრე ვარლამოვის ასულზე ვერონიკაზე.
- 1869 წ. აპრილის 13-ს კეკელა ნებიეროვი დალოგინდა ქალაქს და შვა ქალიშვილი როზა.
- 1870 წ. თებერვლის 1-ს გრიგოლს შეეძინა ქალიშვილი როზა.
- 1873 წ. გიორგობისთვის 19-ს გრიგოლს შეეძინა ვაჟიშვილი გაბრიელი.
- 1873 წ. ენკენისთვის 16-ს შეეძინა ქალი ფეფო, ღმერთმა გაზარდოს.
- 1874 წ. მარტობისთვის 19-ს გარდაიცვალა სიმონ ნებიეროვი თფილისში.

- 1875 წ. მარიობის თვის 29-ს დამებადა ვაჟიშვილი ვანო, ღმერთ-
მა თავის მადლში გაზარდოს.
- 1877 წ. აპრილის 11-ს აშლილობა მოხდა რუს და თათარ შუა.
რუსმა წაართვა ბათუმი, არტაანი, ყარსი, ართვინი და ოლთ
გოლა. შერიგება მოხდა 1878 წ.
- 1879 წ. გარდაიცვალა სტეფან ყერქესალოვის ძე ივანე, უფალმა
გაანათლოს.
- 1880 წ. ღვინობისთვის 8-ს გრიგოლ მღებროვს შეეძინა ვაჟიშვი-
ლი მიხაკო.
- 1880 წ. ღვინობისთვის 18-ს ბიძა ჩემი სააკაშვილი ანა გოზალო-
ვისა (ზ) დაინიშნა.
- 1881 წ. თებერვალში გარდაიცვალა ცნობილი ბიძაჩემი ივანე ფა-
ფაზოვი.
- 1882 წ. აპრილის 28-ს გარდაიცვალა პეტრე ვარლამოვის ძე ვანო.
უფალმა გაანათლოს.
- 1883 წ. აპრილის 14-ს გარდაიცვალა სტეფანე ყერქესალოვი 80 —
წლისა.
- 1884 წ. აპრილის 12-ს გარდაიცვალა ასული გოზალოვისა.
- 1886 წ. გიორგობის თვის 29-ს საღამოზე და შაბათ დღეს იოსებ
ფალაშოვი დაქორწინდა მეორე აზრუმელ ქვრივ ქალზე.
- 1886 წ. იანვრის 6-ს ნათლილება დღეს ნაშუადღევის 2-ს საათზე
გარდაიცვალა სულით განათლებული კარლო ივანეს ძე მღე-
ბრიშვილი. დაუტევა ორი ძე და ორი ასული, უფალმა ზე-
ციერი დიდების ღირსი გახადოს.
- 1886 წ. დეკემბრის 14-ს დილაზე ვნახეთ კირილე ქაჩხოვეის სახ-
ლისწინ ხანჯლით აჩეხილი თომა ანტონისძე დავიდოვი. და-
საფლავდა ქრისტიანული წესით. 52 წლისა იყო.
- 1886 წ. დეკემბრის 5-ს დილაზე გარდაიცვალა ჯაყელოვის ქვრივი
82 წლისა პეტრე ვარლამოვის სიდედრი. უფალმა გაანათ-
ლოს.
- 1887 წ. მარტის 8-ს კვირა საღამოზე 10 საათზე გარდაიცვალა ქალ-
თფილისში სტეფანე გრიგორისძე აზნაუროვი, 21 წლის იყო.
1 სათის შემდეგ მივედით დედა მისი და მე გრიგოლ მღებ-
როვი. გვამი მისი დასაფლავდა ქრისტიანული წესით.
- 1887 წ. აპრილის 2-ს დიდ ზუთშაბათს მიხეილ მეფისოვის მეუღ-
ლე ანუშკა გარდაიცვალა. გვამი მისი დასაფლავდა ივლიტის
სასაფლაოზე ვნების შაბათს.

- იმავე დღეებში ტრაპიზონში გარდაიცვალა იოსებ აზნაუროვი.
უფალმა გაანათლოს
- 1888 წ. დეკემბრის 23-ს გარდაიცვალა მამიდაჩემი ელენე, 64 წლის იყო. უფალმა გაანათლოს.
- 1888 წ. გიორგობისთვის 2-ს გარდაიცვალა სულით განათლებული პეტრე ფაფაზოვი 90 წლისა.
- 1888 წ. დეკემბრის 27-ს პეტრე-პავლობას დიდ მარხვაში პაქარი გაჩნდა ახალციხეში. იმავე დღეს ნაშუადღევის 3 — საათზე ქუთაისში გარდაიცვალა ნიკო მეფისოვი.
- 1889 წ. აპრილის 20-ს გარდაიცვალა იოსებ ფალაშოვის ძე კევრასია 18 — წლისა იყო. ღმერთმა შეიწყალოს.
- 1889 წ. სექტემბრის 23-ს სალამოზე გარდაიცვალა პავლე მანანაძე უფალმა გაანათლოს.
- 1889 წ. მარიობისთვის 14-ს თომა ფაფაზოვი, სტეფან ფაფაზოვი იოსებ ისკანდაროვი და ალექსანდრე ჩახალოვი დაიჭირეს. რომ თომა დავიდოვი თქვენ მოჰკალითო.
- 1890 წ. თებერვლის 19-ს გარდაიცვალა სულით განათლებული ტერი იოსებ ხუციევი. ზემო ეკლესიის ეზოში დაასაფლავეს. უფალმა გაანათლოს.
- 1890 წ. აპრილის 26-ს სალამოს 6 — საათზე ვერონიკე პეტრეს ასული ვარლამოვისა, მეუღლე გრიგოლ მღებროვისა აბასტუმნის სახელმწიფო გოსპიტალში ოფიცრების ადელენიაში წასული იყო ახალციხითგან, იმავე წელს 29 — იანვარს ღმერთმა სასუფეველი დაუმეკიდროს დაუტევა სამი ძე და ერთიც ასული. უფალმა გაანათლოს.
- 1890 წ. მაისის 8-ს დილის 11 საათზედ გარდაიცვალა პოდპოლკოვნიკი სტეფან პავლესძე მეფისაშვილი. ივლიტის სასაფლაოზედ დაასაფლავეს.
- 1890 წ. ენკენისთვის 28-ს სტამბოლში გარდაიცვალა ტერ პეტროს ხარიშჩაროვი.
- 1890 წ. გიორგობისთვის 21 — დაინიშნა იოსებ გოზალოვი კარლოს ასულ ფეფრონიაზე. ჯვარი დაიწერა 1891 წ. მარიამობისთვის 5-ს უფალმა გააბედნიერონ.
- 1890 წ. ღვინობისთვის 16-ს შეეძინა ალექსანდრე გოგინოვს ვაჟიშვილი იოსები — სამსონი.
- 1890 წ. დეკემბრის 31-ს ქუთაისში გარდაიცვალა შუადღის 12-სა-

ათზე შავი მელას ცოლი ივანე მირიჯანოვის სალომე. დარჩა
3 — ძე და 3 — ასული. უფალმა გაანათლოს.

- 1891 წ. აპრილის 28-ს კვირაცხოვლობის დღეს ართვინში გარდაი-
ცვალა ნიკალაი მღებროვი 40 წლის 4 — თვისა და 24 —
დღისა.
- 1891 წ. ღვინობისთვის 12-ს გარდაიცვალა სულით განათლებული
შუშან ფაფაზოვი. უფალმა გაანათლოს.
- 1891 წელ. დეკემბრის 18. შუა დღის 2 — საათზე ქუთაისში გარ-
დაიცვალა ივან ფომიჩ ბაინდუროვი.
- 1892 წ. იანვრის 1-ს ბედობა დღეს გარდაიცვალა ორჯო თიროვეი.
ღმერთმა აცხოვნოს.
- 1892 წ. მაისის 10-ს არალში გარდაიცვალა სულძქ განათლებული
ტერ პოდოს ბალახოვი. ღმერთმა შეიწყალოს.
- 1892 წ. 22 — თიბათვეს მოხდა შემთხვევა, რომ ქარი, სიცივე, რომ
ხალხს ფეხები დაადგმევინა, ახლო მთები გამოთოვლა. იმე-
დნეული ვართ აქაც მოვა თოვლი.
- 1892 წ. მკათათვის 24-ს იოსებ გოზალოვი გადმოვიდა ბათუმიდამ
თავის მეუღლით. ზონის აბანოში ქურდები დაეცნენ, იოსებ
გოზალოვი წაიყვანეს, რომელიც ორ დღე-ნახევარი ჰყავ-
დათ. მერმე 400-მანეთი გამოართვეს და გაანათავისუფლეს.
- 1892 წ. მარობის თვეში გარდაიცვალა პაჩოტნი კანონიკოსი სუ-
ლით განათლებული ტერ სიმონ ასლანოვი. უფალმა გაანა-
თლოს.
- 1892 წ. ქრისტიშობისთვის 13-ს გამოუშვა აკრუენი სუდმა გა-
ამართლა თომა ფაფაზოვი, იოსებ და სტეფან ისკანდაროვები
და ალექსანდრე ჩახალოვი და კიდოვ იაკობ ბეთანოვი, რად-
გან არაფერი საბაბი ჰქონდათ.
- 1892 წ. ქრისტიშობისთვის 15-ს გარდაიცვალა მამია ყარაგაზოვი.
ღმერთმა გაანათლოს.
- 1892 წ. ქრისტიშობისთვის 17 ქუთაისის გზიდან მომავალ დიდ-
ცხვირა ფილოსშვილი ივანე ხმალაძე გზაზე გაეყინა. მკვდა-
რი მოიტანეს ახალციხეს.
- 1892 წ. ქრისტიშობისთვის 23-ს გარდაიცვალა ცნობილი ძუძუნ
გარძილოვი (ვარძელოვი? შ. ლ.)
- 1894 წ. იანვრის 20-ს გარდაიცვალა შენდობილი ტერ პოდოს ლა-
ზაროვი. ღმერთმა ზეციური დიდება დაუმკვიდროს.
- 1894 წ. იანვრის 20-ს (სიმართლის მსხვერპლნი) თომა ფაფაზოვს,

სტეფან ფაფაზოვს, იაკობ ბეთანოვს გადაუწყვიტეს წლით კატორგა მემრე გარდასახლება, რომ ცხონებული დავიდოვი თქვენ მოჰკალითო.

- 1894 წ. იანვრის 14-ს გარდაიცვალა მამიდაჩემი სარა ფალაშოვისა ლმერთმა ზეციერი ღიღება დაუმკვიდროს.
- 1894 წ. იანვრის 29-ს გარდაიცვალა ალექსანდრე გოგინოვის ქალი მაროსი ორი წლისა.
- 1894 წ. თებერვლის 14-ს გარდაიცვალა არდელი ტერ პოლოსას რძალი სოფიო ბალახოვი ლმერთმა აცხონოს.
- 1894 წ. მარტის 15-ს ერთი სამაიმუნო საქმე მოიმოქმედა პეტრე ვარლამოვმა. დაქვრივდა 78 წლისა ისე რომ მოძრაობა არ შეუძლია, დასახლდა ივანე ერეკლოვის ქვრივის ქალზე რომაზე 32 წლისა არის.
- 1894 წ. გიორგობისთვის 2-ს მოკვდა ალექსანდრე მეფისოვი.
- 1894 წ. ღვინობისთვის 20-ს გარდაიცვალა დიდი იმპერატორი ალექსანდრე ალექსანდროვიჩი. ლმერთმა შეიწყალოს.
- 1894 წ. ქრისტიანობისთვის 10 გარდაიცვალა ანდრინე ქაჩხუევი უდეს გარდაიცვალა.
- 1895 წ. იანვრის 19-ს გარდაიცვალა ალექსანდრე ვარძელოვი.
- 1895 წ. თებერვლის 11 — ჯვარი დაიწერა ფრანჩისკე ჯილიმუხოვმა. იმავე დღესვე დაიწერა ჯვარი ფრანჩისკე მანძელოვმა.
- 1895 წ. თებერვლის 16-ს თავი მოიკლა აწყურის სასაფლაოზე სიმონიკა მაისუროვმა.
- 1895 წ. 7 — მარტს გარდაიცვალა ბათუმს ფერდინანდო დედეშოვი.
- 1895 წ. მარტის 9-ს გარდაიცვალა მთვარის 25 დილით, შენდობილი და სულით განათლებული ტერ სტეფან გოზალოვი. უფალმა კეთილი სამართალი აღიღოს და ჩვენი სულის მეოხეთ ჰყოს. ვალის სასაფლაოზედ დაასაფლავეს. იმავე დღესვე გარდაიცვალა პეტრე ლოცვანოვის მეუღლე კეკელა.
- 1895 წ. 25 — მარტს გარდაიცვალა ბათუმს ანტონ წალდაძოვი ლმერთმა შეიწყალოს.
- 1895 წ. აპრილის 10-ს იაკობ ფაფაზოვს შეეძინა ვაჟიშვილი.
- 1895 წ. 29 — აპრილს გარდაიცვალა სტეფან ჰერიქოვის ქალი ევგენია ივანე თერძიევის მეუღლე ახალ შობიერა ქალზედა, უფალმა შეიწყალოს.
- 1895 წ. თიბათვის 5-ს გარდაიცვალა იაკობ ვარძელოვი ივლიტის გალავანში დაასაფლავეს. უფალმა შეიწყალოს.

- 1895 წ. ივნისის 11-ს გარდაიცვალა მიხეილ შაქაროვის მეუღლე
- 1895 წ. ივნისის 21-ს წყალში თავი დაიხრჩო წყლის მოტყენის
იოანემ.
- 1895 წ. გიორგობისთვის 9-ს ბაგრატ საბაევმა ჯვარი დაიწერა რო-
ზა ასლანოვზე. უფალმა გააბედნიერონ.
- 1895 წ. გიორგობისთვის 25-ს გარდაიცვალა ვანკა პაპაი.
- 1896 წ. იანვრის 14-ს გარდაიცვალა პეტრე ვარლამოვი.
- 1896 წ. იანვრის 16-ს გარდაიცვალა ნიკო ტატალოვი ჭლექის სე-
ნითა. დაუტევა 1 — ვაჟი და 3 — ქალი.
- 1896 წ. მარტის 3-ს გარდაიცვალა კოსტო მეფისოვი.
- 1896 წ. მარტის 14-ს გარდაიცვალა უეცრად ანა ისკანდაროვი
უფალმა შეიწყალოს.
- 1896 წ. მაისის 21-ს გარდაიცვალა გასპარ საანოვი. უფალმა შეი-
წყალოს.
- 1896 წ. თიბათვის 6-ს წყალში თავი დაიხრჩო ლევან საანოვმა.
- 1896 წ. თიბათვის 6-ს გარდაიცვალა ადა ხმალაძე.
- 1896 წ. მკათათვის 18-ს გარდაიცვალა პავლე ჩილინგაროვი უფალ-
მა გაანათლოს.
- 1896 წ. 24 — მკათათვეში ღამის 7 სათზე 15-წუთზე მიწა ინძრა
ორჯერ პირველად ძლიერ მეორედ მდარეთ ესე ორი მინუტი
გასწია ღმერთმა უარესისგან გვაშოროს. ოთხშაბათი იყო.
- 1896 წ. მკათათვის 31-ს კიდევ მიწა იძრა ერთჯერ ძლიერ ოთხშა-
ბათი იყო საათის 7 — იყო.
- 1896 წ. 24 — მკათათვეში ღამის 7 საათზე 15-წუთზე მიწა ინძრა
ძლიერი იყო.
- 1896 წ. ღვინობისთვის 10-ს გარდაიცვალა პლანის ეკლესიის ზე-
ღამხედველი პრაველენიის წევრი ტერ არესტაკ შაანოვი უფ-
ალმა შეიწყალოს. სხვილისს დაასაფლავეს. უეცრად გარ-
დაიცვალა.
- 1897 წ. თებერვლის 17-ს დღეს ივანე საანოვმა თავი მოიკლა, სა-
განი ის იყო რომ დასახლება არ მინდოდაო, რომელიც 18—
თებერვალში ჯვარი უნდა დაეწერა. მიზეზი ის იყო ძუნწი კა-
ცი იყო. მასთანვე ახლად აღსარება ნათქვამი იყო მღვდელმა
არ დამარხა (იუდას კერძი).
- 1897 წ. იანვრის 6-ს მოხდა შემთხვევა: სოლომონ ხითაროვი მი-
დიოდა ნათლილება დღეს ჭიათურაში ციხის ქვეშ გაღუბ-
რუნდა ფაიტონი ველარ შეაჩერა და დაგორდა და თვითონაც

- შიგ იჯდა. მის შემდეგ შვიდი დღე კიდევ იცოცხლა იანვრის 13-ს გარდაიცვალა. უფალმა შეიწყალოს.
- 1897 წ. იანვრის 24-ს გარდაიცვალა იაკობ ლაზარიშვილი ჭლექის სენით.
- 1897 წ. მარტის 22-ს ბოროტგანმზარახველებმა მოჰკლეს ივანე მეფისოვი სხვილისში. 25-ში დაასაფლავეს ივლიტის სასაფლაოზე.
- 1897 წ. მარტის 27-ს დაახრჩეს სომხი ქალი თოკით.
- 1897 წ. მკათათვის 6-ს გარდაიცვალა ორი კვირის ავადმყოფობით აგნესი ლოცვანოვი. უფალმა შეიწყალოს.
- 1897 წ. გიორგობისთვის 7-ს გარდაიცვალა გაბრიელ ასათიანი.
- 1897 წ. მკათათვის 31-ს გარდაიცვალა ანტონ ასლანოვის ქალიშვილი თამარი 10-თვისა.
- 1897 წ. ღვინობისთვის 23-ს (გარდაიცვალა) ლუკა ბარხაჭოვი ტამლის სენით.
- 1897 წ. ღვინობისთვის 6-ს ჯვარი დაიწერა სედეკ დურგლოვის შვილმა მიხეილმა ვარლამოვის ქვრივზე.
- 1897 წ. ღვინობისთვის 7-ს ჯვარი დაიწერა იაკობ ივანესძე დემუროვმა ანტონ შანშიევის ასულზე — სონაზე.
- 1898 წ. მარტის 14-ს გარდაიცვალა ანტონ ნაზაროვი ჭლექით 26 — წლისა.
- 1898 წ. მარტის 14-ს გარდაიცვალა ფოლადაშვილი პეტრე-პავლე.
- 1898 წ. ივლისის 28 ღამის 10 — საათზე აბასტუმნიდან გზაზე ფიტიონით, მოჰყავდათ ავადმყოფი კონსტანტინე სიმონისძე ფირალაშვილი და გზაზე გარდაიცვალა.
- 1898 წ. აპრილის 28-ს გარდაიცვალა სიმონ თუმანოვი. ღმ. გაან.
- 1898 წ. 1. აგვისტოს განთიადისას ორ საათზე 47 — მინუტზე 3 — გზით მიწა იძრა ისე რომ ჯერ ახალციხეში არ ძირილა ასე მიწა. უარესისგან ღმერთმა დაგვიფაროს.
- 1899 წ. იანვრის 13-ს გარდაიცვალა კოსტო დიდმოვი ყელის ტკივილით.
- 1899 წ. იანვრის 24 გარდაიცვალა ახალციხის რომის კათოლიკის მღვდელი პატრი ტერ-პეტროს აღოშოვი, შიგ პატრებიანთ ეკლესიაში. დაასაფლავეს 28 — იანვარს. უფალმა გაანათლოს.
- 1899 წ. თებერვლის 13-ში გარდაიცვალა სტეფან ყაზაროვი. უფალმა გაანათლოს. 15 — დაასაფლავეს.

- 1899 წ. თებერვლის 15-ში გარდაიცვალა ნაზარ ნაზაროვი, 19-ში დაასაფლავეს.
- 1899 წ. მარტის 15 და 16-ს 1 ოთხი წლის გოგო და მეორე ერთი წლის ნახევრის ბიჭი მოუყვდა რამან სუდოვსკის 12 საათის განმავლობაში ქუნთრუშათი.
- 1899 წ. მარტის 15-ს გარდაიცვალა სტეფან ტინტიკოვი. უფალმა შეიწიროს 17-ში დაასაფლავეს.
- 1899 წ. 22-მარტს განთიადს გარდაიცვალა სულით განათლებული ტერ ასატურ ასატუროვი 74 — წლისა. ზემო ეკლესიის ჯვრის ამალლების ეკლესიის გალავანში დაასაფლავეს 26-ში.
- 1899 წ. 20 — მაის გარდაიცვალა კაკა თურვანდოვი. იმავე დღეს გარდაიცვალა მისი დედა. უფალმა გაანათლოს.
- 1899 წ. 7 — ივნისის დილის 6 საათზე თავის სახლში ქუთაისში თავი მოიკლა და დანით ყელი გამოიჭრა, ორიც მუცელში დანა დაიკა ოჯანი გრძელოვმა 10 — წუთის შემდეგ გარდაიცვალა. დობტურების შემოწმებით სრულ ჰკუთაზე ვერ ყოფილა. 9-ში დაასაფლავეს.
- 1899 წ. ივნისის 12-ს გარდაიცვალა უეცრად საათნახევრის განმავლობაში პავლე ბეთანოვი. უფალმა გაანათლოს.
- 1899 წ. ივნისის 28-ს დილის 10 — საათზე მთავარი მემკვიდრე სეირნობის დროს გიორგი ალექსანდრეს ძე ველისაბეტიდგან გადმოვარდა და განუტევა სული: მისი სხეული წაასვენეს პეტერბურგში. მასთანვე გიორგის რომ მიასვენებდნენ მის ცხედარს (გვამს) მისდევდა ფეიზულაბეგ ათაბეგოვი. უეცრად სოფელ ვარხანში კანცელარიაში შეწუხდა გულის სიგანიერე დაემართა და მოკვდა.
- 1899 წ. აგვისტოს 18-ს გარდაიცვალა სედეკ დურგალოვი მაისილით უფ. შეიწყალოს.
- 1899 წ. 19-დეკემბერს შუადღის 2 — საათზე მიწა იძრა საშინლათ კიდევ 4 — საათზე. 38 წუთზე, კიდევ ღამის 9 — საათზე, კიდევ იმავეღამეს 12 — საათზე. ეს მიწისძვრა მთელ კავკასიაში იყო უფრო დაზიანდა ახალქალაქის მაზრა 10 — სოფელი და ხალხიც ბლომათ დაიღუპა.
- 1900 წ. ივლისის 9-ს ჯვარი დავიწირე ივანე კარლოს ძე მღებრი-შვილმა ქალ. გორში ქალ. ქუთაისის მცხოვრებზე იულია პავლეს ასულ გვარაშვილზე.
- 1901 წ. აგვისტოს 29-ს განთიადის 2 — საათზე გარდაიცვალა ია-

- კობ სააკოვი. 66 წლისა იყო. უფალმა გაანათლოს.
- 1902 წ. იანვრის 11-ს გარდაიცვალა მიხეილ პავლესძე მეფის სკოლის 13-ს დასაფლავეს ივლიტის სასაფლაოზე.
- 1902 წ. თებერვლის 5-ს გარდაიცვალა ალექსანდრე ადამისძე სარალიძე 6-ში დასაფლავეს უფალმა გაანათლოს.
- 1902 წ. მაისის 10-ს ქუთაისში გარდაიცვალა იაკობ ფალაშოვის ძე სტეპკო ჭლექის სენით. 12-ში დასაფლავეს. 32 წლისა იყო უფალმა გაანათლოს.
- 1902 წ. მაისის 28-ს ღამე 11 — საათზე უეცრივ გარდაიცვალა ერთი საათის განმავლობაში სულით განათლებული ალექსანდრე პოლოლიკოვი. 30-ში დასაფლავეს.
- 1902 წ. ივნისის 23-ში შემეძინა ქალიშვილი. მოვნათლეთ ივლისის 13-ში. ნათლია იყო ფეფრონია კარლოს ასული გოზალოვისა. სახელი დავარქვით ანა, ნინა და მაგდუსა. ღმერთმა თავის მადლით გაზარდოს.
- 1902 წ. აგვისტოს 12-ს გარდაიცვალა ავგსენატი (ავქსენტი — შ. ლ.) ცაგარელი 18-ში დასაფლავეს.
- 1902 წ. აგვისტოს 15-ს გარდაიცვალა ივანე მარიჯანოვის ძე ალექსანდრე. უჩენიკი იყო გიმნაზისტი მე-8-კლასიანი. უ. შ.
- 1902 წ. აგვისტოს 20- ქუთაისში ჯვარი დაიწერა პავლე ფალაშოვმა. ქვრივ ქალზე.
- 1902 წ. აგვისტოს 25-ს გარდაიცვალა სიმონ გრძელოვი 27-ში დასაფლავეს ივლიტის სასაფლაოზე.
- 1902 წ. აგვისტოს 27-ს გარდაიცვალა აბასტუმანში ფილიპე ფილიპოვის მეუღლე ტასო. ქუთაისში წაასვენეს მისი გვამი.
- 1902 წ. ნოემბრის 14-ს გარდაიცვალა უეცრად საღამოს 6 — საათზე პავლე სოლოროვი. 18-ში დასაფლავეს. უფალმა გაანათლოს.
- 1902 წ. დეკემბრის 9-ს ქალაქში სასტუმროში უეცრად გარდაიცვალა თათო ჭილიმუზოვი ორი კვირის ჯვარდაწერილი იყო. უფალმა გაანათლოს.
- 1902 წ. სექტემბრის 1-ს გრიგორ სარიაშვილმა ჯვარი დაიწერა სტეფან ჰერიჭოვის ასულზე სოფიოზე.
- 1902 წ. იანვრის 31-ს 12 საათზე 58 წუთზე შემახში დიდი უბედურება მოხდა მიწა იძრა, რომელმაც 25.000. სული მცხოვრები სახლები ერთიან დაინგრა. შიგ მოჰყვა 1500 — სულამდის მკვდარი ამოიღეს. აგრეთვე მის გარშემო იძრა მიწა.

- 33 — სოფელი დაზიანდა, ბაქოშიც, თფილისშიც და სხვა ადგილებში იძრა მიწა, მაგრამ არაფერი არ დაზიანდა და არც არავინ უმსხვერპლია.
- 1903 წ. იანვრის 22-ს საღამოს 11 — საათზე ხანგრძლივ ავადმყოფობით გარდაიცვალა სტეფანე ივანესძე ალელიშვილი უფ. გაანათლოს.
- 1903 წ. თებერვლის 13-ს ჯვარი დაიწერა ანტონ იაკობის ძე სააკოვმა ლიზა კაითანის ასულ ტრაცეცკოვზე. უფ. გააბედნიეროს.
- 1903 წ. თებერვლის 24-ს ნაშუადღევს 3 — საათზე თავი მოიკლა ივანე ალექსანდრესძე სარალიძემ. დაასაფლავეს 25 — თებერვალს.
- 1903 წ. თებერვლის 24-ს გარდაიცვალა თეკლე მაისუროვი. უფ. გაანათლოს.
- 1903 წ. თებერვლის 27-ს მომიკვდა ქალიშვილი მაგდუსა.
- 1903 წ. მარტის 20-ს დილის 10 — საათზე ხანგრძლივი ავადმყოფობით გარდაიცვალა ნიკალაი იაკობის (ძე) სააკოვი. უფ. გაანათლოს 21-ში დაასაფლავეს.
- 1903 წ. მარტის 20-ს ნასადილევს 11 — საათზე გარდაიცვალა ისიც ხანგრძლივი ავადმყოფობით თურმანოვი პეპა.
- 1903 წ. მაისში იმოგზაურა ჩვენმა ეპისკოპოსმა ედუარდმა, რომელმაც მთელი საქართველოს კათოლიკობა შემოიარა. ბაქო, თფილსი, გორი, ბათუმი, რომელმაც აკურთხა ბათუმის კათოლიკეთ ეკლესია. ქუთაისში, ახალქალაქის მაზრა, ახალციხის მაზრა, არალი, უდე, აბასტუმანი. ღმერთმა ხანგრძლივი სიცოცხლე მისცეს.
- 1903 წ. ივნისის 11-ს გარდაიცვალა ვალეში ტერ სტეფან ზაქაროვი უფალმა გაანათლოს.
- 1903 წ. ივლისის 3-ს ნაშუადღევს 4 — საათზე და 15 — წუთზე ჩვენი მამა პაპი ლევან მეცამეტე, რომელიც განაგებდა კეთილად თავის სამწყოს და ღირსეულად გარდაიცვალა 93 წლის იყო. ჩვენი სულის მეორე მეოხე იყო. 18-ში დაასაფლავეს ქალ. რომში.
- 1903 წ. ივლისის 24-ს მთელმა კათოლიკობამ აირჩიეს პაპათ იოსებ ზარტო კარდინალი. სახელი დაირქვა პიო მე-X, ღმერთმა

გააძირიანოს და ქართველ კათოლიკობისათვის ნაყოფი მოეღოს.

- 1903 წ. აგვისტოს 4-ს ღამის 11 — საათზე გარდაიცვალა მღებაროვი უფალმა გაანათლოს 88 წლისა იყო.
- 1903 წ. აგვისტოს 12-ს გარდაიცვალა ივლიტას იაკობ გოგინოვი. უფალმა გაანათლოს.
- 1903 წ. აგვისტოს 27-ს გარდაიცვალა ჩემი საყვარელი და დამაბლებელი გაუხარავი დედა მაგდანელა პეტრეს ასული მღებროვისა ხანგრძლივი ავადმყოფობით. 29-ში დავასაფლავეთ. უფალმა ზეციერი დიდების ღირსი გახადოს. საყვარელო დედაჯან მშვიდობით ჩემო სულო გულო-სულო გემშვიდობები შენი საყვარელი შვილი ვანო. ღმერთმა მე დამივიწყოს თუ მე შენი სული დავივიწყო. გაძლევ ღმერთს თავდებად დედაჯან შენი სიყვარული იქმნება აუხოცველი, მინამ მიდვას პირში სული. კიდევ მშვიდობით ჩემო ნუგეშო დედაჯან.
- შენი საყვარელი შვილი ვანო.
- 1903 წ. ენკენისთვის 18-ს შემეძინა ვაჟიშვილი და უწოდე სახელი კარლო. 27-ში მოენათლეთ. ღმერთმა გაზარდოს თუ თავის ნებით იქნება.
- 1903 წ. ნოემბრის 21-ს ივანე ხუციევეს დაეწვა ქალიშვილი, რომელმაც ორი დღის ტანჯვით დაღია სული.
- 1309 წ. დეკემბრის 3-ს საღამოს 6 — საათზე სალომე ფეიქაროვი (ქოროღლის ცოლი) ღამას ანთობდა და ღამა გაუსკდა ხელში და მთელ სხეულს მოედვა ცეცხლი. ცეცხლმა სულ ერთიან დასწვა, რომელსაც არა სახსარი ტანისა სალი არ გადურჩა. 10 — საათის დატანჯვის შემდეგ განუტევა სული. უფალმა კეთილი სამართალი მისცეს.
- 1904 წ. თებერვლის 21-ს გორში უცრათ თავისივე მოჯამაგირემ დანით გამოფაშვა პავლე ყალაიჯევი, რომელიც 8 — საათის ტანჯვით მოკვდა. უფალმა გაანათლოს.
- 1904 წ. მარტის 9-ს გარდაიცვალა 1 კვირის ავადმყოფობით პავლე პეტრეს ძე სარიევი. უფალმა გაანათლოს. 11-ში დაასაფლავეს.
- 1904 წ. აგვისტოს 20-ს საღამოს 5 — საათზე სოფელ ხევაშენში ბაღში მეხმა დაიტანა ნატალია სააკოვი. მასთანვე დაიტანა მეწისქვილე. ღმერთმა ყველას აშოროს მისთანა სიკვდილი.

ახალციხეში ჩამოგვიტანეს ცხედარი და 22-ში იმავე დღესაღვლავეთ.

- 1904 წ. სექტემბრის 27-ს ანტონ სააკოვმა თავის დის შვილი სტეფანე ბეთანოვი შორაპანში წაიყვანა და ერთ კვირასვე მოუკვდა.
- 1905 წ. გიორგობისთვეში ანა ყაზაროვი, ფაფათ ანაი გარდაიცვალა.
- 1906 წ. მარიობისთვის 26-შემეძინა ქალი მაგდუსა.
- 1906 წ. ნოემბრის 21-ს ლამის 12 საათზე გარდაიცვალა იაკობ ფალაშოვის ასული როზა ვარლამოვისა. 24-ში დაასაფლავეს.
- 1906 წ. ქრისტიანობის თვის 29-ს ლამის 7 — საათზე ბათუმში ბოროტ მოქმედებმა მოჰკლეს ბენიამინ საიგაროდსკი და მასთანვე მისი ნოქარი პეტრე ფეიქაროვი. ღმერთმა გაანათლოს.
- 1907 წ. იანვრის 28-ს გარდაიცვალა პავლე პეტრეს ძე გოგინოვი უფალმა გაანათლოს.
- 1907 წ. მარიობის 29-ს ბათუმში მოჰკლეს ბოროტ განმზრახველებმა პიო სიმონის ძე გოზალოვი რომელიც მაშინვე გარდაიცვალა. უფალმა გაანათლოს.
- 1907 წლის მარიობის 30-ს კიდევ ბოროტ განმზრახველებმა მოჰკლეს ჩვენი სასიქადულო და სახელოვანი მწერალი, მგოსანი ილია გრიგოლის ძე ჭავჭავაძე, რომელიც მიდიოდა თავის მეუღლით საკუთარ სოფელ საგურამოში. მცხეთის ახლოს გადაუდგნენ ბოროტმოქმედნი და არ დაინდეს და ტყვიით გული გაუგმირეს. მემრე მისი მეუღლე ოლგა საშინლათ აწამეს. დაასახიჩრეს და მასთანვე ჩვენი საყვარელი ილია გაძარცვეს. ერთი სიტყვით ისეთი საძაგლობა ჩაიდინეს ბოროტმოქმედებმა, რომ კალმით არ შეიძლება მისი აწერა, ამასთანავე მეუღლესთან აღზრდილ მკვლელს ილიასი ზიზღი, ფურქიხი, და რცხვენა. მათ კაცობას, იუდას კერძებს და სექტემბრის თვეში ჩამოასვენეს ქალაქ თფილისში და დიდის პატივით დაკრძალეს ეკლესიის ეზოში და ჯერ (ასეთი) პატივით არავინ დამარხულა. დაკრძალვაზე ასი ათას სულამდის იყო. ამასთანავე ყველა ქვეყნითგან დეპუტატები იყვნენ. ჯერ ვერცხლის გვირგვინი 100-მდის იყო. სხვა ვენოკები 400-მდინ, ერთი სიტყვით კალმით აუწერელი სიმწუხრე იგრძნო საქართველომ, რომ ამის თანა მგოსანი დაკარგა.—საუკუნოთ

იყოს ხსენება მგოსანო ილიავ. 20 — დღე გაზეთები მასზე
 ლაპარაკობდნენ. ილიაზე მარტო ისრის რედაქციამ 400 — ტელეგრაფი
 ტელეგრაფი და 100 წერილები მისამძიმრებისა დაბეჭდა.

- 1908 წ. დეკემბრის 7-ს მთელმა საქართველომ იღღესასწაულა
 ორმოცდა ათი წლის მწერლობის მოღვაწეობა დიდი ამბით
 ჩვენი სასიქადულო მწერლის აკაკის. დღესასწაულის გადახდა
 კალმით აუწერელი იყო. ყველა ქვეყნებიდან წარმომადგენ-
 ლები იყვნენ, ყველანი საჩუქრით. მასთანვე მისთანა იუ-
 ბილეი გადაუხდათ დეკემბრის 14-ს აწ ქუთაისში; 21—დეკემ-
 ბერს ბაქოში, 1909 წ. 14 — იანვარს ნინოობათ გადახდა
 ბათუმმა, 20 — დღეზე გაზეთები მასზე ლაპარაკობდნენ.
 მარტო ისრის რედაქციამ 400 — ტელეგრაფი, 1000-ზე მეტი
 წერილი დაიბეჭდა მოლოცვანი. ღმერთმა დიდხანს აცო-
 ცხლოს აკაკი.
- 1909 წ. თებერვლის 12-ს გარდაიცვალა უეცრათ დილის 6 — საათ-
 ზე პეტრე მიხეილის ძე ნახაროვი. 14-ში დაასაფლავეს ჭლე-
 ქის სენით.
- 1909 წ. სექტემბრის 14-ს პარიჟში გარდაიცვალა ჩვენი სასიქადუ-
 ლო კაცი და მამულისშვილი სტეფან კონსტანტინესძე ზუ-
 ბალაშვილი. პარიზიდან მოსვენეს თავის საგვარეულო მა-
 მულ ქ. თფილისში და ოქტომბრის 7-ში დაასაფლავეს დიდის
 ამბით. სტეფან იყო ის კაცი, რომელმაც დიდი ქველმოქმე-
 დება ჰქმნა. უფალმა გაანათლოს.
- 1909 წ. დეკემბრის 12-ს ღამის 9 — საათზე გარდაიცვალა იაკობ
 პეტრეს ძე ფაფაზოვი. 14-ს დაასაფლავეს. უფალმა გაანათ-
 ლოს.
- 1909 წ. ნოემბრის 14-ს ქუთაისში გარდაიცვალა მიხეილ იოსების
 ძე ასლანოვი უეცრივ. 17-ში დაასაფლავეს. დაუტევა 2—ქა-
 ლი და 1 — ვაჟი უფალმა გაანათლოს.
- 1910 წ. იანვრის 6-ს ქალ. ბათუმში სომეხ კათოლიკეების ეკლესიის
 წინ უეცრივ დაეცა, გული შეუღონდა სტეფან ფაფაზოვს,
 რომელიც ფაიტონით ბალნიცაში წაიყვანეს. გზაზე ფაიტონ-
 შივე გარდაიცვალა. უფალმა გაანათლოს.
- 1910 წ. თებერვლის 15-ს ჯვარი დაიწერა ილიკო იაკობის ძე სა-
 აკოვმა, გრაცია სიმონის ასულზე გიორგოვისას, უფალმა
 გააბედნიერონ.

1910 წ. თებერვლის 26-ს შემეძინა ვაჟიშვილი.

1911 წ. მარტში ქალ. ფოთში ცურაობის დროს ზღვაში დაიხრახოთომა ფაფაზოვი. უფალმა გაანათლოს.

✓ 1912 წ. აპრილის 22-ს ხანგრძლივ ავადმყოფობით გარდაიცვალა სულით განათლებული ივანე გვარამაძე. ეკლესიის ეზოში დაასაფლავეს (ივანე ნათლისმცემლის ეკლესიის გალავანში), უფალმა გაანათლოს.

1913 წ. იანვრის 5-ს გარდაიცვალა ჩვენი საყვარელი დეიდაშვილი ქალ. სოხუმში მიხეილ გოზალოვის მეუღლე მარიამ გოზალოვისა ახალშობილ ვაჟზედა. უფალმა ზეციური დიდება აღირსოს. დარჩა ერთი ქალ-ვაჟი. მშობლებს მოთმინება მისცეს.

1913 წ. იანვრის 28-ს ნასადილევს 2—საათზე გარდაიცვალა წმინდა ივანე ნათლის მცემლის (ქვემო ეკლესიის) წინამძღვარი დეკანოზი მამა მიხეილ ვარძელაძე, რომელმაც თავის შრომით და ენერგიით ორ ალაგას ააგო ეკლესია. პირველი სოფელ ხიზაბავრაში მეორე ძველ ნაწილში (რაბათში) წმინდა ივანე ნათლისმცემლის ეკლესია, რომელიც დღეს ძველ ნაწილს რაბათს ამშვენებს. ხიზაბავრაში ააგო აგრეთვე ეკლესიის სკოლა, რომელშიც დღეს სამი განყოფილებაა. დაასაფლავეს 30—იანვარს თავისსავე აგებულ (ამათხრილ სამარეში). რაბათში ეკლესიის გალავანში. დიდის ამბით და ხალხის დასწრებით თავისივე სამღვდლოობით. დასაფლავებაზე დაესწრო უფროსი კათოლიკეთა წარმომადგენელი. მამა სარქის გამოეგზავნა თავისი თანაშემწე მამა დიონესი კალატაოვი ღირსეული იყო ამ პატივისცემისა. უფალმა გაანათლოს და ჩვენი სული მეოხ ჰყოს. დაუტევა მეუღლე, 3 — ვაჟი და 1 — ასული.

1915 წ. აგვისტოს 25. ბრძოლის ველზე, ავსტრიის ფრონტზე მოკლულ იქმნა შატაბსკაპიტანი მიშა გრიგოლისძე მღებრიშვილი. უფალმა გაანათლოს.

1915 წ. აგვისტოს 25-ს ბრძოლის ველზე მოკლულ იქნა ავსტრიის ფრონტზე მტრის ხელით ძმისწული აბესალომ ალექსანდრესძე გოგინოვ. უფ. გაანათლოს.

1916 წ. აგვისტოს 22-ს ოსმალეთის ფრონტიდამ მომავალი ცოტა გამოცილებული, რომელიც აბოზზე იჯდა და მოდიოდა იქვე

ახლო ფრონტთან მეორე ქალაქში გზაზე, როცა შეუსვენებდი
ათ, ჩამომხტარან მინდორზე და თავის ამხანაგთან
უქამამშია. ბლომად მოუგია. ბოლოს როცა წასვლის დრო
მოახლოებულა ამხანაგს ფული უკან მოუთხოვია და ალექ-
სანდრე გოგინოვის ჩემი ძმის სიძეს პავლე პანიატოვსკის
ფული აღარ დაუბრუნებია, რადგან მოგებული ჰქონდა. ამ-
ხანაგი ამაზე გამწარებულია და უსროლია თოფი. მიძიმედ და-
უკოდნია, ისე რომ იქაურ იმავე ადგილას ბალნიცასთან წა-
ყვანა ვერ მოუსწრიათ და გზაზე გარდაცვლილა. უფალმა გა-
ანათლოს. დაუტევა ცოლი და 3 — ქალი.

1917 წ. იანვრის 10-ს ქ. ფოთში გარდაიცვალა სამი დღის ავადმ-
ყოფობით დედაჩემი ეკატერინე პეტრეს ასული მღებროვისა.
უფ. გაან.

1917 წ. აპრილის 12-ს გარდაიცვალა ავსტრიის სამფლობელოში
ჩემი ცოლის ძმა დანიელ პეტრეს ძე გვარიშვილი. უფ. გა-
ანათლოს.

1917 წ. აპრილში გარდაიცვალა ბათუმში უეცრად მარიამ იაკო-
ბის ასული სეხპასოვისა უფალმა გაანათლოს.

1917 წ. აგვისტოს 1 — ღამის 3 — საათზე გარდაიცვალა ჩემი რძა-
ლი მეუღლე ალექსანდრე გოგინოვისა ნატალია. უფ. გაანა-
თლოს.

1917 წ. ოქტომბერში გარდაიცვალა ბათუმში ხანგრძლივ ავადმყო-
ფობით ბიძაშვილი სტეფან სიმონისძე მღებრიშვილი. უ. გ.

1917 წ. ნოემბერში გარდაიცვალა ჭიათურაში მიხეილ ფომიჩ ფე-
იქაროვი. უფ. გაანათლოს.

1917 წ. ნოემბრის 29-ს გარდაიცვალა ხანგრძლივ ავადმყოფობით
ძვირფასი და დაუვიწყარი ბიძაჩემი პავლე პეტრეს ძე ფა-
ფაზოვი. უფალმა გაანათლოს. დაუტევა 3 — ვაჟი და 4 —
ქალი.

1918 წ. 27 იანვარს გარდაიცვალა ხანგრძლივ ავადმყოფობით ჩე-
მი ძმა გრიგოლ კარლოს ძე მღებრიშვილი. უფ. გაანათლოს.

1917 წ. მარიობის თვეში ავსტრიაში ტყვეთ ჩავარდა შტაბს კა-
პიტან ალექსანდრე გრიგოლისძე მღებრიშვილი მემრმე ავად-
მყოფობა გამოაჩნდა და გაანთავისუფლეს და ბრუნდებოდა
სამშობლოში. უღმობელმა სენმა აღარ დააცალა საზღვრე-
ბის გადმოსვლა და სამშობლოში მოსვლა და ისევ ავსტრიის

- რომელიმე ქალაქში დალია სული. იქვე დასაფლავეს და უტევა ცოლი, დაუტევა 1 — ქალ-ვაჟი. უფალმა გაანათლოს.
- 1918 წ. 26 მაისს საქართველო იცვნეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთ.
- 1918 წ. დეკემბრის 17-ს გარდაიცვალა 1 — კვირის ავადმყოფობით სტეფან ჰარიჭოვი. 92 წლისა იყო. უფალმა გაანათლოს.
- 1919 წ. ივლისის 2-ს (ახალი სტილით) 18 თვის ავადმყოფობით ანთებით მშობიერობით და ტიფით გარდაიცვალა ჩემი დამჩაგვრელი იულია პავლეს ასული მღებროვისა. ახლა საყვარელი იულია გემშვიდობებით შენი ერთგული მეუღლე ვანო და შვილები კარლო და მაგდუსა. რად დაგვტანჯე ჩვენო ერთგულო, ჩვენო იმედო და სიხარულო. 4-ში დაეასაფლავეთ. იულიაჯან არ დაგივიწყებთ მინამ გვიდგას სული. უფალმა გაგანათლოს და ჩვენ მეოხეთ-გყოს.
- 1919 წ. 26 — აგვისტო ახალციხიდან გამოვსახლდით ქ. ბათუმში.
- 1921 წ. 23 დეკემბერს გარდაიცვალა სტეფანე ლევანის ძე გურგენიძე მცირე ხნის ავადმყოფობით. უფალმა გაანათლოს. 26-ში დაასაფლავეს.
- 1922 წ. 29 — ივლისს მცირე ხნის ავადმყოფობით გარდაიცვალა ზაქარია კონსტანტინესძე დიდმამიშვილი. უნუგეშოთ დასტოვა 4 — მცირეწლოვანი შვილი და მეუღლე. უ. გაანათლ.
- 1929 წ. 10 დეკემბერს პარიჟში გარდაიცვალა კარლო მღებრიშვილი. უფალმა შეიწყალოს.

ИЗ ИСТОРИИ ПОЗДНЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ГРУЗИИ. АХАЛЦИХСКИЕ ХРОНИКИ

Резюме

Прямым результатом разногласий между христианскими церквями Запада и Востока явилось создание в VIII веке папского теократическо-монархического государства в городе Риме. Окончательный раскол христианского мира на две части — Западную (католики) и Восточную (православные) церкви — совершился в 1054 году. Грузия после церковного раскола оказалась в орбите Восточного христианства. Однако она никогда не прерывала определенных отношений с Западом. Светские и духовные власти Грузии не раз пытались в обход Византии установить нормальные политические вза-

имоотношения с Римом. Эта тенденция становится особенно заметной с 30-ых годов XIII века, после того, как в Грузии утвердились монголы. В борьбе с монголами Грузия союзников и помощи на Западе. В случае оказания такой помощи грузинские правители обещали обратить всю страну в католическую веру и присоединить грузинскую церковь к римской.

За этими грузино-римскими взаимоотношениями 30-ых годов XIII века последовало появление католических миссионеров в Грузии. Первыми миссионерами были «минориты» — члены ордена Францисканцев. Вслед за ними, уже в 40-ых годах XIII века в Грузию прибыли монахи-доминиканцы.

Для удовлетворения духовных потребностей грузинской католической паствы, умножившийся в результате активной деятельности именно этих миссионеров-латинян, в конце 20-ых годов XIV века в Тбилиси основывается епископская кафедра грузинских католиков, сыгравшая большую роль в деле приобщения Грузии к европейской образованности, привнесения сюда «латинской учености».

В XV—XVI веках католические миссионеры активно участвуют в попытках создания коалиции западных и восточных христиан, направленной против надвигающейся османской опасности. Несмотря на ряд таких попыток, положение все же изменилось в начале XVI века. Османы закрыли черноморские проливы, прервали связи Грузии с Европой, закрылась в Тбилиси католическая епископская кафедра, сократилась в количественном отношении католическая паства. В результате всего этого духовное руководство грузинских католиков захватили армянские католические церковные деятели из Нахичевана, т. н. шопахи — «униаты», которые в качестве представителей римского папы продолжали «обслуживать» местных католиков по армянско-католическому уставу. В связи с этим в нашем исследовании значительное место уделено вопросам основания киликийского армянского государства и распространения там католицизма, освещению положения армяно-григорианской и армяно-католической церквей в самой Армении и за ее пределами в условиях политической гегемонии турок. При этом, отмечается, что как шахи Ирана, так и турецкие султаны, систематически преследуя и притесняя армянскую церковь и вообще все армянское на территории собственно Армении, представляли за ее пределами целый ряд преимуществ и привилегий армянам-изгнанникам. Этим они добивались верности к себе армянской коммерческой буржуазии, стараясь поста-

вить ее на свою службу. В связи с этим нам пришлось рассмотреть цели, арены и результаты деятельности григорианского патриархата и армяно-католического копата, основных в Стамбуле при содействии султанов. В работе отмечается, что наиболее благотворную почву для своей деятельности армяно-католические монахи — «уняты» нашли в Месхети, где узко-сепаратистские тенденции местных феодалов крайне ослабили грузинскую православную церковь в XV—XVI веках, и где завоеватели — турки с конца XVI века огнем и мечом преследовали православие, видя в нем залог будущего русско-грузинского единства, и насаждали мусульманство среди месхского и лазского населения.

В турецких политических кругах католичество признавалось терпимой христианской сектой и вследствие этого одна часть населения Месхети обратилась именно к католицизму, где они, как уже указывалось нами, засылали армяноязычный кондак.

Данное положение, сохранявшееся в течение десятилетий, наложило свой отпечаток на быт грузин-католиков, в особенности же на его ономастику, хотя языковой феномен оставался неизменным и на не-грузинский кондак, зачитываемый во время службы священником, паства отвечала по-грузински. Все это в конце концов стало источником споров и раздора в грузинской католической церкви. Часть месхов-католиков начало борьбу за введение грузинского типикона.

Вместе с распространением религиозной литературы в среде грузинских католиков, ставших на путь борьбы за преодоление многочисленных препятствий и выполнения наважденных желаний, создавались также важные памятники нашей культуры, как в Грузии, так и за ее пределами: на острове св. Лазаря, в Стамбуле и Монтобани. В связи с этим в нашем труде изучены вопросы создания грузинско-католической конгрегации, открытия ею грузинских учебных заведений, грузинской типографии и другие интересные вопросы.

В следующих разделах труда изучены личности авторов хроник и охарактеризовано общее направление их трудов.

В заключительной части приложены тексты, которые охватывают период с 60-х годов XVIII века до установления Советской власти в Грузии.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შ ე ს ა ვ ა ლ ი	3
კათოლიკობის პირველი ნაბიჯები საქართველოში	<u>6</u>
სომხურ-ქართულ ეკლესიათა შეხვედრები და „უნიტორები“	19
რელიგიურ სექტანტთა ბურუსში	<u>43</u>
ქართველ კათოლიკეთა კულტურული საქმიანობა უცხოეთში	66
იოანე ხუცესი და მისი დღიური-წერილები	84
სტეფანე ნავროზაშვილის ქრონიკა	93
სტეფანე აბინაშვილის ქრონიკა	99
იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ერთი უცნობი წიგნის დავთრის ქრონიკა	100
მღებრიანთ ქრონიკა	101
ანტონ ხუციანოვი-გოდებაძე და მისი წერილი ვანჩენციო მთავარეპისკოპოსო-სისაღმი	106
ა ხ ა ლ ც ი ხ უ რ ი ქ რ ო ნ ი კ ე ბ ი	<u>120</u>
არქიმანდრიტი პავლე კილიმუზაშვილი (შაჰულლიანი) „მტკიცე ანდერძი“	110
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	—

ქმნა და გაცემის უზრუნველყოფის
კომისიის მიერ

Ломсадзе Шота Васильевич
ИЗ ИСТОРИИ ПОЗДНЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ГРУЗИИ.
АХАЛЦИХСКИЕ ХРОНИКИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 930

რედაქტორი მ. დუშბაძე
გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრიშვილი
ტექნიკური ც. ქამუშაძე
მხატვარი ა. დუშბაძე
კორექტორი ნ. ფიფია

გადაეცა წარმოებას 10.5.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18.11.1979;
ქალაქის ზომა 60×90/16; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 18,5;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10,9;

უე 01264;

ტირაჟი 3000;

შეკვეთა № 1718;

ფასი 1 მან. 55 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

